

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İletişim Bilimleri Anabilim Dalı

**ANNELİK DENEYİMLERİ: GERİLİMLER, MÜCADELELER VE
UZLAŞMALAR**

Ceylan Nur AKGÜN

Doktora Tezi

Ankara, 2023

ANNELİK DENEYİMLERİ: GERİLİMLER, MÜCADELELER VE UZLAŞMALAR

Ceylan Nur AKGÜN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İletişim Bilimleri Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2023

KABUL VE ONAY

Ceylan Nur Akgün tarafından hazırlanan “Annelik Deneyimleri: Gerilimler, Mücadeleler ve Uzlaşmalar” başlıklı bu çalışma, 13 Haziran 2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Gülben SALMAN (Başkan)

Doç. Dr. Gülsüm Depeli SEVİNÇ (Danışman)

Doç. Dr. Ayşe Nevin YILDIZ (Üye)

Doç. Dr. Burcu ŞİMŞEK (Üye)

Doç. Dr. Halise Karaaslan ŞANLI (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- o Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. 1
- o Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir.
- o Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir.

18/07/2023

Ceylan Nur AKGÜN

1“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (2) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir. Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Doç. Dr. Gülsüm DEPELİ danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığımı beyan ederim.

Ceylan Nur AKGÜN

*Bu tezi fedakâr ve emektâr iki kadına;
annem Neşe Alver ve kayınvalidem Ayşe Akgün'ün
kıymetli hatıralarına adıyorum.*

TEŞEKKÜR

Bu doktora tezinde büyük emeği olan tez danışmanım Doç. Dr. Gülsüm Depeli'ye, Tez İzleme Komitesi üyelerim Doç. Dr. Ayşe Nevin Yıldız'a, Doç. Dr. Gülben Sağlam'a, Doç. Dr. Halise Karaaslan'a ve Doç. Dr. Burcu Şimşek'e teşekkür ederim. Tez yazılma süreci boyunca hep yanımda olan ve desteklerini esirgemeyen eşim Kurtuluş'un ve sevgili oğlum Memo'nun hakkını ne yapsam ödeyemem, sağ olsunlar, hayatımdan eksik olmasınlar. Çok uzaklardan katkılarını sunan kardeşim Ceren'e ve varlığı hep neşe katan yeğenim Olivia'ya da şükranlarımı sunuyorum.

ÖZET

AKGÜN, Ceylan Nur. *Anelik Deneyimleri: Gerilimler, Mücadeleler ve Uzlaşmalar*, Doktora Tezi, Ankara, 2023.

Bu çalışmada kadınlığın inşasında annelik mefhumunun yerine dair bir bakış açısı oluşturmak için farklı kesimlerden 32 kadının kendi hayatlarına dair anlattıkları ele alınmıştır. Kadınların toplumsal/kültürel bağlamda inşa edilen "annelik" kavrayışı ile ilişkilenmeleri üzerinden gidilerek onların kendi anneliklerini nasıl değerlendikleri konu edilmiştir. Anneliğe dair yapılan duygusal yatırımlar ve bu kimliğe dair idealize edilen değerler; gündelik hayatın sıradan faaliyetleri, rutin olarak yapılan "annelik işleri" betimsel olarak değerlendirilmiştir. Anelik deneyiminin barındırdığı değerlerden, alışkanlıklardan, inançlardan, duygulardan ve önyargılardan yola çıkılarak toplumsal ve kültürel olanla temas etmek amaçlanmıştır. Kadın öznelliği üzerinde radikal değişimler oluşturan anne kimliği içine dâhil olan rol ve sorumluluklar giderek artmaktadır. İdealize edilen ve deneyimlenen annelik arasındaki fark açıldıkça anne olmak yıpratıcı ve baskılayıcı bir hâl almakta, bu durum yetersizlik, kaygı ve suçluluk duygularını tetiklemektedir. Ayrıca, kadınların kendi anneliklerini değerlendirmelerinde anneliğin toplumsal yönü ve makbul anne söylemi bir baskı unsuru olarak görülebilir. İktidarın biyopolitikası, neoliberal piyasa değerleri, bireyci ve rekabetçi toplumsal yapı, muhafazakâr eğilimler makbul anne söyleminin temel bileşenleri olmuştur. Anne kimliği kadın öznelliğinde nerede durur? Anne kimliğine yapışan şefkatlilik, cefakârlık, fedakârlık gibi sıfatların ürettiği duygular ve bu duyguların kültürel politik dinamikleri bu çalışmanın temel meselesidir. Ayrıca bu çalışmada annelik deneyiminden farklı perspektifler, etik-politik konumlanmalar üretilebilir mi ve ideal annelik ile hakikatte yaşanan arasında nasıl bir mesafe tarif edilebilir sorularına cevaplar aranmıştır.

Anahtar Sözcükler

annelik, kaygı, suçluluk duygusu, yetersizlik, fedakarlık, öznellik, toplumsal cinsiyet

ABSTRACT

AKGUN, Ceylan Nur. *Motherhood Experiences : Tensions, Struggles and Recontiliations*, PhD Dissertation, Ankara, 2023.

In this study, In this study, the viewpoints and experiences of 32 women from diverse backgrounds have been studied to develop a perspective on the place of motherhood in the construction of femininity. Emotional investments made in motherhood and idealised values associated with this identity, the ordinary activities of daily life and routine "maternity chores" were evaluated descriptively. Based on the values, habits, beliefs, feelings and prejudices that are harboured within the motherhood experience, it is aimed to contact that is social and cultural. The roles and responsibilities encompassed by the mother identity, which generates radical changes on female subjectivity, are steadily increasing. As the gap between idealised and experienced motherhood widens, being a mother becomes wearisome and oppressive, triggering feelings of inadequacy, anxiety and guilt. Furthermore, the societal dimension of motherhood, along with the "approved" motherhood discourse, can be perceived as a source of pressure for women when they assess their own experiences of motherhood. The biopolitics of power, neoliberal market values, individualistic and competitive social structure, conservative tendencies have been the main components of the the "approved" motherhood discourse. The emotions evoked by the adjectives such as compassion, selflessness and self-sacrifice that stick to mother identity, and the cultural and political dynamics that influence these emotions are the key issues in this study. Furthermore, this study attempts to find answers to the questions of whether different perspectives, ethical-political positions can be produced from the experience of motherhood and how the gap between the ideal motherhood and what is experienced in reality can be described.

Key words

motherhood, anxiety, guilt, inadequacy, sacrifice, subjectivity, gender

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ANNELİK İDEOLOJİSİNİ TARİHSELLEŞTİRMEK	8
1.1. NEOLİTİK ÖNCESİ VE NEOLİTİK DÖNEMDE ANNE KAVRAMI...	8
1.1.1 Neolitik Öncesi Dönem ve Anaerkil Döneme Dair Teoriler	10
1.1.2 Feminist Teorinin Bakış Açısından Anaerkillik	14
1.1.3 Neolitik Döneme Geçiş	16
1.1.3.1 Üremede Erkeğin Rolünün Keşfi ve Ana Tanrıça Kültü.....	19
1.1.3.2 Göklerden Gelen Üstün Güç	21
1.2 KLASİK PATRİARKANIN KÖKLERİ	23
1.2.1 Klasik Patriarkanın Doğumu	23
1.2.2 Klasik Patriarka ve Annelik	29
1.3 MODERN PATRİARKADA ANNELİK	34
1.3.1 Kayıtsız Anneler: 17. ve 18. Yüzyıllar.....	37
1.3.2 Yeni Annelik: Orta Sınıf İdeolojisinin Yükselişi	41
1.3.3 Annenin Yüzyılı: Doğacı Söylem ve Anne Sevgisi	42
1.3.4 Yuvaya Dönüşen Ev ve Keyifli Özel Hayatlar	44
1.3.5 İşçi Sınıfı Anneleri	47
1.3.6 Bilimsel Annelik: Şeylerin Düzeninde Devrim	49
1.3.7 Büyük Yıkımlar, Savaşlar ve Diktatörler Arasına Sıkışan Annelik.....	54
1.4 PARADİGMA DEĞİŞİMİ: NEOLİBERAL DÖNEM	62
1.4.1 Yeni İsimlendirmeler, Modeller ve Kavramlar	64
1.4.1.1 Yeni Annecilik: (<i>New Momism</i>)	66

1.4.1.2 Yoğun Annelik (<i>Intensive Mothering</i>)	66
1.4.1.3 Doğal Ebeveynlik	68
1.4.1.4 Helikopter Ebeveynlik (<i>Helicopter Parents</i>)	70
1.4.1.5 Futbol Anneleri (Soccer Moms)	71
1.4.1.6 Ekolojik Anne	72
1.4.1.7 Siborg Anne (Cyborg Mothering)	73
1.4.2 Anneliğin Uzmanlaşması	76
1.4.2.1 Anneliğin Tıbbileşmesi	76
1.4.2.2 Eğitimde Uzmanlaşma	78
1.4.3 Kırılgan Çocukluk	82
2. BÖLÜM: GEÇ OSMANLI'DAN ULUS'UN ANNESİNE	88
2.1 CUMHURİYET ÖNCESİ TOPLUMSAL YAPI ve ANNELİK	88
2.2 CUMHURİYET DÖNEMİ MATERNAL POLİTİKALAR	91
2.2.1 Etnik Toplulukların Biyolojik Üreticisi	92
2.2.2 Ulusun Sınırlarının Üreticisi	93
2.2.3 İdeolojik Yeniden Üretiminin Sağlayıcıları ve Kültürün Aktarıcısı	95
2.2.4 Etnik ve Ulusal Farkların Gösterenleri	100
2.2.5 Ekonomik, Politik ve Askeri Mücadelelerin Katılımcıları	103
2.3 TÜRKİYE'DE YENİ ANNELİĞİN YANSIMALARI	107
2.3.1 Yeni Annelik Modeli ve Türkiye'deki Politik/Toplumsal Değişimler.....	107
2.3.2 Neoliberalizm, Muhafazakarlık ve Patriarkanın Uzlaşması	109
2.4 AB UYUM SÜRECİ VE KADIN POLİTİKALARI	113
2.5 AB UYUM SÜRECİNDEN KOPUŞ VE KADIN POLİTİKALARI	118
2.5.1 Evlilikleri Özendirme ve Kolaylaştırma	130
2.5.2 Boşanmaları Önleme	131
2.5.3 Doğumları Teşvik Eden Popülist Politikalar	131
2.5.4 Kadın Bedeni ve Cinselliğine Yönelik Denetim: Kürtaj Karşıtlığı	132
2.5.5 Annelik Üzerinden Yapılan Cinsiyetçi Ataklar ve Mizojenist Dil	134
2.6 PATRİARKAL NEOLİBERAL UZLAŞMAYA KARŞI KADINLAR.. 136	
3. BÖLÜM: YÖNTEM	140

3.1 FEMİNİST METODOLOJİ	140
3.2 KADIN BAKIŞ AÇISI ve BİLİNÇLİ TARAFLILIK	141
3.3 KESİŞİMSELLİK	144
3.4 TEMSİL MESELESİ	145
3.5 NİTEL ARAŞTIRMA	147
3.6 DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME	148
3.7 ARAŞTIRMA EVRENİ VE KATILIMCILAR	149
3.8 ARAŞTIRMA SORULARI VE ANALİZ SÜRECİ	150
3.9 ARAŞTIRMACININ KONUMU VE DÜŞÜNÜMSELLİK	153
4. BÖLÜM: ÖZNE OLMA ÜZERİNE	154
4.1 KENDİLİĞİN ANNE OLARAK KURULMASI	154
4.2 ÇOCUKLA ÖZDEŞLEŞME	170
4.3 AŞIRI SORUMLULUK ALMAK	179
4.4 FEDAKÂRLIK VE YÜKLERİ	190
5. BÖLÜM: ROMANTİKLEŞEN BAKIM EMEĞİ	210
5.1 İÇGÜDÜLER: ANNELER BİLİR!	210
5.2 ANNE OLMAK: TÜRLÜ TÜRLÜ EMEKLER	227
5.2.1 Bakım Emeği ve Yeniden Üretim Emeği	227
5.2.2 Kadınların Gözlerinden Kaçmayanlar. Ev İşleri ve Çocuk Bakımı	231
5.2.3 Boş Zaman Problemi	242
6. BÖLÜM: KAYGI VE SUÇLULUK DUYGUSU	254
6.1 SUÇLULUK DUYGUSU	254
6.2 KAYGI	269
6.3 SUÇLULUK DUYGUSU VE KAYGI İLİŞKİSİ	271
SONUÇ VE TARTIŞMA	286
KAYNAKÇA	303
EK 1 KATILIMCILARIN DEMOGRAFİK BİLGİLERİ ÖZET TABLOSU	329
EK 2 KATILIMCILARIN DEMOGRAFİK BİLGİLERİ ÖZET TABLOSU	330

EK 3 GÖRÜŞME FORMU VE SORULARI	331
EK 4 ORJİNALLİK RAPORU	333
EK 5 ETİK KURUL/KOMİSYON İZİNİ YA DA MUAFİYET RAPORU.....	335

BİR ÖZNELEŞME MÜCADELESİ OLARAK ANNELİK DENEYİMİ

GİRİŞ

"Anne olmak" kadınların hayatında çoğu zaman kurucu deneyimlerden biri olmakla birlikte günümüzde annelik kadın olmanın en asli özelliği haline gelmiştir. Günümüzde oluşturulan "yoğun annelik"¹, "adanmış annelik" gibi yeni annelik tanımları, annelik deneyimi üzerinde bir fark yaratmaktadır. Kadınlar, kendilerini toplumsal, psikolojik ve kültürel olarak çevreleyen bir söylemin içinde, annelik deneyimlerini nasıl anlatmakta, kendi özyaşam öykülerinde bu deneyime dair ne tür dönüşümler geçirmektedir soruları bu araştırmanın temel izleğini belirleyecektir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği odağa alınarak annelikle ilgili öznel algılar ve zihniyet yapıları arasındaki ilişkiler ortaya koymak amaçlanmıştır. Anne kavramına dair normların ve kalıpların asıl olarak muhafazakâr olduğu, ancak gündelik yaşam deneyimlerinde bu norm ve kalıpların dayattığı çerçevelerin esnetildiği, değiştirildiği hatta kırıldığı düşünülmektedir. Anne olma deneyimine ilişkin söylemler genel olarak kadın bedeninin ve duygularının denetimine, kadın emeğinin sömürüsüne hizmet etmekte ve bu haliyle özgürleşmeden çok güçsüzlüğe işaret ediyor gibi görünmektedir. Ancak, gündelik hayat deneyiminde ve özel alanın içinde anne kimliğinin güçlendirici ve mücadeleci bir yanı da vardır. Çalışmanın ana problemi annelik deneyimini yapı ve özne ilişkisi içinde değerlendirebilmektir. Kadim, doğal, verili ve biyolojik gibi görünen annelik deneyiminin ve bu deneyime bağlı oluşan düşünce ve duyguların yapıyla ilişkisini kurabilmektir.

¹ Süper anne ya da yoğun anne olarak çevirisini yapabileceğimiz *intensive motherhood* kavramı, evin dışındaki çalışan kadın rolünden evin içindeki dikkatli anne ya da güçlü ev kadını rollerine kolayca geçiş yapabilen, tüm bu alanların her birini diğerlerini ihmal etmeden gerçekleştirebilen kadını ifade eder (Hays 1996).

Çalışmamda anneliğe dair yapılan duygusal yatırımlar ve bu kimliğe dair idealize edilen değerleri; gündelik hayatın sıradan faaliyetlerini, rutin olarak yapılan "annelik işlerini" betimsel olarak izleyip değerlendirmeye çalıştım. Mikro bir evren içindeki annelik deneyiminin barındırdığı değerlerden, alışkanlıklardan, inançlardan, duygulardan ve önyargılardan yola çıkarak toplumsal ve kültürel olanla temas sağlamayı amaçladım. Mesleğim gereği hergün konuştuğum annelerin anlattıklarını dinlerken takıldığım bazı çelişkiler beni bu çalışmaya çağırdı ve arayacaklarım konusunda yönümü belirledi. Bu çelişkilerden ilki şuydu: Neden anneler, gebeliklerini öğrendikleri andan itibaren benliklerini saran bir suçluluk ya da yetersizlik duygusundan bu kadar sık bahsediyorlar ve neden hep endişe, evham gibi duygularla yüklüler? Bu soruya bağlı olarak aklımı karıştıran ikinci mefhum ise, daha olumlu duyguların eşlik edebileceği bu deneyimin nasıl olup da içinde bu kadar çok olumsuz duygu barındırmaya açık hale geldiğidir. Annelik deneyimi tarihsel süreçte de hep böyle miydi? Eğer değilse, nasıl bu hale geldi? Üçüncüsü ise, annelerin hem kendileri hem de eşleri tarafından daha "gergin", "sinirli", "duygusal" ve "fevri" olarak nitelendirildikleri yönünde oluşan bir intibam üzerine gelişti. "Gergin ve kaygılı anne" modelini bir problem haline getiren sorum ise şudur: Doğduğu andan itibaren çocuğun yetişme süreci, her iki ebeveynin sorumluluğundadır. Bir çocuk yetiştirmenin tüm güzel yanlarının yanında ebeveynin hayatına yüklediği yeni sorumluluklar, ekonomik zorluklar, zihinsel ve bedensel yıpranma da getirir. Bu yıpranmanın anne ve babaların hayatına adaletli yansımadağı varsayımıyla üçüncü sorunun peşine düşmek niyetindeyim. Eşitsizliğe yönelik varsayımım, bu tezin kuramsal temelinin en güvendiğim parçası olan feminist literatürün kadınların ev içi emekleri yazınından güç almaktadır.

Kadın öznelliği üzerinde radikal değişimler oluşturan anne kimliği içine dâhil olan rol ve sorumluluklar giderek artmaktadır. İdealize edilen ve deneyimlenen annelik arasındaki fark açıldıkça anne olmak yıpratıcı ve baskılayıcı bir hâl almakta, bu durum yetersizlik, kaygı ve suçluluk duygularını tetiklemektedir. Ayrıca, kadınların kendi anneliklerini değerlendirmelerinde anneliğin toplumsal yönü ve makbul anne söylemi bir baskı unsuru olarak görülebilir. Bu noktada iktidarın biyopolitikası, neoliberal piyasa değerleri, bireyci ve

rekabetçi toplumsal yapı, muhafazakâr eğilimler makbul anne söyleminin temel bileşenleri olarak görülebilir.

Yukarıda belirtilen amaçlara ilişkin olarak aşağıdaki öncül sorulara göre araştırmamın teorik çerçevesini belirlemeye çalıştım. Anne kimliği kadın öznelliğinde nerede durur? Anne kimliği öznelliği genişleten bir deneyimi mi yoksa öznelliği daraltıp, ele geçiren bir deneyimi mi kapsar? Anne kimliğine yapışan şefkatlilik, cefakârlık, fedakârlık gibi sıfatların ürettiği duygular nelerdir? Üretilen duyguların kültürel politik dinamikleri nedir? Anne olmak, kadının tanımlandığı söylemsel alanın içinde nerede duruyor? Annelik kavramı ve pratikleri ataerkil yapıda ortaya çıkan dönüşümlerle farklılaşmakta mıdır? Kadınların anlatıları üzerinden annelik rollerinin dönüşümü üzerine bir yorum yapılabilir mi? Annelik deneyiminden farklı perspektifler, etik-politik konumlanmalar üretilebilir mi? İdeal annelik ile hakikatte yaşanan arasında nasıl bir mesafe tarif edilebilir? Kadınların idealize ettikleri ile gerçekte yaşadıkları arasındaki çelişkiler nelerdir? İdeal kadın imajının oluşturulmasında annelik ve anneliğin sunumu nasıl bir yer kaplıyor? Nasıl bir ideal annelik söylemi ortaya çıkıyor? Annelik, bir emek biçimi olarak neoliberal piyasaya ekleniyor mu yoksa oradan ayrı bir yerde mi durmakta?

Bir izlek belirlemesi açısından kafamda bu yukarıdaki sorularla sahaya gitmiş olsam da öncelikli olan, alandaki kadınların bana ne anlattığı olmuştur. Araştırma sahadan alınan bilginin işaret ettiği yönde konumlanmıştır. "yeni annelik" nasıl bir söylem içine yerleşiyor sorusunun cevabı bu söylemi kıran perspektifler ve özgürleştirici imkânlarla birlikte analiz edilmiştir.

Türkiye'de benzer konuda yapılan çalışmalar genelde sağlık bilimleri ve psikoloji disiplinleri çerçevesinde yapılandırılmıştır. Bu çalışmalar genellikle gebelik süreci, postpartum, emzirme, bağlanma, engelli çocuk anneliği gibi konulara odaklanmakta ve sosyal kültürel bağlamdan izole bir şekilde değerlendirilmektedir. Sosyal bilimler literatürüne baktığımızda neoliberal koşullarla ya da muhafazakâr politikalarla ilişkilendirilerek, dönüştüğü kabul

edilen bir annelik fikri görülür. Daha da gerilere gidersek, bu dönüşüm fikrinin ilk örneklerini ulus/devlet örgütlenmesini ya da Erken Dönem Cumhuriyet İdeolojisini eleştiren feminist literatürde bulabiliriz. Örneğin, kadının kamusal alanda modernleşmenin simgesi olarak araçsallaşması (Sirman, 2009: 229), kadının giyim kuşamı ve görünüşü yoluyla modern Türk vatandaşının temsilcisi olması (Yumul, 2000), Cumhuriyet kadınının ikonografikleşerek milliyetçi ideolojinin kurucu ögesi haline gelmesi (Kandiyoti, 2011: 168) veyahut da modernleşme yolunda biyoiktidarın ürettiği doğum ve üreme politikalarını (Kadıoğlu, 1998: 108-109) eleştiren yaklaşımları sayabiliriz. Tüm bu çalışmaların kesiştiği alan; kamusal alanda, modern ve medeni tavırlar içinde olan ancak özel alanda geleneksel kalan kadın tipolojisinin devlet vasıtasıyla oluşturulmakta olduğudur ve bu model milliyetçi, militer ve ataerkil normlarla senkronizedir.

Sosyal bilimler içinde yapılan taramada doğrudan anneliği merkeze koyan çalışmaların sınırlı sayısı dikkat çekicidir. Bora, “Türk Modernleşme Sürecinde Annelik Kimliğinin Dönüşümü” (2001) isimli çalışmasında ilk kuşak ve ikinci kuşaktan kadınların kendi annelik pratiklerini değerlendirmelerini ister. Altmışlı yaşlardaki kadınların bugünün değerleri ile geçmiş deneyimlerine baktığı çalışmada Türkiye modernleşmesinin izleri de sürülmektedir. Uluğtekin’in (2002) "Annelik İdeolojisinin Sosyolojik Bir Analizi" adlı yüksek lisans tez çalışması, feminist bir bakış açısıyla annelik deneyiminin güçlendirici ve yabancılaştırıcı boyutlarını ele alır. Çalışma, kadınların güçlenmesini annelik deneyiminin kendisinde olan potansiyel ile ilişkilendirir. Uzel (2008) magazin basınında anne imgesi ve anneliği söylem analiziyle ele alır ve medyada annelerin temsil ediliş biçimini sorunlaştırır. Kaya'nın (2008) çalışması uzman annelik kavrayışının başarılı olmayı şart koşmasını ve bu durumu pekiştiren devlet politikalarının yeni annelik söylemini desteklemesini problem eder. Konuyla ilgili bir başka çalışma Türkiye’de annelik politikası ve Cumartesi Anneleri deneyimini ele alır (Aslan, 2008). Aslan, sivil itaatsizlik türlerini ve toplumsal hareketleri toplumsal cinsiyet ilişkileri içinde inceler. Bu doğrultuda, devletin ve milliyetçi söylemin annelere yüklediği tarzda bir kutsiyetle varolmayı reddeden Cumartesi Anneleri’nin yeni bir kamusal tesis etmesini analiz eder. Bayraktar (2011) ise, devletin gözünde ‘makbul anneler’ dolayısıyla makbul vatandaşlar olma serüvenini kırsaldan kente göç etmiş ailelerdeki kadınlarla tartışır.

Bayraktar, makbul annelik ile orta sınıfta kabul gören burjuva anneliğinin, sınıf ve etnik kimliklerle birlikte değerlendirirken, yeni kimlik politikaları için kadınların ön plana çıkarılmasını politikleştirir. Uğurlu'nun (2013) çalışması annelik deneyimini yine medya dolayımı ile konu eder. Uğurlu, medyanın anneliğin öğrenilme sürecindeki rolü üzerine eğilir ve kitle iletişim araçlarının toplumsal cinsiyet öğretisini pekiştirdiği sonucuna varır. Akademisyen annelerle yapılan çalışmada, anne kimliğinin oluşmasında kitle iletişim araçlarının ve sosyal medyanın rolünün analizine çalışılır. Medya çalışmalarından biri de Türkdoğan'ın (2013) anaakım medyada annelik miti üzerinedir ve bu çalışma da anneliği medya dolayımı ile ele alır. Bahçe'nin, "Kapitalizm ve Annelik" (2014) çalışması ise merkezine annelik mefhumunu almakla birlikte, daha çok ekonomi politik bir perspektife sahiptir. Teke'nin (2014) çalışması kadınların varolma biçimlerinden biri olarak annelik bloglarını inceler. Teke, toplumun anne rolünden beklentisiyle kadınların benimsedikleri anne kimlikleri arasındaki çelişkileri kadınların yazdığı bloglar yoluyla inceler (2014). Bal'ın (2014) biraz daha dolaylı yoldan annelikle ilişkilenen çalışması ise, reklamlar sunulan "muhteşem annelik" temsilini problem eder. Feminist teoriye yaslanan bu çalışma, anneliğin bir tüketim metası olarak dolaşıma sokulmasını söylem analizi ile inceler. Işık'ın (2015) "Küresel Kültürel Değişim ve Yeni Annelik" başlıklı araştırması, modernleşme, küreselleşme ve neoliberal değişimin ebeveyn pratikleri üzerinde yaptığı değişimi tüketim alışkanlıkları ekseninde inceler. Ankara'da yürütülen saha çalışması, "yeni annelik ideolojisi", muhafazakâr politikalar ve de popülerleşen bilinçli/egitimli annelik eğiliminin tüketim biçimlerindeki dönüşüm üzerinden araştırır. Kaplan'ın (2018) "Annelik Sosyolizasyonu ve Sosyal Medya" başlıklı yüksek lisans tezi, kadınların *Instagram*'daki paylaşımlarını, modern aile, çocukluk ve ebeveynlik kavramlarıyla ele alır. Araştırma, sosyal medya dolayımı ile annelerin bir grup kimliği edindiği, ihtiyaç duyduğu pratik ve psikolojik desteği sağladığı, beklenti ve idealleri içselleştirdiği ve yeniden tanımladığı yönünde sonuca ulaşır. Sadıkoğlu'nun (2021) "Yoğun annelik algısı: Annelerin perspektifinden çağdaş ebeveynlik kültürü" isimli çalışması, kültürel ve ekonomik değişimlerle annelik algısındaki değişimin ilişkisi üzerine yapılmış bir niteliksel çalışmadır ve yoğun annelik ve uzman annelik söylemine eleştirel bir şekilde yaklaşır. Örneklerde de görüldüğü gibi, Türkiye'de annelik deneyimi ile ilgili yapılan son çalışmalar genelde iki hat üzerinden gitmektedir. İlk

hatta, kapitalizm ve tüketim örüntüleri ile birlikte anneliği ele alan ekonomi politik bakışlı bir yaklaşım vardır. Diğer hatta ise, sosyal medya ve yeni medya dolayımı ile annelik deneyimini inceleyen çalışmalar kümelenmektedir. Bir de çok daha özel bir alanda varolan Cumartesi Anneleri deneyimiyle ilgili pek çok çalışmaya rastlanmıştır.

Burada planlanan çalışma, yukarıda bir kısmını andığım değerli çalışmaların üzerine kurulacaktır. Ele alınan tüm metinler farklı perspektiflerden baksa ya da farklı kavramsal çerçeveler kullansa bile her seferinde değişip/dönüştüğünden bahsedilen bir annelik fikrinde birleşmektedir. Bu tez, değişip/dönüşen annelik fikrinin, kadınların gündelik hayatındaki yansımalarının izini sürecektir. Araştırmanın temel meselesinin, annelik rollerinin dönüşümünü kadınların kendi anlatıları üzerinden anlamak olduğunu hatırmıza getirdiğimizde çalışmanın özgünlüğüne işaret etmiş oluruz. Çünkü, doğrudan bu deneyimi yaşayanların anlatıları üzerinden, anne olmakla birlikte gelen güçlü duygular değerlendirilecek, anne olmanın kurucu bir güç mü, sınırlayan sıkıştıran bir şey mi olduğu ya da başka nasıl alternatifler ürettiğine bakılacaktır. Sosyal ve kültürel olan ile kadınların duyguları arasında bir köprü kurma arayışı, bu tezin önemi ve özgünlüğü olacaktır. Çünkü; annelik deneyimi ile duyguların kültürel / politik ilişkisini araştıran çalışmalar literatürde oldukça kısıtlıdır. Annelerin; kaygı, yetersizlik, suçluluk gibi duygularını inceleyen pek çok çalışma vardır ancak daha önce de belirtildiği gibi bunlar sağlık ve psikoloji disiplinleri içinde, toplumsal bağlamla biraz daha mesafeli duran ve daha çok niceliksel verilerle yürütülen analizlerdir. Bu duyguların varlığı, kökeni ve nedenleri hakkındaki bilgiye doğrudan kaynağından ulaşma çabasındaki bir doktora tezinin sosyal bilimler literatüründe ilk defa yer alacağı düşünülmektedir.

Kadınların gündelik hayatının bir parçası olan annelik durumu, “biyolojik ya da içgüdüsel olanla toplumsal olanın, kültürle doğanın sınırlarının kesiştiği bir yerde konumlandığı için feminizm açısından önemli bir alandır” (Akgün, 2021). Dorothy Smith, toplumsal cinsiyet ilişkileri içinde oluşan ezme ve ezilme biçimlerinin en iyi kadınların gündelik hayatları içindeki pratiklerde görülebileceğini öne sürer (1987: 88-92). Deneyim önemlidir çünkü içinde yaşadığımız dünya, hiç durmaksızın devam eden insan eylemleri aracılığıyla inşa

edilmektedir. Deneyim, bilginin kaynağıdır ve özellikle kadınların deneyiminin kuramsallaştırılması erkekler tarafından yazılan bir tarihe karşı epistemolojik bir tavır alıştır (Stacey, 1988). O halde, kendi gerçekliklerinin ve sosyal dünyalarının içinde bilen ve bilinçli özneler olarak kadınların sesini kurama eklemek, genel geçer varsayımlara karşı durabilmek açısından önemlidir denilebilir. Feminizm için hep netameli bir mesele olan anneliğe dair yapılacak çalışma "bir deneyim anlatısı olması" sebebiyle literatüre ve mikro tarih anlatısına katkı sunmak açısından değerli olacaktır. Suskun ve derinden yaşanan annelik deneyimi hakkında kadınları özneler olarak konuşturmaya, onların sözlerini kayda geçirip kıymetlendirmeye vesile olacak şekilde planlanan bu çalışma aynı zamanda kadınların özdeşünümselliğini tetikleyerek kendi cevaplarını üretken kılmalarını izlemek açısından da literatürde yer alması gereken bir tarihsel kayıt olarak düşünülebilir

1. BÖLÜM

ANNELİK İDEOLOJİSİNİ TARİHSELLEŞTİRMEK

1.1 NEOLİTİK ÖNCESİ VE NEOLİTİK DÖNEMDE ANNE KAVRAMI

Annelik gibi evrensel, doğal ve içgüdüsel olduğu kabul edilen konumların tarihine baktığımızda, aslında hiç de öyle olmadıklarını, çağlar boyunca anne kavramının dönüştüğünü görürüz. Doğum ve anneliğin elbette biyolojik ve evrensel bir yanı vardır. Burada bahsedilen annelik fikri ile annelik durumu arasındaki farklardır ve bu farkın ne olduğunu tarihsel süreç bize açıklayacaktır. Anneliğin tarihi hakkında konuşurken baştan şu notu da düşmek gerekli: Yazının bulunuşundan beri, tarihi yazmak iktidarın ve erkeklerin işi olmuştur ve genellikle de pozitivist tarih anlayışı kadınları² ve onların deneyimlerini görmezden gelmiştir (Scott, 1989: 72). Tarih yazımı içinde kadınlar özel alanda eş ve anne rolleri içinde anonimleşmişlerdir (Scott, 1989: 21). Bu yüzden hangi annenin kime göre tarihinden söz ettiğimizi düşünürken feminist bir farkındalık farklı bir veçheden bakışı sağlayabilir.

Bugünkü anlamda annelik üreme ve çocuğu doğurmanın ötesinde birçok anlamlar barındırır. Örneğin, annelik kadınların kontrolünün bir yolu olarak değerlendirilebilir ya da kadınların ezilmesinin meşrulaştırıcı bir şekli olabilir. Annelik cinsel bir politika olarak tartışılacak ideolojik bir olgu da olabilir (Young, 1997). Annelik hakkında konuşurken, kadının biyolojik özelliklerinden gelen doğurma kabiliyetini ve toplumsal cinsiyet ilişkileri içinde anneliğe yüklenen değerleri ayıt etmek gerekir (Akgün, 2021). Nitekim birçok feminist, anneliği ataerki içinde üretilen bir ideoloji olarak ele alır (Oakley, 1972, Rubin, 1978, Chodorow, 1979, Silva 1996, Smart, 2003, Rich, 1980). Oakley, cinsiyeti biyolojik bir kategori olarak

²Sadece kadınlar değil, köleler, proleterler, siyahlar, çocuklar da görmezden gelinmiştir. Tarih kamusal alandaki erkeklerin onların savaşlarının ve iktidarı kazanma mücadelelerinin tarihi olmuştur. Gündelik hayat ve diğerlerinin deneyimlerine ise ya hiç yer verilmemiş ya da marjinalleştirilerek anılmıştır (Scott, 1989: 20-23)

tanımlarken, dişil olmanın ataerkil yapı içinde oluştuğuna dikkat çeker (1972: 48). İdeal annelik söylemi kültürlere ve yaşanılan döneme göre değişebilir. Bilerek ya da bilmeyerek biz kadınlar bu söylemden etkileniriz: Bazen söylemi olduğu gibi kabul eder bazen de etrafında dolanırız. Bazen de müzakere eder ya da doğrudan reddederiz (Badinter: 2011: 119). Bu sebeple, kadınlarla ilgili konuşmadan önce, iktidar ilişkilerini ve tarihsel süreci ne kadar bilirsek bilelim, değerlerimizin ve kimliklerimizin binlerce yıldır içinde yaşadığımız ataerkil sistemin içinde büyüyüp geliştiğini hatırimızda tutmak gerekir.

Anneliğin ideolojik yönünü vurguladığımız anda, onun evrensel ve ezeli olmadığını, tarihsel süreç içinde inşa edilen, dönüşen/dönüştürülen söylemsel bir yapısı olduğu kabul etmemiz gerekir. Bu durumda anneliği, tarih öncesinden, mitolojik, dinsel ve antropolojik öğelerden başlayarak ele almak yerinde olacaktır. Ataerkil düzen bize verili bir doğa kanunu olmadığına göre ondan öncesinde ne olduğuna dair akıl yürüten çalışmalara bakmak daha derin bir kavrayış imkn sunabilir. Dolayısıyla, bu çalışmanın kuramsal çerçevesini kurarken annelik kavramına toplumsal cinsiyet eşişsizliği ile ilgili bir dinamik olarak bakmayı olanaklı kılan tarihsel bakış açısı temel dayanaklardan biri olacaktır. Tarihe baktığımız zaman şu soruları sormak mümkün olacaktır.

1- Ataerkil yapının ortaya çıkışı, kadın cinselliği ve doğurganlığa ilişkin söylemsel dönüşüm hakkında neler söyleyebiliriz?

2- Annelik hangi iktidar ilişkilerinin dolayımından geçerek inşa olmaktadır? İktidar ilişkileri annelik tanımlarını ve sorumluluklarını nasıl belirlemektedir?

Buradan sonra neolitik devrim öncesinden günümüz modern ve modern ötesi toplumsallığına kadar olan zaman diliminde anne kavramındaki değişimlere, ona yüklenen anlam ve değerlere ilişkin bir değerlendirme ile devam edelim.

1.1.1 Neolitik Öncesi Dönem ve Anaerkil Döneme Dair Teoriler

Ataerkil yapılanma kadim ve doğal bir hiyerarşi gibi kabul edilse de evrensel ve doğal olması ihtimal dışıdır. Tarih öncesi dönemlere oldukça makro ve hipotetik bir şekilde bakarak kurulan anaerkillik hipotezleri günümüzde eskisi kadar rağbet görmez (Ersoy, 2013). Genellikle, kültürel antropoloji, feminizm ve arkeoloji disiplinleri içinden kurulan bu tür teoriler, post-yapısalcı analize uygun bulunmayabilir ancak günümüzde, cinsiyet eşitsizliğinin ya da ezilmenin kökenlerine dair yapılacak hiçbir açıklama kesinlik iddiasında bulunamaz. Öte yandan tarihin bir döneminde kadınların çok daha farklı bir konumda olduğuna dair oluşan fikirler arkeolojik, antropolojik ve etnolojik araştırmalarla, özellikle de tanrıça kültleri üzerine yapılan çalışmalarla desteklenmektedir (Eliade, 2017: 34-37).

Anaerkillik / ataerkillik ayrımı spekülatif özelliklerine rağmen farklı zamanlarda ve farklı disiplinler içinde karşımıza çıkar ve kendi üzerine tekrar düşündürür. Belki de burada asıl düşünülmesi gereken, tüm bu arkeolojik, antropolojik bulguların açıklanmasına yönelik tezlerin nasıl bir modelle açıklanacağı ile ilgilidir. Bu noktada şunu da açıklığa kavuşturmak gerekir. Anaerkillik dendiğinde bugünkü ataerkilliğin tam tersi olan, kadınların erkekler üzerine egemen olduğu bir sistemden çok kadının toplum içinde ikincil konumda olmadığı bir yapılanma kastedilir. Uygarlık tarihine baktığımızda dinlerdeki yaratılış hikâyelerinden ve hatta Antik Yunan ve Mezopotamya mitlerinden bu yana eril bir zihniyetin işlediğini, tüm söylemin erkek tahakkümü üzerine kurulu olduğunu görebiliriz (Akgün, 2019a). “Ancak, tarihte anaerki hiç varoldu mu ya da Engels'in ifadesiyle "kadın cinsinin dünya ölçeğindeki tarihi mağlubiyeti" nasıl gerçekleşti (2010: 50) sorusunun peşinde koşan pek çok tez vardır. Bu tezler genellikle 19. yüzyıldaki arkeolojik kanıtların ortaya çıkarılışı ve yine aynı dönem içinde "ilkel" topluluklarda yapılan antropolojik çalışmaların ışığında geliştirilir” (Akgün, 2019a). Arkeolojik çalışmalarda bulunan ana tanrıça heykelleri anaerkil döneme dair önemli referanslardır. Antropolog Lewis Henry Morgan'ın Kuzey Amerika yerlileri Irokualar'da gördüğü anaerkil yapılanmayı kuramlaştırdığı *Ancient Society* (1877) tezi ise Friedrich Engels'dan Sigmund Freud'a kadar birçok kuramcı tarafından referans alınan bir çalışma olur (1998). Morgan'ın Irokualar'da gördüğü soy çizgisinin anasoyluluğu olgusunu Engels

geliştirir ve Marksist kuram içinde toplumsal cinsiyet hiyerarşisine dair ilk ve nadir analizlerden birini oluşturur. Engels'e geçmeden Morgan'ın tezinden kısaca bahsetmekte fayda var: Morgan kadın soy çizgisinden erkek soy çizgisine doğru olan dönüşümün analizini yapar. Cevaplanması gereken asıl soru bu geçişin nasıl gerçekleştiğidir? Soy gelişiminin kadın çizgisinden izlendiği toplumlarda soy dışı tutulanlar, soy gelişiminde erkek çizgisinin izlendiği soy toplumlarında soy üyesi sayılmaktaydılar (Morgan, 1998: 82-83). Morgan'a göre, erkek soy çizgisinin giderek hâkim olması mülkiyetin giderek insanları daha çok cezbeder hale gelmesi ve babanın fiziksel gücüyle edindiği malların verasetiyle ilgilidir (84-85). Böylece, kadın soy çizgisinden uzaklaştıkça ve erkeğin soy çizgisine geçtikçe miras gene soy çizgisi içinde kalacak, fakat varisler erkek çocuklar olacaktır. Bu noktada şunu da vurgulamak gerekir, bir toplumun anasoylu olması o toplumda anaerkil bir sistemi mecbur kılmaz.³

Engels, Morgan'ın anasoyluluktan atasoyluluğa geçiş tezinin ataerki ve özel mülkiyetle bağlantısını kurarak tarımın bulunuşundan önce ortak mülkiyeti kadınların denetlediğini öne sürer. Tarıma geçiş, hayvanların evcilleştirilmesi ve üretilmesi ve özellikle saban tarımının başlamasıyla özel mülkiyet başlar. Böylece biriken ürünlerin aktarımı ve korunması amacıyla babasoyluluk sistemi kurulur. Amaç, mülkiyeti çocuklara geçirmektir. Bu da ancak babasoylu sistemle ve kadınların cinselliklerinin sınırlandırılması sayesinde mümkün olur (Berktay, 2016: 39). Kadınların ezilmesine Engels'in Darwinci açısından bakan Marksist kuramlar "erkek saldırgandır" argümanını kullanarak tarım toplumunda üretilenleri koruyan ve mücadele eden erkekler olduğunu öne sürmüşlerdir (Öztürk, 1989: 10). Bu anlayış cinsiyetlerarası iş bölümünün kaynağında mal mübadelesi, bütün bu mübadelenin temelinde ise üretimin bulunduğu varsayımından hareket eder. Bir başka deyişle, erkeklerin kadınlar

³Anasoylu olan ancak iktidarın yine de erkeklerde toplandığı ataerkil toplumlar da vardır. Amerika Kızılderili soylarında soy gelişiminin kadın soy çizgisinden erkek soy çizgisine nasıl geçildiğiyle ilgili kanıtlar vardır. Sözgelisi, bugünkü Ojibvvalar'da soy gelişimi erkek soy çizgisinden takip edilmektedir. Onların kandaşları Delaware'ler ve Mohegan'larda ise soy gelişimi kadınların soy çizgisinden izlenmektedir.

üzerindeki hâkimiyeti neredeyse doğanın vazettiği bir gerekliliktir. Engels'in tezinde iki temel eksenin halen önemini yitirmediği söylenebilir. İlki, cinsiyetlerarası ilişkilerin tarihsel süreç içinde, bir cinsiyet rejimi doğrultusunda oluştuğunu vurgulaması, özel ve kamusal alanların da cinsiyetler arası güç mücadelesinin tezahür ettiği yer olarak belirlenmesidir. İkincisi ise, ailenin oluşumunu da tarihin içine dahil etmesidir ki bu durum aileyi dolayısıyla özel alanı ve oradaki rol dağılımlarını politikleştiren bir tutum olarak değerlendirilebilir. Çünkü, daha önce de belirttiğimiz gibi bir şeyin tarihinden söz ettiğimiz anda onun doğal ve verili olmadığını da kabul etmiş oluruz. Engels'in kuramı, ilerlemeci ve deterministik olduğu için eleştirilir. Determinizmi, cinsiyet rollerini altyapı üstyapı ilişkisi içinde ele almasından ve son kertede, altyapıya bağlamasından ileri gelir. İlerlemeciliğini sorunlu kılan ise, toplumun anaerkil bir soykütüğe sahip yabancı toplumlardan uygarlığın tek eşli ailesine doğru tek yön üzerinde geliştiğini varsaymasıdır. Engels'in kadının ezilmesini özel mülkiyete ve mirasın babasoylu olmasına indirgeyen yaklaşımı, devrimle birlikte kadın-erkek eşitliğinin oluşacağına dair bugün geçersiz bulunan çıkarımlara sebep olmuştur (Akgün, 2019a). Engels, "sınıflı toplumla oluşan kadın-erkek eşitsizliği, sınıfsız toplumla bitecektir" önermesi içine sıkışmış olsa da anaerkillikten ataerkilliğe geçiş döneminde kadınların emeğine nasıl el konulduğuna dair önemli saptamalar yapmıştır (Akgün, 2019a).

Freud da Morgan'ın antropolojik çalışmalarından faydalanır ama cinsiyetler arası hiyerarşinin oluşumunu cinsel enerjiye yani libidoya bağlayarak biyolojik kökenlere atıf veren bir kuram oluşturur. Temel argümanı ne babalığın keşfi ne de özel mülkiyettir. Freud ilk toplumsal sözleşmenin toplum içinde rekabete neden olan kadın cinselliğinin sebep olduğu şiddeti sona erdirmek için varılan bir uzlaşma olduğunu varsayar (1995: 192, 210-13). İlk babanın katli olarak adlandırılan bu hipotetik durum Freud'a göre uygarlığın ve insanlığın tarihinin sıfır noktasıdır. Bu hipoteze göre, henüz insan dediğimiz toplumlar oluşmadan önce Darwin'in "ilkel sürü" olarak adlandırdığı (bugün bizim yüksek primatlar diyebileceğimiz) gruplar bir erkek sürü şefi ve kadınlardan oluşmaktadır. Sürü şefi olan, "despot baba" doğan bütün erkek çocukları sürüden dışlar, tüm dişileri tek başına yönetir ve onlarla çiftleşir (Akgün, 2019a). Sürü *patria potestas*ın bütün iktidarına sahip olan baba tarafından idare edilir ve bu baba sürünün bütün kadınlarını cinsel kullanım için kendine

ayırır (Freud, 2015: 107-109). Sürüden atılan oğulların bütün dişilere erişim hakkı olan babaya karşı kuvvetli ambivalan duyguları vardır. Ondan nefret etmekte ama aynı zamanda babanın iktidarına hayran olmakta, sınırsız ve mutlak zevke sahipliğine gıpta etmektedir. Nihayet, sürüden atılmış erkek kardeşler bir araya gelir, babayı öldürür, etini yer ve sonra durup düşünürler: "Şimdi ne olacak?" İçlerinden biri sürünün şefi olduğunda tekrar aynı süreç başlayacağı için, bir yenilik geliştirirler. Bu yenilik, o andan itibaren uygarlığı ve "insan oluşu" başlatacak olan "totem ve tabu"dur. Bundan böyle aynı totemin içinde olan kardeşler, birbirlerini yemeyecek ve öldürmeyecektir. Ve aynı totemin üyeleri birbirleriyle çiftleşmeyecektir ki bu anlaşma aynı zamanda ensest yasası ve egzogaminin icadı olarak kabul edilir. "Totemin öldürmek, tabunun çiftleşmek olduğu bu yasa "erkek kardeşliği" ve doğallaştırılmış bir ataerkinin kabulü üzerine inşa edilir." (Akgün, 2019a). Totemdeki anne ve kız kardeşlere sahip olabilmek için, despotik ve ensestöz baba figürünü katleden erkek kardeşlerin oluşturdukları, beraberinde suçluluk duyguları ve sızlayan vicdan getiren bir sistemle başlar insanlık. Totem ve tabu, insanın doğanın üzerindeki ilk yükselişi, hayvan olmaktan kopuşu ve kendi üzerine düşünmenin başlangıcıdır. Kısaca Freud'a göre bir tür olarak insanın belirişi ve medeniyetin başlangıç noktası, paleantropolojik tarihimizin ilk "ataerkil" yasasıyla mümkün olur" (Akgün, 2019a). Ensest yasağı nispeten barışçıl bir şekilde toplu yaşayabilmeye imkân verir. Buradan anlıyoruz ki, psikanalitik kurama göre uygarlığın oluşumu mülkiyetin ve sınıfların ortaya çıkmasına bağlı değildir. Uygarlık tamamiyle bir bastırma kuramına bağlı olarak ortaya çıkmış görünmektedir. İnsan (ama erkek olan insan), cinsellik içgüdülerini bastırdıkça uygarlığın üzerinde yükselecektir (Freud, 2008). Freud'un uygarlık kuramı insanın bireysel düzeydeki gelişimini açıklayan Oidipal üçgenin (anne, baba ve çocuk) tüm insanlık tarihine uyarlanmasıdır. Aile içinde çocuğun cinsel kimliğini oluşturan Oidipal dinamik, uygarlığın gelişiminde babalar ve oğullar arasındaki rekabet tarafından belirlenen bir diyalektikle ilerler. Buradan da anlıyoruz ki uygarlık hep erkek işidir ve babanın katlinin üzerine kardeşler arası yapılan anlaşmayla başlamıştır (Freud, 2015: 104). Bu anlaşma bir daha kimse mutlak iktidar sahibi olmasın ve tekrar baba katledilmek zorunda kalınmasın diye yapılmıştır. Bu yüzden de evrensel yasa olan totem ve tabu (cinayet ve ensest) erkek kardeşlerin suçluluk duyguları üzerinden yükselmiştir (160-161).

Claude Lévi-Strauss akrabalık sistemleri üzerine yaptığı çalışmayla Freud'un tezinin ataerkil varsayımını pekiştirir. İlk insan klanlarının ortak bir mitolojik atadan geldiğine inanır (Lévi-Strauss, 2017: 42-46). Her klanın kökensele atayı temsil eden bir totemi vardır ve akrabalık sistemi bu totemin çevresinde oluşur. Belli bir totemin etrafında toplanan klanlar, birbirlerine kadınlarını armağan ederek zürriyetlerini sürdürür (Lévi-Strauss, 2017: 42-46). Akrabalık sistemi, evlilik, aile gibi kurumların temelinde kadın mübadelesi vardır ki, bu mübadele erkekler arası dostluğu tesis eder. Erkekler, bütün diğer kadınlara ulaşabilmek için içerdekilerden feragat edip dışarıda eş aramaya başlamalıdır ((Lévi-Strauss, 2017: 42-46). Kadın mübadelesinin devam edebilmesi için ensest tabusu oluşur ve onun doğal sonucu olarak dışarıdan evlilik yasası gelir. Böylece belirli bir totem çevresinde örgütlenen topluluklar kendi klanlarından kadınlarla cinsel birlikteliğe giremeyeceği için diğer klanlardan kadınları alacak ve karşılığında kendi klanından kadınları da verecektir (Lévi-Strauss, 2017: 42-46). Levi-Strauss dıştan evlenme yasasını evrensel kabul eder. Bu yasa doğa kültür ayrımının eşiğidir, tabudan sonra tabiatın yasası sonlanmış, yeni bir düzen başlamıştır. Gerda Lerner'a göre bu yeni düzen, kadın bedenini kabileler arası rekabetin nedeni olan ilk "meta" haline getirir (1986). Yeni düzende kadın mübadele nesnesi olurken, ensest yasağı sonrası oluşan sözleşme erkek kardeşlere kadınlara özgürce erişme hakkı verir. Carol Pateman'a göre ensest tabusu hem kocalık hakkı hem de diğerinin kadınına el uzatmayacağı sözüyle adalet hakkı verir. Ancak bu adalet kadınların erkek kardeşler arasında eşit paylaşılması ile sağlanır (2004: 131-32). Freud ve Levi-Strauss'un enseste dair tezi, kültürün ezeli ataerkilliğini varsayar (Pateman, 2004). Çünkü her iki tez de ilk anlaşma yapılmadan önce kadınlar üzerinde tahakkümün varlığını kabul eder. Adrienne Rich'e göre oğullar babaerkinini sadece kendi özgürlüklerini kazanmak için değil kadınları kendilerine ayırmak için yıkılmış olurlar ki bu bir nevi "erkeğin cinsellik kanunu"dur (1980: 645). Bu zamana kadar bahsettiğimiz köken kuramları, cinsiyeti ataerkil bir alanda tanımlar. Bundan sonraki bölümde feminist teorinin köken kuramlarına bakışı ele alınacaktır.

1.1.2 Feminist Teorinin Bakış Açısından Anaerkillik

Geçmişe dair modeller belirlemek, kadınların gelecekteki politik konumlarına dair bir plan oluşturabilmek açısından önemlidir. Evelyn Reed, ilk yasağın kuruluşuna dair ataerkil tezlere karşın, anaerkil bir tezle farklı bir kuram geliştirir. Reed, tarihsel sürecin her zaman anasoyluluktan babasoyluluğa geçiş yönünde olmasını kanıt göstererek sınıflı toplumdan önce anaerkil toplumların yaygın olduğunu söyler (2003). Anaerkillik denilen yapı, ilk insan topluluklarının oluştuğu ve sosyal organizasyonun yeni yeni başladığı bir süreci işaret eder ve bu düzenin omurgası anasoyluluk üzerine kurulmuştur (Reed, 2003). Reed'in teorisi Strauss'un kadın mübadelesi sisteminin de Freud'un erkekler kardeşliğinin tam zıddında yer alır. Reed, birbiriyle bağlantılı iki kurucu ilke totem ve tabuyu anaerkil yasanın kurucu ilkesi olarak kabul eder ama farklı şekilde: İnsanlık kadın ve erkekler arasında bir kardeşlik toplumu olarak başlamıştır (2003). Reed'e göre ilkel kabilelerdeki annelerin yavrularını korumak ve yamyamlığı önlemek için "totem ve tabu" gibi bir sistemi icat etmiş olması çok daha akla yatkın görünmektedir (akt. Akgün, 2019a). Anaerkillik, insan aklını soyutlayan ve kendi üzerine düşünen bir ilke olarak ortaya çıkar (Reed, 2003). İnsan, bu soyutlama düzeyi ile, ilk yasaları olan öldürmeyeceksin, yemeyeceksin ile kendini doğadan ayırır ve doğayı evcilleştirmek üzere bir hamle yapar. Fakat, anaerkil teorinin varsaydığı bu ilk hamle, doğaya hükmetmek ve tahakküm altına almak üzere değil, doğayı evcilleştirmek için olmuştur (Reed, 2003: 149-172).

Tarımın bulunuşundan önce, geçimliliğin gezici, toplayıcı ve avcılıkla sağlandığı bu dönemde kadın yaratıcı güç olarak görülse bile, cinsiyetler arasında eşitlik olduğu fikri kabul görür. (Badinter, 1992; Berktaş, 2016; Reed, 2012). Eleanor Leacock, Patricia Draper, Mina Caulfield gibi kültürel antropologlar avcı / toplayıcı dönemde cinsiyet ilişkilerinin eşitlikçi olduğunu öne sürmüşlerdir (Leacock, 1984). Aleaddin Şenel, avcılık yapan erkeklerin geri dönmeme riskinin yüksek olmasından dolayı kabilelerde kadının daha ön planda olduğunu söyler (1995). Nermin Abadan Unat (1998: 4-5) matriarka ve anayerliliğin (*matrilocalite*) olduğu toplumsal yapılanma içinde cinslerin eşitliğinden ziyade kadınların iktidarı ve denetiminin ağır bastığı bir yapılanma olduğu fikrindedir. Kadınların ikincilleşmesi tek yönlü lineer bir hat izlemez, yine de neolitik öncesini kapsayan 12 bin yıllık süreçte kadın ve

erkeklerin nispeten eşit olduğu bir toplumsal yapılanma olduğuna dair kuvvetli verilerden bahsedilebilir (Berktaş, 2016: 44).

Anaerkil toplumdan ataerkilliğe geçişle ilgili teorilerin birçoğu neolitik döneme geçişle birlikte oluşan iki tarihsel momentin belirleyiciliğinde uzlaşır: Birincisi neolitik devrim yani tarımın icadı iken diğeri döllemeyle ilgili farkındalık ya da üremede erkeğin rolünün keşfidir.

1.1.3 Neolitik Döneme Geçiş

Avcı toplayıcı toplumsal yapının en belirleyici kriterlerinden biri, sahip olunan yiyeceğin bütün topluluk üyelerine paylaşılmasıdır. Benzer paylaşım çocukların bakımı gibi günlük görevler için de geçerlidir. Bugün yaşayan avcı-toplayıcı topluluklarda eşitlikçi ve paylaşımcı eğilimler halen sürmektedir (Çakmak, 2015: 72). Örneğin, Kalahari Çölünde seksenli yıllara kadar avcı-toplayıcı bir şekilde yaşamını sürdüren Dobe Ju/ Hoansi'lerin toplumsal geleneklerinde "gelin hizmeti" adeti vardır. Bir çift evlendiğinde, damat gelin hizmeti gereği belirsiz bir süre için eşinin konak yerine taşınır ve hatta bazen kendi ailesini de beraberinde getirir. Damat ancak üçüncü çocuk doğduktan sonra kendi soydaşlarının yanına dönebilir. Bazen de erkek kardeşlerinden birini gelin hizmeti yaptığı yere taşıyabilir (Bates, 2009: 133-34).

Mezopotamya, Mısır ve Ön Asya toplumlarında görülen anaerkinde; kadının egemen olduğu ve yönetimde hakkının bulunduğu bir kültürün var olduğu düşünülür. Antropolojik ve arkeolojik bulgular, anaerkil düzenin uzun yıllar varlığını sürdürdüğü yönündedir. (Reed, 2012, Berktaş, 2016). Paleolitik ve Mezolitik dönem avcı toplayıcı topluluklarda yiyeceklerin temel sağlayıcısı kadınlardır. Eril kültürün egemen olmasında tarımın bulunuşundan çok hayvancılığın gelişmesi ve saban tarımı etkilidir diye düşünülür. Zaten bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak açıklanacağı üzere, kadınlar ilk çiftçilerdir ve toprağın bereketiyle neredeyse bütünleşmişlerdir. Kadının ve ananın kutsallığı paleolitik çağda bilinir ama tarımın keşfi onun gücünü hissedilir ölçüde artırır (Eliade, 2017: 58-64). Yani ataerkil

sistemi yeryüzüne musallat eden tek başına tarımın icadı değildir. Özetle, MÖ 3000 - 10.000 yıllarına denk gelen süreçte insan fikrini kadın olarak düşünen ve doğa ile iç içe geçen bir kültürden bahsedebiliriz. “Avcı/toplayıcı dönemde tüm doğaya atfedilen bir kutsallık vardır. Doğanın ve henüz ondan bütünüyle ayrılmamış olan insanlığın kurucu ilkesi dişildir. Bu sebeple de insan dişil olanda temsil edilir” (Akgün, 2019a).

Toprağı işleme, sahiplenme ve sonra da insanın bu emeğini koruyup geleceğe bırakmak istemesi anaerkilliği sarsan bir neden olarak öne sürülebilir.⁴ Güvenliği sağlama ve toprağı koruma açısından erkeğin fiziksel üstünlüğünün bir avantaj olduğu kabul edilebilir. Neolitikten önce doğaya egemen olmaktan çok onunla iç içe yaşanan bir yaşam tarzı hâkimdir ama yeni düzen doğanın kontrolünü gerektirir. Bu; doğa üzerinde kullanılacak güce gereksinim duymak anlamına gelir. Bir başka deyişle ataerkilliğe giden kırılma tarımın bulunuşundan ziyade insanın doğaya egemen olmaya başlamasıyla ilişkilidir denebilir. İnsan önce toprağı işlemeyi öğrenir, üzerine emek harcadığı toprağı sahiplenir aynı şekilde hayvanları evcilleştirmek için mücadele eder ve sonra her istediğinde kullanabilmek için onlara sahip olmak ister. Doğayı tahakküm altına almak için başlayan mücadele sonradan, sahip olunanları diğer insanlardan koruma mücadelesine döner. Bu şekilde bakınca, doğa/kültür ayırımında yerleşik hayata geçiş ve tarım ekonomisiyle belirlenen neolitik devrim önemli bir değişime yol açmıştır denilebilir. Özellikle erkeğin fiziksel gücünü gerektiren saban arabalarının MÖ 4000'li yıllarda kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte kas gücü önemli hale gelmiştir. Nitekim ataerkilliğe geçiş, ilk kent devletlerinin ve o devletlerle birlikte ilk militer güçlerin ortaya çıkışıyla eş zamanlıdır (Berktaş, 2016: 37). Siteler denilen ilk kent devletleriyle birlikte hem kölelik ortaya çıkacak hem de kadınların mübadelesinde önemli değişiklikler belirecektir. O halde, soy çizgisinin ve akrabalık dizgelerinin değişmesi, kölelik ve site devletleriyle başlar diyebiliriz. Kölelik ve site devletlerin düzeniyle birlikte, kadınların nesneleşmesi ve sınıflarının düşmesi de kurumsallaşmaya başlar diyebiliriz.

⁴Yiyecek toplamaktan, yiyecek üretimine geçiş, toplumsal yapıda radikal değişimler getirir. Dramatik bir örnek olarak, yakın tarihe kadar avcı-toplayıcı olarak yaşayan, anasoylu ve eşitlikçi bir geleneği sürdüren Güneybatı Amerikalı Muskogee halkının, sömürgeci medeniyetle tanıştığı andan itibaren babasoyluluğa geçiş yapmasıdır (erişim tarihi: 01 Aralık 2018) <https://evrimteorisonline.com>

Çünkü, arkeolojik bulgular kent devletlerinden önce kadınların konumlarının erkeklerle eşit ya da daha yüksek olduğunu gösterir (Berktay, 2016: 37). Reed, anaerkil dönemde toplumsal emeğin kadının elinde toplandığını öne sürer (2012). Dolayısıyla, ilk çiftçiler, sanayiciler, doktor, hemşire ve mühendisler hep kadınlardır. Yani anaerkil dönemde kadınlar biyolojik anneler olmaktan öte yaşamı ilk imâl edenler olarak bütün topluluğun anası olma vasfını taşımaktadır.

Tarımın gelişmesiyle bağlantılı zanaatin gelişmesi (hasadın saklanabilmesi için kilden kaplar yapılması, dokumacılık, yiyeceklerin işlenmesi, tunç ve ona dayalı tekniklerin bulunması, çömlekçi çarkı, ev mimarisinin gelişmesi, hayvanların evcilleştirilmesi) artı üretimi geliştirir ve kabile yapılanmasından daha büyük toplumsal organizasyonlara doğru bir geçiş olur. Üretim araçlarının kullanım ve denetimi giderek erkeklerin eline geçer. Tarım, ticaret, marangozluk, madencilik, dokumacılık ve çömlekçilik gibi meslekler özel mülkiyet temelinde gelişen sınıflı toplumun temel dayanakları olur (Akgün, 2019a). Bundan böyle biriktirerek maddi zenginlik üretme olanağı vardır. Biriktirme ve soya devredebilme sayesinde toplumsal tabakalar oluşur. Ataerkillik, tarıma elverişli Akdeniz havzasında, Sümer ve Mısır gibi uygarlıklar ile birlikte yükselir. Tapınaklar etrafında (muhtemelen ilk tapınaklar hasatların da korunduğu yapıları), rahip kralların yönetiminde, iş bölümüne ve zora dayalı yeni bir toplum biçimi oluşur. Kadınlar ve çocuklarının ilk köleler olması muhtemeldir çünkü, erkek kölelere göre daha kullanışlıdır (Lerner, 1986). Kadınlar hem emek gücü oluşturmak hem cinsel hizmetlerde kullanılmak hem de bu üst tabakaya yeni köle güçleri dünyaya getirmek açısından caziptirler (Lerner, 1986: 67-72). Bu tezin konusu bakımından önemli bir saptama da şudur: kadınlar bir kez köle yapılıncaya daha sonrasında çocuklarını koruyabilmek için esir konumunda kalmayı daha kolay kabullenmektedir (Lerner, 1986: 70).⁵ Bu dönemde insan emeğinin maddi verimliliği ortaya çıkar. Köleler üretimi yaparken, köle sahipleri din, zanaat ve yönetim işleri için boş zamana ulaşır. Cinsiyetler arası farklılık ve sınıfsal farklılık birbirlerini güçlendirerek gelişir. Bir başka

⁵ Bugün de zor şartlara ve şiddete fiziksel/psikolojik erkek şiddetine rağmen birçok kadının evlilik içinde kalması onların anne olmaları ve çocukların bakımıyla ilişkili olarak görünür.

deyişle mülkiyet ilişkileri ve ekonomik ayrışmayla birlikte kadının statüsünün gerilemesi bir arada devam eder (Saadavi, 1991:120).

1.1.3.1 Üremede Erkeğin Rolünün Keşfi ve Ana Tanrıça Kültü

Cinsel birleşmeyi çocuğun doğumundan ayıran ciddi bir zaman dilimi vardır. Cinsel ilişkide erkeğin rolü ile çocuğun doğumu arasındaki bağlantının keşfedilmesi tarihin belirli bir anında olmuştur. Anaerkil dönemde kadınların egemen olmasına dair en güçlü tez, erkeklerin çiftleşmedeki rolünün henüz keşfedilmemiş olmasıydı. Dişilerin üreme işini kendi başlarına becerdiklerine dair inanış kadına gizemli bir güç ve yaratıcılık potansiyelini vakfetti. Kadın kutsaldı, hayatın köklerini, ölüm ve yaşam döngüsüne dair sırları elinde tutan güçtü. Muhtemelen, bebeğin geldiği rahim ağzında oluşan adet kanamalarının, ayın hareketlerine göre oluşan döngüsü keşfedilmişti. Kanamalar durduktan bir süre sonra aynı yerden bir bebek geldiği de keşfedilmişti. Böylece, kan, doğum, bitkiler, yabani hayvanlar (özellikle yılan), yeniden doğum, ölüm gibi unsurların içiçe geçtiği arkaik bir simgesellik sistemi ayın döngüleri ile birleşti (Eliade, 2018: 36). Bu simgesel sistem içinde insan yavrusunun kadının kanıyla oluştuğuna inanılmıştır.⁶ İlkel klanlarda tek eşli evliliklerin olmadığı, kadın ve erkeklerin birden çok kişiyle cinsel ilişkiye girdiği de düşünülünce babalık gibi bir konumun henüz olmadığı aşikârdır. Kadın kimi doğurduğunu bildiği için anne rolü ve annenin soy çizgisi kadimdir. Bu durumda annelikten farklı olarak babalık toplum tarafından üretilmiş bir gerçekliktir diyebiliriz (Badinter, 2011:61).

Döllenmeyle ilgili farkındalığın izlerini inanç sistemleri üzerinden inceleyebiliriz. Anaerkil dönemde inanç sistemleri ile ilgili çok ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. Ancak üç büyük dinin ortaya çıktığı Orta Doğu'da, tarımın bulunuşuna kadar ana tanrıça kültürünün geçerli olduğunu biliyoruz.⁷ Bu kült, tarım kültürlerinde kozmik dine evrilecektir (Eliade, 2017). Erkekler

⁶Kuran'da Alâk Suresi'nde Tanrının insanı kan pıhtısından yarattığı yer alır.

⁷Çatalhöyük'te yapılan kazılarda saptanan buluntularda (MÖ 6800-5700) boğa başları ve resimlerle bezeli duvarlar bulunmuştur. Bu resimler ana kültürünü temsil eder. Duvarlarda, insan elleri, tanrıça figürleri, av sahneleri, boğalar, akbabalar, leoparlar, yabani geyik, yaban domuzu, aslan, ayı gibi

avcılıkla uğraşırken doğa olaylarını izleyen ve gözleyen kadınlar muhtemelen tarımı da keşfedenler olmuşlardır. Paleolitik çağda toprakla kadın arasında mistik bir dayanışma vardır. Kadın ve doğa aynıdır, çünkü ikisi de kendi başına doğurabilmektedir (Eliade, 2018: 58, Eliade, 2003: 129).⁸ Kadın toprağın nasıl işlendiğiyle ilgili sırrı bildiği için yaratmanın da sırrını bilir diye düşünülür (Eliade, 2003: 58). Ana tanrıça kültü, büyük toprak ananın da temsilcisidir ve kadın doğurganlığının kutsanmasıyla ilgilidir (Eliade, 2003: 122-123). Kadınların her baharda toprağın yeşermesiyle başlayan bahçecilik, toplayıcılık faaliyetleri yaşamın yeniden doğmasını simgeler. *Terra Mater*⁹ de denilen tanrıların yaratıcısı olan toprak ana kadın bedeninde ve onun doğurganlığında temsil edilir (Delaney, 2001: 57-59). Toprak, yerin altı ve üstündeki bütün canlıları kabul eder, onları korur ve besler o yüzden anne gibidir (Delaney, 2001: 57-58). Kadının rahmi ile toprağın bağı birdir (Eliade, 2017: 108). Toprağın sahibi de kadındır çünkü bitkileri evcilleştiren kadınlardır. Toprak ana ile kadın arasında böyle bir dayanışma vardır. Kadınlar da tıpkı doğa gibi yaşamı yeniden üretme kapasitesine sahiptir.

Binlerce yıl inanılan partenogenez üreme inancının izlerini mitolojide ve arkeolojik bulgularda sürebiliriz. Kültepe Tabletlerinde Kubaba, Lydya'da Kybebe, Hiti'de Arinna, Sümer'de Marienna, Mısır'da İsis, Efes'de Artemis, İtalya'da Venüs diye bilinen ana tanrıça kültü Akdeniz'den kuzey ülkelerine kadar yayılarak evrenselleşir (Erhat, 1989: 183). Gaia,

hayvan figürleri vardır. Bu alanlar kutsaldır ve Ana Tanrıça bereket kültü olarak yer alır. Tanrıça figürleri, genç kız, doğuran kadın ya da yaşlı kadın olarak temsil edilir. (TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, erişim tarihi: 17 Aralık 2019). <http://www.anadolumedeniyetlerimuzesi.gov.tr>

⁸Ölülerin toprağa cenin pozisyonunda gömülmesi de ana tanrıça kültüyle ve arkaik insanın yeniden doğuş inancıyla ilgilidir. Ayrıca arkaik zihniyet mezarlık ve ana rahmini birbirine benzeterek bir nevi toprak anaya sığınmıştır (Eliade, 2003: 24). Nasıl tohumlar toprağa gömülüp tekrar canlanıyorsa ölüler de toprağın altında tekrar canlanacaktır. Benzer şekilde Çin'de ve Kafkasya'da halen süren toprak üzerinde doğurma (*humi positio*) adeti de toprağın doğurganlığı ve bereketine dair inançla ilgilidir (Eliade, 2003: 120). İskandinavya, Alman ve Perslilerde yeni doğan çocuğun toprağa yatırılması adedi vardır. Bu uygulamayla yeni doğan toprağın gücü ve bereketinden faydalanır (Eliade, 2003: 250-253). Ermeniler çocukların yeraltından geldiğine inanır, Altay halkları toprağı canlı olarak düşünmüş ve üzerindeki otları yolmayı yasaklamıştır (Eliade, 2003: 248).

⁹Hint Avrupa dillerinde *matar* (*mother, mutter*) anne anlamına gelir ve bu ismin ana tanrıçanın adı olduğu kesinleşmiştir. *Matar*, en çok kutsal olarak görülen aslan ve yırtıcı kuşlarla tasvir edilir (Özyar, 2015: 65).

Hera, İsis ve Kybele kendi başına gebe kalma kabiliyeti ile toprak anayı temsil eden ana tanrıçalardır (Eliade, 2018: 134)¹⁰. Kybele heykelleri ana tanrıça kültürünün doğurganlık ve bereket yönünü gösterir. Oturmuş şekilde büyük göbekli, iri memeli, kalın kalçalı tanrıça kucağında daha küçük bir bebek taşımaktadır (Erhat, 1989: 184). Daha sonra, Yunan mitolojisinde Artemis adı alan Kybele, yabani hayvanları, bereketi ve anneliği yönetmeye devam edecektir. Artemis aşk ve evliliği bilmez ama anneliğin ve yabani hayatın yanındadır (Eliade, 2018: 379). Ana tanrıçaların, ağaçlar arasında yılanlar, yırtıcı kuşlar ve keçilerle birlikte resmedilmesi onun bitkiler hayvanlar için bereket ve üretkenlik kaynağı olduğunu da gösterir (Berktay, 2016: 47).

1.1.3.2 Göklerden Gelen Üstün Güç: Döllemenin Önlenemeyen Yükselişi

Döllenmede erkeğin payının keşfedilmesi, toprak/ kadın; saban/ penis anolojisinin kurulmasında etkilidir. Kadınlıkla toprak arasındaki benzerlik sabanla erkeğin penisi arasında kurulur. Toprağın sabanla işlenmesi cinsel ilişkinin temsili olur (Eliade, 2017). Önceden toprak yaratıcı, kendiliğinden besin veren bir güçken artık kontrol edilip, işlenebilen bir maddeye dönüşmüştür. Benzer anoloji kadın için de oluşur. Erkeğin doğumdaki payının kavramasıyla birlikte daha önce kadına ait olan üretici (doğurgan) güç erkeğe geçer ve böylece erkekliğin önemi artar. Bu kavrayıştan sonra zihniyet şu yönde gelişir: Toprak pasif bir şeydir, sadece taşıyıcıdır, onun içine tohum atarsan ortaya yiyecek çıkar. Kadın da aynı toprak gibi, sadece taşıyıcıdır. Eğer erkek içine tohum atarsa kadının içinden yeni bir bebek çıkar. Zaman içinde, erkeklerin doğumdaki rolü giderek abartılmış ve bebek babadan gelir düşüncesi hâkim olmuştur. Aynı düşünce doğa, toprak ve kadını pasif ve denetlenmesi gereken unsurlar olarak kültürün ve erkekliğin altında bir konuma yerleştirir. Bu keşfin doğal sonucu soy çizgisinin erkeğe geçmesidir. Tarım devriminden sonra, daha önce tanrıça olan kadının yerine, tanrı-kralların geldiğini biliyoruz. Artık erkek, kadının doğurduğu çocuğun babası / sahibi ve toplumun da atası olmuştur. Bundan böyle, toplumsal yasa erkeklik lehine

¹⁰ Sonra Meryem'in de aynı şekilde gebe kaldığını görürüz. Ama artık ataerkillik geldiği için Meryem'i döleyen soyut ve eril bir güç söz konusudur.

işleyecektir. Anasoylu toplumda kadınların çocuklarının hangi erkeğe ait olduğu bir anlam taşımaz iken, ataerkil yasayla birlikte durum değişir. Doğacak çocuğun soyunun belli olması açısından kadının gözetimi ve mülkiyeti önem kazanır, kadın evlenene kadar babasının, sonrasında kocasının mülkiyetinde tutulan bir mübadele aracına dönüşür.¹¹ Soy zincirinin babaya göre işler hale gelmesiyle aristoktasinin ünlü kan ve soy ilkesi ortaya çıkar ve bugün klasik patriarka dediğimiz örgütlenme işler hale gelir. Rene Girard'a göre, soyun erkeğe geçmesi, babanın kimliğini güvence altına almayı gerektirir ki bu da ancak kadınların bekaretinin ve evlilik içindeki mutlak sadakatının kontrolü ile mümkün olacaktır (akt Tahincioğlu, 2009; Girard, 2003: 56).

Tarımın bulunuşu ve döllenmeye yönelik farkındalık dinsel inanç ve mitoslarda dramatik değişiklik yaratır (Berktaş, 2016: 37). Tek tanrılı dinlerin ortaya çıktığı Mezopotamya'da yoğun tarımsal faaliyetin yapıyor olması ve Ana Tanrıça kültürünün de MÖ 2000'lere kadar hüküm sürmesi tesadüf değildir.¹² MÖ 3000'lerden itibaren yaratılış efsaneleri değişmeye başlar. Ana tanrıça kültü varlığını sürdürüyor olsa bile onun mistik gücü olan kendi kendine doğurma yeteneği gerilemeye başlar. Artık göklerden gelen bir güç daha vardır. Toprağın gökyüzünden gelen yağmurla beslenip bereketlenmesi gibi, kadın da erkeğin sperminden gelen üretici güç ile doğurganlaşacaktır. Eğer gökyüzü toprağı sulamasaydı toprak ana da bitkileri büyütemezdi inancı, göksel güç ve toprağın gücünü birbiriyle çiftleştirir. Ana tanrıça hala vardır ama artık göklerin tanrısının karısı ve baba tanrının çocuklarının anası olmuştur. İnsan-kadın özdeşliğini yansıtan eski döneme ait ana tanrıça figürleri yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlar. Örneğin, Sümer mitlerine baktığımızda önceleri tanrıçaların konumu ağırlıktayken ve tapınaklardaki erkek rahipler kadar etkinlerken giderek ikinci plana düşmüşlerdir (Berktaş, 2016: 43). Babil mitolojisinde Ana Tanrıça Tiamat her şeyin yaratıcısıyken zamanla şeytanlaşır (Rosenberg, 2003:244). Önceleri Mısır'daki en büyük tanrıça olan İsis, tüm yaşayan nesnelere yaratıcısı olarak anneyi ve toprağı temsil eder,

¹¹ Bu geleneğin izlerini mitlerde, halk masallarda, sıklıkla yer alan, adaya, kuleye, şatolara kapatılan kadınlar/prensesler/sultanların hikayelerinde görebiliriz. Kapatma hikayeleri, soy çizgisini garantiye alma hikayeleri olarak düşünülebilir.

¹² Mezopotamya'nın Ana Tanrıçası Nammu, gök ve yeri doğuran, bütün tanrıları yaratan annedir (Eliade, 2018: 87).

başında taşıdığı ay onun doğurganlığının simgesidir (Rosenberg, 2003: 259). İsis, erkek kardeşi Osiris'e tarımı öğrettikten sonra zaman içinde anneliğin ve sadık zevceliği temsil eden tanrıçaya dönüşür (Berkay, 2016: 49). Zeus'un önce korktuğu sonra ise ele geçirip tecavüz ettiği Tanrıça Kybele hikâyesi, anaerkilliğin çöküşünün öyküsüdür. Baba tanrı Zeus'un, tanrıça Athena'yı kafasından doğurması kadının doğurma yetisine bir nispet olarak düşünülebilir.¹³ Odyssea'yı baştan çıkararak Sirenler, vahşi, güzel ve tehlikeli dişi arketipinin temsilidir. Erkeğin kadın ve çocukların sahibi ve yöneticisi olma işi din ve kutsal değerlerle hem meşrulaşır hem de doğallaşır.

1.2 KLASİK PATRIARKANIN KÖKLERİ

1.2.1 Klasik Patriarkanın Doğumu

Döllenmenin keşfi ve tarımla birlikte gelişen bu süreç insanlık tarihi açısından yeni bir kavrayış oluşturur. Neolitikle birlikte üretkenlik fikri insani bir etkinlik olarak ön plana geçer. Buna *homo faber*'in yükselişi diyebiliriz (Arendt, 2016: 35-50). İnsanı pasif olan doğadan ayıran erkeksi güç, üretkenlik olarak belirlenmiştir. Tek ve soyut bir tanrı kavrayışı, neolitik devrimin "üretkenlik" fikri ile bütünleşir. İnsanı doğadan ayıran onun etkin ve üretken yanındır fikri paradigmatik olarak insanı "homo faber" olarak tanımlar.¹⁴ Böylece insan tasavvuru, üretkenlik ve erkeklikle bir arada oluşur, bundan sonra insanlığın temsili erkek olacaktır.¹⁵ Toprağı işlemeye başladıktan sonra insan, planlar yapabilen, geleceği öngörebilen, doğayı kontrol edebilen bir güçle tanımlanmaya başlanır. Bu güç doğada olmayan, doğadan ayrık

13 Athena karanlık bir rahimde beslenme ihtiyacı duymamıştır. Hileleri ve kurnazlığı ile ünlü Zeus, karısı Metis hamile kaldığında doğacak olan evladının kendisini öldüreceğinden korkar. Karısı Metis'i bir su damlasına dönüşmeye ikna eder ve sonra onu yutar. Bu kurnazlığının sonucu olarak kafasından Athena'yı doğurur. Böylece Zeus'un kafasından doğan Athena, zekâ, bilgelik ve kurnazlığı temsil eden Tanrıça olmuştur.

¹⁴Marx'da bile bu kök fikrin belirgin olduğunu görürüz. Üretkenlik insan kavramının merkezindedir. İnsan, planlar yapıp ön görebilen bir varlık, doğada olmayan bir şeye "akla" sahiptir.

¹⁵ Bu anlayış günümüzde de devam eder. Mimariyle ilgili standartlar; örneğin mutfaklarda tezgâh yükseklikleri, sağlıkla ilgili göstergeler, örneğin hastalıkların semptomlarında, anatomi atlaslarında, şehir bölge planlarında örneğin kentlerdeki merdivenlerin basamak yüksekliklerinde hep erkek bedeni kriter alınarak oluşturulmuştur.

olan “akıl”da somutlaşır. Akıl; erkeklikle, kültürle ilişkilenen; doğaya, toprağa ve kadına ise karşı olan bir prensibe dönüşür. Üretimin gücü ve kontrolü erkekliğin değerini artırdıkça, akıl ilkesi doğaya göre üstün duruma gelmeye başlar. Doğa üzerindeki hâkimiyet aynı zamanda kadının üzerinde hâkimiyetle bir olur. Çünkü doğa/toprak/kadın arasındaki anoloji çok önceden kurulmuştur. Tarihin bu yeni momentinde erilleşmiş bir yaratıcı güç fikri çok güçlü bir şekilde gelir. Dünyanın ve tüm somut varlıkların ötesindeki yaratıcı ilkeye Aristoteles *telos* adı verir. Aristoteles, varlığa getiren etken olarak tanımladığı *telos* için eril biçim der, töz dediği şey ise maddi biçimdir ve dişil olandır (Lloyd, 2015: 30). Bu anlayışa göre, nasıl akıl madde üzerinde egemen ise (logos/töz), erkek de kadın üzerine egemendir. Çünkü zaten doğası böyledir. Tanrısal olanla ilgili olan saf akıl (*nous*) sadece erkeklere bahşedilmiştir (Berktaş, 2016: 132). Aristoteles'inn *telosu* tıpkı tanrı fikrinde olduğu gibi, tüm tözün varlık nedeni ama kendisinin bir varlığı olmayan, soyut olandır (akt Arendt, 2016). Aristoteles düşüncesinden de yansıdığı gibi, bu dönemde maddi olan her şey, özellikle beden ve emek işleri daha önce hiç olmadığı kadar gözden düşmektedir (Arendt, 2016). Mitos çağından logos çağına geçiş felsefenin de başladığı zamandır ve logos döneminde insan akli en üstün güç olarak kabul edilir (Lloyd, 2015). Artık mitolojik, yarı insan görünümlü tanrılar dönemi kapanmıştır. Logos fikriyle bütün yaratıcı güç maddeden ve insandan ayrılır ve idealar âleminde konumlanır. Soyutlamaya dayalı bu kavrayışın gelişmesiyle birlikte insanlık tarihine günümüze kadar gelecek olan bir zihniyetin yerleştiğini söyleyebiliriz. Bu zihniyet, idealara ait bir evren tahayyülünü somut ve dünyevi olan her şeyin üstüne çıkartır.

Aristoteles'e göre kadın eksik kalmış, tamamlanamamış bir varlık, “doğanın hatası”dır (1983: 26-29). Üremede tek bir ata vardır o da babadır. Kadın ise üremede edilgin ve alıcı olandır (Aristoteles, 1983: 26-29). Kadın hayat için gerekli olan maddeyi verir. Ancak ruh ve biçim veren bir başka deyişle insandaki tanrısallığın yansımasının sağlayıcısı erkektir (Aristoteles, 1983). Kadın artık yaratıcıyla özdeşleşen erkeğin taşıyıcı aracıdır, içi erkek tarafından doldurulan bir kaptır, dünyevi ve geçici olandır. Tıpkı tanrının evreni yaratması gibi erkek de çocukların yaratıcısıdır. Kadınlar, olumsuz ilkeyi (düşünce ve zekanın zıttı) simgelediği için üremede oynadıkları rol silikleşir ve de değersiz olarak düşünülür (Badinter, 1992). Ekilmesi gereken toprak gibi kadının da tek meziyeti elverişli bir karna sahip olmasıdır. O

halde doğasına uygun davranmalı ve anne olmalıdır. Doğanın kendisine verdiği özelliği reddetmek, onu kötü yapar. Tanrısal akıl, yeryüzündeki her şeyden üstündür. Kadın, bedeniyle, doğumuyla, duygularıyla doğaya yakındır, yani yeryüzünde olanı, dünyevi olanı temsil eder. Maddeye yakın olduğu için de akıldan yoksundur. Bu yüzden de saf akılı temsil eden erkeklerden daha aşağı bir varlıktır (Berktaş, 2016: 132-133). Asıl yaşam veren ve soyu devam ettiren ise babadır, o yüzden de babalık daha değerlidir.

Genevieve Lloyd'a göre, klasik patriarka önce mitler (mitos) sonra ise akıl ilkesi dediğimiz logos üstünde inşa olur (2015). Akıl ilkesi, kuvvetli bir soyutlamadır ve beraberinde tanrı fikrini getirir. Mitos ile logos arasında yer alan tragedya geleneği, eril unsurun dişiye karşı zaferini; kadının *polis*'in ortak alanından dışlanarak *oikos*'a hapsini, annenin aile içindeki asli konumunun babaya devredilişinin kurumlaşmasında hizmet görür (Kalaycı, 2015: 47). Örneğin, *Oresteia* üçlemesinin sonuncusu olan *Eumenid*'ler anne ile çocuk arasındaki ilişkinin gözden düşüşünün, kan bağının ve annelik hakkının sönmülenişinin dolayısıyla mitostan logosa geçişin anlatısıdır.¹⁶ Tanrılar mahkemesinde anne hakkını ve anasoyunu savunan Erinysler'e karşı Zeus'un Orestes'i suçsuz ilan etmesi, bundan böyle, toplumsal hayatın baba hakkına göre inşa edileceğinin işaretidir. Julia Kristeva'ya göre Orestes'in

¹⁶*Eumenid*'ler tragedyası, annesini öldüren Orestes'in mahkemesini cinsiyet ve kan bağı; analık hukuku ile polis'in yasaları arasındaki gerilim üzerinden tartışır. Davada tartışılan şey, suçunu itiraf etmiş olan Orestes'in annesini öldürmesinin meşruiyetidir, çünkü kendi babasının intikamını almıştır. Orestes annesi kraliçe Klytaimnestra ve onun aşığını öldürmüştür ve bu yüzden *Eumenid*'ler ile davalık olur. Sözleşme hukuku ve devletin bekası argümanını kullanan Orestes, annesini öldürüp babasının intikamını alarak doğru bir şey yaptığını savunur. Fakat doğa hukuku, arkaik inanç ve annelik hukukuna göre Orestes yanlış yapmış, annesini öldürerek doğaya karşı suç işlemiştir. Kanı ile bedelini ödemelidir. Mahkeme sonunda oylar eşit çıkar. Son oy hakkı Athena'nındır ve o da Orestes'ten yanadır. Athena'nın yanıtı anaerkilliğin ölüm ilanını verir: "Ve oyum Orestes'ten yana. Çünkü, bir anne doğurmuş değil beni, babamdan olmuşum, babamın kızıyım ben. Kocasını, evin efendisini öldürmüş olan kadından yana ağırlık koyamam. O yüzden tüm benliğimle erkekten yanayım." Karar uymak zorunda olan Euminidler ise, yeraltı ve intikam tanrıçaları olma görevlerini bırakıp, "iyi, uysal, şefkatli" tanrıçalara dönüşürler. Benzer şekilde Sophokles'in *Antigone* eserinde, *Antigone* kral Kreon'un yasasına karşı gelip kardeşini gömmesi onun ölümle cezalandırılmasına sebep olur. *Antigone*, kardeşi vatan haini bile olsa o sırf kendi kanından olduğu için yani kan/soy ilkesiyle kardeşini gizlice gömer. Aslında eski yasaya uygun davranır ama böylece yeni yasa ve düzene, Kral'ın yasasına karşı çıkmış olur ve cezalandırılır.

aklanması yeni kültürün sınırlarının çizildiği "edim" anıdır (2014: 88-89).¹⁷ Artık, asli olan anne ve çocuk arasındaki ilişki değil, karı-koca arasındaki ilişkidir. Aileyi kuran içkin neden, aşkın olan yasayla, yani kan bağı, evlilik bağıyla yer değiştirir (Kalaycı, 2015: 50). Bu ne demektir? Kadının çocuğa hayat verenden, babanın döllediğini emaneten taşıyan erkeğin çocuğuna bakan konumuna geçmesi demektir. *Eumenid*'lerin düşüşü analık hukukunun ilga edilip babalık düzeninin kuruluş anıdır. Kristeva'ya göre bu düşüş, iğrenç ile kutsalın aynı anda işaretlenmesi, kadının tam da bu sınıra yerleştirilerek, onun kültürü hem arındıran hem de kirleten durumuna gelmesini gösterir (2014).¹⁸ Kadın doğurganlığının simgesi adet kanaması pis, erkeğin spermi temiz olarak işaretlenir (Kristeva, 2014: 16, 92, 93). Tanrı Zeus, anne ile çocuğun arasına babayı yerleştirir, anneleri toplumsal hayattan dışlayarak babanın güdümüne sokar. Bundan böyle kadın kamusal alanda sadece kocası dolayımıyla görünür olabilecektir (Kalaycı, 2015: 52). *Eumenid*'lerin mahkeme sonucunda uysallaşması, intikam tanrıçalığını bırakıp polisiz hizmetine girmeleri arkaik, komünal ve eşitlikçi dönemin sona erişinin tezahürüdür (Kristeva, 2014: 20-24).

Logosun maddi olanın üzerinde yükselişini Platon'un mağara metaforu üzerinden düşünebiliriz. Platonist düşüncede, dünyadaki her şey gölgedir, asıl olan ise çok daha yüce olan madde ötesi ve kavramsal olandır. İdealist düşüncede, bütün maddeler kavramlarına erişmeye çalışır. Maddeler kendi anlamlarını kendilerinin dışındaki idealara borçludur. Tam da felsefe dünyasının idealer kuramını geliştirdiği zamanlarda Yahudiler tek bir tanrı fikrini oluşturmaktadır. Bundan böyle varolan her şey, "kavram"a göre değerden düşecektir. Logosun cinsiyeti erkektir. Patriarkaya ve dolayısıyla akıl ilkesinin egemen olması, insanlık tarihi açısından bir paradigma dönüşümüdür. Paradigmanın değişimi tüm evrenin üstünde bir

¹⁷Goethe'nin "Başlangıçta edim vardı" sözü kültürün dil öncesinde bir edimle kurulduğu fikri üzerine temellenmiştir (Kristeva, 2014: 88-89). Sözen önce edim vardır, bu edim içeri ve dışarısını inşa eden dışlama edimidir, Kristeva'nın *abject* kavramı tam da bu edim üzerine kurulur (Kristeva, 2014: 88-89).

¹⁸Sembolik düzen, kadınları özne olmaktan dışlar ve onlara; "iğrençleştirme ve kutsallaştırma" yoluyla bastırılarak oluşturulacak bir benlik vaat eder. Kadın dışlanarak kültüre dahil edilir. Psikanaliz bölümünde kadının masum/şeytan, Havva/Meryem olarak kültürü düzenleyen, kirliliği ile temizliği, özne ile özne olmayı ayıran hale gelmesinden daha ayrıntılı olarak bahsedilecek.

Tanrı, toplumun üstünde tanrının bir gölgesi olarak kabul edilen kral ve her hanenin başında bir babanın olması fikrini dayatır. Logos düşüncesi tüm insan varoluşunu aktif ve pasif, alt-üst, hükmeden-hükmedilen, dişil-erkek, zihin-beden şeklinde ayırır. Antik Yunan'daki ruh/madde ikiliği Semavi dinlerde ruh/beden ikiliği şeklinde derinleşerek devam edecektir.

Bu durumda, mitosdan logosa geçişte ve tek tanrılı dinlerin başlangıcında anne konumunun değerli olduğunu söylemek pek olanaklı görünmemektedir. Dinler tarihine baktığımızda, ana tanrıçanın yerini bir tanrılar panteonunun alması ve ardından da kadir-i mutlak ve kavramsal bir baba tanrı fikrine varılması dişil ilkenin gözden düşüşünün izleğini sunar (Berktaş, 2016: 79). Nitekim, İsrail'in tanrısının kadim Orta Doğu tanrılarının olduğu gibi ana tanrıça olan bir sevgilisi veya eşi yoktur. Tevrat'ın Mısır'dan Çıkış bölümünde yer alan Musa'nın Tanrı ile ilk karşılaşma anı, mitostan logosa geçişin bir başka alegorisi olarak düşünülebilir. Musa, Tanrı'ya sen kimsin diye sorunca aldığı yanıt *ehyeh aşer ehyeh* yani "ben benim" olur. Musa'nın yeni Tanrı'sının sadece kendi için olan, kendine dönen ya da kendini bir kavram olarak var eden ontolojik bir muamma olarak insanlığa takdim olduğu bu an önemlidir.

Tevrat'daki yaratılış öyküsünde, daha ilk günahattan da önce Adem'e bir yardımcı arandığı için kaburga kemiğinden Havva yaratılır. Havva gelmeden Adem'e dünyadaki tüm varlıkları adlandırma yetisi verilmiştir bile. O da bu yetiyi kullanarak her şeye bir ad verir.¹⁹ Sonra kaburgasından gelen "yardımcı"sına da Havva adı verir. Böylece Adem, Tanrı'nın can verdiğini adlandıran ve ona anlam veren olarak kadınlara özgü yaratıcılığı erkeklere devreden bir eşik olur. Düzeni kurma işi Adem'e devrolmuştur. Cennetten düşüş, avcı/toplayıcı hayatın

¹⁹ "Sonra, "Adem'in yalnız kalması iyi değil" dedi, "Ona uygun bir yardımcı yaratacağım." RAB Tanrı yerdeki hayvanların, gökteki kuşların tümünü topraktan yaratmıştı. Onlara ne ad vereceğini görmek için hepsini Adem'e getirdi. Adem her birine ne ad verdiyse, o canlı o adla anıldı. Adem bütün evcil ve yabani hayvanlara, gökte uçan kuşlara ad koydu. Ama kendisi için uygun bir yardımcı bulunmadı. RAB Tanrı Adem'e derin bir uyku verdi. Adem uyurken, RAB Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapadı. Adem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Adem'e getirdi. Adem, "İşte, bu benim kemiklerimden alınmış kemik, Etimden alınmış ettir" dedi, "Ona 'Kadın' denilecek, Çünkü o adamdan alındı." (Yaratılış, <https://www.kitabimukaddes.com> erişim tarihi 19 Aralık 2019).

sonu, dünyadaki hayat ise tarım toplumunu ve onun zorluklarının yansımalarının hikayesi olarak düşünülebilir.

Adem ve Havva mitinin çıplak tanrıça, ağaç ve bekçisi olan yılan, elma gibi imgeleri arkaik kültürün bakiyesi gibidir. Kadının doğurgan yaratıcılığından, erkeğin adlandırıcı yaratıcılığına geçilmesi yüksek bir soyutlamanın, simgesel düşünme evresinin yansımasıdır (Berktay, 2016: 53-54). Pateman'a göre, Havva'nın sonradan gelmesi, Adem'den yaratılması ve isminin de yine onun tarafından verilmesi Adem'i bir nevi ebeveyn kılar (2011: 139). Pateman bu noktadan yola çıkarak bütün siyasi hakları babaya devreden sistemle ilişki kurar (2011: 139). Nitekim klasik ateri boyunca da baba hep tek ebeveyn olarak görülecektir.

Lerner Tevrat'da geçen Tanrı ve İbrahim arasındaki ahite dikkat çeker (1986: 191-192). Tanrı İbrahim'in oğlunu bağışlaması karşılığında iktidarının sembolü olarak penisinden bir parça talep eder. Lerner, seçilmiş insanların ayırt edilmesi için neden penis seçilir diye sorar (1986: 191-92). Böylece, kadınlar Tanrı ile İbrahim'in anlaşmasından doğal olarak dışlanmış olur. Lerner, yazılı olmayan bu sözleşmenin erkeğin verdiği korumaya karşılık kadının her alanda tabiyet ve cinsel hizmetine karşılık olarak değerlendirir (198: 217-218). İbrahim'in akdine Jacques Lacan'ın yorumu da oldukça ilginçtir. Lacan, İbrahim ve İshak'ın hikâyesini Totem ve Tabu mitine ve babanın katline kadar bağlar. Lacan'a göre, ilksel babaya yani toteme artık evlatlar değil onun yerini tutacak başka bir varlık kurban edilecektir ki bu da ilksel totemin simgesi olan koçtur. Bu akdın simgesi penisin ucundaki sünnet derisidir (Lacan, 2012: 93). Lacan'ın yorumunu şu açıdan konumuzla bağlantılı bulmaktayım: Penise sahip olmak Lacan'da simgesel olarak "olmak" meselesine dönüşür. Daha Lacanian bir ifade ile; "ötekinin arzusunun nesnesi olmaktan yoksun olma" korkusu ile ilişkilendirilir.

Tanrının zevkini onun arzusu olarak cisimleşen şeyden ayıran keskin bıçak ağzı görülür. Mesele biyolojik kökenin önemini azaltmaktır. Muammanın anahtarı budur. İbrani geleneği arzuyu zevkten ayıran yarığa özel bir değer verir." (Lacan, 2012: 94).

Kesip atılan bu minik deri parçası, halk ile onu seçmiş olanın arzusu arasındaki aktin işareti olur. Lacan şunu söylemek ister, erkek sınırsız cinselliğinden feda ederek, seçilmiş ve

ayrıcalıklı olma hakkını elde eder. Bu durumda Lacan'ın yaptığı yorum ile dinlerin kadınlara yüklediği cinsellikle dolu olma, zevklere ve hazza karşı doğal zafiyet durumunun ilişkisini kurabiliriz diye düşünüyorum. Çünkü kadın zaten bu sözleşmenin dışında olduğu için zevklerinden feragat etmesi gerekmeyecektir. Arzularına mâhkum olan kadın, düşük iradeli ve o yüzden baştan çıkarıcıdır, hep eksiktir ve aşağılıktır. Bu meselenin tezimiz açısından önemi ise şudur, kadına doğaları gereği diyerek yüklenen doğurma ve çocuklara bakım verme görevi, cinselliği sadece üremeye bağlayan dinsel öğretilerle meşrulaştırılır. Bir başka deyişle, başta Hıristiyanlık ve Musevilik olmak üzere dinler haz amaçlı cinselliği hoş görmez çünkü erkekler vakti zamanında ilahi güçlere kavuşmak için kendi hazlarını feda etmişlerdir. Kadının cinselliği tamamen anne olmaya bağlandığında, tehlikeli ve yasak olan zevkten kısmen arındırılmış olur. Böylece erkeğin kadının sınırsız zevklerine olan hasedi de bir miktar giderilmiş olur.

Buraya kadar patriarkayı bir sistem olarak kuran zihniyeti ve bu zihniyetin içinde anneliğin konumunu ele almaya çalıştık. Özetle şunu söyleyebiliriz, klasik patriarka iki eksen üzerinde temellenmiştir. Birincisi özel mülkiyetin denetimi, diğeri kadınların denetimi (Hartmann, 1979). Bu denetim biçimlerini kadın hazzı denetimi, soy çizgisini esas alan özel mülkiyetin denetimi, kadın cinselliği ve doğurganlığın denetimi şeklinde çeşitlendirebiliriz. Bir sonraki bölümde artık oturmuş bir sistem olarak yerleşen klasik patriarkanın işleyişi annelik mefhumu ile birlikte değerlendirilecektir.

1.2.2 Klasik Patriarka ve Annelik

Buraya kadar kadınların anne olarak konumunu paleolitik çağda, ardından anaerkilliğin gücünün azalmaya başladığı Neolitik tarım toplumlarında ve ataerkilliğin bir düzen olarak yerleşmeye başladığı tek tanrılı dinlerin yükseliş sürecine kadar ele aldık. Bu zamana kadar olan kısım genellikle kutsal kitaplar, mitolojiler ve arkeolojik kaynaklara referansla elde edilen ve tarihe makro bir bakış sunan verilerle değerlendirildi. Bu noktadan sonra modern patriarkaya geçişe kadar sürecek olan dönem incelenecektir.

Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde kadının konumu nispeten iyidir. Çünkü Roma İmparatorluğu'na karşı doğan Hıristiyanlık anlaşılır nedenlerle önce kadınlar ve köleler arasında yayılmıştır (Berktaş, 2016). Örneğin, İsa'nın zina yaparken yakalan bir kadının recmi icra edilmek üzereyken söylediği, "ilk taşı günahsız olan atsın" cümlesi, eşitlikçi bir yaklaşımı yansıtır. Bu sözlerden, sonradan iyice yerleşecek olan "günahkâr kadın" anlayışının en azından İsa yaşarken pek revaçta olmadığını düşünebiliriz.

Feodalitenin hüküm sürdüğü ilk yıllarda, kadınların toplum içindeki konumları sonraki dönemlere göre daha iyi bir durumdadır (Akdemir, 2018). Örneğin Bizans İmparatorluğu'nda koca vefat ettiğinde çocukların vesayetini anne alabilir ki bu sonradan klasik imparatorluklarda görülmeyecek bir uygulamadır. Dul kadınlar, ailenin reisidir ve evli kadına cinsiyeti yüzünden verilmeyen birçok görevi üstlenebilir (Hill, 2003: 81-82). Batı merkezi krallıklarında ve Bizans'ın devamı Osmanlı'da görülmeyen bu geniş haklara rağmen Bizans İmparatorluğu'nda da kadının toplum ve aile içerisinde konumunu önce annelik belirlemektedir. Kadına dair vasıflar; annelik, dindarlık yumuşak başlılık ve merhamet olarak belirlenir (Hill, 2003: 79-81). Çocuk sayısının fazla olması özellikle erkek çocuk sayısı kadının daha çok saygı görmesi anlamına gelir (Hill, 2003: 82-83).

Hıristiyanlıkta kadının konumunun hızla gerilemesinde Aziz Pavlus'un öğretisi etkili olur. Pavlus; "Kadın erkeğe tahakküm etmeye çalışmayacak, evlenecek çocuk doğuracak, doğururken çektiği ızdırap Hava'nın günahının kefareti olacaktır" der (Pateman, 2011: 20). İlk günahın sorumluluğu Havva'ya aittir,²⁰ bu yüzden acılar içinde doğurmaya ve kocasının boyunduruğuna girmeye mahkum edilir.²¹ Pavlus'a göre kadınlar eşlerine tabidir çünkü

²⁰ Yanıma koyduğün kadın ağacın meyvesini bana verdi, ben de yedim, diye yanıtladı (Genesis, Bölüm 3, İnsanın Günahı).

²¹Rab Tanrı kadına, "Çocuk doğururken sana çok acı çektireceğim" dedi, "Ağrı çekerek doğum yapacaksın. Kocana istek duyacaksın, seni o yönetecek." Rab Tanrı Adem'e, "Karının sözünü dinlediğin ve sana, meyvesini yeme dediğim ağaçtan yediğin için, toprak senin yüzünden lanetlendi" dedi, "Yaşam boyu emek vermeden yiyecek bulamayacaksın. Toprak sana diken ve çalı verecek, yaban otu yiyeceksin. Yaratılmış olduğün toprağa dönünceye dek ekmeğini alın teri dökerek kazanacaksın. Genesis, bölüm 3, İnsanın Günahı <https://christiananswers.net/turkish/bible>, erişim tarihi 13 Aralık 2019.

erkekler kadınlar için yaratılmamıştır. Ancak kadın erkek için yaratılmıştır (Ağçoban'dan, 2011: 16-17 akt. Akdemir: 2018: 144). Pavlus'un öğretisi klasik patriarkanın kadın kavrayışını özetler: Kadın cinselliği sadece anne olmakla sınırlı olacak, eksik bir varlık olarak aşağılanacak ve günahın sembolü olacaktır. Kadın erkeği baştan çıkararak yeryüzüne günahı getirmiş ve erkeği mahvetmiştir.

Dinin kurumsallaşması ve feodaliteden merkezi krallıklara doğru olan tedrici geçişle birlikte özellikle 13. yüzyıldan itibaren kadının konumu iyice düşer. Bu dönemden itibaren kadınlar mahkemede tanık olma haklarından olurlar benzer şekilde dini kurumlarda bulunmak ya da belli meslekleri yapmak gibi hakları ellerinden alınır. Konumuz açısından özellikle önemli olan ise Kutsal Meryem'e karşı baştan çıkarıcı şeytani Havva imgesinin bu dönemde yerleşmiş olmasıdır (Welldon, 2001). Hıristiyanlığın kurumsallaşmasıyla beraber Havva baştan çıkarıcı şeytanla özdeşleşir ve kötülüğün sembolü olur. Bu yüzden Hıristiyanlıkta cinsellik tamamen üreme ile sınırlandırılır. Hıristiyan teolojisinde kadın iki anlamlıdır. "Ya baştan çıkarıcı olarak şeytanın elçisi, ya da anne olarak tanrının yaratıcılığının simgesi"dir. Hangisine hizmet ettiğine bakarak ya aşağılanır ya da onaylanır (Welldon, 2001).

Orta Çağ'da; hane içinde temel ve merkezi iktidarın babada olduğu klasik ataerkil yapılanma iyice yerleşik bir hâl alır. Baba ve kocanın otoritesi mutlakdır, kadın ve çocuklar, özel alan içerisinde babanın hâkimiyetinde yaşarlar. Feodalitenin egemen olduğu Orta Çağ'da çocukluk da değerli bir dönem olarak kavramsallaşmadığı için kadınlara yönelik baskıların annelik üzerinden yürütülmediği düşünülebilir. Elisabeth Badinter'e göre Orta Çağ'da kadınlara baskı erkeğin çıkarlarına hizmetle ilgilidir (1992: 82). Bu işleyişte toplum feodal olduğu için, üretim henüz işyeri ve ev diye ayrılmamıştır. Dolayısıyla aile, anne ve çocuklar toplumsal yeniden üretim ilişkileri içinde bir gereklilik olarak düşünülür. Çocukluk ayrı bir tasarım değildir, o yüzden eğitimi, duygusal ihtiyaçları, bakımı için geliştirilmiş özel bir anlayış ya da bakım verme taktikleri henüz geliştirilmemiştir (Aries, 1995, Aytacı, 2007). Anne çocuğu doğurur ve bakar ancak bu günümüzdeki bakım anlayışından çok daha farklıdır (Aytacı, 2007: 97-101).

Orta Çağ düşüncesinde kadınların statüsüne yönelik aşağılamanın daha da yaygınlaşarak çocukları da kapsar hale geldiği görülür. Örneğin Aziz Augustin'e göre çocuğun ağlaya ağlaya "annesinin memesine saldırmaması" onun günahkârlığı ve kıskançlığının tezahürüdür (Öztan, 2011: 18). Çocuk günahkâr bir şekilde dünyaya gelen, şeytani bir üründür, ona gösterilecek özen ve iyilik onun bu doğal kusurunu daha da büyütecektir (Postman, 1995: 26, 31; Aries, 1996: 96). Çocukluk özgün bir dönem olarak görülmediği gibi, annelerin çocuklarına şefkati de dinler tarafından hoşgörülmeleyen bir tutumdur (Postman, 1995). Çocukluk ayrı bir dönem değildir, henüz okullaşma yoktur ve serflik sistemi içinde çocuklar taşınabilir mülkiyetin bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Sınıfsal kökenlerine göre şovalye yanında askerlik; zanaatkâr yanında çıraklık, çiftliklerde hizmetçilik gibi işlerle üretim ilişkileri içine dahil edilmiştir. Bu nokta konumuz olan anneliğin tarihsel gelişimi açısından önemlidir. Çünkü, usta çırak ilişkisi şeklinde üretime katılan çocuklar genellikle ailelerinden ve evlerinden uzakta, başka birinin gözetiminde yetişkinin dolayımı ile yetişkin dünyasına katılmaktadır (Postman, 1995:25-28). Bu durumda çocuk ve anne arasındaki ilişki ve bağın günümüzden oldukça farklı olduğunu tahayyül etmek zor olmayacaktır.

15. yüzyılda doruğa çıkan cadı avlarının annelik kavramıyla ilişkili yanları vardır. Cadılıkla suçlananların büyük çoğunluğu menopoza giren yaşlı kadınlar, bekar yaşayan kadınlar, yeniden evlenmeyi reddeden dullardır. Anne konumunu reddetmek ve erkek olmadan yaşamayı seçmek cadılıkla itham edilmek için yeterli görünür (Sagaert, 2017: 64). Cadılıkla itham edilenlerin önemli bir kısmı, muhtemelen kendi tarihlerinden gelen kadim bilgileri sayesinde sağaltıcılık yapmaktadır. Kilise kadınların sağaltıcılık yapmalarını hoş görmez. Çünkü hekimlik bilgisi ilahi yollarla elde edilebilecek bir bilgidir ve bir kadının buna kısa yoldan ulaşması onların cadılık faaliyetleriyle ilgilidir (Sagaert, 2017: 67). Özellikle doğum sırasında anneyi kurtarmak için bebeği feda eden kadınların cadılaştırılmasına konumuz açısından dikkat çeker. Kadının asli görevi olan doğurganlığa saldırmanın en büyük suçlardan biri haline gelmiş olması (Sagaert, 2017: 67), kadının anne olmak dışında bir değerinin olmadığını da göstergesi olarak yorumlanabilir.

Klasik patriarkanın ilkesi İslam toplumları için de geçerlidir. Tüm İslam toplumlarında, iktidarın aile reisi olan babada toplandığı, oğulların ve hanenin diğer üyelerinin babaya tabi olduğu bir model işler. İslam toplumlarında, tıpkı Batı'da olduğu gibi aile reisi olan baba otoritesini tanrıdan alır, babanın siyasi hakkı ve iktidarı doğaldır. Babanın soyu üretme gücü aynı zamanda onun doğal iktidarının bir dayanağıdır. Kuran'da Bakara Suresi'nde geçen "kadınlar sizin tarlalarınızdır" ayeti, kadını erkeğin soyunu taşıyan bir kap olarak gören zihniyeti yansıtır. İslam'da kadının doğurganlığı makbuldür ve kısır kadın ayıplanır (Saadavi, 1991). Aslında sadece semavi dinlerde değil hemen hemen tüm dinlerde kadın benzer konumdadır. Örneğin Hinduizm'de kadının temel fonksiyonu anneliktir (Akdemir, 2018: 33). İslam'da Adem ve Havva'nın öyküsü, "kadın bedeninin cinselliğine ve haz" ile işaretlenmesine işaret eder (Saadavi, 1991:123). İslami inanca göre kadınlar hazza yazgılı bedenleri yüzünden erkeklerle aynı ahlaksal düzeye erişemez. Kadın bedeni adet gördüğü için pistir, adet gören kadının Kuran'a dokunması, ibadet etmesi hoş görülmez.

Özetle, klasik patriarka Doğu Akdeniz ve çevresinde çok güçlü ve katı hiyerarşik ilişkiler sistemi içinde kurulur. Hiyerarşik yapılanma kadın varlığının erkeklere feda edilmesi ve aynı anda aynı nedenle daha genel bir kölelik meselesini gündeme getirir. Lloyd'a göre kölelik bir kurban etme olayıdır (2015: 42-60). Değerli şeylerin doğaya kurban edilmesi anaerkillikte de vardı ancak insanın insana kurban edilmesi (kadınlar ve köleler) klasik patriarkanın ilkesidir (Lloyd, 2015: 22-41). Lloyd bu yeni düzeni, kadınların ve bazı erkeklerin kurban olduğu, insan ilişkilerinde ortaya çıkan büyük bir "altlanma ilkesi" olarak yorumlar.

İlk olarak klasik ataerkinin "hükmeden baba" anlayışı, ikinci olarak ataerkil sistem içinde biçimlenen dinsel inanç sistemlerinin vazettikleri, üçüncü olarak feodalitenin gerektirdiği üretim ilişkileri ve tüm bunlara bağlı son bir etken olarak çocuğun değeri ve çocukların ölüm oranlarının yüksekliği bir arada düşünüldüğünde anneler ile çocuklarının arasına tanrının ve onun gölgesi olan babanın girdiği bir dönemin hüküm sürdüğünü anlarız. Bundan sonraki bölümde, klasik patriarkanın çöküp yerine modern patriarkanın geçişi ele alınacaktır. Çocuk doğurmak ve bakım vermenin ötesinde bir kimlik olarak anneliğin bu dönemin icadı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Anneliğin icadından kastımız, kadını evin içine ve

duygusal yaşamın merkezine yerleştiren eş ve kurumsal anne pozisyonunun oluşmasıdır (Aytaç, 2007: 101). Bundan sonraki bölümde, klasik patriarkayla temelleri atılan bir kimlik olarak anne konumunun modern patriarkayla birlikte kurumlaşması konu edilecektir.

1.3 MODERN PATRIARKADA ANNELİK

1600'lerin sonlarından sonra siyasi ideoloji olarak klasik ataerki hızlı çöküşe geçerek yerini modern ataerkiye bırakır (Pateman, 2011: 41). Modern ataerki erkek kardeşliğine dayalı bir sözleşmedir ve kapitalist toplumu yapılandırır (Pateman, 2011: 47). Bir başka deyişle babaların elindeki antik yetkinin ellerinden alınması, baba hakkının değerini yitirmesidir. Pateman'a göre klasik ataerkinin çöküşü erkek kardeşler arasındaki cinsel sözleşme ile olmuştur ki aynı zamanda aile ile siyasi olanın veya özel ile kamusalın sınırlarını da aynı sözleşme belirler (Pateman, 2011: 42). Ataerkinin yerine geçen cinsel sözleşmenin kadınların pozisyonu açısından büyük bir değişiklik yaratmadığı söylenebilir. 16. ve 17. yüzyılda kadınlar, sosyal statüsü ne olursa olsun bir erkekle ilişkisine göre tanımlanırdı. Babanın ve kocanın sorumluluğu altında kadınlar, onlara itaat etmek zorundaydı. Kadınların varlıkları tamamiyle bir erkek üzerinden belirlenmekteydi.

17. yüzyılda din ve devlet ekseninde oluşan bir krizin varlığından bahsedebiliriz. Tanrının varlığına ilişkin sorgulamalar, kilise otoritesinin sarsılması, patriarkanın en güçlü ilkesi olan Tanrısal güç ilkesini yıkar. Fransız devrimi, klasik patriarkanın cinsiyet rejimine karşı bir savaş açar. Kralın kafası kesildiğinde, "bizim krala ihtiyacımız yok, erkek yurttaşlar olarak bir araya geleceğiz, yurttaşlığa dayalı yeni bir siyasi birlik modeli kuracağız" fikriyle gerçekleşir. Artık kral tanrının yeryüzündeki gölgesi değildir, devlet ve onun hükümdarı yurttaşlara hizmet için varlığı açıklanması gereken bir güce dönüşmüştür. Bu dünyevileşmedir, devletin eşit ve özgürler olarak bir araya gelen "bazı" insanları, insanlık kavramını ortaya çıkarırlar (Berktaş, 2015, 142). Eşitlik, özgürlük, kardeşlik gibi modernizmin ürünü olan akideler patriarkal düzeni geçersiz kılıyor gibi görünse de, toplum sözleşmesi fikri hanenin sınırlarından geçemez. Hane içi, klasik patriarka gibi çalışmaya devam eder.

Pateman'ın söylediği gibi Aydınlanma'nın getirdiği eşitlik ve kardeşlik beyaz, Batılı erkekler içindir (2011). Yine de Aydınlanma felsefesi klasik patriarkaya ve sınırsız baba otoritesine darbe indirmiştir. Nüfuzunu doğadan ve tanrıdan alan baba fikri sonlanmıştır fakat bu durumda bile kadınların statüsü ancak "anne ve eş" iseler yükselebilir (Badinter, 1992: 128).²² Anne olmak her kadının ulaşmak istediği bir statüye dönüşür. Fedakâr, alçakgönüllü, itaatkâr ve alçakgönüllü anneler "Havva"dan "kutsal Meryem"e dönüştürülerek ödüllendirilir (Welldon, 2001). Kadın Orta çağ'daki gibi erkeği baştan çıkararak, kandıran şeytani bir varlıktan, kutsal, her türlü eza ve cefaya sabırla katlanan anaya dönüşmüştür (Welldon, 2001).

Fransız Devrimi'nin eşitlik, özgürlük ve kardeşlik vaatleri toplumdaki tüm kadın ve erkeklere yönelik gibi görünür. Ama bu çağrıya ses veren kadınların yolu annelik kavramıyla kesilir. Fabre d'Eglantine özgürlük isteyen kadınların kurduğu kulüpleri: "Bu cemiyetler asla annelerden, aile kızlarından, erkek veya kız kardeşleriyle ilgilenen ablalardan değil, maceracı, evsiz barksız kadınlardan, özgürleşmiş kızlardan, dişi bombacılarından oluşuyor" sözleriyle kapatır (Sledzievski, 2005: 44-45). Paris Komünü başkanı Chaumette, "kadınların çocuklarını beşiklerde bırakıp kamu meydanına konuşma kürsülerine çıkması ne zaman adet olmuştu?" der (Sledzievski, 2005: 44-45). Devrimin bütün insanlar için eşitlik ve özgürlük çağrısına yanıt veren bazı kadınların sonu ise giyotin olur. Fatmagül Berktaş'ın aktardığına göre, Le Moniteur Universal Gazetesi'nde 10 Kasım 1793 tarihinde "Cumhuriyetçiler" başlığıyla yer alan Olympe de Gouges ve Madame de Rolland'ın idamları, "Yasa onu, cinsine yakışan erdemleri unuttuğu için cezalandırdı. Roland bir anneydi, fakat doğanın üstüne çıkmak isterken onu feda etti" şeklinde olur (2015: 22-23). Özetle, eşitlik taleplerinin reddi hiç de şaşırtmayacak bir şekilde "kadının doğası" ile gerekçelendirilmiş, annelik durumu devrimin getirdiği tüm eşitlik ve özgürlük rüyasına rağmen kadınları evlerine

²²Romantik aşk ve evliliklerde karı kocanın birbirini sevmesi gerektiği fikri de aynı dönemde oluşur. Kadın romantik hislerle bağlanılan bir eşe, kocanın hayat arkadaşı ve yoldaşı olma statüsüne erişir. Aşk, romantik hisler, mutluluk, ev; evlilik anlaşmaları için önemli hale gelir. Karı kocanın birbirlerini sevmesi, geleceğin nüfusunu oluşturacak, evlatlarını sevgi ve özenle yetiştirmelerini de sağlayacaktır fikri geçerli hale gelir.

tıkmak için bir bahane olmuştu. Fransız devriminin getirdiği eşitlik, özgürlük fikrinden kadınların payına annelik ve bacılık düşmüştü.

Bilim cephesinde yükselen sesler de farklı değildir. Francis Bacon, batıl inanca, metafiziğe, sezgiye, mitolojiye düşman bir insan olarak modern deneye dayalı bilimin öncüsüdür. Bacon ile birlikte tüm metafizik geriyeye atılır ve doğayı tahakküm altına almak için akılla doğa arasında özel bir ilişki biçimini önerilir. Akıl kendi nesnesi olan doğanın içine girip onu anlayıp kontrol etmeye çalışacaktır. Bir başka deyişle Bacon, doğa ve aklın evliliğini metaforlaştırır ve buna "modern çağın erkek doğumu" adını verir (Lloyd, 2015). Bu iffetli ve yasal evlilik, doğanın gücünün aklın eline geçmesini sağlayacaktır. Yaratıcı, anaç ve dişil doğa, pozitivist filozofların bilimsel faaliyetleri vasıtasıyla ele geçirilip, teslim alınmıştır. Peki akıl doğanın gücünü nasıl ele geçirir? Sürekli performe ederek... Akıl doğayı durduğu yerden değil hep icra ederek anlar. Bu aynı zamanda klasik patriarkanın bir şey yapmadan, kendiliğinden iktidar olduğu zeminde bir kırılmaya neden olur. Bundan sonra performans ilkesi geçerli olacaktır, erkeklik iktidarını sürekli göstererek, yaparak kanıtlayacaktır. Güç gösterilmelidir! Çalışmanın, üretmenin, performans göstermenin zamanı gelmiştir. Bacon, "modern çağın erkek doğumu" derken aslında kendine referans veren bir ilkeye gönderme yapar. Erkek, sanki kadından doğmamış gibi bir özerkliğe işaret eden, doğayla hem birlik hem üstünlüğe gönderme yapan bir söylemin nüveleri oluşmaktadır. Nitekim ilerleyen süreçte giderek gelişen bilimsel söylemin eşliğinde kadının elinden alınamayan doğurganlık gücünün giderek küçümsendiğini ve erkeklerin kontrolüne geçtiğini görebiliriz. Ebelik kurumunun tamamen tıbbi bilimin eline geçerek erilleşmesi²³ ve ebeliğin bilim dışı, hijyen olmayan, zararlı bir meslek haline gelmesi örnek gösterilebilir (Beyinli, 2014: 49-65).

Dünyevileşmenin faturası tekrar kadınlara çıkmaktadır. Daha önce şeytan ve günahkâr olmanın ağır bedelini ataerkine itaatle ödemek zorunda bırakılan kadınların karşısına,

²³Bu konuyla ilgili yapılan araştırmalarda kadınların yer çekimiyle uyumlu doğal doğum pozisyonlarının oturarak olduğu ve ebelerin kadınların doğumuna bu şekilde yardım ettiği gösterilir. 18.yüzyıldan itibaren erilleşen tıbbi bilimler, ebeleri tamamen bilim dışı ilan ederken kadınların doğum pozisyonunu da hekimin daha konforlu olacağı ama bebeğin doğumu açısından yer çekimine ters olan yatarak doğum pozisyonuna doğru değiştirmişlerdir (Beyinli, 2014: 61).

modernizmle birlikte bilgili, sorumlu, disiplinli ve çalışkan annelik modeli çıkmaktadır. Annelik ideolojisi burjuvazinin içinden yükselir. Burjuva kadını, kendini anne ve eş olarak tanımlamaktadır (Badinter, 1992: 90-92). Artık daha çok özel alan içinde tanımlanan bir aile vardır. Bu aile içinde yeni bir çocuk ve anne tasarımı doğmaktadır. 18. yüzyıldan itibaren yetişkinlerin çocuklara daha önce hiç göstermedikleri bir özenle yaklaşılmaya başladığını ve çocukların giderek ailenin merkezine doğru yaklaştıklarını görürüz (Badinter, 1992: 35). Çocuğun önem kazanması ona bakım verecek, büyütüp eğitecek kişinin de önemsenmesi anlamına gelir. Evlilik içi cinselliğe ve doğurganlığa dair vurgular artmaktadır. Örneğin Luther'in; "çocuk doğurdıkları için kadınlar bitap düşüyorsa veya ölüyorlarsa bunun bir zararı yoktur. Bırakın ölene dek doğursunlar. Bütün varlık nedenleri bundan ibarettir" (Badinter, 1992: 143). şeklindeki sözleri kadın olmayı doğurmaya hapseden ideolojiyi yansıtır.

Çocukların ilgilenilmesi, eğitilmesi, ihtimamla yaklaşılması gereken varlıklara dönüşmesi, küçüklerin anneye geçirdikleri zamanın artması, çocukluğun bir dönem olarak kabul edilmesi ve süresinin uzaması, erkeklerin ev içinde geçirdikleri zamanının kısalması modern yükselen burjuvazi ideolojisiyle birlikte modernizmin ve sekülerleşmenin annelik kavramına yansımaları anneliği mümkün kılan tarihsel dinamikler olarak düşünülebilir. Aşağıdaki bölümlerde yükselen burjuvazi ideolojisiyle birlikte modernizmin ve sekülerleşmenin annelik kavramına yansımaları ele alınacaktır.

1.3.1 Kayıtsız Anneler: 17. ve 18. Yüzyıllar

17. ve 18. yüzyıllar, annelik kavramı açısından içinde çelişkiler barındıran bir dönemdir. Şöyle ki: bir yandan "çocukluk" kavramı önem kazanır ama diğer yandan kadınlar annelikle ilgili sorumluluklardan uzaklaşmaktadır (Badinter, 1992: 75). Bu dönem için annelerin çocuklarına dair sevgisinden çok, görev bilinçlerinin ön planda olduğunu söylenebilir. Çocuklar doğduklarından itibaren annelerinin yanından uzaklaştırılarak ortalama dört beş yıllarını geçirecekleri sütannelerine teslim edilir (Badinter, 1992: 99). 18. yüzyılda çocukların sütanneye verilmesi o kadar yaygınlaşır ki sütanne kıtlığı başlar (Badinter, 1992:

46).²⁴ Emzirmenin anne sağlığına zararlı olduğu g6r6ş6 yaygındır, hatta emzirmemek asaletin göstergesi sayılır (Badinter, 1992: 71). Emzirmenin g6rg6 kurallarına aykırı, g6l6n6 ve hayvansı bir faaliyet olarak g6r6lmesi (Badinter, 1992: 72), onun biyolojik yanıyla ilgili olabilir. Bir başka deyişle, medeniyetin ve k6lt6r6n i6indeki bir kadının doğayı ve ilkelliği 6ağrıştıran bir eylemde bulunması yakışık almayacaktır.

S6tanne, m6rebbiye ve kolej/manastır olarak aşamalandıran "evden uzakta" eğitimin bu kadar benimsenmiş olması 6nemlidir. 17. y6zyılda 6ocuklar yedi sekiz yaşlarında 6ırac olarak kullanılmak 6zere aileler arasında takas etme geleneğinin olması, erkek 6ocuklar i6in b6y6k yatılı kolejlerin kızlar i6in ise manastır eğitimlerinin yaygınlaşması (Aries ve Duby, 2008), annenin bakım ve şefkat g6stermeye dair sorumluluğunun g6n6m6ze g6re 6ok daha az olduğunu g6sterir. Aries, 17. y6zyıl sonundaki bu yatılı okullar/manastırlar d6nemini "6ocukların kapatılması" olarak nitelendirir (2008). Bu b6y6k kapatılma, geleceğin yetişkinlerini rasyonelleştirme, daha ahlaklı ve işlevsel kılma ama6lıdır. Bu d6nemde annenin erdemi, 6ocuklarının eğitimi i6in onları kendilerinden uzaklaştırabilmeleriyle kendini g6stermektedir. Badinter, kız 6ocuklarının 6 yaşından itibaren evlenene kadar manastırda bırakılmasının toplumda bu kadar 6ok benimsenmesini, hızla moda olarak yayılmasını bu y6ntemin ekonomik olmasına ve aynı zamanda kızların iffetinin korunmasına bağlar (1992: 105). Aries ve Duby ise yatılı okullar, kolejler ve manastırların sayısındaki dramatik artışla birlikte 6ocuk ve yetişkin d6nyasının birbirinden ayrılmasını, kendi ifadesiyle "hapsetmenin moral ve pedagojik değerini", evladından kurtulma isteği olarak yorumlar (2008: 313-317).

S6tanneye bırakacak gelirden yoksun olan alt sınıflar ise hastahanelere 6ocuklarını bırakmaktadır (Badinter, 1992: 54). 6rneğin, Fransa'da 18.y6zyılda 6ocuk terk etme oranları rekor kırar (Aries ve Duby, 2008: 162). Bu d6nem i6in Avrupa'da bir yaşından k66k bebeklerin 6l6m oranları 25% ki bu durum en dayanıklı olanlara ayrıcalık tanıyan doğanın

²⁴16. y6zyıl sonuna kadar aristokrasi arasında yaygın olan bu gelenek, daha sonra orta sınıflara ve alt sınıflara yayılır.

kanunlarının işlediğini gösterir (Badinter, 1992: 108). Bir başka örnek olarak, Habsburg'ların yönetimindeki Veneto bölgesinde 1839-1845 döneminde toplam ölümlerin üçte birinden fazlasını bebek ölümleri olduğu bilgisi verilebilir (Giergio, 2005: 182-184). O halde, annelerin yaşamak için mücadele eden bebekleri için doğanın koşullarına savaş açtığından, bebekleri için kaygılandığından pek söz edemeyiz. Badinter'e göre 18. yüzyılda çocuk ölüm oranlarının bu derece yüksek olması günümüzdeki kürtaj olgusu gibi işlev görmektedir (1992: 108). Annelerin çocuklarını bırakmasını sevgi yoksunluğundan çok sosyoekonomik faktörlerle açıklamak daha doğru olacaktır. Çünkü doğan her çocuk ailelerin ayakta kalmasını engellemektedir. İlla ki bir içgüdüden bahsedeceksek eğer, yaşama içgüdüsünün "anneliğe" galip geldiği yorumu yapılabilir. Ekonomik sebepleri güçlendiren olgulardan biri de annelerin ilk oğullarına daha fazla şefkat göstermesi, onlarla daha fazla bağ kurmasıdır. Çünkü din görevlisi yapılan ya da orduya gönderilen küçüklerin aksine büyük oğlan ailenin ayakta kalması için bir yatırımdır (Badinter, 1992: 69). 17 ve 18. yüzyıl annelerindeki genel kayıtsızlık psikolojik faktörlerle ilgili de olabilir. Doğan her dört çocuktan birinin ilk bir yıl içinde ölüyor olması, anne olmaya dair yapılan duygusal yatırımın kıtlığının bir başka açıklaması olabilir.

Annelerin çocukları terk etmesinde önemli bir sebep, nesebi gayri sahih olmanın yarattığı büyük problemlerle ilgilidir. Öyle bir dönem gelmiştir ki, çocuk ancak hukuki bir doğumla yani ona soyadını veren bir babası varsa kabul edilebilir. Kadın birey olarak kişisel hukukun sınırları içindedir. Ama anne ve eş olarak eski düzenin monarşik evlilik hukuku içinde değerlendirilir. Dönemin yasaları tıpkı Kant'ın söylediği gibi, gerçek doğumun ancak hukuk yoluyla olduğu fikrini benimser. Philippe Aries ve Georges Duby'nin tabiri ile "piçlik öyle bir felakettir ki, evlenmemiş anneler ya bebeklerini öldürmekte ya da hastane kapılarında kaderine terk etmektedir" (2008: 283). Gayri meşru çocukların kısıyımı imparatorluğun önlemler almasını gerektirecek kadar yükselmiştir. Fransa'da 1811'den itibaren hastane kapılarına, kadınların bebeklerini görünmeden bırakabilmesi ve çocukların da güvenle teslim alınabilmesi için turnike sistemleri kurulur (Aries ve Duby, 2008: 283). Anneler bu dönem de çocuklarıyla ilgili olarak kaygılıdır ama bu kaygı şereflerini lekelemeden bebeklerinden

nasıl kurtulacakları, günahlarını nasıl gizleyecekleriyle ilgilidir²⁵. Batı Avrupa’da anne ve çocuk ile ilgili politikaların değişmesinde bu konu önemlidir, çünkü gayrimeşru bebek ölüm oranı 50%’dir (Aries ve Duby, 2008: 285) ve bu iktidarlar için harcanıp giden büyük bir potansiyel kaybı demektir.

Bebek ölümlerinin ve gayrimeşru bebeklerin de ölümünün ötesinde, 18 ve 19. yüzyılın başlarına dair istatistiksel verilerin hemen hepsi kadınların hastalık ve ölüm oranının erkeklerinkinden çok daha yüksek olduğunu gösterir. Tıbbi uzmanlar bu durumu "kadının zayıf doğa"sına bağlar ancak durum daha çok kadınların yaşadığı koşullarla ilgili gibi görünür. Ebeveynler bilerek ya da farkında olmadan kız evlatlarını ihmal ederlerdi çünkü dönemin kültürü içinde kız çocukları ya evlerin karanlık odalarında güneş ışığından yoksun bir şekilde taliplerini bekler ya da tarla ve fabrikalarda ağır koşullarda çalışırdı. Bu yüzden tüberküloz ve raşitizm kadınların muzdarip olduğu sorunlardı. Özellikle raşitizmden kaynaklı dar leğen kemiği yapısı doğum sırasında oluşan anne ve çocuk ölümlerinin başlıca sebebiydi (Knibiehler, 2005: 314).

Yukarıda sebeplerini ayrıntılı bir şekilde belirttiğimiz gibi, 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl ortalarına kadar hâkim olan anne modeli “kayıtsız anne”dir. Hem orta sınıflarda ve burjuvazide hem de daha yoksul sınıflarda çocuklarına düşkün, her an onların geleceği için kaygılanan, kendini tamamen evlatlarına adanmış makbul annelik formu henüz oluşmamıştır. Annelerin çocuklarına karşı sert yüz ifadesi, soğuk ve uzak duruşu, otoriter tavırları dönemin iyi annelik koşulları olarak görülmektedir (Badinter, 1992, 101). 18 ve 19. yüzyıllarda ve hatta 20. yüzyıl başında bu kadar benimsenen bir tutum günümüzde hangi saiklerle tersine dönmüş sorusunun üstünde durmak konumuz açısından önemlidir. Sara Ahmed’in (2017) dediği gibi duyguların kültürel politikaları vardır ve kulağımıza garip gelse dahi, evladımıza duyduğumuz sevgi, ona gösterdiğimiz özen, kültürel ve politik bileşenlerle yüklüdür. Günümüzün popüler bağlanma kuramları, çocuk ve anne arasındaki ilişkiyi doğalmış ve

²⁵ Dönemin bebek katli davaları, anne-kız dayanışmalarını da ortaya çıkarır. Bebekler çoğunlukla anne ve kızının iş birliği içinde kıyıma uğramaktadır (Aries ve Duby, 2008: 284).

zaten hep böyleymiş gibi ele alır. 200 yıl önceki annelerin yoksun olduğu içgüdü, bugünkü annelere nasıl gelmiştir? Her şeyden önce, bu iki yüzyıl insanlık tarihinde görülmedik gelişimlerin büyük bir hızla yaşandığı, paradigmanın değiştiği bir döneme tekabül eder. Bu dönem içinde anneliğe ve anne/çocuk ilişkisine dair zihniyetin de dönemin ruhuyla senkronize şekilde değiştiğini görebiliriz. Günümüz annelerinin çocukları için kaygılanıp durmasının, çocukları “her an üzerinde titizlikle durulacak hassas varlıklar” olarak kabul etmesinin köklerinde 19. yüzyılda icat edilen yeni burjuva anneliği olduğu ileri sürülebilir. Şimdi 19. yüzyılın yeni annelik modeli ele alınacaktır.

1.3.2 Yeni Annelik: Orta Sınıf İdeolojisinin Yükselişi

18. yüzyılda aristokrasiden değil yükselen sınıf burjuvazinin başlattığı bir dönüşümden bahsedilir. Maddi imkânlar genişledikçe, annelik meziyetlerini geliştirmek önemli hale gelir. Kadınların duygusal ve maddi yatırımlarını annelik kimliğine yöneltecek bir kültürel iklim oluşmaktadır. Burjuvazi, kendini aristokrasiden ayırt etmek için kendini özel bir yere konumlandırmak, kendine bir değer biçmek ister. Psikanaliz, pedagoji, eğitim gibi disiplinler hem aristokrasile burjuvazi arasında bir sınır oluşturmakta hem de sosyal olarak yükselme aracı olmaktadır. Bu durumda, kadınlar yeni serpilene sınıfın gerekli donanımını sağlayacak kişiler olacaktır. Pedagoji bilimi annelerin çocuk yetiştirmedeki rolüne ağırlık vererek, psikanaliz aile içinde anneyi stratejik bir konuma getirerek kadınların sorumluluklarını hatırlatır. Fabrikalaşma ve sanayi imâlatının artışı, üretim birimi ve yaşam alanlarını da ayrıştıracak bu durum haneye yeni anlamlar yükleyecektir (Davidoff, 2002: 145). Artık, merkezinde annenin yer aldığı, annenin tüm aileyi şefkat ve özenle sarıp sarmaladığı, iç ve içeri ekseninde kurulan *home sweet home* dönemi başlamıştır. Bu model, zamanla burjuva ideolojisi ve geleneğini taşıyan ideal aile modeline dönüşecektir (Davidoff, 2002: 206). Kadınlar bu yeni idealin taşıyıcıları ve üreticileri konumuyla hane içinde yerlerini alırken, aynı zamanda ataerkil otoriteyi zayıflatabilecek piyasa koşullarından da uzaklaşırlar (Davidoff, 2002: 145).

Özetle, 19. yüzyıldan itibaren orta sınıf değerleri hâkim kültürü belirlemeye başlar. Orta sınıf ideolojisi anneliği toplumsal alanda dönüştürdüğü gibi kadınlara anne olarak meşruiyet de kazandırır (Smart, 2003: 44-45). Bu dönüşüm ilk olarak doğacı söylemin önem kazanmasıyla ve kadının statüsünün anne olarak ön plana çıkmasıyla kendini gösterir. İkinci olarak özel / kamusal ayrımının keskinleşmesi, üçüncü olarak hane içinde kalma koşulları olamayan işçi sınıfı annelerin durumuyla belirginleşir. Ve son olarak, bu üç temel hatta eşlik eden ve kendini en çok sağlık ve pedagojide açık eden büyük söylem patlamasıyla annelik artık kurumsallaşmış bir yapıya bürünür. Şimdi anneliği kurumsallaştıran bu temel kategoriler ele alınacaktır.

1.3.3 Annenin Yüzyılı: Doğacı Söylem ve Anne Sevgisi

19. yüzyıla gelindiğinde annelik daha önce hiç olmadığı kadar popüler hale gelmiştir artık (Michaud, 2005: 117). Modernizm anne ve çocuk arasındaki sevgi bağı koparılamaz olarak yeniden tanımlar. Bu dönüşüm kadınların çocuklarını önceden sevmediği olarak düşünülmemelidir. Annenin sevgisi evrensel bir tutum olmadığı gibi bu yüzyılda yoktan var edilmedi. Burada daha çok kadınların annelik rollerine öncelik verilmesine "sevgi, şefkat, içgüdü" gibi duygusal ifadelerin aracı olması eleştirinin odağıdır. Son derece popüler olan doğaya dönüş teorileri, kadına "doğanın isteğinin" çocuk doğurmak olduğunu söyler (Badinter, 1992: 146). Üremenin kadının bedeni içinde olması, kadının doğa ile olan evrensel bağının kanıtıdır ki bu durum eril cinsiyet düzenine tabidir (Ortner, 1974: 69-76). Kadının korunmak için babasının ya da eş olarak kocasının yetkesi altında olması doğanın emri olarak telakki edilir. Yuvanın ve evliliğin dışında kalan kadınlar selamete eremez fikri kabul görür (Aries ve Duby, 2008: 319).

Badinter 19.yüzyıl başında doğan yeni annelik söylemini "zihinsel bir devrim" olarak niteler (1992: 115). Kadınların annelikle ilgili rollerinde dramatik değişiklikler olmuştur. "Annelik içgüdü" yeni değer olarak belirerek sevgi ve anne kelimelerini birbirine bağlar. Bundan böyle, kadınları vefakâr ve çileli anneliğe çağıran ses oldukça gür bir şekilde duyulacaktır. Annelik toplumsal olarak yüceltilirken, kadınları anneliğe yönelten bir suçluluk hissi de

ortaya çıkmaya başlar. Anneler artık çocuklarını yanlarında isterler. O zamana kadar kınanmayan kayıtsız ve ilgisiz annelerin yerine fedakâr, anaç kadınlar gelmiştir. Kadınlar "anne" olarak yüceltilirken, anne çocuk ilişkisi sabit bir temsil statüsüne dönüşür. Dönemin tablolarında, kadınlar ve bebeklerinin kutsal, mistik ve en ulvi ilişki içindeymişçesine resmedildiğini görürüz (Michaud, 2005: 119). Azize Meryem havasındaki kadınlar, çocuklarıyla büyük bir huzur ve mutluluk içinde en yüce görevlerini icra ederlerken görkemli ve kusursuz bir annelik idealini de yansıtır. Dönemin resimleri, ikonografyası ve edebiyatının tanıklığında, kadınlar için acı çekmenin neredeyse sadizme yaklaşacak derecede yüceltildiği görülür. İsanın çektiği acılar ve *stabet mater* (yas tutan Meryem) tapıncı din, ahlak, çile ve diğergamlığı annelikle bir araya getirir (Aries ve Duby, 2008: 510). Hıristiyan bir annenin 19. yüzyılda vazifesi fedakâr olma, boyun eğme ve dinsel eğitimidir (Giergio, 2005: 182-184). "Meryem Ana kültü" 19. yüzyıl burjuvazisinde "meleklik" vasıflarını da taşıyan "aylak sınıf" kadını kılığına bürünür.

Analık durmaksızın yüceltilir ve bir kadının konumunu gerçekten yükselten tek görev olarak gösterilir. Anneler giderek bebeklerinin bilincine varmaktadır. Örneğin, sevgi, şefkat ve koruma içeren *baby* kelimesi o zamanın icadıdır. 19. yüzyıl sonunda her iyi anne artık bir şahsiyet sayılan, küçültme ekleriyle bezenmiş sevgi dolu hitaplar ile *baby*'lerini bağrılarına basarlar. Tesadüf olmayacak bir şekilde, ilk biberonlu, emzikli oyuncak bebekler de (1879) aynı dönemde ortaya çıkar (Aries ve Duby, 2008: 514). Oyuncak bebeklerin giderek gençleşerek yetişkin formundan *baby* biçimine dönüşmesi, sanki küçük kız çocuklarını da annelik rollerine davet etmektedir. Bu yeni oyuncaklar ev kadınlığına giriş dersleri olarak, yeni toplumsal normları içselleştirilmesi, toplumsal değerlerin özdeşleşerek benimsenmesi yolunda yardımcı olmaktadır.

Aile üyelerinin rollerinde dönüşümler yaşanır. Ama dönüşüm kadın erkek hiyerarşisi temelinde değildir. Kadınlar anne olarak statü kazanmış olsa bile, babalar ve kocalar yine ailenin reisi olmaya devam eder. Ancak eşler arasında ve ebeveyn ve çocuklar arasındaki duygusal bağların yakınlaştığını, sosyal mesafelerin kısaldığını söyleyebiliriz. Bu anlamda babanın hane içindeki otoritesinin görece olarak azaldığından bahsedilebilir. Bu durum bir

nebze annelerin hane içindeki yeni eğitimci rolleriyle ilgili olabilir (Michaud, 2005: 91). Ferguson, 19. yüzyılda oluşan annelik ideolojisini “ahlaki annelik ideolojisi” olarak tanımlar (1983:168). Yaşam tarzlarıyla kocalarının mevkiini temsil eden, çocuklarının sağlığı, eğitimi üzerinde ihtimamla duran bu yeni anne modeli feminizmin birinci dalgası içinde önemli bir yer tutar. Birinci dalga feministler, kadınlar için taleplerini dile getirirken annelerin gelecek nesillerin yetiştirilmesinde ve sağlığındaki rolü üzerinde durur (Aries ve Duby, 2008: 152). Avrupa ve Amerika’da feministler, anne olmayı kadının en yüce görevi olarak benimserler. Bu yüzden doğum kontrolü ve kürtaja dair olumsuz bakışları vardır. Birinci dalganın kürtaj yerine önerisi “gönüllü annelik” stratejisi denilen, cinsel perhizdir. Böylece, kadını iffetsizleştiren ve tıpkı fahişeler gibi erkek cinsel taleplerine mâhkum eden kürtajdan kurtulmuş olacaktırlar (Walkowitz, 2005: 364).

Bu yeni model, orta sınıf erkekler, kadınlar ve iktidar arasındaki diyalektik mücadelenin ürünü denilebilir. Fransız devriminin burjuvazi temeli olan üst ve orta sınıf kadınlar anne olarak aile içinde güçlenmişlerdir. Bir başka deyişle, annelik hakları vesilesiyle kadınların sivil ve politik haklarına dair mücadele güçlenmiştir diyebiliriz. Aslında bu ilişki karşılıklıdır. Ferguson kadınların elde ettiği hukuki hakların onların özel alandaki statülerini güçlendirdiğini söyler (1983). Nihayetinde, kadınlar en azından özel alanda gelecek neslin eğitimi ve sağlıklı yetişmesinden sorumlu kişiler olarak annelik ideolojisini güçlendirerek statülerini yükseltmişlerdir. Ancak bunun bedeli 19. yüzyıl için özel ve kamusal arasındaki sınırların keskinleşmesi olduğu yorumu yapılabilir. Bu sebeple özel ve kamusal ayrımının derinleşmesiyle birlikte, ev içinde ahlaki değerlerin idealleştirilmiş taşıyıcısı haline gelen kadının durumu ele alınacaktır.

1.3.4 Yuvaya Dönüşen Ev ve Keyifli Özel Hayatlar

Mahrem ile toplumsal olan arasındaki ayrımın keskinleştiği bu dönemde özel alan modernitenin bir olanağı olarak tekrar inşa edilir. Artık keyiflerle, düşlerle bazen ise çatışmayla dolu özel hayat diye bir şey keşfedilmiştir. Kamusal alan, yönetim ve devlet işlerini yürütmek üzere eril düzen ile istimlak edilmişti zaten. O zamana kadar adı çok da

konulmamış olan özel alan ise mutluluk ve huzurla özdeşleşecek kertede değer kazanmaya başlar (Aries ve Duby, 2008: 17). Özel alanın oluşmasıyla birlikte yeni duygular, hissetme ve sevme biçimleri, konuşma ve davranış tarzları oluşur.

19. yüzyıl orta sınıf aile yaşamı üretim süreçlerinden ayrılır. Kadınlar ev ve aile ile bütünleşirken, aile birbirine kenetlenerek kendi içine kapanır. Soyun sürdürüldüğü bir zemin olarak görülen aile ve ev aynı zamanda cinselliğin tek meşru mekânı haline gelir (Davidoff, 2012: 52). Özel alanın bu emperyal yayılımı, kendilerine bu alanda bir kimlik inşa eden orta sınıflar sayesinde olur ve bu ideal işçi sınıfının mevziine kadar ulaşır. Evin kamusal endişelerden azade olup son derece özel bir mertebeye geçmesinde erdemli, ahlaklı ve şefkatli yeni annelik modelinin asal rolü vardır. (Aries ve Duby, 2008: 18, Davidoff, 2002: 145).

Yeni annelik felsefesiyle birlikte yeni bir yaşam biçimi gelişecektir. İç mekân eksenli, dünyanın pisliklerinden ve tehlikelerinden uzakta, masum, steril ve güvenli evlerde, modern çekirdek aile oluşmaktadır (Davidoff, 2002:111-140). Bu ailelerin odağında hali vakti yerinde, kent soylu, daha çok boş zamanı olan ve çalışmayan kadınlar vardır. Daha fazla boş zamanları olduğu için ideal yaşamı kurmakla ilgili modernizmin yeni öğütlerine daha çabuk adapte olurlar. Duygusal, şefkatli, çocukla bağ kuran ve evlatlarına ihtimamla yaklaşan bu yeni anneler, tıbbi otoritelerin emzirme ve beslenmeyle ilgili öğretilerini kolayca sahiplenmişlerdir. Burjuva kadınlarının yeni anneliği kolayca kabul etmesi, tek başına onların uyum kapasiteleri ya da boş zamanlarının fazla olması ile ilişkilendirmek yüzeysel bir yaklaşım olabilir. Yeni anneliğin bu kadar çabuk benimsenmesi ve burjuva kadınlardan orta ve alt sınıflara doğru yayılarak genişlemesi kadınların statüsünü yükseltmesi açısından da düşünmek gerekir. Değerlenen annelik sayesinde kadınlar kamusal alanda değilse bile, evlerinde otorite sahibi oldular. Evdeki çocuklar üzerinde hak iddia etme, onlarla ilgili karar alma yetkisi gözardı edilemeyecek bir kariyerdir. 19. yüzyıl, anneliği kutsadı ve özel bir statüye yerleştirdi. Anne olmak kadınlar için kimi zaman bir sığınak, kimi zaman ise toplumsal alanda hâkimiyet elde etmenin bir yolu olarak kullanıldı.

Merkezinde kadın ve bebeği bulunan bir ev içi kültü yeni annelik ideolojisi ile kaynaşır. Çocuk odalarının ayrılması, yemek pişen ve yenilen bölümlerin ayrılması, erkeklerin rahatça çalışabileceği ve huzur bulabileceği çalışma odalarının dizaynı, hijyen kültürüyle evlerin küvetli, sabunlu banyo odalarına kavuşması, ev döşemeye dair yoğun bir ilgi, orta sınıfların kendilerini dingin ve konforlu bir aile ortamı içinde kimliklendirmesinin yeni tezahürleridir (Aries ve Duby, 2008: 71). Kamusal alanın tehlikeli ve ahlak dışı varlığından azade en tatlı keyiflerin yeri olarak ev kendini bir “yuva” olarak var etmektedir artık. (Aries ve Duby, 2008: 72). Yuva, evin erkeğinin dış dünyadaki güçlüklerden, pisliklerden sıyrılacağı, üzerindeki yorgunluğu atacağı huzurlu bir mekân olarak idealize edilir. Ev kadınları da yuvalarının sessiz ve sevgi dolu melekleri olarak özel hayat idealinin taşıyıcılarıdır. Evler temizliği, düzeni, sağlıklı çocuklarıyla mükemmel ve huzur dolu mekânlardır. Ev idaresinde temel ilke, zamanın iyi yönetilmesi ve düzenliliklerdir. İlk kalkan ve son yatan evin hanımlarıdır. Çocuğun elini yüzünü yıkayan giydiren kahvaltı veren bir hizmetçi olsa bile önce annelerinin oradaki bizatihi varlığı elzemdir (Aries ve Duby, 2008: 213). Bu noktada şunu da söylemek gerekir, kadınlar bu ideal mekânı sergilerken onu oluşturan emeği de görünmez kılmak zorundadır. O yüzden yemeğin piştiği ve yenildiği yerler farklıdır ve o yüzden herkes kendi odasındadır. Doğaya yakın ve pis olan yıkama, temizleme, arındırma, hazırlama işlemleri görünmez olmalıdır. Hane ahlakın ve toplumsal düzenin temeli olarak ifadesini bulurken erkeklere düşen rol nedir? Baba yuvanın reisi ve yöneticisi, onun kamusal alanla bağını sağlayan kişi olarak odaktadır. Baba yeri geldiğinde kolayca şeytana dönüşebilecek olan annenin içgüdülerini ehlileştirebilecek otorite olarak oradadır. Kadın her an yoldan çıkabileceği için, korunup yüceltildiği kadar denetlenmesi gereken bir varlıktır. Evdeki bu tehdite karşı her ailenin başında bir baba figürü olmalıdır.

Özetle, yuva kavramı ve annelik bu yüzyılın en güçlü güçlü ikonları halini almıştır (Davidoff, 2002: 242). Eski dönemin uzun süreli ayrılıkları artık katlanılamaz bir durum olarak hissedilmektedir. Çocuk hayatın merkezine gelmiş, annenin yaşamının anlamı olmuştur. Ama bir de bir türlü aile olma koşullarını gerçekleştiremeyen, evlerini sıcak yuvalara dönüştüremeyen işçi sınıfları meselesi vardır.

1.3.5 İşçi Sınıfı Anneleri

On dokuzuncu yüzyılda ticari kapitalizmden sanayi kapitalizmine doğru bir dönüşüm olur. Başta İngiltere olmak üzere bütün Avrupa'da sanayi devrimi etkisini gösterir. Büyük kentlerde fabrikaların kurulmasıyla nüfus periferden merkeze doğru hızla yer değiştirmeye başlar. Patriarkal düzenin yüzyıllardır sürdürdüğü eşitsiz cinsiyet rejimi, kadınları büyük oranda üretim sürecinden dışlamış olsa da sanayi toplumunun gelişmesi için bu kural değişir. Kadınların ve çocukların emek gücü, artık özellikle lüzumludur (Fraissee, 2005: 63). Çünkü kas gücünden ziyade parmak ve beden esnekliği gereklidir. Madenlerde açılan dar dehlizlerden ancak kadın ve çocukların küçük vücutları geçebilmektedir. Gelişen makinelerde kol gücü değil, ince motor kabiliyetler daha önemlidir. Üstelik artan işçi ihtiyacını daha ucuz emek kaynağı olan kadınlar ve çocuklar ile sağlamak kârlılık açısından tercih edilen bir durumdur. Böylece kadınlar ve çocukların ağır ve sağlıksız koşullarda istihdam edildiği ve bunun normal görüldüğü bir dönem başlar. Birçok kadın üretim alanında en ağır ve en düşük ücretli işleri yapmak durumunda kalır. Sosyalist feministler, sermayenin bu döneminin androjen olduğunu, kapitalist patriyarkanın sonradan cinsiyetlendiğini söyler. Özetle, 18. ve 19. yüzyılda alt tabakadaki kadınlar için hayat koşulları dramatik bir şekilde zordur. Biraz da bu yüzden kadınların anne olma hevesiyle ilgili moda en son olarak yoksullar arasında yayılmıştır. Çünkü işçi ve çiftçilerin karılarının üretim sürecinde olma gereği, onları çocuklarının bakımlarını kendilerinin verme olanağından yoksun bırakmıştır.

18 ve 19. yüzyılda yoksul annelerin çocuklarına karşı ilgisizliği önemli bir mefhumdur. Bir önceki bölümde söz ettiğimiz, hastanelere terk edilmiş ya da ucuz sütannelere gönderilen bebekler meselesine devletin el atmasını Davidoff ve Scott gibi feminist tarihçiler daha farklı bir pencereden bakar. Davidoff'a göre, ağır koşullarda çalışan ve çocuklarına bakamayan işçi anneler, onları hastanelere terk etmek zorunda kalırlar (2002). Yurtlarda ve hastanelerde biriken çocukların bakımı devlete kalmıştır ki bu durum oldukça maliyetlidir. Bu çocukların büyük oranda aylaklaşıp, serserileşerek tehdit haline geldiğinin de tespitiyle birlikte hükümetler özel alana müdahale eder. Artık kadınların birer kol gücü olarak fabrikalarda çalışması yerine, evlerinde çocuklarını yetiştirmesi devletlerin güvenliği ve ekonomisi

açısından daha faydalı bulunmaktadır. Yoksulların çocuklarının devlete yük olmasını engellemek için başvurulan çare kadınların kamusal alandan çekilerek çocuk bakımına sevk edilmesidir.

Davidoff'un tezi, işçi ailelerin başındaki erkeğe evdeki kadın ve çocukların geçimi için yeterli bir aile ücreti²⁶ ya da asgari ücretin belirlenmesi politikası ile annelik ideolojisinin yükselmesini bir arada düşünme konusunda sevk eder (2002: 189-263). Aile ücreti ve çalışma süresinin sınırlanması işçi sınıfı için daha iyi koşulların oluşması gibi düşünülebilir ancak kadınları da kocalarına bağımlı kılar. Erkeğe verilen tek bir ücret sayesinde kadın ve çocuklarının babaya bağımlılığı işçiler tarafından da kabul görerek yeni bir sınıf ideali yaratır. Bu ideal ile devlet, burjuvazi ve işçi sendikaları hep birlikte erkekleri emekçi, kadınları da eş ve anne olarak kodlamış olur (Davidoff, 2002: 84). Bir başka şekilde yorumlarsak, çocuk bakımına dair felsefenin gelişmesini sanayi kapitalizminin gelişmesine bağlı olarak ev ve işyerlerinin ayrılmasının bir sonucu olarak değerlendirebiliriz.

Tüm bu dinamikleri birlikte değerlendirdiğimizde aile, annelik, çocuk yetiştirme ve hatta ahlaki normların politikleştiğini görmekteyiz. Scott, bu uygulamanın orta sınıfların ahlakçılığını pekiştirdiğini düşünür. Erkekler "evin ekmeğini getirenler" olarak değer oluşturan statüsünde yer alırken kadınlar evdeki işleri ve çocukların bakımını üstlenen kişilere dönüşür (1989). Üstelik kadınların üstlendiği vazifeler sevgiyle ve fedakârlıkla yapılmaktadır. Dolayısıyla emeklerinin ekonomik değerleri belirsiz kalır ve görünmezleşir. Kısaca, devlet eliyle oluşturulan işçi sınıfı ailesi yeni annelik ideolojisini belirleyen unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir. Böylece anaçlık ve evcimenlik kadınlara, ekmek

²⁶Aile ücreti, erkek işçiye ailesine ve evde onunla birlikte yaşayanlara bakması için verilen ücrettir. Bu ücret erkeğin karısını ve çocuklarını geçindirebileceği kadardır. Bir başka deyişle erkeğin sırf kendi emek gücünün karşılığında verilmez. Aile ücreti 1907'de Avustralya'da devlet tahkim mahkemesinin meşhur Harvester Kararıyla, bir karı ve üç çocuğun geçim parası hesaplanarak kendine yasada yer buldu.

parası kazanan aile reisi ise erkekliğe ait bir özellik olarak normlaşmaya başlamıştır (Walby, 2016: 167).

Bir statü olarak annelik, öncelikle burjuva kadınlara ait bir mevkiidir. Silva'nın ironik bir şekilde gösterdiği gibi dönemin zihniyeti içinde kadınlar "hanımlar" ve sadece "kadın"lar olarak ikiye ayrılır (1996:13). Alt sınıf kadınlar, işçiler ve hizmetçiler doğaya daha yakın, kaba saba ve işlenmemiş halleri ile anne idealinden uzak varlıklar olarak zihinlere nakşedilir (Davidoff, 2002: 14-15, Scott, 1989, Silva, 1996). Ama bu iki kategori, yani hanımlar ve kadınlar farklı veçhelerden de olsa, yeni anneliğin inşasında itici güç olurlar. Daha önce anneliğin toplumsal ve hukuksal bir kurum statüsünde kabul edilmesinde üst ve orta sınıf kadınların hukuksal mücadelesinin oluşturduğu itici güçten bahsetmiştik (Smart, 2003: 44). Annelik ideolojisini belirlemede bir diğer dönüştürücü etken; çocuk koruma mevzuatı, sağlık, eğitim alanlarında, işçi sınıfından kadınlara anneliğin belirli standartlarını öğretip benimsetmek için yapılan çalışmalardır.

Özetle şunu söyleyebiliriz, burjuvaziden yayılan ve anneliği evcimenlikle özdeşleştiren bir ideoloji kadınların emek pazarındaki (kısıtlı da olsa) olanaklarının ve ücretlerinin önüne geçmiştir. Kadın işçi meselesi, üretim ile üremeyi, erkekler ile kadınları, kamusal ve özel arasındaki gediğe bir darbe daha vurarak cinsiyet rolleri arasındaki ayrımı derinleştirmiştir. Sol sendikalar, işçiler ve iktidar temsilcileri arasında gelişen eşi görülmemiş bir dayanışma kadın işçi meselesine modern ataerkil sistem lehine bir çözüm üretmiştir. Kadınları evlerinde tam zamanlı çocuk bakıcılarına dönüştüren ve onları emek piyasalarından men eden sözde gerekçe bir kez daha onların annelik potansiyelleri olmuştur. Bir sonraki bölümde on dokuzuncu yüzyıldan itibaren dönüşmeye başlayan anne/çocuk ilişkisine ve değişen çocuk yetiştirme pratiklerine bakarak devam edelim.

1.3.6 Bilimsel Annelik: Şeylerin Düzeninde Devrim

18. yüzyılda tıp gelişir, hijyen keşfedilir, çocuk bakımı üzerine pedagoji başlı başına bir bilim haline gelir. Artık çocuk ne yiyecek anne ne kadar emzirecek ne kadar uyutacak ne kadar

vakit geçirecek konularında tezler oluşmaya başlamıştır. Burjuva değerlerine uygun bir annelik ideali gelişmektedir. Sürekli çalışıp üretmeyi ve servet artırımını kendine ilke edinen burjuvazi içinde kadınlar, anne olarak geleceğin müteşebbis mirasçılarını yetiştirecek kişilerdir. Burjuva çocuğunun keşfi ile birlikte kadınların anne kimlikleri eskisinden çok daha kapsamlı hale gelmiştir. Artık annelik doğurma yetisi ile sınırlı değildir. Eğitimli, bilgili, gözetken, kontrol eden bir annelik kavrayışı vardır (Postman, 1995: 62). Aydınlanma fikri, pozitif verilere yaslanan bir annelik ideali yaratmıştır (Postman, 1995). Bu durum, disipline edilmemiş, iyi yetiştirilmemiş çocuk annenin ilgisizliği ve becerisizliği ile bu hale gelmiştir fikrine kapı aralar.

Kadınların “öğretmen olarak anne” potansiyellerinin keşfi onların çocuk yetiştirme biçimlerinin giderek daha irdelenip kurcalanan bir mesele haline gelmesiyle kendini gösterir. Kadınların eğitimi de bu vesileyle önemli bir hale gelir. Bu dönemde Avrupa’da kadın okuryazarlığı dramatik oranda yükselir (Michaud, 2005: 113). Eğitimin gücü ve annelerin çocuk yetiştirmedeki önemi, bilimsel söylem tarafından güçlendirilir ve buradan görkemli bir annelik imgesi doğar (Michaud, 2005: 113). Bilimsel literatür annelerin çocuklarıyla bizatihi ilgilenmesini, uzun süre emzirmesini tavsiye etmeye başlamıştır bile. Biberonun icadı hem sütanne dönemini sona erdirmiş hem de anne ve çocuk arasındaki bağı sembolik ve deneyimsel olarak değiştirmiştir. Artık emzirme hayvani ve utanılacak bir iş değildir aksine kadına olumlu anlamlar yükleyen bir eylem haline gelmiştir. Emzirmek "doğal" bir eylem olduğu için erdem ilan edilirken, emzirmeyen kadın günahkâr ve kötü anne olarak tanımlanır (Badinter, 1992: 158). Emzirmek artık modernliğin icabıdır. Kapitalizm mantığı hiçbir şeyin ziyan edilmemesini öngörür, o halde anne sütü de burjuva ahlakının kıymetli bir sıvısı olarak bir damlası bile boşa gitmeden işlevselleşmelidir. İnsanlığın geleceği yeni neslin sağlık ve hijyenine bağlanır ki bu da anne sütü ve beslenme konusunu önemli bir mefhum haline getirir (Aries ve Duby, 2008: 165, 133). 19. yüzyılın medikal literatürü süt annelik kurumuna karşı savaşa geçer (Aries ve Duby, 2008: 165, 133). Anne sütünün değeri arttıkça, anne ile çocuk arasında derin ve kopmaz bir bağın kurulması bir zorunluluk olacaktır.

Emzirmeyle birlikte kundağın da kalkması,²⁷ hijyenin öneminin keşfi ve elbette psikanaliz annelerin çocuklarına daha fazla vakit ayırmasını gerekli kılmıştır. Annenin vazifeleri çocuğuyla bedensel temas kurup sevgisini vermekten, bebeğin giysilerinin sterilizasyonunu sağlamaya, bebeğin akıl ruh sağlığını korumaya kadar genişler. Elbette hijyen, temizlik, bakım ve ilgi gözardı edilemez ancak burada sorun edilen bu keşiflerle birlikte gelen sorumlulukların kadınlara devredilmesidir. Çocuklara bakım vermekten, onları kirden ve düzensiz olandan korumaktan, aile üyelerini beslemekten esas olarak sorumlu tutulan kadınlardır (Davidoff, 2002: 186-187). Çiğ olanı pişmiş hale getirmek, çocuk bezi değiştirmek, patates soymak, klozetleri temizlemek ve çarşafı değiştirmek faaliyetleri kadınlar tarafından sevgi ve ailenin dayanışması adına yürütülmektedir. Bu söylemlerle birlikte bebeklerin gelecekteki sağlıklarından, eğitimlerinden ve kişiliklerinden de anneler sorumlu hale gelmeye başlar. Sütanneler devrinin kapanması gibi yatılı okullar ve manastırların devri de kapanır ve çocuklar kızılı erkekli evlerine dönerler (Aries ve Duby, 2008: 315). Çocukların ahlaklı bir eğitim almasının yolunun hizmetçi, dadı ve mürebbiyelerden değil annelerin sevgi ve bilgisinden geçtiği bilgisi giderek başat hale gelir. Anneler özverili ve şefkatli bir şekilde çocuklarını gözeten, onlara şefkatle yaklaşan meleklerle dönüşmeye başlar (Badinter, 1992: 169). Annelerin otoriter, disiplinli ve denetleyicili karakterlerinden uzaklaşıp anaç, ılıman ve şefkatli bir varoluşa geçmişlerdir.

Aydınlanmanın ilerlemeciliği, bugünün geçmişten, geleceğin bugünden iyi olacağı tezi sağlıklı nesillerin yetiştirilmesini ilerlemenin kendisi olarak ortaya çıkarır (Aries ve Duby, 2008: 133). Hıristiyanlıktaki günahkâr çocuk misyonundan, Rousseau'nun doğuştan masum olan çocuk fikrine geçiş gelenekten kopuşa dair önemli bir kırılmanın göstergesidir. Çocuklar için para harcamak orta sınıflar arasında moda olmuştur (Özta, 2011: 98). Doğum medikalleşir, ebelerden daha yüksek ücret alan doktor yardımıyla doğum yapmak hem zenginliğin hem de çocuğa gösterilen özenin göstergesi olur.²⁸ Anestezi ve sterilizasyon

²⁷Kundağın kalkması aynı zamanda çocuktaki motor faaliyetleri artırdığı için anne ile çocuk arasında karşılıklı iletişimi ve aralarındaki bağı artırma lehine bir dönüşüm olarak yorumlanabilir.

²⁸ Bugün bir “özen ve varlık gösterisi” olarak özel hastanelerde doğum yapma popüler kültürün bir geleneği olmuştur. Doğum, bir seremoniye, üzerine günlerce plan yapılan, neredeyse bir düğün kadar

teknikleri geliştikten sonra, hastanede doğum yaygınlaşır. Ebelerin yerine doktorlar geçer. Ebeliğin doktorların yetkisi altında çalışan bir meslek kategorisi olarak belirlenmesi kadınların üreme alanındaki özerkliğinin kaybında temel bir belirleyici olur.

Doktorların arkasına aldığı devasa bir tıbbi söylem, kadınların dünyasına ait deneyim, duygu ve gelenekle biçimlenen alışkanlıkları değersizleştirirken onun yerine rasyonel, bilimsel ve yepyeni bir çocuk yetiştirme biçimi getirir. Bundan böyle, bakım vermenin en fiziksel yanları bile bilime dayalı özel bir eğitimi ve hassasiyetleri gerektirecektir. Emzirme süreleri ve saatleri, biberon ve emziklerin hijyeni, bebeğin bezinin değiştirilme periyodu, bez yıkama stili, bebeğin nasıl uyutulacağı, yattığı odanın sıcaklığına kadar her şey en ince ayrıntısına kadar açıklanıp sınırları belirlenir (Knibiehler, 2005: 330-32). Hekimler işçi sınıfı kadınlarını eğitmek amacıyla kliniklerine sağlam çocuk muayeneleri diye bir kategori ekler ve her sınıftan anne büyük bir hevesle bu yeni uzmanlara danışmaya, onların öğütlerine göre çocuklarını büyütmeğe başlar (Knibiehler, 2005: 333). Şeylerin düzeninde yaşanan bu devrim, sözcüklerin ve şeylerin kesinlik kazandığı bu zaman dilimi; anne olmayı ölçen, düzenleyen, sınırlar koyan bilimsel bir olgu haline getirmeyi başarmıştır. O günden bu yana anneler çocuklarının ağırlığını, boyunu, beslenme düzenini, aşılarını, uykularını, hastalıklarını kaydeden, ölçen, hesaplayan kişiler olmuşlardır ve giderek artan bir hassasiyetle hesap ve ölçümlerine devam etmektedirler.

Bir önceki bölümde sözünü ettiğimiz doğacı söylem, yani kadının varlık sebebinin doğurmak olduğunu öne süren söylem büyük ölçüde dönemin bilimsel bulgularını kendine referans alır. 1840 ve 1860 arasında hızla gelişen ovoloji bilim dalı kadın orgazmının doğurganlık seviyesini etkilemediğini kanıtlaması kadın varlığının sadece doğurmak için olduğunun kanıtı olur (Knibiehler, 2005: 320). Bu kanıt beraberinde, kadınlara cinsel arzularını bastırmalarını, klitoral zevke veda etmelerini²⁹ ve erkeklere de cinsel ilişki sırasında ellerini

para harcanan şenliklere dönüşmüştür. Kadınlar gebeliklerinden doğumlarına kadar olan süreçte, “geleneksel” ve “ithal” birçok seremoni gerçekleştirmekte, bu alanda bir sektör oluşmaktadır. Doğum odasının süslenmesi, doğum fotoğrafçılığı, diş buğdayı, *baby shower*, kırklama gibi etkinlikler bir sektöre dönüşmüştür.

²⁹ Klitoris vajina karşısındaki mağlubiyeti Freud’un psikanalitik kuramında kendine geniş yer bulur.

çabuk tutmalarını öğütler. Kadınların üremeyle ilgili bedensel donanımın lekelenip karalandığı zamanlardır. Örneğin 19. yüzyılda şahikasına ulaşan histeri / kadın anolojisi, köklerini rahmin zayıf muhakemeye sebep olduğu inancından alır³⁰ (Berktaş, 2015: 144-145). Bilimsel söyleme göre kadın entelektüel olarak zayıftır o yüzden kamusal alanda yer alması uygun değildir. Kadının entelektüel zayıflığına dışı üreme sisteminin aşırı duyarlı olması, kas gücündeki zayıflık ve duygusal hassasiyetler de eklenince onların doğasına en uygun işin çocuk yetiştirmek olduğu bilimsel bir veri olarak kabul görür. Cinsellik üzerine üretilen argümanlar modern ataerki ve kapitalizmi de buluşturur. Üreme amaçlı olmayan cinsel ilişki, erkeğin yaşamsal gücü olan spermin boşuna harcanması demektir. Kapitalizmin mantığında olan kaynakları boşa harcamama, kârlılık peşinde koşma, erkeğin üretici gücü olan spermi için de geçerli olur. Bu sebeple kadınlara öğütlenen kocalarının aşırı cinsel birleşme isteklerini reddetmesi ve cinselliklerini yalnızca üreme amacıyla sınırlandırmalarıdır. Böylece tasarruf edilen cinsel enerji savaş alanına, fabrikalara, üretime aktarılabilir. Velhasıl, politik ve tıbbi söylem, kadının toplum içindeki en muteber yerini annelik olduğu noktasında fikir birliğine varır.

Buraya kadar kısmi özetlersek. 17. yüzyıl ile 18. yüzyıl başı arasında şehvetle yoğrulan kadın bedeninin doğal neticesi gibi görülen bir annelik olduğunu ve kadınların böyle bir annelik üzerinden güç elde edemediğini gördük. İkinci dönem diyebileceğimiz 18. yüzyıl ile 20.yüzyıl başına kadar geçen aralıkta ise özel alan kültü içinden yeni bir annelik ideolojisinin neşet ettiğini anladık. Bu ideoloji içinde annelik bir "ahlaki hizmet" olarak uzmanlaşma ve özel beceriler gerektiren bir göreve dönüşür (Silva: 1996: 13-14). Toplumsal olarak tanımlanması, meşru konumlarının belirlenmesi, sınırlarının çizilmesiyle annelik tamamen kurumsallaşır (Silva, 1996: 12, Smart, 2003: 37). Kurumsal annelik, anne olmanın doğallaştırılması, ev kadınlığının makbul hale gelmesi, kadınların kamusal alandaki varlığının ortadan kaldırılması ve bütün bunların hepsine eşlik eden bilimsel söylemle ilgilidir. 19. yüzyılın ulus-devlet rasyonalitesinin gölgesinde, eşitlik ve evrensellik prensibiyle kadınların statüsü bir nebze yükselmiştir diyebiliriz. Ancak bu paradigmanın

³⁰Histeri sözcüğünün etimolojik kaynağı olan "husteros" rahim anlamına gelmektedir.

içinde anne olmak, kadınlar için “doğal, değişmez ve evrensel” gereklilik olarak tanımlanmıştır.

Üçüncü dönem diyebileceğimiz 20. yüzyılın annelik açısından karakteristiği, modern ulus devlet yapılanması içinde belirlenir. Artık tamamen özel alanın dışında ele alınan, politikanın temel konularından biri haline gelmiş bir annelik vardır. Kadınların doğurganlıkları, çocuk yetiştirme biçimleri makro kurumlar tarafından idare edilmekte; annelik adeta üst bir yapı tarafından nizam altına alınmaya çalışılmaktadır. Bundan böyle anne ve çocukları arasında devlet ve iktidar girmiştir.

1.3.7 Büyük Yıkımlar, Savaşlar ve Diktatörler Arasına Sıkışan Annelik

20. yüzyıla geldiğimizde, kendimizi bambaşka bir kültürel politik iklimde buluruz. Bu yüzyıl, savaşlar, devrimler ve diktatörlerle yüzünü gösterir. Devletler militer güç eşliğinde hegemonik bir sistemin yönetimi altında bir savaş formunda yayılmaktadır. Modern dönemde yönetim merkezileşmiş, siyasi yapılanma ulus devlete dönüşmüştür (Anderson, 2009). Kapitalizm nüfusun önemini keşfetmiştir. Aydınlanmanın anlayışında insan bütün zenginliklerin kaynağıdır. Prekapitalist dönemde, insanın ruhunun niteliği, ruhun öbür dünya için hazırlığı önemliyken, yeni dönemle birlikte faydanın kaynağı olarak insanın niceliği yani nüfus önemli hale gelir. Ulus devletler, büyük ulusal ordularla, devasa bütçelerle gerçekleştirilen militarist temelli bir yapı sayesinde kendini var eder (Anderson, 2009). Bu yapılanmayı sağlamak ise merkezi iktidarı sağlayabilen bir ideoloji ile mümkündür. O yüzden tüm Avrupa Devletleri büyük bir gayretle dâimi ulusal ordular oluşturmaya ve bunun için altyapılarını kurmaya başlar. Askerlik bir yandan teşvik edilip yüceltilirken, diğer yandan zorunlu askerlik hizmetinin ve bu hizmeti denetleyecek kurumların düzenlenmesi için hummalı çalışmaların yapıldığı zamanlardır. Ülkeler arası rekabetin giderek önem kazandığı, sömürgecilik ve ekonomik güçlenme savaşlarının başladığı bu dönemde ulusların nüfusunun büyüklüğü kadar nüfusun kalitesi de önemlidir (Yuval Davis, 2003).

Yirminci yüzyılın savaşlar ve çatışmalarla dolu günleri elbette kadınların gündelik hayatında dramatik değişiklikler yaratır. Birinci Dünya Savaşında kadınlar, neredeyse kitlesel bir şekilde geleneksel rollerinden ayrılıp, evden dışarı çıkar ve tekrar çalışmaya başlarlar (Kadıoğlu, 2005: 18-19). Bu önemli bir kırılmadır çünkü önceden sadece alt sınıftan kadınların yaptığı ev dışında çalışmak savaş koşulları içinde üst tabakalara doğru yayılmaya başlamıştır. Kadınlar hem evde çocuk ve yaşlıların bakımını hem de dışarıda evin geçimini sağlamak üzere ağır koşullarda çalışmaya başlarlar. Savaş süresince de hükümetler tarafından kadınların çalışması desteklenmiştir. Ancak savaşın hemen ardından sendikalar ve iktidarların baskısı ile kadınlar tekrar çalışma hayatından kopartılıp evlerine geri gönderilir (Kadıoğlu, 2005: 261). Gerekçeler yine bilindik bir hikayedir: kadınların doğaları... İkinci savaşın patlak vermesiyle birlikte kadınlar tekrar emek piyasalarına çağrılır. Kadının hassaslığı, zayıflığı ve duygusallığı tekrar unutulur.

Birinci Dünya Savaşı'nda kadınların durumunun konumuz açısından önemi şudur. Tam da bu dönemde, yani kadınların kamusal alanda kısa bir süre boy gösterip sonra evlerine döndüğü süreçte bugün "anneci feminizm" olarak bilinen milliyetçi ve militer bir kadın hareketinin nüveleri oluşur. Savaşa katılan ülkelerdeki kadınlar ulusal feminist organizasyonlar etrafında vatana hizmet saikleriyle buluşmaktadır. Cephedeki erkekleri desteklemek, ulusal bütünlüğü ve sınırları korumak, güçlü ve nitelikli nesilleri yetiştirmek rollerini benimseyen feminist örgütler, kadınlar için en değerli rolün annelik olduğunu savunurken, barış yanlısı ve sol cenahtan olan kadın hareketlerini ise "vatan hainliği" ile suçlarlar (Kadıoğlu, 2005: 54). Bu akım, en azından kadınlara annelik haklarına ilişkin sosyal ve hukuki zeminde birtakım meşruiyetler sağlamıştır. Ancak "anneci feminizm" dalgası dünya savaşları ardından gelen dönemde sadece orta ve üst sınıf annelerin refahına odaklanan, muhafazakâr bir feminizm anlayışına doğru evrilir.

Batı Bloku'nda durum böyleyken Doğu'da da anneler açısından şartlar pek farklı değildir. 1917 devriminde kadınlar oldukça aktiftir ve SSCB'nin kurulduğu ilk yıllarda doğum ve annelik politikaları açısından pembe bir tablo çizilir. Sağlık sigortasının oluşturulması, doğumdan önce ve sonra 16 hafta süreyle sağlık hizmeti olanakları, hamile kadınların işten

çıkarılmasının yasaklanması, evlilik içinde ve dışında doğmuş çocukların durumunun eşitlenmesi gibi başlangıçta verilen haklar yavaş yavaş geri çekilir. Batı Bloku'nda olduğu gibi sosyalist iktidar için de kadınların verimliliği ve doğurganlığı temel bir mesele olmaya başlar. Örneğin, fabrikalarda çocuklu kadınların çalışmalarını kolaylaştıracak kreşlerin kurulması engellenir. 1930'da kabul edilen aile yasasıyla, sosyalist bir toplum kurabilmek için aile içinde geleneksel kadın ve erkek rollerinin diriltilmesi gerektiği savunulur (Gök ve Kodaman, 2022: 17-21). Bir başka deyişle kadınlar tekrar çok sayıda çocuk doğurmaya davet edilir. Sonrasında, 1936'da yasal olan kürtaj hakkı ile evli olmayan kadının çocuğu için babadan mali destek talep etme hakkı ilga edilir. Bosanma şartları zorlaştırılır, eşcinsellik suç sayılır (Gök ve Kodaman, 2022: 17-21).

Bambaşka bir kültürel iklim ve coğrafyada olmasına rağmen Türkiye'deki süreç ile ortaklıkları çok fazla olması nedeniyle Japonya bir başka örnek olarak gösterilebilir. Meiji Dönemi olarak da bilinen bir restorasyon süreci ile 1870'lerden itibaren ülkede modernleşme çabaları başlar (Yasuo, 2004). Meiji Modernleşmesi en çok kadınlarla ilgili yaptıkları reformlar (kıyafet, çalışma hakları vb), annelik ve doğum politikaları ile ön plana çıkar. Raiteu Hiratsuka³¹ önderliğinde yürütülen militer ve milliyetçi bir feminizm, Japon kadınlarını "İyi hanım / zeki anne" ideolojisi ile, fedakâr bir anne, çalışkan bir eş olarak tahayyül eder. Kadınlar modernleşmenin vitrinidir, bu yüzden bedenleri, görünümleri, yapıp ettikleri önemlidir, en çok da Japon gelenek ve kültürünü kaybetmeden modernleşmeleri beklenir (Yasuo, 2004: 16). İki dünya savaşında Japon kadınlar, kaliteli Japon ulusunu üreten güçler olarak "asker ülkenin annesi" gibi militer simgelerle idealize edilir (Yasuo, 2004: 102). Japonya ve Türkiye gibi ülkelerde düşman Batı'ya karşı biz varız propagandası, tek millet ve tek dil ideolojisi, kadın kurtuluş hareketi ile el ele yürümektedir.

Görüldüğü gibi, 20. yüzyıl başlarında, kadınlar kendi kimliklerini arayıp özgürleşmeye çalışırken o veya bu şekilde kendilerini milliyetçi ve militer bir ideolojinin içinde bulmuşlar,

³¹ Aki Yasuo, Japonya'da Modernleşme ve Kadın isimli yüksek lisans tezinde Raiteu Hiratsuka ve Halide Edip Adıvar arasında analogi kurar (2004).

bu ideolojik söylemin içinden annelik feminizmine dayalı bir ütopyaya doğru yüzlerini çevirmişlerdir. Günümüzdeki annelik söylemini anlamak açısından, bu konuyu analize çalışmak önemlidir. Çünkü bugünden o döneme baktığımızda “iyi annelik”, “feminizm”, “özgürleşme” söylemleri altında kadınlar, bedenleri üzerindeki denetimlerini kendi rızaları ile iktidarlara devretmekte, hükümetlerin sürdürdüğü milliyetçi ve savaşçı politikaların üreticileri olmaktadır. Günümüzde de “anne olmak”, “iyi anne ve ideal anne” olmakla ilgili devam eden büyük bir söylem alanı içinden hangi konulara rıza kazandığımız, hangi haklarımızı teslim ettiğimizi anlamak açısından tarihin bu sürecindeki dinamiklere daha ayrıntılı odaklanmak iyi olacaktır.

Devletlerin bekası da geçmişten itibaren erkekler tarafından sağlandığı için, ataerki ve militarizmin birbirlerine göbekten bağlıdır (Nagel, 2013: 75, Enloe 2006, Yuval Davis, 2003). Cyntia Enloe, ataerkillik ve militarizin arasındaki bağın sürdürülebilmesi için her an yeni anlatıların bulunması gerektiğini söyler (2006). Yöneticiler, askeri planlamacılar, politikacılar sürekli yeni politikalar, denetleme sistemleri ve söylemler üreterek bu ikiliyi, erillik ve militarizmi bir arada tutmaya çalışır. Üstelik askeri politikaları yapanlar sadece erkekleri değil kadınları da denetlemek zorundadır (Enloe, 2006: 407). Enloe'nin ifadesiyle, “eğer o kültüre özgü annelik ve kadınlık ve yer yer, özgürleşmiş kadın kavramları korunamazsa, bu çorap sökülebilir” (2006: 407-408).

Devletler de nüfusu ölçüsünde güçlüdür, nüfusu artırmak ve korumak önemlidir (Bahçe, 2012: 75). Devletlerin nüfus politikaları, ne kadar büyükse o kadar iyidir anlayışına göre yapılanmaktadır. Diğer yandan demografi bir bilim olarak geliştikçe ayrıntılı ve düzenli nüfus sayımları yapılmaktadır ki bu sayımlar daha çok askeri kaynakları belirlemek ve denetlemek amaçlıdır. Bu zihniyet içinde doğum, annelik, bakım ve eğitim faaliyetleri önem kazanır. Michel Foucault nüfusbilimin ortaya çıkışını biyopolitikanın doğuşuyla ilişkilendirir (2014). 18. yüzyıldan itibaren yaşamın kendisi iktidarın bir nesnesi haline gelir. Biyopolitikanın anlaşılmasında disiplinin ve düzenlemenin keşfi bir başka ifadeyle bedenlerin ve nüfusun denetimi elzemdir (Foucault, 2014: 152). Nüfusun üremesini sağlayan cinselliktir, o halde cinsellik siyaseti yapılması gereken bir konu olarak politikanın içine dahil

olmalıdır (Foucault, 2014: 153). Kürtaj ve çocuk terki/ihmal oranlarının yüksekliğinin bilimsel yollarla da (demografi) ayyuka çıkmasıyla birlikte doğum ve çocuk bakımı için doktorlar seferber edilir, kürtaj yapan kişiler yargılanıp cezalandırılır (Knibiehler, 2005: 330-35). Bu yasal düzenlemelerden yola çıkarak şu yorumu yapabiliriz: Çocuk artık aileye değil ulus/devlete ait bir varlık olarak görülmektedir. Dolayısıyla kürtaj da devlete karşı işlenmiş bir suç olarak görülmektedir. Bir başka deyişle, kadın doğurganlığı militer/ataerkil heveslerle denetlenmektedir. “Ulusun sembolik değerlerinin düşlenen imgesi”ne dönüşen çocuk, geleceğin yurttaşı, üreticisi, askeri olacak, “İrkin saflığı onun genlerinde taşınacak”, çocuğun belleği ulus/devletin mitini koruyacaktır (Aries, 1996: 156). Bu yüzden çocukla annesi arasına artık iktidarlar girmiştir (Aries, 1996: 156).

Nüfusun iktidarlar için önem kazanması, annelik ve kadın bedeninin politikanın ilgi alanına girmesi demektir. Kadınlar biyolojik üretim ve militarist ideolojinin aktarıcıları olarak yurttaşlığa davet edilir (Yuval Davis, 2003: 80). Bu tartışma üstün uygarlık ve üstün ırk söylemlerine yaslandırılan nüfus siyasetiyle kadın bedeninin denetim altına alınmasını açıklamada önemli hale gelir. Meşru cinselliğin mekânı olan aile aynı zamanda iyi doğumların, ulusun saflığını korumanın da güvencesi haline gelir. Bu haliyle öjenik arzular için annelik politikaları çekici olmaktadır. Onların bedenlerinin denetlenmesi demek ırkın/etnik sınırların da belirlenmesi demektir. Kadınlar anne olarak iktidarın ideolojisini hem inşa eder hem de yeniden üretir, o yüzden devletler annelik kurumuyla yakından alakalıdır. Kültürün ve ideolojinin yeniden üretimi çocukların sosyalleşmesiyle ilişkili, dolayısıyla annelikle doğrudan ilişkili bir durumdur. Kadınlar makbul anneler olarak ulusun değerlerini ve milletin geleneğini gelecek kuşaklara aktarırlar. Vatanını seven, milli değerlerine bağlı müstakbel yurttaşların yetiştirilmesi annelerin çabalarıyla olacaktır. Kadınlar, erkeklerin namusunun taşıyıcıları olduğundan, kadın cinselliğinin düzenlenmesi ulusalcılık için temel meselelerinden biridir (Nagel, 2013: 86).

Ulus devletin askeri düzen anlayışında kadınlar kamusal alandan dışlanırken kadınların doğum ve annelikle ilgili kodları ön plana çıkar. Kadınlara annelik görevleri her fırsatta tekrarlanıp hatırlatılır (Yuval Davis, 2003: 80). Kadınların çocuk sahibi olup olmamaları, kaç

çocuk doğuracağına dair söylemler genellikle milliyetçi ideolojilerle ilişkilidir (Yuval Davis, 2003: 54-55). Alman Nasyonalistlerin Çocuk, Kilise, Mutfak sloganı militer milliyetçi iktidarların beden ve cinsellik politikalarını anlatmak açısından anlamlı bir örnek olarak gösterilebilir (Sancar, 2014: 41). Nazi dönemi Almanya’ında Ari ırkın üretimi için evli kadınlara çalışma yasağı getirilmiş ve bir an önce doğum yapmaya teşvik edilmişlerdir (Macciocchi, 2000: 153). Kadının en önemli vazifesi; ulusun devamı için çocuklar doğurmak ve onları en iyi şekilde yetiştirmektir. Kadının vatani görevi için en doğru mekân; evi ve ailesinin yanındır (Sancar, 2014). Benito Mussolini, ulusun kahramanları olarak seslendiği kadınlara çok sayıda çocuk yapmalarını "en az dört çocuk" sloganıyla öğütler (Macciocchi, 2000: 138-142). Bu öğüdün arkasındaki niyeti de “nicelik güçtür“ diyerek açıkça belli eder (Macciocchi, 2000: 138). Hitler ve Mussolini dönemlerinde anne olmayı teşvik eden doğum parası, annelik sigortası, doğum yardımı, anne maaşları, her çocukla birlikte artan evlilik kredileri gibi politikalar yürütülür. Pronatalist politikalar 20. yüzyıl boyunca ABD, İngiltere, Kanada ve Fransa gibi ülkelerde devam eder (Macciocchi, 2000: 153). Doğuma teşvik eden politikaların özellikle savaş ve çatışma dönemlerinde yükseliyor olması, anneliğin politik bir mesele olduğunu ispatlar. Pronatalist politikaların nüfusun büyümesi ve ordunun asker ihtiyacının karşılanması için olduğu aşikardır. Bu durumda kadın bedeninin, modernizmin politik ve toplumsal anlayışı içinde üretken bir makineye dönüştüğü söylenebilir. Vatanını seven, milletin değerlerini benimseyen anne makbul annedir (Enloe, 2006: 44). Ulus/devletler yapıları gereği, militer, milliyetçi annelik modelini idealize ederek kadınları bu ideali gerçekleştirmek üzere aktif görev almaya çağırır. Erkeğin vatandaşlık görevi savaşmak ise kadınının de vatanını koruyacak en iyi askerleri yetiştirmektir (Bahçe, 2012: 78).

Anneliğin, feminist, anti-militer düşüncede merkezi önemi vardır (Yuval Davis, 2003: 207). Kadının doğası gereği şefkatli olduğu, hayatta kalmaya, korumaya ve bakıma içgüdüsel olarak eğilimli olduğunu savunan görüşlere rağmen, tarihteki annelik deneyimlerine baktığımızda hem savaşı kutsayan hem de canı pahasına barışı savunanları görürüz. Nancy Scheper-Hughes (2008:7) anneliği savaşmaya ve yok etmeye değil koruma ve iyileştirmeye yönelik bir deneyim olarak tasavvur eder. Ama diğer yandan, toplumsal ve akışkan bir

kategori olan annelikte bu duruma doğal bir yatkınlık olmadığına da dikkat çeker Çok benzer bir şekilde Sara Ruddick de annelik deneyimini hayatta kalmaya ve yaşamı korumaya yönelik olarak tanımlar (1983: 213-229). Ruddick'in düşünceleri özcü çağrışımlar içerdiği yönünde tartışılabilir. Ancak, Ruddick şunu da belirtir: kadınlar doğaları gereği değil ama potansiyel anneler olarak görüldükleri için insan yetiştirmeye ve hayatı korumaya dair ahlaki bir sorumluluk alırlar (1993). Yani anaçlık çoğu kadın tarafından içselleştirilmiş olsa bile, biyolojik tasarımın izdüşümü değildir. Belli görme ve düşünme biçimleri kadınlara bunu sağlar. Anneliğe özgü düşünme biçimi yıkmaktan çok korumak ve tutmakla biçimlenir (Ruddick, 1983). Bu gerekçeyle feministlerin bir kısmı kadınları annelik potansiyellerinden dolayı barışçıl insanlar olarak addederler. Ayrıca Carol Gilligan özen etiği ve Nancy Chodorow anneliğin kültürel üretimi gibi tezleriyle bu fikre dolaylı yoldan da olsa destek verir. Gerçekten de kadınların annelikleri ile geliştirdiği koruma, şefkat, bakım verme gibi pratiklerinin onları barışçıl kıldığına dair çok fazla sayıda örnek vardır. Cumartesi Anneleri, Plazo de Mayo Anneleri ya da Barış İçin Kadın Grevi³² anneleri gibi antimiliter girişimler annelik retoriğini kullanarak barış mücadelelerini verirler.

Ruddick annelik kavramını “tutmak”³³ fiili ile ilişkilendirir (1983: 213-229). Anne bebeği, aileyi ayakta tutan, koruyan, saklayan, hayatta tutan aynı zamanda tutunulan güçtür (Ruddick, 1983). Ama bazen koşullar değişir. Anneye yapışan bu “tutma” hali “bırakma”ya dönüşebilir. Örneğin daha önce de değindiğimiz gibi 19. yüzyılda Avrupa’da bebek ölüm oranlarının yüksek olması annelerin “bırakması”yla ilgilidir. Ya da hastanelere “bırakılan” bebekler için özel turnikeler yerleştirilmesi aynı eğiliminin sıklığına dair düşündürtebilir. Annelerin “bırakma” edimine dair daha yakın örnekler de vardır. Brezilya gecekondu bölgelerinde, yoksul kadınlar arasında çocukları için “ölmeye ihtiyacı olan bebeği bırakalım gitsin” sözleri kadınları teselli eder. “Bebeği bırakmak”, “onu ölmeye ihtiyacı olduğu için bırakmak” kadınlara kabul edilebilir bir ölüm fikrini benimseten ve toplum tarafından da onaylanan bir kendini teskin etme yoluna dönüşür (Scheper-Hughes, 2008: 33). Bazen aynı

³² Women’s Strike for Peace

³³ Ruddick, tutmak (*holding*) ifadesini anneliğe özgü düşünme biçiminin temeli olarak kabul eder. *Holding on* (sürdürmek), *holding close* (yakınında tutmak), *holding dear* (sevgi göstermek) gibi.

durum savaş ve çatışma zamanlarında da geçerli olur. Brezilya gecekondualarında bebeklerin ölmeye niyetli olduğu için bebek ölümlerini normalleştirmeleri, savaş dönemlerinde de şehit olmaya yazgılıydı tesellisine dönüşebilmektedir. Güney Afrikada çatışmalarda çocukları ölen anneler birbirlerini “çocuklarının güzel öldüğü” sözyle teselli ederler (Scheper-Hughes, 2008: 33). Tam da bu noktada Ruddick’in *maternal* thinking üzerinde bir daha düşünmek annelik ve milliyetçilik ilişkisini anlamak açısından anlamlı olacaktır. Çünkü militer/milliyetçi yapılanmanın içinde şiddeti ve savaşı onaylayan, milliyetçi söyleme eklemlenen makbul annelikler hep vardır. Ruddick’in modeli oğlu askerde olan, evladı için ağlayan ve sağ salim eve dönmesini isteyen ama bir yandan onu davul ve zurnayla askere uğurlayan çelişkili bir annelik formunu anlatır aslında. Bu noktada, evladına olan sevgisine rağmen onu vatan için feda eden anne kavrayışı üzerinde biraz düşünmek gerekebilir.

Annelerin barışın sembolü olduğu mitine rağmen yukarıda bahsettiğimiz örneklerden de görüldüğü gibi pek çok anne otoriteden yana taraf tutarak ve hatta militarizmin üretimine bizatihi katılarak çelişkili bir durum sergiler. Ruddick bu çelişkiyi kadınların görece politik güçsüzlüğüne atfeder (1993). Bu durumu sisteme uyum sağlayarak güçlenme durumu olarak yorumlar, anneler evlatlarından feragat ederler çünkü anneliğe dair koruma, hayatta tutma motivasyonları yok sayılmaktadır (1993). Diğer yandan oğullarını büyük bir fedakârlıkla askere göndermek hem kadının hem de oğlunun statüsünü yükselten bir durum olarak kutsanır (Ruddick, 2008: 14).

Ruddick’e göre, çatışma ve politik travma dönemlerinde teslimiyet ve çocuklarını vatan için gözden çıkarma ya da onu bırakmak yani Ruddick’in tabiri ile *letting go* anneliğe özgü bir düşünüş şekline bürünebilir (1983). *Letting go* tarzı düşünüş militer bir annelik modelini açıklamak için uygun bir formül olarak görünmektedir. Annelik hâkim vatanseverlik normları ile bezendiğinde kolaylıkla militer bir form haline dönüşebilir. Militer anneler, kendini vatana feda edecek olan kahraman askerlerini ya da onların eşlerini büyütür. Savaş zamanı acısını içine gömmesi, gururla çocuğunu askere yolcu etmesi teşvik edilir ve eğer evladı savaşta katledilirse, vatan sağolsun diyerek sessizce yasını tutması beklenir. Militer anne mağrurdur ama aslında bu mağrurluk pasiflikten ve itaatkârlıktan ileri gelir. O artık

ulusun annesi olmuştur ve bu annelik iktidar tarafından onaylanıp ödüllendirilir (Ruddick, 2008). Cephedeki oğlu için evhamlansa bile vatan için bu zorluğa katlanan, acısını içine gömen anne makbul annedir (Ruddick, 1983: 213-229). Evlatlarını askerlik konusunda motive eden bir güç olarak anneler milliyetçi /militer yapılanmanın aktif ajanlarına dönüşür (Enloe, 2006: 44-45). Bu bahsettiğimiz şartlar, çocukları için kabul edilebilir ve anlamlı bir ölüm yaratmıştır ve savaşların da kabul edilebilir bir ölüm fikri olmadan devam etmesi mümkün değildir. Özetle, karşıt politik pozisyonlar için farklı annelik biçimleri tesis edilebilmekte, annelik deneyimi bazen savaşla uzlaşma istikametine dönebilmektedir.

Baştan beri anlattığımız tüm bu süreçte tek bir annelik biçimi olmadığını, annelerin tutumlarının sınıflarına, yaşadıkları zamana göre değişmekte olduğunu görmekteyiz. Anne çocuk ilişkisi tarihsel gelişiminin doğrusal bir hatta ilerlemediği, belirli dönemlerde yüksek sınıflar arasında anne-çocuk bağı kırılabilir iken, belirli dönemlerde bu kırılabilirliğin işçi sınıfına geçtiğini, annelere biçilen rollerin toplumsal koşullar içinde şekillendiğini görmekteyiz. Sonuç olarak, her dönem kendine ait bir paradigma, anne olmaya ilişkin realiteyi tanımlayan bir ontoloji; bu gerçekliğe erişmenin yollarına ilişkin bir episteme geliştirmektedir. Nihayetinde anne kavramı, tıpkı kadın kavramında olduğu gibi kültürel olarak tesis olmuştur. Bu durumda ideal annelik tarihseldir ve tarihin koşullarına göre sınırları değişir denilebilir. Ama bu tarihin öznesi kadınlar değildir (Smart, 2003: 56).

1.4 PARADİGMA DEĞİŞİMİ: NEOLİBERAL DÖNEM

Anne olmayı toplumsal ve kültürel bağlamdan azade, doğal bir olgu gibi değerlendirmek mümkün değildir (Arendell, 2000). Nitekim, bu safhaya kadar tarım devriminden başlayarak yirminci yüzyılın ikinci yarısına değin annelik olgusuna dair üretilen hipotezler ve anneliğin tarihi koşullar içinde değişen anlamları ele alındı. Bu bölümde 1980'li yıllardan günümüze uzanan annelik söylemi ele alınacaktır.

1980'lerden itibaren yeni bir evreye girildiğini hatta bir paradigma değişimi yaşandığı söylenebilir. Neoliberalleşme ve serbest piyasa ekonomisi ile beliren yeni bir kapitalizm türü

ve küresel istihdam piyasalarında oluşan yeni emek ve sınıf tanımları, postmodern kavrayışların topluma hızla yayılması, büyük anlatıların miadını doldurması, tikelin ve yerelin görünürlüğünün artması ama aynı zamanda bunların piyasaya eklenmesi ve son olarak devrimsel bir sıçrama yaşayan bilgi, iletişim teknolojileriyle dört koldan yaşanan hızlı ve küresel değişim yeni bir paradigma olarak kabul edilebilir. Annelik deneyimi de tüm bu değişimden bağımsız değildir. Nitekim, yeni dönemin hâkim kodlarının annelik kavrayışının üzerinde bir belirmeye başladığını izleyebiliriz. Tam da dönemin ruhuna uygun biçimde, aynı anda hem küreselleşen hem de çok parçalı, çok tanımlı hale gelen bir annelik kavrayışı ön plana çıkmaya başlar. Seksen sonrası paradigma kadınlar açısından pek çok özgürlük vaadiyle, kadınların seçeneklerinin genişlemesiyle birlikte gelmiştir. Örneğin, gebelik ve üreme teknolojilerindeki bilimsel gelişmelerin, tüp bebek tedavileri gibi imkânların ya da taşıyıcı annelik sektörünün oluşması gibi yeniliklerin kadınların bedenleri üzerindeki kontrolünü artıracığı varsayılabilirdi. Ancak kadınların bedenleri üzerindeki söz hakkı sanıldığı kadar artmadı. Diğer yandan emeğin dolaşımının artmasıyla birlikte ulusötesi ve ulusal düzeyde bakım emeği kurumsallaşmış; orta ve üst sınıfların çocuklarının bakım işinin daha alt sınıftan başka kadınlara devredildiği bir piyasa oluşmuştur. Doğum ve çocuk bakımıyla ilgili seçeneklerin artması ve yeni teknolojiler kadınları çocukların bakımından birincil sorumlu kişiler olma, bakım sorumluluğunu devralma zorunluluğunda değişim yaratmamıştır. Yeni paradigma çalışma hayatında kadınların iş yükünü artırıp, onları güvencesiz çalışma koşullarına mâhkum ettiği gibi, çocuk bakımını kadınlar için öncelikli görev olarak benimser. Kadınların çalışma hayatında olma koşulları onların annelik rollerine göre düzenlenir (Badinter 2011: 111). Badinter'e göre, seksen sonrası dönemde kadınlar anne olduktan sonra çalışma hayatından daha çok çekilmiş, çekilmeseler bile daha düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalmışlardır (2011, 111). Ekonomik yeniden yapılandırmanın örgütlü sanayiyle bağlantılı ama ev eksenli düzensiz ve enformel çalışma biçimlerinin kadınlaşarak yaygınlık kazandığı yıllardır. Kadınların çocuk bakımı ve ev işleri onların ev dışında ücretli işlerde çalışmalarına mani olmaktadır. Başta şehirlerde yaşayan alt sınıf kadınlar için ev, sadece yeniden üretimin olduğu yer olmaktan çıkar. Özel alan, ücretlenme, sağlık hakları ve sosyal güvenlik açısından problemlili bir kategori olur. Artık, hane içinde çocuklarına bakarken aynı zamanda üretim yapan kadınlar sınıfı vardır.

İki binli yıllara gelindiğinde, yarı zamanlı ve esnek zamanlı kadın emeği giderek artmaktadır. İşverenlerin baskısının artması ve çalışma koşullarının ağırlaşmasına rağmen kadınlar özgürlük talep etmekte daha çok zorlanmaktadır (Badinter, 2011). Badinter'in daha zorlu koşullarda ve daha düşük ücretlerle çalışmayı kabul etmek (zorunda kalmak) ya da çalışma hayatından tamamen çekilmek göstergeleriyle ortaya koyduğu istatistik veriler son otuz yıl içinde ortaya çıkan yeni annelik modeliyle ilişkilendirilebilir. İlerleyen bölümlerde ayrıntılı şekilde ele alınacağı gibi, son otuz yıl annelik üzerine söylem enflasyonunun yaşandığı, annelik deneyimlerine yeni yeni adlandırmaların yapıldığı, farklı annelik yapma ekollerinin geliştiği bir tarihsel moment olarak düşünülebilir. Eğitimcilerin, hekimlerin, giderek çeşitlenen ve spesifikleşen disiplinlerin çeşitli uzmanlarının, başta sosyal medya olmak üzere tüm iletişim teknolojilerinin dahil olduğu yeni bir söylemsel alanda annelik, çocuk bakımı, çocuk eğitimi, pedagoji ve çocuk psikolojisi üzerine daha önce hiç olmadığı kadar konuşulmaktadır. Annelik ile ilgili söylemsel alan giderek genişlemekte; kanserli hücre gibi sürekli çoğalan yeni söz, bilgi, tanım ve roller karmaşık, tutarsız ve sınırları belirsiz bir şekilde bu sathı yayılmaktadır. Her geçen gün yeni bir uzmanlık, sorumluluk, kavram ve tanım bu çepere dahil olmaktadır. Annelik ve çocuk bakımıyla ilgili gelen yeni söylemler kadınların annelik süresinin uzaması, çocuk bakımına ayrılan sürenin artması, kadınların önceliği anne kimliğine vermesi gibi sonuçlar doğurmaktadır. Bu durumda, Badinter'in ortaya koyduğu kadınların iş hayatından gönüllü çekilmesi ya da yarı zamanlı işlere razı olması durumu daha anlaşılır olur. Çünkü, kadınlar yeni annelik söyleminin kriterlerini karşılayabilmek adına çalışma hayatındaki sömürüyü kabul etme yönünde kararlar alma eğiliminde olmaktadır.

1.4.1 Yeni İsimlendirmeler, Modeller ve Kavramlar

Hem küresel hem de yerel düzeyde kadınlara çocuk bakımıyla ilgili yüklenen sorumlulukların arttığı, kadın olmanın giderek doğurganlık ve çocuk bakımı çepesinde şekillenen bir kimliğe dönüştüğü görülmektedir. Bu bölümün başında da bahsedildiği gibi annelikle ilgili bir söylem patlaması yaşanmaktadır ki bunun izleri ortaya çıkan yeni adlandırmalar üzerinden sürülebilir. Yeni annelik, yoğun annelik, doğal ebeveynlik, tam

zamanlı annelik, futbol anneleri, helikopter annelik, siborg anne, total anne, sosyal madde anneleri, ekolojik anne gibi annelik kavramsallaştırmaları literatüre ve gündelik dile dahil olmuştur. Kadınların annelik deneyimine dair bu denli tanımın ortaya saçılmış olması yeni bir söyleme ya da Foucaultyen bir şekilde söylersek iktidarın düzenleyici tertibatına işaret eder (Foucault, 2010). Düzenleyici pratik veya tertibat derken, özneyi mekanik bir şekilde kuran bir tabiyet biçiminden, ya da Althusserci anlamda öznelere kendine çağırılan bir iktidar söyleminden bahsetmemekteyim. Ancak, Foucault'nun "özne söylemsel iktidar dolayısıyla iktidara bir boyun eğişle yaşama başlar" (Foucault'dan akt. Butler, 2015: 12) önermesi "başlangıcı" işaret etmesi bakımından önemlidir. Söylem özneyi belirleyip düzenleyen bir güç değil, öznenin özneleşme koşullarını anlamamızı sağlayan bir kerteriz alış gibi düşünülebilir. Bu noktada sahadaki verilerin de gösterdiği üzere çağırılma ile çağırılmaya geri dönüş arasında bir garanti olmadığının ya da ilahi otorite modelinin bir replikası olarak söylemsel iktidar "ol dedi ve oldu" şeklinde bir görüşü savunma niyetinde olmadığının altını çizmek isterim. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde görüleceği üzere söylemsel iktidarın çıktısı olarak ele alınabilecek bu yeni annelik tanımları öznelere tarafından yok sayma, reddetme, müzakere etme ya da kabul etme gibi pek çok şekilde karşılığını bulabilir. Ancak zaten tam da bu "karşılık bulma" anı söylemle öznenin karşılaştığı yerdir. Foucault'nun özneyi iktidarın belirli bir kipi olarak ortaya çıkaran faillik olarak ifade etmesini Butler, tabiyet paradoksu olarak ele alır ve bu paradoksu çözmek için tutkulu bağlılıklar kavramını kullanır (2015: 15). Tutkulu bağlılıklar, öznenin kendi tabiyetine bağlılığını çözümlenmek üzere üretilmiş bir kavramdır. Özne, neden ve nasıl kendi maduniyetine tutkuyla bağlanır diye sorar Butler. Bir başka deyişle özne neden söylemi benimser? Foucault'nun düzenleyici pratikleri öznenin içinde nasıl işler? Şu aşıkardır ki, özne ile iktidarın söylemi arasında basit bir neden sonuç ilişkisi yoktur. Araya bir takım beşerî ve psişik süreçler girer. Bu çalışmanın konusu çerçevesinde, kadınların bu söylemsel alan içinde kendi annelik deneyiminde, psişik süreçlerine ışık tutacak içsel tecrübelerini aktarmaları, yeni tanımlar ve kategorilerle kurdukları ilişkiyi ifade etmeleri anlamlıdır. Anlamlıdır; çünkü öznenin tutkulu bir şekilde kendi maduniyeti içinde mümkün olduğu/olabildiği "ambivalans" durumun izahını mümkün kılar. Çok daha basit bir şekilde ifade edersek, kadınlar neden kendi kimliklerini kaybetme pahasına, hatta fiziksel psikolojik sağlıklarını da tehlikeye atarak son derece fedakâr bir

şekilde annelik yapmaktadır? Böyle bir annelik yapma biçimine gelen “tutkulu bağlılık” nasıl oluşmaktadır? Bu soruları sorduktan sonra başlangıçta da belirttiğimiz yeni annelik tanımlarını kısaca bir bakmak iyi olacaktır. Bu yeni söylemlerin ya da söylemciklerin kadınları nereye davet ettiğini bildiğimizde, söylemin kimlere hangi vaatlerle seslendiğini duyabildiğimizde ve ne koşullar öne sürdüğünü gördüğümüzde kendi tabiyetine boyun eğen tutkulu bağlılıkları oluşturan dinamik de anlaşılabilir olur. Söylemin ne dediği bilindiğinde kadınların kabul etme/müzakere etme ve reddetme süreçlerini yapısal ve psişik veçheleriyle bir arada eğlendirmek de mümkün olacaktır kanısındayım. Bu sebeple son seksenli yıllardan itibaren dolaşıma giren annelikle ilgili popüler veya literatüre dahil olan kavramları inceleyerek devam edelim.

1.4.1.1 Yeni Annelik (*New Momism*)

Susan Douglas ve Meredith Michaels (2004), seksenli yıllardan itibaren kadınlardan çocuklarına koşulsuz şartsız bir bağlılık beklendiğinin altını çizer. Yeni anne, geçmişteki kadınlara göre daha rekabetçi, bireyci, mücadeleci ve dinamiktir. Evde çocuğunun gelişimini ve ihtiyaçlarını yakından takip eden ve bilen anne, aynı zamanda kariyerine devam etmekte ve kendisinden beklenen tüm rolleri icra etmektedir. Bu model kendi içinde bir paradoks da taşımaktadır: kadınlardan tüm zamanlarını ve enerjilerini çocuklarına vakfetmesi beklenirken aynı zamanda eski sosyal hayatını, eski beden ölçülerini, kişisel bakımını ve hatta kariyerini de koruması tavsiye edilir. Bu bakış açısında anne, çocukların asli bakım vereni olarak kabul edilir. Anneden aynı zamanda çocuk bakımı konusunda sağlık, eğitim, pedagoji gibi alanlarda uzmanlık bilgisi de beklenir. Douglas ve Michaels (2004) yeni annecilik akımının oluşmasında medyanın, reklam ve pazarlama endüstrisinin, çocuk psikolojisi ve ebeveynlik hakkında popüler yayınların ve anaakım film endüstrisinin payı olduğunu düşünmektedir. Yeni annelik aynı zamanda belli bir hayat tarzının yeniden üretimine katkıda bulunmaktadır.

1.4.1.2 Yoğun Annelik (*Intensive Mothering*)

Sharon Hays (1996) bu kavramla çocukların bakımı için kendini feda eden kadın modelinin altını çizmiştir. Yoğun annelik, çocuğun temel duygusal ve fiziksel ihtiyaçlarının karşılanmasının çok daha ötesinde bir bakım talep eder. Anne, molasız, izinsiz, tam zamanlı bir mesaiyle parasını ve enerjisini çocuğuna sarf etmelidir. Yoğun annelik modelinde, anne hep verici, fedakâr ve çocuklarına kendini adanmış bir konumdadır (Hays, 1996: 8). Böyle bir yaşam tarzında, ebeveyn hayatını çocuğun ihtiyaçlarına göre planlar ve sürdürür. Yoğun annelik, kadınlara çocuğun hayatını yönetme, planlama, kontrol etme gibi mesuliyetler de verir. Frank Furedi, bu modelde, çocuğun annenin hayatının en önemli projesi haline dönüştüğünü söyler (2013: 9). Çocuk geliştirilebilir bir proje olarak ele alınır. Örneğin; çocuğun gündelik hayatı, zekasını, psikolojisini destekleyen faaliyetlerle programlanır, öğrenme/beceri deneyimleri oluşturmak için uygun platformlar oluşturulur, hangi gün, hangi saat ne yapacağı adım adım planlanır (Furedi, 2013: 9). Anneler, çocuklarının her türlü duygusal, fiziksel, gelişimsel ihtiyaçlarını gözetmek, tahmin etmek ve gidermek durumundadır. Yoğun annelik, çocuğun psikolojik gelişimini, boş zamanlarının yönetimini, sağlığının takibini, çocuğun yaratıcılığını geliştirmeyi, zekâ puanını artırmayı, iyi ve kaliteli yemekler yapabilmeyi, okul dışı etkinliklerini yönetmeyi, eğitici oyuncaklar seçebilmeyi şeklinde uzayıp giden pek çok performansı bir arada göstermeyi kapsar (Wall, 2010: 595). Annenin her sözü ve davranışı çocuğun üzerinde bırakacağı olumlu ya da olumsuz etkilere göre değerlendirilir (Furedi, 2013: 111). Annenin performansına bu kadar vurgu yapılıyor olması, onu çocuğun gelişim sürecindeki aksamalardan ya da duraksamalardan sorumlu hale getirmektedir. Örneğin, akademik başarının ortalamanın altında kalması, dil gelişiminin beklendiği gibi olmaması, tuvaletini söylemeyi geciktirmesi ve hatta çocuğun alerjik sorunları bile annenin tutumuyla, bakım verme tarzıyla ilişkilendirilir. Annenin rolleri ve sorumlulukları genişledikçe, çocuktaki herhangi bir problemle annenin yetersizliği arasında bağ kurmak kolaylaşır.

Hays, yoğun anneliğin en çok beyaz orta sınıf anneler arasında ideolojiye dönüşmüş olmasını, modelin yüksek maliyet, eğitim ve zaman gerektirmesiyle ilişkilendirir (Hays, 1996). Yoğun annelik zaman içinde farklı sınıflar ve kategorilerden kadınlar için egemen bir model haline dönüşür (Hays, 1996). Artık kadınlar hangi şartlar altında olursa olsun

mükemmel bir anne olmak için ellerinden geleni yapmak, iyi bir annelik için yeni stratejiler geliştirmek zorundadır. Bu modele göre annelik adeta kadınların becerilerini sergiledikleri bir performansa dönüşmüştür. Yoğun anneliğin kadınların önüne sürdüğü performanslar silsilesi ideal anneliğe dair bir standart belirler. İdealize edilen standartlara erişemeyen ötekiler ise yargılanmaya, kınanmaya ve dışlanmaya açık hale gelir.

Yoğun annelik çocuk merkezli ve çocuğu değerli kılan bir söylem olarak düşünülebilir. Ancak, tam da iddia ettiğinin aksine, çocuğun özneliliği açısından problemlili de bulunabilir. Anne çocuk ilişkisinin kâr/zarar, yararlı/yararsız denklemi üzerinden yapılandırılması pragmatik bir bakış olarak ele alınabilir. Bu yönüyle çocuk biricik ve kendi iradesi olan bir varlık olmaktan ziyade; planlanan, sonraki aşamaları öngörülebilir, kadir-i alim bir öteki tarafından benliği yapılandırılabilir, mekanize bir özne olarak tahayyül edilmektedir. Bu yanıyla yoğun annelik söyleminin deterministik olduğu ve çocuğu nesnelleştirdiği yorumu yapılabilir.

1.4.1.3 Doğal Ebeveynlik

Doğal ebeveynlik, yoğun annelik modelinin yenilenmiş bir formu olarak kabul edilebilir. Doğal ebeveynlik yoğun ve tam zamanlı bir annelik gerektirir. Bu gerekliliğin zemini, anne çocuk ilişkisindeki doğa bileşenleriyle sağlanır. Doğal ebeveynlik, John Bowlby'nin bağlanma kuramını referans göstererek annelerden hayatlarını bebeğin gereksinimlerini karşılamak üzere organize etmelerini bekler. Bu sebeple öncelikle Bowlby'nin Bağlanma Kuramı'nda ne dediğine ele almak isabetli olacaktır.

Bowlby, 1951 yılında Dünya Sağlık Örgütü'ne ait akıl sağlığı komisyon raporunu hazırlar. Raporda, yetiştirme yurdunda kalan çocuklar ve çocuk suçluluğuyla arasındaki korelasyonları içeren bulgular anne yoksunluğu adı verilen bir kavramla bağlantılandırılır. Bowlby'e göre, bebeklik döneminde tutarlı ve güven dolu bakım alamayan çocukların sevme, empati gösterme, şefkat duyma, başka insanlarla güvenli bağlar geliştirme kapasiteleri kısıtlı kalmaktadır. Böylece bu çocuklar yetişkinliklerinde yalan söyleme,

hırsızlık yapma gibi olumsuz davranışlara daha yatkın olacaklardır (Sümer, Sayıl ve Berument, 2016). Bowlby'nin raporuna göre küçük çocuklar, kendilerine bakım veren kişiyle tutarlı bir şekilde yakın ilişki içinde olmalı, bakım veren sürekli olmalı ve çocuk bu kişiyle ilişkiden keyif almalıdır (Sümer, Sayıl ve Berument, 2016: 13). Anne çocuğuyla ilişkisinde bahsedilen ilişki koşullarını oluşturmayı başarabilirse çocukta güvenli bağlanma gelişir. Bağlanma Teorisi, kişinin etik ve empatik değerlerindeki sığ kapasitesini ve olumsuz davranış kalıplarını o kişiye bebekliğinde bakım veren kişinin (genellikle anne) eksiklikleriyle bağlantılandırır. Güvenli bağlanmanın koşulları arasında annenin çocuğun isteklerine gösterdiği duyarlılık, anneye çocuğun birlikte geçirdiği zamanın niteliği, annenin tutarlılığı, yetersizliği ya da fazla kontrolcü olması gibi parametreler bulunmaktadır (Sümer, Sayıl ve Berument, 2016: 13- 20). Örneğin, bağlanma kuramına göre, karakter yapısı soğuk ve mesafeli olan annelerin çocukları yakın sosyal bağlar kurma konusunda zorlanırlar (Sümer, Sayıl ve Berument, 2016: 17). Güvenli bağlanmayı başarmış annelerin çocuklarının ileride akademik başarılarının daha iyi olması ve gelişimsel testlerde daha yüksek puanlar alma olasılığı daha yüksektir (Sümer, Sayıl ve Berument, 2016: 17). Özetle bağlanma kuramı annenin tutarlılığı, bebeğe ilgisinin niteliği, karakter yapısı ve çocuğun ihtiyaçlarına duyarlılığı hususu üzerinde önemle durmaktadır. Doğal ebeveynlik akımı, bağlanma kuramını referans gösterir ve kuramın yukarıdaki bulgularına dayanarak annelerin bebeklerinin bakımını bizatihi vermesi gerektiğini vaz eder. Doğal ebeveynlik söylemine göre anneler, çocuklarının sağlığı için ilk 12 ay bebeklerinden ayrılmamalı, mümkünse ilk üç yıl çalışma hayatından geri çekilmelidir (Öztekin, 2018: 10 18). Doğum sonrasında annenin rolüne ve sorumluluklarına yapılan vurgu bebeğin sinir sistemi ve beyin gelişiminin çocuk bakım pratikleriyle ilişkilendirilip rasyonalize edilmesiyle gerçekleşir. Sinir sisteminin hızla geliştiği yaşamın ilk yıllarında annenin bebeğe eşlik etmesi, yoğun ilgi vermesi ve çeşitli uyaranlarla meşgul tutarak nörolojik gelişimini desteklemesinin önemi vurgulanır. Bir başka ifadeyle anne ve çocuk ilişkisi tıbbileşir. Aşağıda, doğal ebeveynlikle formuyla ilgili tıbbi söylemi somutlaştırmak açısından, hakemli ve uluslararası bir dergi olan Türkiye Klinikleri Dergisinden örnek bir pasaj alıntılanmıştır.

Günümüz toplumu açısından ideal ebeveynlikte olması gereken özellikler “Doğal ve Rehber Ebeveynlik” stili olarak tanımlanmış ve yol gösterici nitelikte olduğu belirtilmiştir. Sezgi ve içgüdünün temelini oluşturduğu doğal ebeveynlik stilinde ebeveynlerin, gözlemlemeye, anlamaya ve sezmeye açık olması gerektiği ve bu ebeveynlik tarzının, çocuklarda soyut düşünme dönemine kadar çocuklar üzerinde olumlu bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Travmatik durumları önceden sezebilen doğal ebeveynlik stiline sahip bireyler, olası olumsuz yaşam deneyimlerine karşı çocukların kendilerini koruyabilecekleri strateji ve teknikleri optimal seviyede öğretmektedir (Öztürk ve Çalıcı, 2018: 69-70).

Doğal ebeveynlik; “sezgi gücü” ve “içgüdü” gibi tanımlanması güç iki kavram referans verilerek tanımlanmıştır. Ayrıca her iki kavram ama en çok da içgüdü kavramı ebeveyn olarak anneyi işaretlemektedir. Kadınların içgüdüsel olarak anneliğe yazgılı oldukları, kendilerinde biyolojik bir saat taşıdıkları yönündeki yerleşik doğalcı söylem hesaba katılırsa doğal ebeveyn kavramındaki ebeveyn, anne/baba ikilisini içeren semantiğinden sıyrılıp göstereni sadece anne olan bir gösterge haline dönüşmektedir. Diğer yandan, “travmatik durumları önceden sezebilme” kehanet ya da geleceği görme becerisini çağrıştıran irrasyonel bir beklentidir. “Olası olumsuz yaşam deneyimlerine karşı çocukların kendini koruyabilecekleri strateji ve teknikleri optimal seviyede öğretme” beklentisi ideal ebeveynliğe ulaşmak için standartları bir hayli yükseltmektedir.

Doğal ebeveynlik söylemi, anne ve bebek arasında kurulan bağı doğal bir sürecin sonucu gibi değerlendirirken aynı anda ebeveynin çocuk üzerine özel bir hassasiyet ve ilgi göstermesini de talep eder. Bu haliyle de tanım sorunlu ve çelişkilidir zira zaten bir şeyin doğasında olan şeyin kendiliğinden olması beklenir. Bir başka deyişle eğer ebeveynlik durumu “doğal” ve “içgüdüsel” bir şey ise ebeveyn tanımının kapsamında olan anne ve babanın yavrularına kendiliğinden bağlanması, bebeklerinin nörolojik gelişimi için gerekli uyaranları içgüdüsel olarak vermesi, bakım işi için herhangi bir deneyim aktarımına veya öğrenme sürecine dahil olmaya gerek kalmaması beklenir.

1.4.1.4 Helikopter Ebeveynlik (*Helicopter Parents*)

Helikopter ebeveyn terimi ilk kez bir psikoterapist olan Haim Ginott’un Ebeveynler ve Gençler (1969) kitabında kullanılır. Ginott, annesinin etrafında helikopter gibi dört

dönmesini anlatan bir çocuğun sözlerinden esinlenerek kavrama ismini verir (Padilla ve Nelson, 2012). Helikopter ebeveynlik, çocukları üzerinde aşırı kontrolcü, mükemmeliyetçi, bütün ilgisini çocuklarına ve onların hayatıyla ilgili düzenlemelere yöneltmiş olan anne babaları tarif eder (Padilla ve Nelson, 2012). Kavram, çocuklarına zarar verecek derecede ilgi gösteren, çocuğunun hayatını kontrol eden, yüksek derecede kaygısıyla çocuğuna karşı gereğinden fazla korumacı davranan, aşırı derecede yardım eden ve hayatını çocuğu merkeze alarak kuran anne baba modelini açıklamaktadır (Bristow, 2014). Helikopter ebeveyn çocuklarının her türlü faaliyetinin içinde yer almakta, onlar adına karar almakta, çocuğun hayatıyla ilgili obsesif derecede planlayıcı ve mükemmeliyetçi tavırlar sergilemektedir. Bu bakış açısındaki ebeveynler de tıpkı yoğun annelikteki gibi üst ve orta sınıflarda yoğunlaşmaktadır. Bristow (2014), helikopter ebeveynin çocuğun tüm sorunlarını çözmeye çalışmak, okulda yaşadığı problemlere dahil olmak ve kontrol etmeye çalışmak, çocuğun okul başarısıyla yakından ilgilenmek gibi rolleri benimsediğini söyler. Literatürde farklı yazarlar tarafından Helikopter Ebeveynlik tanımına tekabül eden farklı kavramsallaştırmalar da kullanılmıştır. Örneğin, Gibbs'in (2009) "aşırı ebeveynlik" stili, Jaung'ın (2013) "kaplan ebeveynlik" modeli, Locke ve arkadaşlarının (2012) çalışmasında geçen "çim biçme ebeveynliği" gibi tanımlamalar korumacı, mükemmeliyetçi, çocukları adına aşırı sorumluluk alan ve kaygılı ebeveynlik tavrını ifade etmek için literatüre ve gündelik dile dahil olmuş kavramsallaştırmalardır.

1.4.1.5 Futbol Anneleri (*Soccer Moms*)

Bu kavram doksanlı yılların başında ABD'de popüler olur. ABD'de 1996 seçim kampanyalarında, "futbol anneleri" denilen belli bir sosyal tipin karakteristik özellikleri oy verme eğilimlerini belirlemek açısından ilgi çeker. *The Washington Post*'un 21 Temmuz 1996 tarihli sayısında, Bill Clinton'un oy toplamak için futbol annelerini hedeflediğini söyleyen bir makale yer alır (Carroll, 1999). Futbol annesi ya da futbolcu anne denilerek, orta sınıf banliyölerde yaşayan, okul çağında çocukları olan, evli kadınlar işaretlenmektedir. Bu kadınlar ev işleriyle ve çocuk bakımıyla aşırı meşgul, çocuklarını okula alıp bırakan, çocukları futbol maçları gibi okul dışı faaliyetlerine taşıyan ve bu faaliyetleri izleyen orta

sınıf annelerdir. Çocuklarını hayatlarının merkezine alan, genellikle meşgul, gergin, endişeli ve stresli annelerin yer aldığı bu sosyal tip, seçim sonuçlarını etkileyebilecek potansiyele sahip olan kararsız ve kilit seçmen kitlesi olarak belirlenmiştir (Carroll ve Fox, 2006). Futbol anneleri, literatürde bahsedilen yoğun annelik ve benzeri kavramlarla örtüşen bir terim olmakla birlikte bu çalışma açısından çok daha önemli bir konuyu düşünmeye sevk eder. Futbol anneleri bir sosyal tip olarak güncel siyasetin ilgisini çekmiş ve onların oy verme eğilimleri incelenmiştir. Bu durumda anne olmanın kadınların politik tutumlarında ne gibi dönüştürücü etkileri olduğu sorusu da siyasal alana dahil olmuştur denilebilir.

1.4.1.6 Ekolojik Anne

Ekolojik bakış açısına göre doğan her bir bebek gezegen için ekolojik bir tehlikedir. Ekolojik anneler bu bilgidan yola çıkarak “doğaya dönüş” manifestosunu benimser (Maier, 2015). Ekolojik anneler, çevreye zarar veren ve doğadan uzak olan tıbbi teknikleri reddeder, çocuk bakımında endüstriyel ürünlerden uzak durur. Örneğin, doğumun doğasına aykırı gördükleri için hastanede doğum fikrine karşıdırlar. Epidural ya da sezaryan anestezi altında doğum yapılmasını reddeder, evde doğal yollarla doğum yapma fikrini benimserler. Onlara göre doğum ve dölleme için geliştirilen tıbbi teknikler yapaydır ve yozlaşmış tıbbileşmenin bir sonucudur (Badinter, 2011: 47-50). Tüketim kültürünü protesto eden ekolojist anneler, anne/bebek piyasasında ölçsüzce arz edilen ve ihtiyaçmış gibi sunulan ürünleri tüketmeme çabasındadır. Tüketim alışkanlıkları, geri dönüştürülebilir, çevre ve doğa dostu, doğal ürünler örneklemleri içinde şekillenir. Anne kimliğinde çevreci tüketim ve sürdürülebilirlik prensibi ön plana çıkar. Bebek bakımıyla ilgili tüketim süreçlerinde satın alma, kullanım ve elden çıkarma basamaklarında çevreye duyarlıdırlar (Cairns, 2020). Ekolojik anneler, doğal pazarlardan, yerli ve yerel üreticilerden alışverişi tercih eder, çocukları için hem okulda hem evde organik ürünlerin kullanılması için çabalar. Hormonlardan, kimyasal malzemelerden, çevreye zararlı unsurlardan arınmak isteyen ekolojik annelerin doğru kırtasiye, oyuncak, besin gibi ürünleri seçebilmesi ve onlara ulaşabilmesi için sürekli bir farkındalığa, eğitime ve araştırmaya ihtiyacı vardır (Cairns, 2020: 112). Tüm bunların yanında organik ve ekolojik

tüketimin maddi külfetini karşılayabilmek için belirli bir sosyoekonomik düzeyin üstünde olması gerekir (Cairns, 2020).

1.4.1.7 Siborg Anne (*Cyborg Mothering*)

Donna Haraway, doksanlı yılların başında yazdığı Siborg Manifestosu adlı eserde, insanları bedenli özneler olarak görme gereğinin altını çizer (2006). İnsan bedeniyle birlikte yaşadığı zamanın herhangi bir toplumuna, herhangi bir kültürüne, herhangi bir dinine, sınıfına, cinsiyetine konumlanan bir varlıktır. Haraway'e göre, postmoderniteyle birlikte eski ikilikler yerinden edilmiş; doğa/kültür, zihin/beden, kadın/erkek, canlı/cansız, insan/hayvan gibi dikotomilerin sınırları muğlak hale gelmiştir (2006: 32). Maddi ve ideolojik özellikleri bir arada barındıran bu ikilikler eski dönemin konforlu hiyerarşik tahakkümlerinden Haraway'ın "tahakkümün enformatiği" diye adlandırdığı "ürkütücü yeni ağlara" geçiş yapmıştır (2006, 30). Haraway, manifestosunda bedeni ve onun sınırlarını sorgulamaya açar. Modernizmin özne olmaya dair atadığı ontolojik kategorilerin sınırları bulanıklaşmıştır. Bedenli özne, yaşayan özne, cinsiyetli öznenin ne olduğu tanımlanamaz durumdadır.

Zihin ile beden, hayvan ile insan, organizma ile makine, kamusal ile özel, doğa ile kültür, erkekler ile kadınlar, ilkel ile uygar arasındaki ikiliklerin hepsi ideolojik bakımdan sorunludur. Kadınların fiili durumu, tahakküm enformatiği denilen dünya çapındaki bir üretim/yeniden üretim ve iletişim sistemiyle bütünleşme ve o sistem tarafından sömürülme durumudur. Ev, işyeri, piyasa, kamusal sahne, beden; bunların hepsi, kadınlar ve başkaları nezdinde doğurduğu kapsamlı sonuçlarla birlikte neredeyse sonsuz, çok şekilli biçimlerde dağıtılabilir ve birbirlerine bağlanabilir. Sosyalist feminist politikayı yeniden inşa etmenin önemli yollarından birisi, bilimin ve teknolojinin toplumsal ilişkilerine (hayal güçlerimizi yapılaştıran mit ve anlamlar sistemi dahil olmak üzere) eğilen teorik ve pratik aracılığıyla kendisini gösterecektir. Siborg bir tür dağılma ve toplanmadır, postmodern kolektif ile kişisel benliktir (Haraway, 2006: 34).

Biyoteknolojinin gelişmesi, genetik bilim, nörobilim ve yapay zekadaki gelişmelerle ortaya çıkan yeni imkânlar vardır. Örneğin, doku ve organ nakilleri, klonlama, yapay zekayla yerine konan beden parçaları, genital geçiş operasyonları gibi... Biyotıbbi gelişmeler canlılığın nerede başlayıp bittiğini, biyolojik cinsiyetleri, makine ve insan kategorilerinin sınırlarını geçişkenleştirir. Bu haliyle öznenin yuvası olan bedenin artık dağıldığı, aslında öznenin böyle bir yuvaya ihtiyaç duymadığı düşünülebilir. Annelik meselesi üzerinden bakıldığında

ise üreme teknolojileri, cenin ve fetüse dair teknolojiler, gelişen görüntüleme teknikleri, yumurta dondurma, taşıyıcı annelik, hormon tedavileri, kürtaj, doğum, emzirme gibi geniş bir spektrumda konu tartışılabilir. Gebeliğin tıbbileştirilmesi bir başka ifadeyle gebelikten doğuma kadar tüm sürecin biyolojikleştirilerek mekanize edilmesi teknoloji, kapitalizm ve ataerkil ideolojinin iş birliğiyle gerçekleştirilen bir mesele olarak tanımlanabilir. Ancak feminist bakış açısı, bu bölümün başında ifade edildiği gibi daha kapsamlı bir tabiyet analizi yapmayı gerekli kılar. “Düzenleyici, normatif iktidarın öznelerin devamlılık, görünürlük ve mekân taleplerini sömürüp üreterek onları maduniyet içinde tutma biçimlerini ortaya koymak” önemlidir (Butler, 2015, 37). Ancak failliğin tesisine imkân tanıyan toplumsal dinamiklerle mücadele edilebileceği veya onları dönüştürebileceğini de izah edebilmek gerekir. Haraway’ın Siborg Manifestosu böyle bir tabiyet analizi yaklaşımındadır çünkü; siborglaşmak, kadını bedenli bir özne olmaktan muaf kılacaktır. Elizabeth Grosz, kadınların erkeklere oranla çok daha biyolojik, bedensel, tensel ve “doğal” görüldüğünü söyler (1994: 14). Anneliğin tıbbileşmesi aynı zamanda kadın bedeninin hormonlarla, salgılarıyla, östrojenle, yumurta sayılarıyla, bedensel sınırlarla tanımlamayı da içerir. Tam da bu noktada Haraway’ın Siborg Manifestosu ataerkil düzen içinde kadın kategorisinin bedenden arınmasına dair bir dizi vaat sunar, hiyerarşik ikiliklerin kalkması için umut taşır. Siborg, doğayla kültürün, aynayla gözün, köleyle efendinin, bedenle aklın formlarını bozacak ve üretim biçimlerini tahrip edecek, erkek ve kadını ciddi problemler haline getirecektir (Haraway, 2006: 62).

Haraway’ın kadın ve erkek kategorilerinin yıkılacağına dair vaatkâr tezinden hareketle Shelley Park, Siborg Annelik’i kavramsallaştırır (2010). Park’a göre, yeni iletişim teknolojileri gündelik yaşamı dönüştürürken kişiler arası ilişkileri, aile bağlarını ve daha da ötesinde sevme, hissetme biçimlerini de dönüştürmektedir (2010). Örneğin, cep telefonu, siber annenin bedeninin elektronik bir uzantısıdır. Bu uzantı anlık mesajlarla, emojilerle ve diğer dijital iletişim teknikleriyle siber anneyi siber çocuğuna bağlar. Park, yeni iletişim teknolojilerinin tüketimini anneler açısından olumsuzlamak bir yana, bu teknolojilerin dönüştürücü, yaratıcı gücünden bahseder (2010). Siborg anne, uzantısı olan makineyle yeni yakınlıklar deneyimleme gücüne sahiptir. Siborg anne, uzantıları sayesinde sevgiyi dönüştürme, yineleme, yaratma ve sürdürme olanağını ele geçirir (Park, 2010). Benzer

şekilde P. Belle Hastings siborg annelerin kadınlar ve çocukları arasındaki bağı olumlu yönde güçlendirecek, sevgiyi dönüştürecek bir güce sahip olduğunu iddia eder (2000). Hastings sadece yeni iletişim teknolojilerini değil, bebek odalarına konan kameralar gibi yeni ev içi teknolojilerini de kadın bedeninin bir uzantısı olarak kabul eder. Bebek odasındaki kamera siborg annenin gözünün bir uzantısıdır. Siborg anne ve çocuğu arasındaki ilişki bu makineler sayesinde dolayımlanır, karmaşıklaşır ve çeşitlenir. Cep telefonu uygulamalarındaki uygulamalar siborg annenin gözünü kilometrelerce uzağa taşıyabilir, çocuğunun konumunu an ve an takip edebilir mesela.

Özetle, Haraway'den esinlenen Hastings ve Park gibi feminist kuramcılar anneler açısından karamsar ve zorlu koşulların varlığında mümkün olanı yeniden düşünmektedirler. Siborg anne kavramsallaştırması; Hays'ın yoğun annelik, Douglas ve Micheal'ın total annelik gibi kavramsallaştırmalarına göre çok daha özgürleştirici dinamikler içermektedir. Doksanların başından itibaren art arda gelen yeni annelik betimlemeleri postmodern bir dönemin içinde dile getirilmelerine rağmen, modernist söylemin ağırlığını bünyelerinde taşırlar. Ortaya koydukları argümanlarda yapısalcı ve mekanik bir anlayışın izi sürülebilir. Foucaultvari bir karamsarlık heyulası iradi seçimlerin, performatif tavır alışların ve eylemlilik kapasitesinin üstüne çökmektedir. Bu söylemlerin Althusserci bir çağırma ideolojisiyle annelere seslenen; kapalı ve heteronormatif bir dünya faraziyesiyle tasarlandığını ve çıkış kapısı göstermek yerine teorize edilmiş bir dille kadınların makus talihine sızlanıp durmayı tercih ettiği söylenebilir.

Buraya kadar anlatılanları özetlersek, seksen sonrası süreçte dünyada ve Türkiye'de sosyal, kültürel, ekonomik pek çok alanda kendini gösteren bir değişimden; hatta bir paradigma değişiminden bahsedildi. Annelikle ilgili söylemlerin çeşitlenip çoğalması, bu değişimin bariz bir örneğidir. Hem gündelik dilde hem de literatürde onlarca anne tanımı yapıldı. Anne kimliğine dair birbiriyle çelişen ya da kesişen pek çok çerçeve çizildi. Buradan itibaren yeni tanımlar ve kavramlarla genişleyen söylem alanı anneliğin uzmanlaşması ve çocukluğun kırılganlığı olarak belirlenebilecek iki eksen üzerinden tartışılacaktır. Bunlardan birincisi olan anneliğin uzmanlaşması; sağlık / tıbbileşme ve eğitim alt başlıklarında ele alınacaktır.

1.4.2 Anneliğin Uzmanlaşması

1.4.2.1 Anneliğin Tıbbileşmesi

On dokuzuncu yüzyılının ortalarından itibaren çoğalıp çeşitlenmeye başlayan bilimsel uzmanlıklar kendi epistemolojilerini doğru, evrensel ve geçerli olarak ortaya koyarken geleneksel bilgiyi geçersiz ve değersiz hale getirmeye başlamışlardır. Foucault, *Kliniğin Doğuşu* adlı eserinde on sekizinci yüzyılda tıp biliminin ortaya çıkışını, değişen anlamını ve yükselen gücünü analiz eder (2006). Tıbbi söylemin, ‘‘hasta’’ ve ‘‘hastalık’’ları icat ederek kendi iktidarını yeniden düzenlediğini söyler (Foucault, 2006). Tıbbi bilginin homojenize edilmesi, sınıflandırılması ve merkezileştirilmesi, onu iktidarın özneleşme biçimlerinin işleyebileceği bir norm koyucu haline getirmiştir (Foucault, 2007: 155). Haliyle, gebelik, doğum, annelik ve çocuk bakımı işi de bilimselleşmekte ve tıbbileşmektedir. Annelerin kendi annelerinden ve diğer kadınlardan öğrendikleri geleneksel bilginin yerine hekimlerden, çocuk sağlığı uzmanlarından akan bilimsel ve makbul bir bilgi gelir. Kadınlardan, çocuk sağlığı ve gelişimi alanında ortaya çıkan yeni bilgileri takip etmeleri, yeni normlara göre çocuklarını yetiştirmeleri beklenir. Anneler; çocuklarının sağlığından sorumlu bireyler olarak uzman bilgisine başvurmaya, uzmandan gelen bilgiyi öğrenmeye ve o bilgiye güvenmeye özendirilmektedir (Beck-Gernsheim, 2012). Yirminci yüzyılın ortalarına gelindiğinde annelerden çocuğun zekâ gelişimini ve psikolojik sağlığını gözetmesi; psikoloji literatürünü ve yeni gelişim kuramlarını takip etmesi beklenir (Hays, 1996: 47). Artık çocuğun zihinsel ve duygusal dünyası popüler hale gelmiştir. Anneler, çocuklarının beslenmesinden, uyku düzeninden, fiziksel sağlıklarından sorumlu oldukları kadar psikolojik sağlıklarından da sorumlu hale gelirler.

Günümüze gelindiğinde, annelerden çocuk bakımı ve sağlığıyla ilgili literatürü takip etmeleri, yeni gelişmelerden haberdar olmaları ve annelik pratiklerini uzmanlardan gelen bilgiye göre yeniden düzenlemeleri beklenir (Miller, 2010: 107). Annelere; çocuk hekimleri, psikologlar, diyetisyenler, pedegoglardan güvenilir ve bilimsel bilgiyi önemseme ve uygulamaya dair yeni mesuliyetler verilir (Teke, 2014: 43). Uzmanlar grubu psikolojik,

bilişsel ve fizyolojik alanlarda sağlıklı ve patolojik olanı belirleyecek yetkiye sahiptir. Uzmanlar, sağlıklı ve sağlıklı olmayan çocuk yetiştirme biçimlerinin çerçevesini çizer, doğru ve geçerli olanı belirler. Beslenme, boş zaman etkinlikleri, uyku, zekâ gelişimi, çocuk psikolojisi gibi onlarca konuyla ilgili ortaya saçıp dökülen uzman bilgisini takip etmek ise giderek güçleşir. Örneğin, daha öncesinde doğumla birlikte başlayan annelik alanı giderek gebelik dönemine hatta daha öncesine doğru yayılır (Beck-Gernsheim, 2012: 130). Gebelik; düzenli hekim kontrolü, fetüsün periyodik izlenmesi ve bir takım tıbbi prosedürler gerektiren bir sürece dönüşmüştür. Anne adayının kan değerlerinin, hormonlarının takibini gerekli kılan pek çok tetkik yapılır. Gebelik süresince kadının nasıl beslenmesi gerektiği, alması gereken takviye gıdalar, atması gereken adımlar, stresle başatma yöntemleri uzmanlarca belirlenir. Gebe kadınlar, doğuma hazırlık kursları veya doğum akademileri yoluyla uzmanlar ya da doğum koçları eşliğinde doğuma hazırlanır. Doğum sonrası için emzirme eğitimleri verilir. Beck-Gernsheim (2012) belirttiği gibi, anneliğin sınırları gebelik öncesine bile yayılmıştır. Artık, ilerideki gebelikler için kadınlara en iyi yumurtalarını seçip, onları dondurmaya ve muhafaza etmeyi öneren bir tıbbi söylem vardır. Bireyi kendi üreme sisteminden ve bebeğin sağlıklı gelişimini optimize etmekten sorumlu tutan bu yaklaşım, kadını aynı anda hem hasta hem de hekim rolü atamaktadır (Lupton, 2000).

Annelik pratiklerini her veçhesiyle denetlemek, yönetmek ve kontrol etmek muradında olan uzmanlar grubu, önerilerinin uygulanması hususunda ebeveynlerden gönüllü ve aktif bir katılım beklerler (Furedi, 2017). Bebeğin kaç saat uyuyacağı, bebekle ne kadar süre oyun oynanacağı, hangi oyunların zekâyı geliştirdiği, annenin öğrenmesi gereken şarkılar, organik yemeklerin pişirilmesi, organik kumaştan kıyafetler gibi akla gelebilecek hemen her konudan gelen uzman önerileri anneliği üzerine ihtimamla düşünülmesi, çalışılması ve profesyonelleşmesi gereken bir alan olarak inşa etmektedir. Anneliğin tıbbileşmesi; çocuk bakımını uzman desteğiyle, tarafsız ve kanıtlanmış bilimsel söylemle yapılması gereken bir işe dönüştürmektedir. Annelik pratiklerinin tıbbi söylemle kuşatıldığı bu koşullarda, çocuk sağlığı anne kimliğinin etik bir unsuru haline gelir. Anne, üreme sisteminin sağlıklı olmasından, gebeliğini ve doğumunu sağlıklı yönetmekten, doğru ve güvenilir bilgiye ulaşarak çocuğunu yetiştirmekten tek başına sorumludur. Anneliğe dair uzmanlaşmış bilgiyi

edinebilmek ve uygulamak aynı zamanda ideal anneliğe ulaşıldığına dair bir göstergeye dönüşmektedir. Miller, annelik pratiklerinde tıbbi bilginin baskın olduğunu savunur (2010). Bu koşullarda anne kimliği, tıbbileşmeyle karakterize olan annelik epistemolojisinin varlığında inşa olmaya eğilimli olur (Beck-Gernsheim, 2012).

İdeal anne olmaya dair çeşitli platformlarda dolaşan gösterge enflasyonu içinde doğru kararı alıp alamamak, yeteri kadar bilgiye ulaşabilmek, bilgiyi güncelleyebilmek zorlu bir görev haline gelir. Bilgi çoğaldıkça, sorumluluk arttıkça seçim yapmak zorlaşırken, anneler daha tedirgin, daha çok önlem alan, daha çok güvensiz hale gelir (Miller, 2010: 85). Bilgi arttıkça sorumluluk alanı da genişlemektedir. Annelik rolüne dair konulan standartlar yükseldikçe, yetersizlik hissi artmaktadır. İronik bir şekilde bilgi arttıkça anne kimliğine yüklenen atıflar artmakta ve ideal anneliğe ulaşabilmek için tekrar ve yeniden uzman desteği gerekmektedir (Miller, 2010: 85). Anne olduktan sonra yeni roller ve sorumluluklarla yüzleşmek zorunda kalan kadının yorgunluk, endişe ve yetersizlik hissetmesi beklendik ve anlaşılır bir durumdur.

1.4.2.2 Eğitimde Uzmanlaşma

Çocuğun sağlığının takibi, korunması ve ileride çocuğun başına gelebilecek tehlikelere karşı öngörülü olma sorumluluğu; beslenme, uyku, boş zaman etkinlikleri, çocuğun yönlendirileceği hobiler gibi oldukça geniş bir spektruma yayılan birçok kategoride bilgi sahibi olma ve bildiklerini pratiğe dökebilme beklentisi eğitim alanı için de geçerlidir. Ancak eğitimdeki uzmanlaşma anneliğin diğer alanlardaki uzmanlaşmalarının çok daha ötesindedir ve farklı anlamlar içerir.

Bourdieu (2015) sınıf atlamak için kültürel sermaye edinme gereğinin altını çizer. Yeni orta sınıflar geleneksel burjuvaziden kültürel sermayeye sahip olma motivasyonlarıyla farklılaşırlar. Sınıfsal ayrımın belirlenmesinde eğitim ve okul merkezi önemdedir çünkü eğitim yoluyla bilgi sermayesi olan kültürel sermaye edinilir (Bourdieu- Wacquant 2014: 108). Okul ve eğitimle elde edilen kültürel sermaye sayesinde beğeni ve ayrım yargıları da

şekillenir. Kültürel sermayeye sahip olduğunu belirten göstergelere sahip olmak hem eyleycilere ayrıcalık tanır hem de onların yeni bir tür kolektif kimlik geliştirmesine dayanak oluşturur. Eyleyciler, kültürel sermayeyi aynı anda hem üretmekte hem de tüketmektedir. Annelik ideolojisi bakımından kültürel sermaye yoluyla farklılığı kodlamak iki açıdan önem taşır.

Birincisi, çocuğun gittiği okul, aldığı eğitim ve kurslar annenin sınıfsal konumuna ve kültürel sermayesine dair bir göstergeye dönüşebilmektedir. Çocuğunu özel bir koleje gönderebilmek ya da kızına bale dersi aldırabilmek alt ve orta sınıf annelerin üst sınıf annelerden ayrımını sağlayan kültürel bir gösterge olarak düşünülebilir. Nitekim ileride yapılan görüşmelerde örnekleri görülebileceği gibi kadınların kendi çocukluk dönemlerinde üst sınıfa aidiyetin göstergesi olan aktiviteleri çocukları için de benimsemişlerdir. Örneğin, bir anne, kendi çocukluk döneminde almak isteyip alamadığı piyano dersini kendi çocuğu için çok önemli bir gereklilik olarak görebilir. Bir başka ifadeyle kendi benliği için idealize ettiği ama ulaşamadığı bekletilmiş hevesleri ve arzuları bir sonraki nesle tahvil ederek giderme çabasına girebilir. Böylece çocuklarına edindirmeye çalıştıkları kültürel sermayeyle kendi ideal benine ulaşma yanılısaması içine girebilir. Örneğin, kreşlerin ve okulların müfredatları aşağı yukarı aynı olsa bile çocuğun devam ettiği prestijli bir özel okul ekonomik sermayeye sahip olmanın yanında kültürel sermayeye sahipliği de gösterir. Benzer şekilde çocuğun devam ettiği okul belirli bir hayat tarzını ve kolektif kimliği temsil etme kapasitesine sahiptir. Seçilen okul ebeveynin kendi beğenilerinin ve hayat tarzının farkını vurgular. Okul ya da kreş ebeveynin idealize ettiği değerlerin bir göstergesine dönüşür. İdeal değerler ise, kültürel sermayeye sahip olanların makbul bulduğu eğitsel aktiviteleri, kursları, okulları takip ve taklit ederek oluşmaktadır. Örneğin, Ahıska ve Yenal (2006) yeni orta sınıfların değişen alışkanlıklarını, sembolik tüketimleri ve gündelik hayatları bağlamında incelemişlerdir. Araştırmada muhafazakâr orta sınıfların lüks site yaşamı, modern mobilyalar, rafine görülen yeme içme zevkleri ve çocukların eğitimine ayırdıkları geniş bütçeler gibi sembolik tüketimleri üzerinden kimliklerini inşa ettikleri belirtilir. Çocuklarını özel okullara ve kolejlere göndermek, yabancı dil eğitimi aldırarak muhafazakâr yeni orta sınıfların kültürel

sermayeleri konusunda önemli bir ayırım göstergesi olarak görülmektedir (Ahıska ve Yenal, 2006).

Eğitim yoluyla kültürel sermaye edinmenin anneler için bir mesele haline gelmesinin ikinci nedeni, sınıflararası dikey hareketin eğitim yoluyla sağlanabileceği bilgisidir (Keyder, 2013).

Yeni Orta Sınıf mensuplarının toplumdaki konumlarının öncelikle eğitilmiş olmalarının getirdiği statüden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Tabii bu kesimin kendi içinde de ayrıştığını tahmin etmek zor değil: daha iyi okullara gitmiş olanlar, daha çok dil bilenler, yurtdışı tecrübesi daha zengin olanların statüsü de daha yüksek oluyor. Yüksek statüye izin veren kültürel sermayelerini koruyabilmek için global düzeyde kendileriyle aynı konumda olan insanların *lifestyle*'lerini tüketim ve eğlence/tatil alışkanlıklarını takip ediyorlar: aynı tür yaşam biçimleri tutturuyorlar, benzer mesken seçimleri yapıyorlar. İstanbul özelinde de görüldüğü gibi bu seçimlerin özellikle oturulan semt üzerinde odaklandığını söylemek mümkün. Ayrıca kendi konumlarının yeniden üretimi bağlamında çocuklarının eğitimi için büyük yatırım yapacaklarını, konut seçiminde bu hususu ön planda tutacaklarını da söyleyebiliriz (Keyder, 2013: 2).

Keyder, yeni orta sınıf için ekonomik sermayenin değil kültürel sermayenin önemli olduğunu altını çizer (2013). Alt ve orta sınıf aileler kendi sınıfsal konumunu çocuğuna aktarabilecek ekonomik sermayeye genellikle sahip değildir. Çocuklarının buldukları sınıfsal konumunu korumaları ya da bir üst sınıfa tırmanabilmelerinin en geçerli yolu eğitim olarak görülmektedir (Kozanoğlu, 1993: 55). Çocukların okul seçimi, boş zaman faaliyetleri, girecekleri sınavlar, katıldıkları kurslar, bildiği yabancı diller gibi kültürel sermayeye dair her göstergenin aynı zamanda onların gelecekteki sınıfsal konumlarını da belirleyeceği düşüncesi hâkimdir.³⁴ Eğitim sosyal ve ekonomik statünün korunması ve yeniden üretiminde en önemli basamak haline gelmiştir.

Özetle, eğitim hem annenin kendi kimliğine ve kültürel sermayesine dair ayırım oluşturmakta hem de çocuğun sınıfsal konumu koruyup yükseltmeye yarayan kültürel sermayeyi sağlamaktadır. Böyle bir toplumsal bağlam içinde annelerin eğitim konusunda uzmanlaşmaya yönelmesi kaçınılmaz hale gelmektedir. Yeni eğitim yöntemlerini bilmek,

³⁴ Günümüzde liyakat ve eğitimin sınıfsal konumu belirleyeceğine dair inançların zayıflamış olması muhtemel olsa da başka bir platformun tartışma konusu olarak burada altı çizilebilir.

hangi bilginin değerli ve önemli olduğuna karar vermek, uzmanların önerdiği makbul kültürel faaliyetleri takip etmek ve uygulamak ideal anne olmanın bir koşulu haline gelmektedir. Anneler birer eğitim temsilcisi olarak okulun evdeki uzantıları haline dönüşmektedir. Anne, çocuklarının derslerini destekleme, ödevlerini kontrol etme, eksik kalan bilgilerini tamamlama, okul başarısını artırma gibi yeni sorumluluklar üstlenmektedir (Furedi, 2013: 142). Furedi'ye göre eğitimcilerin ve okulların da ebeveynlerin eğitim sürecine aktif katılımını talep ettiği karşılıklı rızayla işleyen bir süreç vardır (2013: 142). Okulların kendilerine düşen öğretme ve eğitim işine anneler başta olmak üzere ebeveynleri dahil etmesi problemli bir durumdur. Çocuklar eğitilmek üzere okula yollandıkları ve günün en verimli saatlerini okulda geçirdikleri halde akademik başarıdan ebeveyn sorumlu tutulmakta, tüm gün eğitimciler tarafından okulda verilemeyen bilginin evde tamamlanması beklenmektedir. Böylece anne, çocuğun akademik başarısında etkin rolü olan öğretmen rolünü de üstlenmektedir. Aynı zamanda çocuğun neye istidatı olduğunu keşfetmesi ve onu bu yönde desteklemesi de anneden beklenmektedir. Çocuğun zamanını kontrol edip planlama, uygun etkinliklerle doldurma, yeteneklerini ve "içindeki potansiyeli keşfetme", ödevlerini kontrol etme, eksik bilgileri tamamlama işleri zaman, enerji ve ekonomik yatırımı bir arada gerektirir. Bu yönüyle de sınıfsal bir mevzu olarak ele alınabilir. Ebeveyn zamanı olduğunda veya kendisine zaman satın alabilecek ekonomik sermayesi olduğunda okulun bir uzantısı olarak eğitim sürecinin bir parçası olabilir. Popüler ve makbul eğitim yöntemlerini takip edebilmek, araştırmak ve bu yöntemleri uygulayan kurumlara angaje olabilmek için belirli bir zaman ve ekonomik sermaye gereklidir. Örneğin, yeni ve popüler bir eğitim yöntemini uygulayan bir okul öncesi eğitim kurumuna sadece ekonomik sermayeyle kayıt olabilmek mümkün değildir. Ailenin çocuğunu okula kaydettirmesi için sıra beklemesi, çocuğun ve ailenin okulun yapacağı mülakat ile uygunluklarının değerlendirilmesi gereklidir.

Çocuğun eğitimi için ayrılan bütçe, harcanan emek ve zaman anne için bir fark göstereni haline gelir. Bu fark fedakârlık, anaçlık, adanmışlık gibi bilinen ideal anne kodların ötesinde bilinçlilik, eğitimlilik gibi kültürel sermayeye yönelik ayrımları da bünyesinde taşır. Diğer yandan okullardan ebeveynin üstüne yıkılan eğitim verme sorumluluğunu reddetmek, anne ve babayı ihmalkâr ve ilgisiz konuma düşürecektir.

1.4.3 Kırılgan Çocukluk

Aries (1996), çocukluk kavramına yüklenen anlamların yüzyıllar içinde değiştiğini göstermiş, modern zamandaki çocuk fikriyle modern öncesi dönemin çocuğa dair tasavvurunun farklılıklarını ortaya koymuştur. Aries, Batı merkezli bir tarih anlayışına sahip olmakla eleştirilir ancak onun çocukluk süresinin modernizmle ve okullaşmayla birlikte uzadığına dair yaptığı tespitler geçerliliğini sürdürmektedir. Clarke'a göre insanların çocuklarına yönelik duyguları modernizmle birlikte değişmiş, çocuğun aile ve toplum içindeki önemi giderek artmıştır (2004). Çocuğa yüklenen duygusal anlamlar kayıtsızlıktan yüksek değer vermeye ve çocuğa düşkün olmaya doğru değişmiş ve bugün geldiğimiz noktada çocuk ailenin merkezine yerleşmiştir (Clarke, 2004). Daha önce de ele alındığı gibi, modernleşmeyle birlikte çocuk bilimsel bilginin ilgi alanına girer ve adeta onun araştırma nesnesi haline dönüşür (Kennedy, 2006). Üniversiteler, resmî kurumlar ve iletişim araçları çocuk ve çocukluğu müspet bilimlerin bir nesnesi haline getirir (Kennedy, 2006). Psikoloji, sosyoloji ve pedagojinin başı çektiği alanlarda çocukluk modernist, pozitivist bir zaviyeden ele alınarak nesnelleşir, her bir veçhesi hakkında tam, kesin ve evrensel gerçekler bulma motivasyonu oluşur.

Aries (1996) yirminci yüzyıldan itibaren çocukların evde kendilerine ait odalara sahip olduğunu, sokakta çalışmalarının artık hoş karşılanmadığını, anne babaların çocuklarını karar alma süreçlerine dahil ettiğini, çocuklarına karşı çok daha sabırlı ve anlayışlı olduğunu belirtir. Çocuklar artık evde istekleri yerine getirilmesi gereken bireyler olarak görülmektedir. Evren Balta (2005) "sonsuz çocukluk" kavramıyla çocukluğun mutlaklaştırdığını ve ailelerin artık çocuk merkezli bir zihniyete sahip olduklarını söyler. Balta'ya göre yeni aile modelinde çocuk, tüketim ekseninde ebeveyn üzerinde tahakküm kuran bir konuma yerleşmiştir. Günümüzde yeni çocukluğun ve ebeveynlik stillerinin piyasaya dahil olduğu bir anlayıştan söz edilebilir. Balta'ya göre ideal ebeveynlik kriterleri çocukların mütemadiyen memnun edilmesi, onların isteklerinin yerine getirilmesi yönünde değişmektedir (2005: 22). Yazara göre saygı ve sorumluluk kazandırma gayretinin yerine sonu gelmeyen arzuları tatmin etme çabası gelmiştir (2005: 22). Keza, Çiğdem

Kağıtçıbaşı'nın Türkiye'de yaptığı araştırmada edinilen sonuçlar Balta'nın iddiasının lehinedir. 2003 tarihinde gerçekleştirilen Çocuğun Değeri Araştırması'ndan edinilen bulgulara göre çocuk yapma isteği; mutluluk, evliliği pekiştirme, kendini gerçekleştirme, köklere sahip olma gibi nedenlerle ilişkilendirilmektedir (Kağıtçıbaşı, 2010). Badinter'in de belirttiği gibi çocuk kavramının anlamı değişince, anneliğin kadının doğası olduğu kavrayışının üstüne "bir tercih olarak annelik" fikri gelmiş, anne olmak kadının kişisel tamamlanması olarak anlam değiştirmiştir (2011: 29). Maier, son yıllarda çocuk yapma ve hayatın anlamını bulma arasında oluşan anolojiye dikkat çeker ve şöyle der: "Hayatın anlamı sorusuna üreyerek cevap vermek, soruyu sonraki nesle aktarmaktır." (2015, 81). Fakat ironik bir şekilde, hayatın anlamını annelikte arıyor olmak; kadının kendisini gerçekleştirmesi bir yana, onun öznelliğini yitirmesine, kendi benliğinin anne rolü içinde erimesine yol açabilmektedir.

İhtimamla, sevgiyle, dikkatle yaklaşılması gereken yeni çocuk kavrayışı, ev kadınlarının ve orta sınıf kadınların üstlendiği yeni domestik rollerle senkronize gelişmektedir (Furedi, 2013: 173). Furedi, çocuk yetiştirme tutumları değişirken ortaya çıkan yeni ebeveyn duygularına dikkat çeker (2013). Çocuk, artık ihtimamla, kaygıyla, gözetilerek yetiştirilmesi, bakılması, gözlenmesi gereken bir varlığa dönüşmüştür. Toplumsal olarak hemen hemen her alana yayılan bir risk söylemi zaten mevcuttur ancak konu çocuk olduğunda çok daha yaygın ve abartılı risk söylemleri dile getirilmektedir. Çevrede ve ev içinde çocukları bekleyen tehlikelere dair her an teyakkuzda kalmayı vaaz eden risk senaryoları çeşitlenerek üretilmektedir (Furedi, 2017: 56). Çocuk istismarcıları, gıdalardaki katkı maddeleri, cep telefonlarından yayılan radyasyon, içme suları içindeki kimyasallar gibi yüzlerce alanda üretilen felaket senaryoları ve her zaman tehlikelerin vurgulanması çocukların güvenliğini korku vasıtasıyla sağlandığı bir kültüre evrilmemize yol açar (Furedi, 2017: 56). Kadınlar daha gebe kalmadan önce yumurtalıklarını ve rahimlerini bekleyen tehlikelere karşı uyarılmakta, gebelik süresince fetüsü bekleyen tehlikeler gündemde tutulmakta, bebekler her an hayati tehlike altında olan son derece kırılgan varlıklarımızcasına uyarı ve önlemler paketi arz edilmektedir. Kadınlar sürekli olarak çocuklarını tehlikelerden nasıl koruyacaklarına dair ne yapacaklarını öğrenmek, uygulamak ve eski bildiklerini yeni gelen bilgiye göre tekrar

düzenlemek zorundadır. Örneğin, son yıllarda çocuk istismarına uzmanlar ve okullar tarafından dikkat çekilmekte, bu konuyla ilgili abartılı bir şekilde dışarıdan gelecek olan tehlikelere işaret edilmekte ve çocuklara "mahremiyet eğitimi" verilmesi gereği öğütlenmektedir. Mahremiyete; yabancı olanla temas etmemeye, uzak durmaya dair yapılan bu denli vurgu istismardan korunmayı bireyin kendisine yükleyen, sosyal izolasyona teşvik eden, ötekine kaygıyla, korkuyla ve şüpheyile bakmayı teşvik eden bir çocuk yetiştirme biçimine kolaylıkla yol açabilir.

Anne rolüne dair sorumlulukların içine çocuklarının fiziksel, psikolojik, bilişsel sağlıklarına yönelik gelebilecek olası tehlikelere karşı önlem almak da dahil edilmiştir. Anne bir kahinmişçesine çocuğunun başına gelebilecek tehlikeleri ön görebilmelidir. Çalışan annelerin çocuklarını obezite, düşük akademik başarı, depresyon, saldırganlık, kaygı bozukluğu için risk grubu kabul eden geniş bir literatür vardır (Öztaş, 2011: 96). Akademik alandan gelen böyle bir bilgi zımnen çocuk bakım işini kadınlara bırakmakta aynı zamanda tam zamanlı bir anneliği tavsiye etmektedir diye yorumlanabilir. Kaygılı, evhamlı anne modelinin makbul ve popüler hale gelmesi, risklere ve tehlikelere karşı önlem alma işinin annelik rolünün sınırlarına dahil edilmesiyle ilgilidir. Üstelik, olası risklerin ve alınacak önlemlerin bir sınırı da yoktur. Bu yaklaşım, çocukların başına gelenlerden başta annesi olmak üzere ebeveynleri sorumlu tutarken; toplumu, kurumları, sosyal mekanizmaları sorumluluklardan arındırır. Çocuğun akademik başarısının düşük olması, geç konuşması, okul fobisi, yeterince sosyal olmaması gibi akla gelebilecek her türlü uyumsuzluk/olumsuzluk belirtisinin sorumlusu olarak annenin yetiştirme, bakım verme tarzı sorgulanır. Örneğin, bir çocukta okul fobisi geliştiğinde bunun sebeplerinden biri elbette ayrılık anksiyetesi ya da anneye güvenli bağlanmama olabilir. Fakat ağır bir müfredatı yetiştirmeye çalışan aceleci bir öğretmenin tavrı, uzun ve hareketsiz ders saatleri, çocuğun el göz koordinasyon kapasitesini aşan ev ödevi yükü, akran zorbalığı, çocuğun oyun hakkını çalan bir eğitim sistemi ve daha pek çok şey olabilir.

Risklere ve tehlikelere yapılan dâimi vurgu anneliği hep tetikte durulması, ciddiyetle ve dikkatle yapılması gereken bir işe dönüştürmektedir. Çocuk o kadar kırılgan tasavvur edilir

ki, çocuğa yönelik herhangi bir yanlış uygulamanın onda onarılamaz hasarlar açacağı varsayılır. Tehlikeleri tanımlayan, risklerin nasıl yönetileceği konusunda güvenilir ve geçerli stratejileri üreten uzmanlık kategorilerinin ebeveyni hizaya sokan bir yanı vardır (Furedi, 2013). Çünkü, ebeveyn kimliği diğer tüm kimlikler gibi toplumun muvafakatı ile gelişir. Anne babalar, toplumun diğer üyelerinin onayıyla ilgilenirler bu onay olmadığında da kimliklerine dair yetersizlik hissedebilirler (Furedi, 2013).

Buraya kadar anlatılanlarla çocuğa dair oluşan iki temel önermeden bahsedebiliriz: Birincisi, çocuk aşırı kırılabilir ve dikkatle büyütülmesi gereken bir varlıktır. İkincisi, çocuğun ileride ne olacağı ve bütün kaderi ebeveynin (özellikle annenin) ellerindedir. Bu iki önermenin bir arada varlığı kadınların hayatlarını çocuğuna adanmasını, ideallerini geride bırakmasını, çocuk merkezli bir hayat kurmasını meşrulaştırır. Cinsiyetlendirilmiş çocuk bakımı rejimi, çocuk bakımı için iş hayatından çekilmeyi makbul kılar. Bu durum, çocuk bakımının görünmeyen ve ücretsiz emek statüsünü pekiştirir. Çocuk üzerinde annenin belirleyiciliğini ön plana çıkaran yaklaşımlar kadınlarda öncelikle de ücretli işle anneliği bir arada yürütmek zorunda kalan kadınlarda suçluluk ve yetersizlik duyguları oluşturur (Miller, 2010: 98). Tehlike ve risklerle dolu neredeyse katastrofik olarak tahayyül edilen bir evrende, aşırı kırılabilir ve hassas bir varlığı koruma, sağlıklı ve bilinçle yetiştirme sorumluluğunun bakiyesinin suçluluk ve yetersizlik hisleri olması beklendiktir.

Badinter'e göre "anneliğin ruhsal anlamda hafiflikle yaşanabildiği yetmişler" geride kalmıştır (2011: 73). Günümüzün anneleri, geçmişin geleneksel annelerine göre çok daha ağır bir yükü üstlenmekte, daha zorlu bir modelin içinde rollerini icra etmektedir (Badinter, 2011:119). Seksen sonrasında ekonomik politik koşullar ve kültürel değişim annelik rolünü değiştirmiştir. Çocuklar "kapitalizmin objektif müttefiki" haline dönüşmüş (Maier, 2015: 53), neoliberal ekonomiyle başlayan kitlesel işsizlik kadınları çocuk bakımı ve ev işleri için tekrar "yuva"larına davet etmiştir. Kadın emeğini ücretsiz olarak özel alana çekebilmenin bir yolu da anne ve çocukla ilgili alışıldık anlamların değişimini teşvik eden politikalardır. Seksen öncesinde temel bakım becerileri ve çocuğun fiziksel ihtiyaçlarını karşılamayı gerektiren annelik rolünün içeriği zamanla genişlemiş, kadınların çocuk yetiştirmek için

yüklendiği sorumluluklar artmıştır. Seksen sonrasında toplumun annelerden beklentileri ütopiktir, onlardan çocukla ilgili her sorunu uzman bilgisiyle ve ustalıkla çözümleri beklenir (Wellson, 2001: 31). Çocuğun bilişsel, psikolojik, fiziksel sağlığının korunması ve desteklenmesi anneye devredilmiştir. Çocuklarını en güncel uzman bilgileriyle yetiştirmek, modern tıptaki gelişmeleri takip etmek bu arada kişisel bakımını ihmal etmemek ve mümkünse kariyerini de devam ettirmek gibi yüksek standartlarla donatılmış bir annelik deneyimi idealize edilmektedir. Anne; çocuğun şimdiki ve ilerideki iyilik halinin³⁵ birincil sorumlusu olarak farklı uzmanlık alanlarına dair yeterli bilgiye sahip olmalı, modern ve eğitilmiş olmalı ve hata yapmayacak kadar bilinçli olmalıdır (Miller, 2010; Furedi, 2013; Hays, 1993). Böyle bir annelik modelinin gerçeklikle bağının koptuğu, anne kimliğinin ise karmaşık ve belirsiz bir hale geldiği söylenebilir.

Popüler kültürde, en çok da sosyal medyada ön plana çıkan yeni çocuk bakım önerileri, yeni doğum yapmış fit görünümlü, bakımlı influencerlar, çocuklarını organik ve son derece doğal şekilde besleyen ünlüler, çok satanlar listesinin en başlarında yer alan çocuk yetiştirme kitapları, sosyal medyayı istila eden uzmanlar, bir fedakârlık hatta gereklilik olarak sunulan anne olunca iş gücünden geri çekilme motivasyonu, beslenme ve yemek yapmanın obsesif bir faaliyete dönüşmesi gibi pratiklerle kendini gösteren bir annelik dalgasından söz edilebilir. İdealize edilen yüksek standartlara ulaşmak için gösterilen bitmeyen gayret bir süre sonra yetersizlik hissettirecektir. Nitekim birçok kadına göre annelik yetersiz ve tükenmiş hissettiren bir duruma dönüşmüş (Miller, 2010), kadınlarda annelikleriyle ilgili performans kaygısı oluşmuştur. Bugüne geldiğimizde, kadınlar kötü anne olma endişesi taşırlar ve yaptıklarını yeterli görmezler (Maier, 2015: 69). Şimdiki annelerin “Hiçbir zaman evde hazırlanmış yeterince yemekleri ve dengeli menüleri yoktur” (Maier, 2015: 69).

İdeal anne söylemi kadınlara ne hissetmeleri gerektiğini de söyler (Miller, 2010). Bu durumda yetersiz, yalnız ve tükenmiş hisseden annenin aslında ne hissettiği ile ne hissetmesi

³⁵ İyilik hali, gelişimi, mutluluğu, başarıyı, başarısızlığı, kişilik özellikleri gibi pek çok kategoriye içeren bir anlam içerdiği için tercih edilmiştir.

gerektiği arasında çelişkiler ortaya çıkar. Tüm kimlikler gibi anne kimliği de değişime, dönüşüme ve yeniden inşaya olanak veren dşnmsel süreçlerle olur. Yeni tanımlar, roller, sorumluluklar ve beklentilerle gelen anne idealinin dşnmsel bir süreçten geçtiğini unutmamak gerekir. Kadınlar belirli bir söylemin içinde annelik deneyimine girseler bile, kendi geçmişleri, muhakeme, sorgulama ve karar alma süreçleri işin içine girer.

Bu safhaya kadar tarım devriminden başlayarak yirminci yüzyılın ikinci yarısına değin annelik olgusuna dair üretilen hipotezler ve anneliğin tarihi koşullar içinde değişen anlamları ele alındı. Sonrasında neoliberal dönemde başlayan yeni ve yoğun annelik modellerinden, yeni isimlendirmelerden bahsedildi. Neoliberal dönemle birlikte ocuk bakım pratiklerinin değişimi, anne kimliği ve rollerindeki değişimler analiz edildi. Bu bölümde Türkiye zelinde Cumhuriyet'in kuruluşundan neoliberal geçiş süreci arasında yaşanan yapısal ve söylemsel değişimler analiz edilecektir. Türkiye modernleşme aşamasında ve neoliberal düzene eklemlenmesi sürecinde toplumsal, politik, kültürel olarak çok katmanlı bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. Bu dönüşümü incelemek, kadınların öznel düzeydeki annelik deneyimlerini yorumlamak için geçerli veriler sunacaktır.

2. BÖLÜM

GEÇ OSMANLI'DAN ULUS'UN ANNESİNE

2.1. CUMHURİYET ÖNCESİ TOPLUMSAL YAPI VE ANNELİK

Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ulus/devlet olarak belirişiyile birlikte devletin sınırları içinde yaşayan kadınlar ve erkekler yeni baştan tanımlanmış, devlet hem kendi milli özünü hem de toplumsal cinsiyet ilişkilerini dönüştürmüştür. Ancak, millet denilen hayali topluluğun ve bu kurgunun içinde üretilen yeni kadınlık rollerinin birdenbire Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte icat edildiği söylenemez. Bu yeni söylemlerin altyapısının Geç Osmanlı döneminde oluşmaya başladığı göz önüne alınarak, o dönemin toplumsal yapısı kısaca ele alınacaktır.

Osmanlı toplumsal yapısı içinde hane hem üretim hem de tüketim birimi olarak işlev görür ve üç kuşak da aynı haneyi paylaşır (Ortaylı, 2001). Mülkiyet araçları üzerinde denetim aile reisindedir ve bu durum babanın ve ailedeki yaşlıların otoritesini güçlendirmektedir. Aile reisi olan baba hanenin geçimini sağlamakla yükümlüdür. Kadınların en temel sorumluluğuyca çocukların bakımınıdır. Cinsiyetlerarası iş bölümünün sınırları belirli ve oldukça katıdır. Çocukları mahalle sahiplenirken, çocuk bakımı akrabalık sistemi içine yayılmaktadır (Ortaylı, 2001: 29). Çocuklarla zaman geçirme, onları yetiştirip eğitimlerine katkıda bulunma gibi faaliyetler daha çok yaşlıların elindedir. Aile içinde saygın konumda olan babaanneler çocukların yetistirilmesinde önemli rol oynar. Çocuklarla ilgili kurallar, onların nasıl eğitim alacağı gibi konularda babaanneler, annelerden daha belirleyici bir konumdadır (Duben ve Behar, 1998: 68). Gençlerin çocuklarına sevgi göstermesi utandıran bir durum olarak algılanır. Bu doğrultuda, kadınların çocuklarına ilgi göstermesi, onlarla vakit geçirmesi, onlarla oyunlar oynayıp şefkatini belli etmesi ayıplanan, hoş karşılanmayan bir tavidir (Duben ve Behar, 1998: 74). Çocuklar annelerinden çok büyükanne ve dedeleriye yakınlaşıp ilişki kurmaktadır. Kadınların anne olarak vazifeleri bebeğin doğumu ve emzirilmesinin peşinden onların cemaate teslim edilmesiyle azalmaktadır (Ortaylı, 2001:

135-36). Bu toplumsal yapı üzerinden düşündüğümüzde kadınların toplumsal statülerinin yaşlılık ve çocuk sayısı ile beraber yükseliyor olması anlaşılır hale gelir.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren aile, Tanzimat ailesi, modern Osmanlı ailesi, milli aile, modern Türk ailesi gibi sıfatlar altında toplumsal dönüşümün aracı kurumu haline gelir. Yeni düzenin yapı taşı olarak görülen aile, modernleşme tarihi boyunca eski/yeni, alaturka/alafranga, doğu/batı gibi dikotomilerin tartışıldığı, yeni söylemlerin odaklandığı bir platforma dönüşür (Duben, 2012: 153). Kadınların da aile içinde annelikle ilgili rolleri bu dönemde ön plana çıkmaya başlar. Osmanlı seçkinleri için kadınlar üzerinde ihtimamla durulan varlıklar haline gelir. Çünkü annelik neslin sağlıklı bir şekilde devamını sağlamak açısından önemli bir vazife olarak algılanmaktadır. Kadınlardan yetiştirecekleri evlatlarla, aile hayatını ıslah etmeleri beklenir. Batıdakine benzer şekilde; çok eşlilik, cinsiyetler arasındaki rollerin dağılımı, çocukların yetiştirilmesi ve çocuğun aile içindeki konumu gibi konular aydınların ilgi alanına dahil olmuştur (Aytaç, 2007: 158). Böylece annelik, devlete ait düzenlemelerin; hukuki, tıbbi ve pedagojik uzmanlık alanlarının söylem nesnesine dönüşmüştür.

Tanzimat dönemiyle birlikte bu zamana kadar hep aile içinde tanımlanan kadın kamusal olarak "milli aile" söylemi alanına dahil olur (Berktaş, 2015: 104). Kadınlar, erkeklerin siyasi alanda yaptığı inkılabı, "içtimai" alanda gerçekleştirecek vatandaşlar olarak görülmektedir (Berktaş, 2015: 104). Devletin ontolojik önceliğine göre yeni bir annelik tahayyülü oluşturulmaktadır. Bu yeni annelik modelinin oluşumunda Türk modernleşmesi ve milliyetçi ideolojilerin başat rol oynadığı söylenebilir. Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde kadınlarla ilgili yapılan düzenlemeler ve aşağıdan gelen bir kadın hareketinden bir arada bahsedilebilir. Cumhuriyet Tarihi anlatısı içinde kendine pek yer bulmasa da Osmanlı Devletinin son yüzyılında yürütülen yoğun bir kadın hakları mücadelesi vardır. Örneğin, kadınların uzun yıllar verdikleri zorlu bir mücadelenin sonucunda 1914 yılında Darülfünun'da ilk kez kadınlar için serbest dersler başlamıştır (Demirdirek, 1993). 1842 yılında Askeri Tıbbiye'nin bir kolu olarak Ebe Okulu, 1869 yılında Sanayi Mektebi Kız Sanat Okulu ve hemen ardından Darülmualimat Muallime Mektebi açılır. Kadınlar için açılan ilk

meslek okulları ebelik ve öğretmenliktir. Ebelik zaten doğrudan annelik ile ilgilidir. Öğretmenlik ise çocukların yetiştirilmesi ve eğitilmesi münasebetiyle bilgi saygınlık ve anneliği birleştiren bir meslek olarak görülmektedir (Heritier ve ark., 2019: 156).

Geç Osmanlı döneminde aile, kadın ve annelikle ilgili açılan bu yeni söylem alanına dönemin aydın kadınları da eklenir. Osmanlı kadın hareketi, modernleşme, milliyetçilik, ulus/devlet, etnisite, aile, annelik, iffet ve namus gibi olguları Batı feminizminden ayırmaya çalışarak ele alır (Çaltekin, 2020: 31-58). Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemlerinde kadınlara mahsus olarak pek çok dergi çıkar. Hanımlara Mahsus Gazete (1895-1908), Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu (1925-27), Kadın (1908-1909), Türk Kadını (1918), Genç Kadın (1918), Aile (1880), Hanım (1921), Kadınlar Dünyası (1913-1921) 36 gibi isimler altında yayınlanan bu dergiler kadın haklarına, kadınların sosyal hayata katılmasına, kadınların ilerlemesine ve kadın-erkek eşitliğine vurgu yapmaktadır (Özdemir, 2020: 113-114). Meşrutiyet döneminde İttihatçı ideolojinin dergisi olan Kadın dergisi, kadın haklarının en çok tartışıldığı platformlardan biridir. Osmanlı Kadın Hareketinde önemli bir yeri olan bu dergide yer alan yazılarda kadınlar ve annelik vazifeleriyle ilgili tartışmalar sıklıkla yer almakta, kadınlar kendiliğinden anne veya geleceğin anneleri olarak temsil edilmektedir (Denman, 2009). Dergide, kadını kadın yapan anneliktir varsayımı etrafında fedakâr ve vatansever bir Osmanlı kadını imgesi oluşturulmuştur (Denman, 2009: 235-248). Vatan ve millet sevgisi ile bezenmiş kadınlar gelecek neslin ideolojisi için teminat olarak görülmektedir. Erkeklerle eşit haklara erişmek için mücadele eden Osmanlı kadınları, bir süre sonra milliyetçilik cereyanına dahil olarak vatansever, çalışkan, cefakâr annelere dönüşür. Aynı imgenin Cumhuriyet Döneminde fedakâr Anadolu anneleri veya vatanın anneleri olarak sürdürüldüğü söylenebilir. 1800'li yılların sonunda doğru gelişip yayılmaya başlayan milliyetçi ideoloji, kadın bedenini vatan toprakları olarak kabul ederken, kadınları milletin anneleri gibi tahayyül etmektedir.

³⁶ Kadrosu tamamen kadınlardan oluşan *Kadınlar Dünyası Dergisi* kadınların hak mücadelesini kendisine temel bir hedef belirlemiş olmasıyla diğer dergilerden farklı bir konuma ulaşır.

2.2. CUMHURİYET DÖNEMİ MATERNAL POLİTİKALAR

Eski toplumdan yeni sözleşme toplumuna geçişin bir ifadesi olan ulus devlet projesi kadınlara atfedilen geleneksel rollerin modern biçimde sürdürülmesini sağlar (Berktay, 2015: 154). Ancak modern aterkide kadınlar vatandaşlığa birey olarak değil, kadın olarak davet edilmektedir (Pateman, 1988). Dolayısıyla kadınlarla erkeklerin eşit olduğu bir vatandaşlık düzeninden bahsedemeyiz. Din ve geleneğin kadınların toplumsal rol ve sorumluluklarını belirleme yetkisi ulus devletin tahakkümü altına devrolmuştur.

Türkiye'de kadının anne olarak tanımlanmaya başladığı moment ulus/devlet ideolojisi, milliyetçilik ve militarist ideolojilerin yükselişiyle kesişmektedir. Millet ve toplumsal cinsiyet arasındaki dinamiğe bakarken öncelikle devlet ve milletin örtüşmesini ele almak gerekli olabilir. Millet ve devleti arasında oluşan özdeşlik, devletin meşruiyetini türdeş etnik bireylerin güç birliğinden alıyor olmasıyla ilgilidir. Bir başka deyişle iktidarın kaynağından sınıfsal ya da cinsiyet bileşenleri dışlanmakta, tanınan tek toplumsal kategori millet olmaktadır. Floya Anthias ve Nira Yuval Davis (1989), ulus/devletlerin farklı konumlardaki toplumsal kategorilerle bağlantılı birbirinden değişik projeler geliştirdiğini öne sürer. Kadınlar da bu kategorilerden biridir. Türkiye'nin maternal politikalarını açıklayabilmek ve bu politikalar aracılığıyla kadınların ulusal sürece dahil edilmelerini analiz edebilmek için Anthias ve Yuval Davis'in beş kategorisi kullanılacaktır. Türkiye'de oluşan yeni annelik modeli ve bu model etrafında yoğunlaşan söylemleri bu kategoriler üzerinden incelemenin daha berrak bir kavramsal perspektif sunabileceği düşünülmüştür. Buna göre, kadınların etnik ve ulusal sürece dahil olmaları aşağıda belirtilen yollarla gerçekleşir:

- I. Etnik toplulukların biyolojik üreticisi olarak
- II. Etnik ve ulusal grupların sınırlarının öğreticisi olarak
- III. Topluluğun ideolojik yeniden üretiminin sağlayıcıları ve kültürün aktarıcısı olarak
- IV. Etnik ve ulusal farklılıkların gösterenleri
- V. Ulusal ekonomik politik ve askeri mücadelelerde katılımcılar olarak

2.2.1 Etnik Toplulukların Biyolojik Üreticileri

Ulus/devletlerin oluşumu ve milliyetçiliğin yükselişiyle birlikte kadınların ulusal projedeki yerleri milletin anneleri ve nüfusun biyolojik üreticileri olarak belirlenir (Anthias ve Yuval-Davis, 1989). Cinsellik, doğurganlık ve çocuk yetiştirme devletler nezdinde stratejik olarak önem kazanan işler haline gelir çünkü nüfusun sayısal büyüklüğü önemlidir. Buradan hareketle nüfusun sınıf, etnisite gibi farklı katmanlarına yönelik doğuma teşvik ve caydırma politikaları üretilir (Yuval-Davis, 2003:72). Osmanlı Devleti zamanında bile nüfus devletin askeri, iktisadi ve ekonomik gücüyle özdeşleşmektedir. Osmanlı nüfusunun “kaliteli” bir şekilde artması, milli değerlerle donanmış sağlıklı vatandaşların yetiştirilmesinde kadınlara annelik bilinci kazandırılması devletin bekası açısından önemlidir. Örneğin, 1838 tarihli fermada kürtajın önlenmesine yönelik maddelerle annelik ve doğum politikaları ilk defa devlet nezdinde görünür bir hale gelir (Demirci ve Somel, 2008: 386). Kürtaj karşıtı politikalar zaten hep vardır ancak 19. yüzyılda dini ve ahlaki referanslardan çok kürtajın hukuki ve kamu sağlığına ilişkin yönleri vurgulanır (Demirci ve Somel, 2008: 389). On dokuz ve yirminci yüzyılın başında, aile ve kadınlarla ilgili yapılan düzenlemeler daha çok nüfus ve doğurganlığa yönelik kaygılarla oluşturulmaktadır. (Demirci ve Somel, 2008: 387). Müslüman olmayan nüfusun artışı istenmeyen bir durumdur. Üremeye yönelik düzenlemeler müslüman nüfusun artırılmasına yöneliktir. Osmanlı modernleşmesi, nüfusun müslümanlaşmasından güç alan bir milliyetçilikle yolunu çizmektedir (Akşit, 2010: 181).

Cumhuriyet döneminde nüfusun artırılmasına yönelik politikaların bu kez Türklük vurgusuyla devam eder. Yeni ulus/devletin sağlıklı olmasıyla nüfusun kalitesi arasında kurulan benzerlik gürbüz çocuklardan ve sağlıklı ebeveynlerden müteşekkil bir toplum tahayyül eder. Cumhuriyetin ilk yıllarında çoklu doğumların gerçekleşebilmesi için sağlıklı anne babalar teşvik edilmiş, çocuk yapmak istemeyenler ya da doğum kontrol veya kürtaj gibi yöntemleri kullananlar vatana hiyanet ve cinayet işlemekle suçlanmıştır (Öztañ, 2011: 129). 1930’larda pronatalist politikalar öjenist bir söylemle ön plana çıkar (Akşit, 2010: 179-197). Anne ve çocuk ölümlerinin durdurulması, düşüklerin engellenmesiyle ilgili yoğun çalışmalar ırk ıslahı politikaları ile uyumlu bir şekilde seyrederek. Biyolojik üreticiler olma

vazifesinin ardında nüfusun kalitesiyle ilgili kaygılar da yer alır. Gebelik, doğum, çocuk bakımı üzerine yayınların artmakta, gebe kadınların ne yiyip içeceği, nasıl egzersiz yapacağı ile ilgili bilimsel tavsiyeler çoğalmaktadır (Öztan, 2011: 129). Irk ıslahını amaçlayan biyolojik üreticilik vazifesi sadece Türkiye'ye özgü bir gerçeklik değildir. Lepervanche'ın, Avustralya'da beyaz kadınları daha çok çocuk doğurmaya teşvik eden politikalarla ilgili çalışması Türkiye'deki süreçle benzerlik taşır (1989: 36-57). Anthias ve Yuval Davis ise, kadın bedeni ve doğurganlığı üzerinden üretilen söylemleri İsrail ve Filistin milliyetçileri örneğinde incelemiştir (1989: 92-109).

2.2.2 Ulusun Sınırlarının Üreticileri

Milliyetçilik ulus ve devleti birbirine bağlayan güç olarak düşünülebilir. Milliyetçilik siyasi birlikle kültür birliğini özdeşleştirme gayretiyle farklı etnik topluluklardan tek bir üst anlatı kurar (Gellner, 1995). Ulus kurmak bir geçmiş ve şimdiki zaman tahayyülü (Anderson, 2009)³⁷, geleneğin icadını ve cemaatin simgesel inşasını (Hobsbawn, 1995) gerektirir. Milleti tanımlamak, milletin birliğini ve ötekilerden farkını vurgulamak, kültürel sınırları çizmek ve o sınırları korumak gerekir. Dolayısıyla ulus/devlet yaratımına dair projeler milliyetçilik, militarizm ve şovenizm gerektirir (Hobsbawm, 1995, 74). Eric Kohn Hobsbawm, milletlerden önce milliyetçiliğin oluşturulduğunu söyler (1995: 24). Analitik düzlemde düşünüldüğünde önce ulus devletler varolmuş ardından milletler oluşmuştur (Gellner, 1995:49). İktidarlar tarihten aldıkları malzemelerle bir millet ve kimlik inşa ederler. Anderson'a göre belirli bir ulus devletin sınırları içinde yaşayan bireyler birbirini tanımasalar bile zihinlerinde vatandaş olarak ortak değerlere, kültüre, geçmişe sahip olduklarına dair bir tahayyül vardır (2009: 20-22). Bu noktadan sonra kadınların sınırların üreticileri olma düzlemine geçilebilir.

İçeriye ve dışarıyı, bizden olanı ve ötekini sınırlar ayırır. Vatan sınırları basit bir hat olmanın

³⁷ Anderson milletin erkek bir kurgu olduğuna işaret etti. Milleti birbirine bağlayan ilişkiyi erkek kardeşler arası ilişkiye de benzetti. Ancak, bu tespitini toplumsal cinsiyet açısından derinleştirmedir (2009).

çok daha ötesinde, devletin egemenliğini, onurunu, şerefini, namusunu temsil eden anlamlara sahiptir. Bu yüzden sınırları korumak ve gözetmek bir namus meselesidir. Vatan toprakları namusu korunması gereken bir kadın gibidir. Enloe'ye göre ulusal sınırları bir kadının bedeni olarak tahayyül ediyor olmak ataerkil modelin modern ulus/devletlerdeki tezahürlerinden biridir (2013: 203-226). Vatan kadın olarak cinsiyetlendiği zaman, o bedenin sınırlarına girmeye dair her türlü müdahale vatana tecavüz olarak algılanır (Enloe, 2013: 220). Vatan / namus /kadın özdeşleşmesi militer milliyetçi düşünceyle bulunduğu zaman, vatan toprağı kiskanılan, bütün gözlerden sakınılan bir kadın imajına dönüşür. Milliyetçi düşüncede sıklıkla karşılaşılan dışarıdaki düşmanın vatani istila edeceğine dair oluşan hezeyanda ve her an teyakkuzda kalma halinde vatan/kadın/namus özdeşleşmesinin payı vardır. Ulusun sınırları kutsaldır, kadınlar da bu kutsalın taşıyıcıları olarak sembolleşmiş varlıklardır (Enloe: 2013: 203-226). Bu bağlamda kadın bedeni kutsallaşarak politik bir nesneye dönüşür. Sınırlar ve kadın bedenini birbiriyle ilişkisini gösteren “hudut namustur” sözünde kadın bedeni ve ulus/devletin sınırları arasındaki ilişki kristalleşir. Tecavüze uğrayan bir vatan ve onu kurtarıp himayesine alacak olan erkek kahraman sembolizmi milliyetçi hareketler tarafından oldukça benimsenmiştir (Berktaş: 2015: 108). Erkek kardeşler birliği olarak milleti, dişil olan vatana bağlayan kavram namustur. Afsaneh Najmabadi'nin İran örneği üzerinde yaptığı inceleme vatan, sınırlar, namus ve kadın kavramlarının birbiriyle olan sıkı bağını ortaya koyar. Najmabadi'ye göre İran namus ve iffet kavramları sayesinde dinsel bir cemaatten ulusal bir cemaate dönüşmüştür (2013: 129-165). Erkek kardeşler birliği olarak millet ve sevilen kadın olarak vatan imgesi namus kavramıyla birbirine bağlanmıştır (Najmabadi, 2013: 132). Türkiye için İran'daki sürecin benzeri yaşandığı söylenebilir.

Ulusun erkek, vatanın kadın oluşu cinselliği ulus/devlet pratiklerinin bir unsuru haline getirir (Najmabadi, 2013: 129-165). Anavatan söylemi, vatan topraklarını anne olarak hem dişileştirir hem de kutsallaştırır. Vatanın anne, devletin baba olarak simgeleştirilmesi ataerki kalıplarını da yeniden üretir. Paternal ilişkilerin temsili olarak devlet baba, anavatanın kocası, sahibi, koruyucusu olarak ataerkil kodları bünyesinde taşır. Bu noktada toprak ve kadın anolojisinin tekrar hatırlamakta fayda vardır. Toprak ve anne özdeştir, ikisi de kutsaldır. Toprakla anne arasındaki ilksel bağı düşünürsek, vatan anne olarak kodlandığında çok güçlü

duyguları harekete geçirebilme kapasitesine sahip olmaktadır. Barınacak yer veren, doyuran, büyüten, şefkat gösterip bağına basan anne imgesi ile vatan imgesi kaynaşır. Kutsal anavatan imgesi kişilerin anlam dünyalarında derinlikli ve kapsayıcı bir yer kaplar ve cemaatin üyelerini kardeşler olarak bir arada tutar (Natarajan, 2017: 235). Vatan bir anne olarak inşa edildiğinde evlatları da ona sahip çıkıp onu koruma arzusunda olacaklardır.

Anavatan imgesi bilinç ve bilinçdışı düzeyde güçlü çağrışımlara açıktır. Anne imgesinin duyguları ve arzuları kışkırtacak kapasiteye sahip olduğu söylenebilir. Çocuk için anne hep arzu nesnesidir. Natarajan'a göre vatanın dişilleşmesi, onu erotikleştirir (2017: 232). Anne bedeni olarak vatan romantik ve cinsel gösterenlerle yüklenen yan anlamlarla bezenir. Erkeğin arzusu dışı bedenden ulus/devlete yer değiştirir, vatan erkek arzusunun bir nesnesi haline gelir. Vatan, sevilen, özlenen, uğruna ölünen, rakiplerden kıskanılan ve sakınılan, şarkılara, şiirlere konu olan bir temsile dönüşür (Natarajan, 2017: 399-409). Düşmanların ele geçirmeye çalıştığı korumaya muhtaç anne imgesi, duygu yüklü bir gösteren olarak erkek kardeşlerin savunmacı, savaşçı duygularını kışkırtır (Saigol, 2013: 227-259). Kadının uğradığı cinsel saldırıyı ifade eden tecavüz kelimesinin ülke topraklarına saldırı olduğu zaman da kullanılıyor olması vatan/kadın özdeşleşmesinin dildeki tezahürü olarak düşünülebilir.

Ulusun sınırların üreticileri olarak kadınlar, toplumun anası/bacısı olarak kalmalıdır (Kadioğlu, 1998: 100). Ana ve bacılık vurgusu önemlidir çünkü topluluk içindeki erkeklere anneler ve bacılar cinsel açıdan tabudur. Bir başka deyişle vatanın anaları/bacıları cazibeden, dişillikten arınmış olmalıdır ki, yasak bozulmasın. Nitekim cumhuriyet geleneğinde kadınlar ancak kadınsı görünülerinden feragat ederek, cinsel kodlardan arınarak kamusal alanda kendilerine yer bulabilmişlerdir. Kadınları toplumun anaları olarak tahayyül etmek, onların cinselliklerinden arındırmakta ve böylece onların penetre edilmesine yönelik tehlikeyi de azaltmaktadır.

2.2.3 İdeolojik Yeniden Üretiminin Sağlayıcıları ve Kültürün Aktarıcısı

Kadın, ulusun anası veya milli ruhun sembolü olarak kültürel kimliğin taşıyıcı öznesidir (Sirman, 2009: 229). Geç Osmanlı döneminden itibaren kadınlar anneler, eğitimciler, işçiler ve hatta savaşçılar olarak ön plana çıkmaya başlar. Serpil Sancar'a göre geç Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren kadınlara çizilen çerçeve kurucu erkeklerle eşit seviyede değildir. Kadınlar devleti yöneten, toplumsal konularda karar alabilen, politik iradeleri olan eşit vatandaşlar olarak kabul edilmez (Sancar, 2014). Onlar fedakâr anneler olarak geleneğin ve kültürün taşıyıcı bedenleri şeklinde kodlanmıştır (Sancar, 2014: 112).

Cumhuriyetin ilk yıllarında annelik ve zevceliği kadınların öncelikli görevleri olarak kabul eden bir anlayış hâkimdir. Kadınların en asli görevi olan annelik vatandaş ve birey olmaktan daha önce gelir. Türk modernleşmesi ile birlikte kadınların eğitimlerine odaklanılmasındaki gayretin ardında onları daha iyi anneler yapabilme gayesi vardır. Gelecek nesillerin yetiştirilmesi işi doğa kanunu olarak annelerde görülmekte ama kadınların doğalarında olan terbiye işini modern bir usulle uygulamaları gerekmektedir (Özta, 2011: 161). Anne eğitilmiş, akıllı, müşfik, alçak gönüllü ve tutumlu olmalı; hijyene, temizliğe ve düzene ihtimam göstermeli, asabi ve talepkâr olmamalı, kocasına ve ailenin büyüklerine karşı hürmetkâr olmalıdır (Özta, 2011: 163). Bu özellikleri taşıyan kadınların çocuklarını iyi ve ahlaklı yetiştirebileceği düşüncesi ön plandadır (Özta, 2011: 160-165). Aksi takdirde kadının menfi huylarının çocuklarına geçeceği ve nesli bozacağı şeklinde anlayış kadınların eğitimini önemli bir devlet meselesi olarak belirlemektedir. Kadınlar geleceğin yaratıcıları, geleneğin aktarıcıları olduğu için onların milli bilinçle yetiştirilmeleri çok önemlidir (Aytaç, 2007). Bu anlayışla çocuk bakım işi bilimsel açıklamalar eşliğinde yeniden düzenlenir. Çocuk bakımı, çocuğun beslenmesi, ona bakım sağlanmasından daha öteye geçerek çocuğun zihinsel ve duygusal gelişiminin de sağlanması olarak anlamını genişletir (Özta, 2011: 53). 1940 yılında "çocuk bakımı" dersinin kız mekteplerinin programına dahil olması (Özta, 2011: 132, 131) modern çocuk yetiştirme usullerini öğrenmenin milli sorumluluk olduğu fikrinin bir yansıması olarak düşünülebilir. Kız ve erkek çocuklarına verilen eğitimin farklarının izini sürdüğümüzde, kız çocuklarının geleceğin anneleri olarak yetiştirilmek istendiği açıkça görülmektedir. Örneğin, ev işleri, ev idaresi ve çocuk gelişimi gibi dersler kız çocuklarına yönelik olarak müfredatta yerini alır (Üstel, 2014: 112-125). Okul

kitaplarında kadınlar ulusuna aşkla bağlı, milletine sadık, merhametli anneler olarak tasvir edilir (Üstel, 2014: 112-125). Modern kadın eğitilmiş, becerikli ve çalışkan bir vatandaş olarak ev içinde kalmalı, kendini çocuklarını yetiştirmeye vakfetmelidir. Anne olmak, neredeyse bir memleket meselesi haline gelir. Annelik milletin bünyesine katılacak bir vatandaş yetiştirme sorumluluğu ile eş tutulur. Kadınların eğitimi ve modernleşmesine yönelik hamlelerin istikametinin çoğunlukla çocuk bakımı ve ev içi işler çerçevesinde belirlenmiş olması, kadınların yerinin halen özel alan olarak sınırlandırıldığını da gösterir (Bora ve Üstün, 2008: 84-89). İdeolojik söylemin dönüşümü ve üretiminde merkezi rol alan kadınlar, milletin manevi gücünü temsil ederler ve aynı zamanda anneler olarak gelecek nesillerle kurulacak bağın tesisinde önemli bir noktada yer alırlar.

Gelecek nesilleri dünyaya getirip yetiştirecek olan kadınların sağlıkları üzerinde titizlikle durulur. Anne çocuk sağlığı eğitimleri, çocuk ölümlerinin önlenmesi, sağlıklı gebeliğin sağlanması devletin üzerinde öncelikle durduğu konular olarak belirlenir (Bora ve Üstün, 2008: 84-89). Genç annelerin geleneksel bakım yollarına itibar etmeden tamamen modern ve yeni yöntemlerle çocuk yetiştirmeleri teşvik edilir.

Cumhuriyetle birlikte kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiş, eğitimde ve çalışma yaşamında daha fazla yer alabilmelerine dair imkânlar sağlanmıştır. Özellikle eğitim olanağı sağlanan kadınlar yepyeni mesleki alanlarda uzmanlaşarak kamusal alanda donanımlı ve kendilerine güvenli bir şekilde yer almaya başlamıştır. Ancak Cumhuriyet kamusal alanda kadına yer açarken annelik ve ev içi alandaki asli ve geleneksel görevlere öncelik tanımıştır. Erken Cumhuriyet Dönemi'nin eğitim politikaları annelerin eğitilmiş olmasını ve modern ev kadınlığını teşvik eder. Bu sebeple meslek okulları ve kız enstitüleri gibi okul uygulamaları cumhuriyetin ilk yıllarında yaygınlaşır. Kadınlar kamusal alanda görüldüğünde ise çoğunlukla öğretmenlik, ebelik, hemşirelik, dikiş/nakış gibi bakım ve ev işleriyle ilgili mesleklere yönlendirilmektedir. Mesleki kategorilerin belirlenmesinde kadınların fiziksel ve duygusal olarak zayıf olduklarına dair yargılar belirleyicidir. Kadınların doğaları gereği anaç ve şefkatli olduğuna dair yaygın inanç kadınların yönelebilecekleri meslekleri sınırlandırmıştır. Öğretmenlik, hemşirelik gibi meslekler halen kadınlara uygun görülüp

yakıştırılmakta ve kadınlar tarafından da daha çok tercih edilmektedir (Kandiyoti, 2011: 235-238). Fisun Üstel, makbul yurttaşlar yetiştirme işinde öğretmen tasavvurunun oldukça ön planda olduğunu belirtir (2014). Özellikle ilkökul öğretmenleri, modern annelerin ikameleri olarak medeni ve yurtsever vatandaşları yetiştirerek geleneği gelecek nesillere aktarma sorumluluğunu devralmışlardır (Üstel, 2014: 112-125).³⁸ Özellikle kırsal alanda, annelerden çok öğretmenlerin ön planda olduğu söylenebilir. Köylerde annelerin yerini erken cumhuriyet döneminde kurulan kız enstitülerinin yetiştirdiği idealist ve vatanperver öğretmenler almıştır (Akpınar, 2019: 62). Kadınların eğitime verilen önem, kadınların bilinçlenmeleri açısından oldukça önemli bir kazanım olmuştur. Erken Cumhuriyet dönemindeki ulusalcı ve milliyetçi ideolojinin toplumsal cinsiyet ilişkilerini tek bir şekilde etkilediğini düşünmek gerçekçi olmaz. Medeni hakların, eğitim seferberliğinin ve kamusal alandaki görünürlüğün en büyük kazanımlarından biri içinden büyük bir kadın hareketi uyandırmasıdır aynı zamanda.

Cumhuriyet döneminde kadınların sosyal ve siyasal haklarının en ateşli savunucuları olan feministler anne olup çocuk yetiştirmeyi kadının en önemli yurttaşlık görevi olarak kabul etme çelişkisini de taşımışlardır. Örneğin, Müfide Ferid için feminizmin amacı “iyi bir anne ve tam mükemmel bir insan” yetiştirmek olmalıdır. Kızlar için iyi bir tahsil ve çalışma hakkı istemektedir çünkü “onlar da bir gün anne olacakları gibi belki de birgün hayatlarını kazanmak mecbûriyetinde kalacaklardır” (Akpınar, 2019: 151). “Ayşe” ve “Töre” mecmualarının kurucusu, Halide Nusret Zorlutuna³⁹ toplum hayatı içinde cinsler arasında doğal bir iş bölümü olduğunu söyler. Zorlutuna’ya göre “anne ve eş olmanın icap ettirdiği vazifeler kadının çeşitli mesleklere girmesine manidir” (Öztürk, 2010: 83). Nezihe Muhittin ve Afet İnan gibi Cumhuriyet’in modern, meslek sahibi ve eğitimli temsilleri bile hemcinslerine ne olursa olsun annelik vazifelerini ihmal etmemelerini gereğini

³⁸ Üstel, erken Cumhuriyet döneminde ilkökul müfredatına dikkat çeker (2014). Ders kitaplarında, kadınlar hep ev içinde ve fedakâr anneler olarak vurgulanmaktadır. Böylece toplumsal cinsiyet rollerinin paylaşımına dair bilginin üretimi, aktarımı ve içselleştirilmesi eğitim sistemi üzerinden devam ettirilmiştir.

³⁹ Halide Nusret Zorlutuna, kadın yazarların annesi anlamına gelen “Ümmü’l Muharrirat” lakabıyla da bilinir.

söylemektedir (Akpınar, 2019: 132). Üstel'e göre makbul vatandaşlar yetiştirmek üzere kız çocuklarından modern ve eğitimli anneler yaratma projesi hükümetler düzeyinde yürütülen bir politikadır. Diğer yandan şu hususu da belirtmek gerekir: Türkiyede kadın haklarının cumhuriyetle birlikte yukarıdan verildiği, kadınların bir hak mücadelesinde bulunmadan bahsedilen hakları aldığı tezi yanlıştır (Tekeli, 1998: 345). Kadınların hakları ve annelik politikaları açısından tanzimatla cumhuriyet arasında bir süreklilik vardır (Tekeli, 1998: 345). Ancak devam eden süreçte sivil bir toplumsal hareket olarak kabul edilecek kadın mücadelesi yerini güçlü bir devlet feminizmine bırakmıştır denilebilir (Altınay, 2013: 24). Cumhuriyet kadınları diyebileceğimiz bu kuşak, devlet feminizmi denilen bir bakış açısından kadınların haklarına dair konuşmuşlardır. Amacı modern bir toplum inşa etmek olan devlet feminizmi, temsilcileri olan öncü kadınlar vasıtasıyla kadınları ulusun ve kendi ailelerinin anneleri olmaya davet etmiştir (Üstel, 2014). Cumhuriyet kadınlarıyla bütünleşen devlet feminizminin, Osmanlı kadın hareketini yok sayması ve devlet ideolojisiyle senkronize olması bakımından bir miktar sorunlu olduğu söylenebilir (Üstel, 2014: 15-32). Cumhuriyetle birlikte dinsel, etnik cemaatlerin seküler kurumlara dönüşmesi, medeni kanunla birlikte verilen haklar ve modernleşme hamleleriyle birlikte kadınların önünde geniş bir özgürleşme alanı açılmıştır. Fakat bir sonraki aşamada, kuruluş sürecinde milliyetçi modernleşme projesine dahil olan kadınların yurttaşlıklarının o kadar da eşit olmadığı görülür (Kandiyoti, 2011: 149). Ulusal bağımsızlık söylemi ve vatandaşlık haklarının daha çok yeni kurulan bir erkek kardeşliğini kapsadığı, kadınların cinsellik denetiminin de bu yeni cemaate devredildiği fark edilir. İlk dönem feministler tarafından aile kurumunun doğal kabul edilen rol paylaşımını değiştirecek talepler ve ev içinde eşitlik mücadelesi ulusa zarar vereceği endişesiyle sakıncalı bulunmaktadır. Aile ulusun özünü oluşturan ve geleneği sürdüren kurum olarak kabul edildiği için Cumhuriyet'in ilk kuşağındaki aydın kadınların büyük bir kısmı annelik ve ev işlerininin kadınlara kalmış olmasını mesele etmemişlerdir.

Türk modernleşmesi, aile odaklı bir modernleşmedir (Sancar, 2014). Modern aile içinde kadınların hem neslin devamını hem de ideolojik yeniden üretimi sağlar. Modernizasyon sürecinde kadın birey olarak cinsiyetsizleşir, dişil unsurlardan arınır. Kadınların eğitimi ise kendi başına bir amaç değildir. Asli olarak amaçlanan, gelecek kuşakların daha iyi

yetiştirilmesi, kültürün ve ideolojinin aktarımıdır. Bu tasavvur içinde, modern ve gelenek arasında sıkışmış sentezci bir kadın modeli geçmişten gelen geleneği modern, aydınlık gelecek günlere taşıyacak köprüyü temsil etmektedir.

2.2.4 Etnik ve Ulusal Farkların Gösterenleri

Kadınlar, etnik/ulusal gruplar arasındaki farkların yeniden üretimindeki önemli ajanlar olarak birer milli kimlik sembolüne dönüşürler. Bir başka ifadeyle ulus/devletlerin milliyetçi ve militer yapılanması içinde kadınlar sembollere indirgenirler (Enloe, 2014: 45). Farklılığının göstereni haline gelmek kadınları sınırlarda konumlandırır. Sembolik sınırların göstereni olmak onları iktidar ilişkilerinin ve beden siyasetinin de odağı haline getirir. Sembolik sınırlar ise kendilerini en çok dışlama pratiklerinde açık eder. Partha Chatterjee'ye göre sembolik sınırların gösterenleri olarak kadınlar, evrensellik ve tikellik, maddi ve manevi, dışarı ve içerisi gibi ikiliklerin arasında bir hat çizmektedir (2013: 114). Bu ikiliklerin arasındaki yarıktaki kadınlar sınır özneleri olarak yer alırlar (2013, 115). Bahsedilen dikotomiler aslında kadın ve erkek ayırımına tekabül eder. Chatterjee, modernleşme sürecindeki Hindistan toplumu üzerine yaptığı çalışmada kadınların farkların göstereni olarak ikiliklerin arasında kalışını analiz eder. Hindistan'da kadınlar ulusun özünü sembolize etmektedir ve içerisi ile ilişkilendirilmektedir. Maddi ilerlemeden sorumlu erkekler tuzaklarla dolu ve kirli olan dış dünyada yer alırken, kadınlar temiz ve masum olan içeride, evlerde kültürün özünü yaşatmaktan ve o kültürü yeniden üretmekten sorumludur. Dışarı olarak dünya ve içerisi olarak ev kategorileri maddi ve manevi dikotomisine tekabül eder. Doğunun kendine has manevi kültürünü barındıran içerisi yabancıya kapalı olmalı ve sömürgeleşmemelidir. Erkekler için dışarı maddi dünyadır. Orada Batı'dan gelen modern bilim ve sanatı öğrenmek gerekir ancak ulusal kültürün manevi özünü temsil eden içerinin/evin kirlenmemesi ve bozulmaması gerekir (Chatterjee, 2013: 111). Evi bekleme ve koruma işi kadınlarındır bu yüzden kadınlar özlerindeki manevi erdemlerini kaybetmemeli, geleneği taşımaları ve batılaşmamalarıdır. Farkların göstereni olmak kadının gündelik yaşamının farklı yönlerini, giyim ve yeme alışkanlıkları, eğitimi, ev içini düzenleyip belirler (Chatterjee, 2013: 122). Hindistan örneği, Türk sağ ve muhafazakâr ideologlarınca genel kabul gören

Batı'nın bilim ve teknolojisini alalım ancak milli değerleri ve kültürümüzü muhafaza edelim anlayışıyla benzerlikler taşır. Ancak Türkiye'ye özgü farklılaşmalar da vardır: Hindistan'da kadınlar milli kültürün bir unsuru kabul edildiği için modernleşme hamlelerinden muaf tutularak Hint kültürünün sembolü haline gelirlerken, Türkiye'de özellikle Batı tarzındaki giyim kuşamları ile yeni ve eski arasındaki farkın gösterenleri olurlar. Sonuç olarak “eskiyi tutarak” ya da “yeniye uyum sağlayarak” her iki ülkede de kadınlar farkların göstereni olarak sembolleşmiştir.

Milliyetçi söylemin temel unsuru sayılan ulusal fark, ancak kendi de bir fark olan kadın vasıtasıyla somutlaşabilir (Yeğenoğlu, 1995). Örneğin başörtüsü, toplumun kendi arzu ve korkularını ifade edebildiği, kendi ulusal farkını vurgulayabildiği bir sembole dönüşebilir. Kadın, karşıt gruplar arasındaki mücadelenin zemini haline gelebilir. Kadına başörtüsü taktırmak ya da çıkartmak çatışan grupların birbirlerinden farkını kurmada çok güçlü anlamlarla yüklü bir sembolizasyon süreci üretmektedir (Yeğenoğlu, 1995: 173-174). Başörtüsü kendi başına kuvvetli siyasal ve kültürel etkiye sahip bir sembole dönüşür. Türkiye'de başörtüsünü çıkarmak ulusal kimliğin sembolü olurken, sömürgecilikten kurtuluş mücadelesi veren Cezayir örneğinde başörtüsü takmak ulusun öz kimliğine dönmenin sembolü olur (Yeğenoğlu, 1995: 183-184). Birbirinin zıttı gibi görünen iki örnekte de kadın bedeni sınırların sembolü olarak araçsallaşmakta, iç/dış, biz/öteki ayrımının göstereni olmaktadır. Türkiye'de ise, kadınlar alaturka erdemler ile alafranga iffetsizlik arasındaki dengenin gösterenleri olmuştur (Kadioğlu, 1998: 97). Kadınlar bu iki uç arasındaki hassas dengeyi, kamusal alandaki asexüel görünüşleri, öğretmenlik, hemşirelik gibi makul meslekleri ve evdeki anaç, fedakâr rolleri sayesinde korumuşlardır.

Çatışan söylemlerin sınırında genellikle kadınlar yer almaktadır. Dışlama pratiklerinde, erkeklerin milliyetçi hınçlarının neden en çok kadınlara yöneldiğini, bu sınırda olma durumu üzerinden ifade edebiliriz. İhlale ve saldırıya ilk önce sınırlar maruz kalır. Vatan ve millet kavramları, arzu uyandıran imgelerle, bilinç ve bilinçdışı düzeyde işler (Saigol, 2013). Bu arzunun öznesi erkektir. “Kadınların bedenleri vatanın gösterenleridir, milli söylemin üzerine yazıldığı bedenlerdir” (Saigol, 2013: 231-233). Ötekilerin kadınları ise düşmanın

fethedilmesi gereken toprağının sembolleridir. Öteki olanın kadınına gasp ettiğinizde ulusal savaşın zaferini de kazanmış gibi olursunuz. Fethedilen ülkenin toprağına bayrak dikilerek bir iz bırakılması gibi düşmanın kadınının bedeninin de fethedilmesi ve orada iz bırakılması gerekir. Ulusal ya da etnik savaşlardaki toplu tecavüzlerin bu kadar yaygın olması tesadüf değildir.

Japonların 1937 ve 1938 yıllarında Çinli kadınlara uyguladığı sistematik Nanking tecavüzleri; Irak, Kolombiya, Sudan, Ruanda ve Kosova’da yaşanan kitlesel tecavüzler vatan ve toprakla özdeşleşen kadın bedeni üzerindeki eril tahakkümün yakın tarihteki örnekleri olarak görülebilir (Milillo, 2006: 196- 197). Sistematik tecavüzler sadece kadının bedeninin değil o kadının mensubu olduğu ülke toprağının da fethedilmesi olarak kabul görür. Radikal milliyetçiler, Bosna Savaşı (1992-1995) sırasında gerçekleştirdikleri kitlesel ve sistematik tecavüzler yoluyla bir tür etnik temizlik yapmayı hedeflemişlerdir (Milillo, 2006: 196- 197). Vatan ve kadın özdeşleşmesi çatışma ve savaşlarda düşman ulusun kadınlarının tecavüz edilerek “hiçleştirilmesi” siyasetine dönüşür. Kadınlar, kültürel farkların gösterenleri olduğu için onlara tecavüz ederek bu farka dair kodları da yerle bir etmiş bir başka deyişle bir tür etnik temizlik hedefi gerçekleştirilmiş olur (Milillo, 2006: 199). Bosna Savaşı’nda uygulanan kitlesel tecavüzler bir savaş silahı olmanın ötesinde bir halkın yok olması ve diğerinin çoğalması için “zorla hamile bırakma” siyaseti güdülen planlanmıştır (UNICEF, 1996: 19). Bosna ulusunu sembolik olarak fethedilmesi ve Bosna’ya ait kültürel farkların silinmesi kadınların doğurganlık / annelik kapasitelerinin sömürülüp istismar edildiği politikalarla yürütülmektedir.

Kadın ya cinsel arzu nesnesi olan fahişedir ya da ulusun fedakâr anneleridir (Enloe, 2014: 45). Sınırın dışındaki kadın cinsel açıdan serbesttir ve meşru tecavüz hedefidir. Bu sınır bazen ulus/devletin siyasal hattı dışındaki düşman ülkenin kadınlarını, bazen ulusun içindeki etnik sınırların dışında kalanları işaret eder. Bazen aynı milletin, etnisitenin veya köyün kadınları bile, “Öteki’nin kadınları” haline gelerek düşmanlık çağrıştırabilir ve şiddete maruz kalabilir (Saigol, 2013: 254). Hatta bazen özel alan sınır olarak kabul edilir ve kamusalda alanda görülen her bir kadın meşru tecavüzün hedefi haline gelebilir.

2.2.5 Ekonomik, Politik ve Askeri Mücadelelerin Katılımcıları

Kadınların makbul yurttaşlar olarak kabul edilebilmesi için sadece doğurganlık yeterli olmaz. Kadınlar aynı zamanda çocukların eğitim ve bakım işlerini üstlenmeli, çocuklarına milli bilinci ve vatanları için savaşmanın yüceliğini aşılmalıdır. Annelerden vatan için savaşmanın kutsal olduğu, varlığımızın ulusun varlığına feda edilebilir olduğunu çocuklarına aktarmaları beklenir (Enloe, 2006: 44-45). Siyasal iktidar “yurtsever anne iyi vatandaşlar yetiştiren annedir” söylemini kurarak kadınlardan militarist politikalara gönüllü katılım ve fedakârlık talep eder (Enloe, 2006: 44-45). Siyasal iktidarlar annelik mefhumunu kullanarak militer politikadaki denetleme gücünü artırır (Enloe, 2006: 15). Fedakâr anneler, şanlı anneler, şehit anneleri gibi sıfatlarla idealize edilen bir annelik kadınlara prestij kazanmaya dair bir vaatte bulunur. Bu söylem kadınlara militarizasyon sürecinde aktif ajanlar olmaya dair rıza kazandırıcı bir güçtedir.

Kadınları fedakârlık söylemiyle yüreklendirerek gönüllü asker anneleri haline getirmek, annelerden, askerlik görevlerini yapmaları için eşlerini ve çocuklarını ikna etmelerini istemek ve şehit annelerine de birtakım unvanlar ve ödüllerle şereflendirmek militer ve milliyetçi politikaların maternal formülleridir diye düşünülebilir. İdeal anne söylemine dahil edilen fedakâr, ahlaklı, vatansever gibi pek çok sıfat birbiriyle örtüşerek siyasal iktidarın çıkarları için araçsallaşır. Türkiye uluslaşma hamlesinde kadınlar hem asker olmuşlar hem de milletin bağımsızlığı için savaşan askeri doğurmuşlardır. Savaş yıllarında kadınların kamusal ve askeri alanda görünürlükleri her zamankinden önemli hale gelmiştir (Kutluata, 2014). Birinci Dünya Savaşı döneminde kadınlar milliyetçi seferberliğe katmış, askere giden erkeklerden boşalan görevleri tamamlamış, savaşta lojistik destek, temizlik, hemşirelik, dikiş gibi görevler üstlenmişlerdir. İstiklal Harbi’nde cephe ve cephe arkası görevlerde milletin anaları olarak yer almak kadınlar için idealize edilen bir durum haline gelmiştir (Kutluata, 2014).

Kadınları şehit anneleri, asker anaları olmaya davet eden söylem; aynı zamanda onları etnik kimliğin koruyucusu olmakla yaşam hakkının savunucusu olmak arasında sıkıştırır. Anneler,

etnik/ulusal aidiyet ya da milletin bekası ile çocuğunun yaşamı arasında çelişkide bırakılır. Bu noktada iktidarlar ve resmi devlet dili tarafından sıklıkla başvurulan ulusun bir aile olduğu anlatısı üzerinde durmak kadınların militarist düşünceye kolayca eklemenebilmesini anlamak açısından önemli olabilir. Türk halkını ya da devleti büyük bir aileye benzeten metafor bireylerin duygularına da hitap etmektedir. Devletle ailenin özdeşleşmesi kişinin aileye yönelik atıflarının kolayca devlete doğru yer değiştirmesine olanak tanır. Devlet aile kurumu olarak tahayyül edildiğinde onun millet tarafından sahiplenilmesine ve sevilmesine yönelik bir arzu olduğu da varsayılabilir. Çocuğun kendi yaşamını borçlu olduğunu düşündüğü ebeveynine minnet duyması, onun himayesine muhtaç olduğunu düşünmesi gibi vatandaş da varlığını borçlu olduğunu düşündüğü devlete minnet duyabilir. Nitekim askerlik vazifesinin vatan borcu olarak görülüyor olması bireyle devlet arasında kurulan minnet ilişkisinin göstergelerinden biri olarak düşünülebilir. Nitekim vatan borcu milli eğitim müfredatında da sıklıkla tekrarlanan bir temadır (Şerifsoy, 2013: 174). Minnet duygusuyla yaşamı ipotek altına alınan Türk evladı vicdani yükünden ancak borçlarını ödeyerek kurtulabilir. Borcunu ödemenin yolu da varlığını ailesine ve vatanına adamaktır. Çocuk kültüre girdiği andan itibaren ailesi için ne yapsa üzerindeki hakları ödeyemeyeceği öğretilmesine maruz kalır. Böylece aile ve onu temsil eden ulus kişinin hayatını vakfedeceği kutsal bir değer olarak meşrulaşır. Devletin verdiği yaşam hakkına dair borçlu hissettiren, onun korkulan ve minnet duyulan bir baba olarak simgeleştiği böyle bir form içinden düşünüldüğünde, devlet ideolojisinin sorgusuz kabulünü ve vatan için savaşma motivasyonunu anlamlandırmak daha kolay olur. Aileye dönüştürülen bir toplumsal yapı içinde kendisine verilenden öte bir hak iddiasında bulunmak gibi bir mefhumu yer kalmaz. Aynı zamanda devlet baba, vatan anne tasavvuru istikametindeki devlet birey ilişkisi eşitlik ve hak temelinden bağımsız bir şekilde belirlenir (Şerifsoy, 2013: 167-200).

Annelik kurumu milli vazifelerin yerine getirilmesi için bir alan açmakta ve bunu doğallık kisvesi altında yerine getirmektedir. Aile içindek iktidar ilişkilerinde evin reisi olan baba devleti, çocuklar da halkı temsil etmektedir ki bu temsiliyet kadınların toplumsal olarak dışlanmasını gösteren bir sözleşme olarak düşünülebilir. Bu sözleşme kadınları erkeklerin iktidarına tabi kılarken erkekler arasında birleştirici bağlar oluşturmakta, kadınları toplumsal

ilişkilerin gösterenleri haline dönüştürmektedir (Najmabadi, 2013: 129-165, Pateman, 1988).

Yukarıda açıklanmaya çalışılan beş kategori ile Geç Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde inşa olan yeni annelik modeli ve bu model etrafında yoğunlaşan söylemler analiz edildi. Erken Cumhuriyet döneminde oldukça belirgin olan ideal annelik söyleminin tarihsel koşullara ve konjonktüre göre değiştiği söylenebilir. Örneğin savaş/çatışma dönemlerinde ideal annelik söylemi belirginleşirken, barış ve refah dönemlerinde bu söylem silikleşir.

Türkiye örneği üzerinde düşünüldüğünde, annelik kurumunun sentezci bir özellik taşıdığı söylenebilir. Yeni Türk kadınının özü, cinsiyetler arası nispeten eşitlikçi olduğu varsayılan İslam öncesi Orta Asya Türk kültürü ile yeni laik Batılı biçimlerin sentezi gibi görülmektedir (Sirman, 2009). Doğu ile Batı arasında sıkışan Türkiye’de annelik, gelenek ile modernliği uzlaştıracak bir kurum olarak işlev görmektedir. Anneler gelenek ile modernlik arasındaki büyük yarığı kapatarak Türk milletini aydınlık, güzel geleceğe taşıyacak güçler olarak tasavvur edilir. Türk feminist hareketi bahsedilen sentezci anlayışın bayrağını tutan güç olarak görülebilir. Milliyetçi ve modernleşmeci Cumhuriyet projesinin kamusal alanda eşit yurttaşlık vaadinin kadınları cezbetmesi oldukça anlaşılır bir durumdur. Özgürleşmeye ve eşit haklara dair vaatler kadınları devlet ideolojisine sıkı bir şekilde bağlama kapasitesine sahiptir (Enloe, 2013: 203-226). Anneliğin sosyal ve hukuksal olarak kurumsallaşması kadın hareketinin ilk kazanımlarından biri olarak görülebilir. Ancak bu kurumlaşma, ilerleyen yıllarda kadınlık ve anneliği özdeş kimliklere dönüştürür. Kadın/anne kimliği etrafında örülen ideal anne rolleri kadınlar için bir toplumsal cinsiyet modeli olmuştur. İktidar alanında tarihsel ve kültürel olarak biçimlendirilen anne kimliği, eyleyiciler tarafından benimsenip pratiğe döküldükçe ve yeniden üretildikçe makbul annelik modelleri de yeniden üretilir. Elif Kadılar tarafından üç kuşaktan kadınlarla yapılan çalışma modernleşme projesine dahil olan ilk dönem “Cumhuriyet Kadınları”nın annelik rollerini sorgulamaksızın içselleştirdiklerini göstermektedir (2012: 164-166). Çalışmada anneler çocuk bakımı ve ev işleri sorumluluğunu üstlenmeyi benimsemekte, bu işlerin erkeğe yakışmadığını düşünmektedir (Kadılar, 2012: 164-166). Aile mefhumuna ve anne rolüne, Türk modernleşmesinin vaaz ettiği şekilde sarılan Cumhuriyet kadınları çocuklarını da benzer değerlerle büyütmüşlerdir. Atmışlı ve yetmişli

yıllarda doğan ikinci kuşak kadınlar ise ev işleri ve çocuk bakımını anneleriyle dayanışma içinde sürdürmüşlerdir (Akpınar, 2019: 119). Kadınlar kültürel olarak kabul edilebilir kadın davranışlarının sınırlarına göre hareket etmeye ve hatta kendi çıkarlarını iktidarın politik söylemi tarafından belirlenen terimler çerçevesinde ifade etmeye eğilim gösterir. Bu tezin konusu olan annelik içinden analiz ettiğimiz zaman, Cumhuriyet ideolojisinin kadınları çifte bir iş yüküyle karşı karşıya bıraktığını söyleyebiliriz. Resmî ideoloji, toplumsal cinsiyet rolleri açısından geleneğin sürdürülmesi şartıyla kadınların kamusal alana çıkıp meslek sahibi olmalarına müsaade etmektedir. Cumhuriyet kadını fedakâr anne kimliğiyle sembolize edilmektedir (Berktaş, 2015: 109). Eğitimli, modern, geleneksel ve kültürel değerleri çocuklarına aktarabilen, güçlü ve dışiliğinden arınmış annelerin doksanlı yıllara kadar makbul bir kadın formu olarak öne çıktığı söylenebilir. Bu sembolizmin tezahürleri gündelik hayat içinde kadınlara ana, bacı, abla olarak hitap edilmesinde görülebilir.⁴⁰

Kadınlar annelik ve doğurganlık rolleri ile Kemalist projenin taşıyıcıları ve yaygınlaştırıcıları olmuşlardır. Milletın anaları olarak bir yandan modern devletin simgeleri diğerk yandan geleneksel referanslarla tanımlanan milletin namusunun sembolleri olmuşlardır. Ulus kadın ve erkeklerin doğal iş bölümünü paylaştıkları, her birinin kendine biçilen rolü oynadığı bir ailedir. Bu ailenin başında erkek reis vardır, kadınlar ise bu ailenin anneleri olarak sembolleşirler (Nagel, 2013: 254). Annelik siyasal alanda yapılanır ve aynı zamanda bu alanı yapılandırır. Bir başka deyişle annelik kavramı siyasal alanda dönüşür ve dönüştürür. Bu sebeple kadınların kimle evleneceğı, kaç çocuk doğuracağı, nasıl görüneceğı devlet politikaları açısından çok önemli meselelerdir. Kadınların davranış ve konumlarının toplumun idealize edilen kimliğine uygun olması ve ulusa karşı bir tehdit oluşturmaması gerekir (Berktaş, 2015: 83).

⁴⁰ Anneliğın sembolize edilmesi sadece devlet politikalarında görülmez. Seksenli yıllardan itibaren devlet politikasına karşı protesto eylemlerinde aile yakını olan genç ve yaşlı kadınlar kamusal bir sembol oluştururlar. Örneğın Cumartesi anneleri kitlesel protesto eylemlerinde anne sembolizasyonunun gücünü gösteren bir örnek olarak ele alınabilir.

Nesilden nesile aktarılan bu değerler sistemi içinde günümüzde pek çok kadının hayat amacı, saadeti, gururu annelik deneyimiyle belirlenmektedir. Diğer yandan şu da gözden kaçmamalıdır ki, anne olmanın toplumda idealize edilen bir konum haline gelmesi ve kültürel olarak anneliğe mistik bir boyut eklenmesi çocuk yetiştirme tarzı ve evdeki düzenin işleyişi hakkında söz sahibi olmak açısından kadınları güçlendirir (Akgün, 2019b).

Buraya kadar anlatılan anne modeli radikal bir değişime uğramadan seksenli yıllara kadar varlığını sürdürmüştür. Maternal politikalarda dünyadaki politik iklime göre değişimler gerçekleşse bile, anne olmaya dair temel söylemde radikal değişiklik olmaz. Çok partili döneme geçişle birlikte maternal politikalarda bir değişim görülür. Savaş sonrası dönemlerde nüfus artışına yönelik teşviklerinin ardından, altmışlı yıllarda kadınların doğum kontrol yollarını bilip kullanması beklenir (Akşit: 2010: 118).⁴¹ Aslında gebeliği önleme daha çok "alt sınıftan, eğitimsiz ve istenmeyen milletlerden" olan kadınlardan beklenmektedir diye düşünülebilir. Daha önce hoş görülmeyen doğum kontrolü devlet planlama teşkilatının bildirdiği ekonomik nedenlerle halka tavsiye edilmektedir. İdeal anne tasavvurunda muhafazakâr ve İslami atıflar nispeten artmış olsa bile, Cumhuriyet döneminin modern çekirdek aile tahayyülü doksanlı yıllara kadar benzer nitelikte varlığını sürdürür. Asıl "kırılma" doksanlı yılların başında yaşanacaktır. Bir sonraki bölümde seksenli yıllarda başlayan küresel değişimle birlikte ortaya çıkan yeni annelik söylemi ele alınacaktır.

2.3 TÜRKİYE'DE YENİ ANNELİĞİN YANSIMALARI

2.3.1 Yeni Annelik Modeli ve Türkiye'deki Politik / Toplumsal Değişimler

Türkiye için 1980'lerden itibaren toplumsal yapıdan gündelik hayat pratiklerine kadar topyekûn bir değişimin geldiği, yeni bir evreye girildiği söylenebilir. Kadınların deneyimi de yeni dönemin ruhuna uyum sağlamış, dönemin hâkim kodları annelik kavrayışının üzerinde

⁴¹ 1952'de Sağlık Bakanlığı bünyesinde ana-çocuk sağlığı hizmetleri başlar. 1965'de ise gebeliği önleyici araçların satış ve dağıtımını serbest bırakılmasını ve tıbbi zorunluluk halinde kürtaj hakkının tanınmasını sağlayan kanun yürürlüğe girer.

bir bir belirmeye başlamıştır. Türkiye açısından noeliberal dönüşün kadınlar için özgürlük ve haklar söylemiyle geldiği söylenebilir. Türkiye’de 1960’lara kadar sürdürülen doğum yanlısı ve çok çocuk yapmayı salık veren politikalar 1970’li yıllardan itibaren halihazırda zaten terk edilmeye başlanmıştır. Doğum kontrolü üzerindeki kısıtlamalar seksen öncesinde kalkmış; annelik izni, süt izni gibi konular politik alanda gündeme gelmiştir.⁴² Seksenlerden itibaren Türkiye’de feminist hareketin görünürlüğü artar. Devlet feminizminden farklı kanallardan eşitlik ve özgürleşmeye dair sesler yükselmektedir. O dönem kadınların ve kadın örgütlerinin yaptığı kitlesel eylemlerin ve birtakım kampanyaların doksanlı yıllarda feminizmin kurumsallaşmasına katkıda bulunduğu altını çizmek gerekir. Hem dönemin politik ve kültürel ikliminin hem de feminist hareketin sayesinde kadınlar lehine yapılan düzenlemeler kamu politikaları içine dâhil olmaya başlar. Kadın mefhumu devlet kurumlarının ve kamu politikalarının içinde yer alır. “Türkiye’de Maternal Politikalar ve Anneliğin İnşası” bölümünde ayrıntılı olarak bahsedildiği üzere, devlet politikaları ve hükümetlerin tavrı kadınların çalışma hakları, ev içi şiddet, hane içindeki eşitlik gibi konular söz konusu olduğunda özel alana hep mesafeli kalmıştır. Muhafazakâr ve milliyetçi söylemler üzerinden icra edilen biyopolitika neredeyse Cumhuriyet tarihi boyunca varlığını sürdürmüştür. Kadınlar, politik ve ekonomik olarak yasal haklar kazanmış olsalar ve yasalar önünde erkek vatandaşlarla eşitlenmiş görünseler bile, kamusal alandaki varlıkları ancak geleneksel rollerini sürdürdüğü zaman geçerli olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren İslami patriarkadan seküler ataerkilliğe bir başka ifadeyle ulus/devlet patriarkaya geçiş gerçekleşir (Berktaş, 2001: 353). Siyasi rejimler değişse bile Cumhuriyet tarihi boyunca üreme, doğum kontrol, kürtaj gibi kadınların bedenleriyle ilgili düzenlemeler hep devletin ve iktidarın ilgi alanında ve kontrolünde olmuştur. Seksenli yıllarda Turgut Özal iktidarındaki otoriter, liberal ve muhafazakâr akımların karışımı popülist politikaların nispeten olumlu olan bir yanı, maternalist politik uygulamaları milliyetçi, öjenik kodlardan arındırmış olmasıdır. Kadınlar

⁴² Örneğin, 1971 yılında 1475 sayılı İş Kanunu’na süt iznine ilişkin hükümler yeniden düzenlenir. Bu kanuna kadın işçilere ücretlerinden hiçbir eksiltme yapılmadan çalışma saatleri içinde emzirme hakkı tanınacağı yönünde bir ifade eklenir. Gebe veya emzikli kadınların çalışma şartlarının hafifletilmesi, kurumlara hangi şartlarla emzirme odaları veya kreşler kurulacağıyla ilgili düzenlemeler olması gereğinden bahsedilir. İlk olarak 1973’de, çıkarılan bir tüzükle kadın işçilere emzirme odaları ya da yuva ve kreşlerdeki on iki ayın altında olan bebeklerini besleyebilmeleri için günde bir saatlik emzirme izni verilir (Erener Yılmaz, 2020).

için vatana millete hayırlı, yüzleri çağdaşlaşmaya dönük, Batı değerlerine ulaşma istikametinde bir ilerlemecilik anlayışı vardır. Özal'ın iktidar yılları, Türkiye için feminizmin güç kazandığı, tecavüz, istismar, şiddet, bekaret gibi meselelerin yoğun olarak tartışıldığı bir dönemdir. Seksenli yıllarda feminist akımlar ilgilendiği konular ve örgütlenme şekilleriyle çeşitlenir bu sebeple anne olma deneyimiyle ilişkili endişeler ve hak talepleri problem edilir. Kişisel olan politiktir sloganı, anneliği politik bir mesele olarak işaret eder.

Son 30 yılın öne çıkan ideolojisi neoliberalizm ve yeni muhafazakârlıktır. Annelikle ilgili gelişen söylemi, böyle bir toplumsal formasyon içinde değerlendirmek gerekir. Özellikle Türkiye'de 2002'den beri iktidarda olan AKP kendisini muhafazakâr olarak nitelendiren bir siyasal kimlik taşımaktadır. Bu yıllardan itibaren ulus/devlet ataerkilliğinin neoliberal ve muhafazakâr bir form aldığı görülecektir. Batı tipi ulus/devlet patriarkasının muhafazakâr/neoliberal patriarkaya dönüştüğü dönem tam da annelikle ilgili söylemlerin hızla arttığı zaman dilimine tekabül eder. Muhafazakârlık daha doğru bir ifadeyle yeni muhafazakâr temayüller yeni annelik modelinin temel aksına yerleşmiştir. Bu sebeple öncelikle yeni muhafazakârların tahayyül ettiği toplumsal modeli ve bu modeldeki annelik tasavvuru betimlenip ardından Türkiye'deki muhafazakâr neoliberal patriarkanın annelik pratiklerini ne yönde değiştirdiği analiz edilecektir. Bu analiz önemlidir çünkü; iktidarın makro politikalarından kadınların öznel deneyimine ve onların duygulanımlarına uzanan bir hat vardır. İktidar söyleminin annelikle ilişkili ürettiği ve yinelediği her bir politika duygulanımlarla etkileşime girme kapasitesine sahiptir.

2.3.2 Neoliberalizm, Muhafazakârlık ve Patriarkanın Uzlaşması

Bu bölümde, Türkiye'de 2002'den bu yana iktidarda olan AKP dönemi yürütülen politikaların annelik deneyimiyle ilişkisi değerlendirilecektir. Daha önce de belirtildiği gibi neoliberal paradigmanın patriarkayla eklemelenmesi Batı'da, ABD'de ve dolayısıyla Türkiye'de annelikle ilgili bir söylem patlaması oluşturmuş, anne olmak kadın kimliğinde en başat unsur haline gelmiş, annelik pratiklerinde radikal değişimler yaşanmıştır. Türkiye'deki annelik dinamikleri dünyadaki değişimden azade değildir. Ancak bir de 2002 sonrasında

Türkiye'nin içine girdiği kendine özgü koşullar oluşmuştur. İlk defa Kemalist ulus/devlet ideolojisine muhalif kanattan, muhafazakâr ve İslami değerleri benimsemiş bir parti iktidara gelmiş ve bu süreç içinde kadın politikalarında anlamlı değişiklikler olmuştur.

Muhafazakârlık, din, aile ve gelenek gibi kurumların korunmasını amaçlar. Toplumun temeli gördüğü bu kurumların ve geleneklerin değişimine karşıdır (Ergil, 1986: 271). Muhafazakâr düşünüş şeklinde doğal düzen, tanrı, din kendiliğinden vardır, değişmez ve toplumsal yapının merkezidir (Ergil, 1986: 281). Neoliberal geçiş sürecinde muhafazakâr düşünce, bireycilik, liberalizm, demokrasi, serbest piyasa ekonomisi gibi günün koşullarına uyarlanmış ve yeni muhafazakârlığa dönüşmüştür (Ergil, 1986: 285). Yeni muhafazakârlar ya da yeni sağ, günün gerekleri ile gelenekleri uzlaştırma çabasıyla hem piyasa değerlerine eklenir hem de aile, din, eğitim gibi değerlerin sürdürülmesine çabalar (Ergil, 1986: 289). Bir başka deyişle yozlaşmanın ve yeniliğin karşısına âdet ve değerler bir zıtlık olarak kurgulanır (Ergil, 1986: 286). Bu sebeple yeni muhafazakârlar en fazla eğitim, kadın, çocuklar ve aile, cinsellik, din gibi politikalar üzerinde durmaktadır (Dubiel, 2013:15). Muhafazakârlar istikrarı sağlayan bu değerleri ve gelenekleri kontrol ederek toplumu yozlaşmadan koruyacakları argümanı ile hareket eder. Aile ve özellikle annelik, geleneğin aktarımını sağlayan bir kurum olarak görülmektedir (Dubiel, 2013). Bu nedenle evlilik ve doğum muhafazakârlar tarafından teşvik edilir. Kadın aile içinde anne olduğu zaman bir statü edinmekte, anne kimliğiyle birlikte sosyal onayı artmakta haklar alanı genişlemektedir. Muhafazakâr ideolojide baba ve koca otoritesine itaat etmek, anne olup geleneği diğer kuşaklara aktarmak kadının asli vazifesidir. Baba veya kocanın otoritesi dışına çıkmak toplumun dışına çıkmak, tanrıya karşı gelmek anlamına gelir (Eliuz, 2011: 227). Meşruiyetlerini ise şu anda var olan düzenin tanrısallığına ve doğallığına referans vererek sağlarlar. Bu sebeple din muhafazakâr düşünce için temel bir ilke ve güven kaynağıdır. Muhafazakâr düşüncede din insan hayatı üzerindeki belirleyici bir parametredir ve dinin en temel işlevlerinden biri meşrulaştırma. Ulus Baker muhafazakârlığın ideolojik çelişkisini işaretler: Aslında muhafaza edilen geçmişin değerleri değildir, muhafazakâr daha ziyade şu anda kendisinin benimsediği değerleri gelecek kuşaklara dayatmak uğraşındadır (1998: 41-46).

Muhafazakâr, özellikle modern çağın insanıdır; eski, ‘geleneksel’ denen toplumlarda ‘muhafazakâr’ yoktur. Bunun nedeni ise çok kolay anlatılabilir: Gelenek eğer gerçekten gelenekse, zaten kendini koruyacak güce sahiptir ve insanların onu korumak, muhafaza etmek için beyinlerini zorlamaya çok ender durumlarda ihtiyaçları olur. Muhafazakarlık, ancak gelenek ortadan kalkarak tarihsel bir hayal perdesinin arkasında kaldığı andan itibaren mümkün olan duygusal bir yaşantıdır. Muhafazakârlık geçmişe yönelik değildir, geleceğe yöneliktir (Baker, 1998).

Türkiye’de 2002 yılından itibaren iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi’nin değişim üzerine kurduğu söylemlerine bakıldığında bu çelişki açığa çıkar. İktidarın bir kimlik olarak üstlendiği yeni muhafazakârlık; neoliberal politikalarla din, aile, gelenek, cemaat gibi unsurların uzlaşmasını sağlar. Aileyi, toplumsal cinsiyet eşitliğini ve toplumsal cinsiyet rollerini muhafazakâr ideolojinin vaz’ettiği şekilde organizmacı, doğalcı, geleneksel ve dinsel referanslarla değerlendiren AKP aynı zamanda değişimi de her daim vurgular.

1980’lerde başlayan neoliberal dönüşüm, 2000 sonrası Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarı ile beraber kurumsallaşmış, İslamcı muhafazakâr politikalara eklenerek derinleşmiştir. Dünyada ve Türkiye’de neoliberal politik zeminin yerleştiği bir momentte iktidara gelen AKP, İslamcı hareketin bağrında yer alan Millî Görüş çizgisinden sapan ve kendini yenilikçiler olarak adlandıran bir kadroyla kurulmuştur. 3 Kasım 2002 tarihli genel seçimde yüzde 34 oy oranıyla 550 kişilik TBMM’de 350 milletvekiliği elde ederek iktidara gelmiştir. AKP, köklerini aldığı İslamcı Millî Görüş hareketinden muhafazakâr demokrat olarak tanımladığı siyasal kimliğiyle kendini ayırmıştır. Yalçın Akdoğan’ın yazdığı Muhafazakâr Demokrasi isimli kitap partinin manifestosu mahiyetindedir. Kitabın ismini taşıyan iki temel kavram, muhafazakârlık ve demokrasi aynı zamanda partinin şiarı olmuştur (2004: 13). Muhafazakârlık, dini ve geleneği sahiplenen ama İslamcılık kadar radikal çağrışımları olmayan kapsayıcı bir kimlik bileşeni olarak öne çıkar. Muhafazakârlık aynı anda hem mütebedeyinlere hem de seküler cenaha hitap edebilen uzlaştırıcı bir rol oynar. İkinci bileşen demokrasi ise, çokkültürlülük, çoğulculuk, katılımcılık, hoşgörü gibi kavramları içerir. AKP Avrupa Birliği üyeliği konusundaki hevesiyle, din temelli bir siyaset yapmayacaklarına dair sözleriyle ve Millî Görüş çizgisinden uzaklaştıklarını değişim söylemiyle ısrarla belirtmesiyle hem anaakım bir parti olma hem de liberallerle birlikte çalışma eğilimini göstermektedir. Bu yüzden İslam ve din teması yerine muhafazakâr ve

demokrat kimlik ön plana çıkar. Bir önceki kriz ortamından eski sisteme muhalif ve yenilikçi bir ses olarak yükselen AKP yeni muhafazakârların otorite ve geleneklere dayalı, ekonomi merkezli siyasal yapısıyla uyum içinde çalışacağını kitlelere ve güç odaklarına vaat eder. AKP muhafazakâr demokrat kimliği ve değişim söylemiyle hem anaakıma yaklaşmış ama aynı anda sistemden dışlananları, devlet tarafından ezilenleri temsil etme iddiasında olmuştur. Bir başka ifadeyle, devletten aldığı güçten “devleti kutsamadan” sonuna kadar faydalanmıştır (Uzgel, 2013: 23). Küresel piyasalara eklemlenmiş, sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik başta olmak üzere devlet kurumlarının tasfiyesine önyak olmuştur (Uzgel, 2013: 27). İlk döneminde küresel piyasalara eklemlenmesiyle hem yükselen İslami sermayeyle hem de dönemin burjuvazisiyle iş birliğine girmiştir. AB üyeliği, yoksulluk ve yolsuzlukla mücadele, devletçi/militer statükoya karşı demokrasi vaatleri, ordunun siyasetteki vesayetine karşı duruşuyla, Kürt hareketine müzakereci yaklaşımıyla aydınların ve liberallerin desteğini almıştır. Bu haliyle partinin hegemonik blok oluşturduğu söylenebilir. Özellikle Avrupa Birliğine tam üyelik için müktesebata uygun reformları uygulamaya koymuş olması hem toplum hem de Batı'nın nezdinde kabul ve güvenini sağlamasına sebep olmuştur (Bora, 2017: 479).

Partinin 2002 yılı Seçim Beyannamesi, toplumu aile, okul, mülkiyet, din ve ahlak gibi kurumlardan oluşan canlı bir organizma olarak tahayyül eder (AK Parti Beyanname, 2002). Partinin iktidara gelirken muhafazakâr demokrat ismi altında kurduğu söylem onun toplumsal cinsiyet yaklaşımına ve kadın politikalarında somutlaşır. Aile özel mülkiyetin temeli olması hasebiyle neoliberaler, ahlakın ve geleneğin aktarıldığı mekân olması bakımından ise muhafazakârlar tarafından önemsenen ve korunması gereken bir kurum olarak kabul edilir. Bu yönüyle aile, AKP'nin tasavvur ettiği neoliberal ve muhafazakâr değerleri bir arada taşıyan toplumu birleştirme, bir arada tutma kabiliyeti olan bir kurumdur. AKP'nin politik söylemlerinde geleneksel aile, hayırseverlik, yardımlaşma gibi semboller ön plana çıkar. AKP'yi neoliberalizmin popülist bir sürümü olarak gören Bora, ailenin bu denli öne çıkarılmasını ve sembollerle dolu bir söylemle ele alınmasının altını çizerek (2017: 562). Ailenin bu kadar parlatılması neoliberalizmin sebep olduğu sosyal ve ahlaki tahribatı telafi etmek amaçlıdır (Bora, 2017: 562-563).

En muhafazakâr yönetimler bile yeri geldiğinde, siyasal ekonomik konjonktöre göre kadınların iş gücüne katılımını teşvik edebilir. Ancak bu teşvikler genellikle toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak adına olmaz. Özellikle doksanlı yıllardan itibaren yeni muhafazakârların neoliberal ekonomiyle kurduğu ittifak kadınları iş gücüne katılmaya daha çok davet eder. Ancak bu daveti kadınları çifte vardiyaya davet gibi düşünmek gerekir. Kadınlar evdeki geleneksel rollerine devam etmeleri istenirken aynı anda ikinci bir vardiya yapmaları, piyasa koşullarına adapte olmaları beklenir. Nitekim ilerleyen bölümlerde görüleceği gibi, kadınlar çalışma yaşamına teşvik edilmekte ama kreş, bakımevi, süt izni, babalık izni gibi bakım emeğini eşit bir şekilde paylaştırmaya yönelik politikalar yetersiz kalmaktadır. Bu durum kadınları emek sömürüsüne daha açık bir alan olan esnek zamanlı çalışmaya doğru yöneltir. (Yeğenoğlu ve Coşar, 2014: 166). Kısaca, kadının iş gücüne katılımı, bakım ve ev işleri sorumlulukları öncelenerek teşvik edilmektedir. Çalışan kadın, ailesine dair vazifelerinin bilincinde olmalı, anne ve eş rollerine uygun davranmalıdır (Sancar, 2014: 200).

2.4 AB UYUM SÜRECİ VE KADIN POLİTİKALARI

AKP, birinci iktidar dönemi olan 2002-2007 yılları arasında kadın sorununa öncelik verdiğinin altını çizer. Toplumsal cinsiyet eşitliği meselesi, partinin değişim söyleminin en önemli göstergelerinden biri olan AB müktesabatına uyum programının standartlarından biridir. Avrupa Birliği uyum standartlarını sağlamak amacıyla bir dizi yasal düzenleme başlatılır. Kadına ilişkin önleyici ve düzenleyici politikalar başlığı altında kadınların siyasi, ekonomik, kamusal alanlara katılımının teşviki, kadına yönelik şiddetin önlenmesi, kız çocuklarının eşit koşullarda eğitime erişimi ve CEDAW'ın⁴³ yürürlüğe konmasıyla ilgili politikaların başlayacağı taahhüt edilir (2022, AK Parti Parti Programı). Anayasanın 10. Maddesi olan “Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir” ifadesi 2004 yılında “Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla

⁴³ *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women* (Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi)

yükümlüdür. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz” şeklinde değiştirilir. Aynı yasayla Anayasa’nın 90. maddesine, “Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır” fıkrası eklenir. Böylece, milletlerarası bir anlaşma olan CEDAW’ın hükümleri öncelikli hale gelmiş olur.

AB uyum müzakereleri sürecinin bir parçası olarak yapılan 5237 sayılı Yeni Türk Ceza Kanunu’nda, kadına yönelik cinsel suçlar “kişilere karşı işlenen suçlar” olarak değiştirilir. Eski ceza yasası cinsel suçları topluma karşı suçlar kategorisinde değerlendirmektedir. Toplumla karşı işlenen suç; daha çok ahlakla ilgili değerlendirmeye tabi olmaktadır. Cinsel suçları, kişiye karşı işlenen suç kategorisine almak kadın cinselliğini toplumdaki, aileden ve ahlaktan bağımsız kılar. Cinselliği ve bedeni bireyin özgürlük alanı olarak betimler. Eski yasadaki ifade kadını özel alana, aileye, eşe veya babaya ait gören zihniyetin ürünüdür. Cinsel suçun kişiye karşı işlenen suç olarak kabul edilmesi, kadının doğrudan bir birey olarak muhatap alınmasıdır. Bu ifade değişikliği, cinsel suçların özel alandan kamusal alana çıkarılmasına ve politikleştirilmesine olanak sağlar. Aynı yasayla evlilik içi tecavüz suç kapsamına alınır. Böylece bu zamana kadar özel alana ait bir mesele olarak görülüp hukuk dışında bırakılan aile içi ilişkiler kamusal alana dâhil olmuş, devlet aile içi şiddete karşı taraf haline gelmiştir.

2003 yılında, 4857 sayılı Yeni İş Kanunu çıkarılmıştır. Kanun’un beşinci maddesi eşit işe eşit ücret ilkesini işaret eder. Yine aynı kanunda kadın çalışanların fiziksel güçsüzlük, gebelik, emzirme, bebek bakım sorumluluklarından kaynaklanan eşitsizliklerini gidermeye yönelik düzenlemeler mevcuttur. 2004’de ise “Analık hâlinde çalışma ve süt izni” başlığı altında kadınların gebelik ve emzirme dönemlerine yönelik koruyucu düzenlemeler yapılır (Mevzuat, 2004). Anelik durumunda çalıştırılma yasağı doğum öncesi 8, doğum sonrası 8 hafta olarak toplamda 16 haftaya çıkarılmış, sağlık durumuyla ilgili doktorun onayı olursa kadın çalışanın bu iznin bir kısmını doğum sonrasına aktarması için olanak sağlanmıştır. Böylece kadınların doğum sonrası izinleri 13 haftaya kadar uzamıştır. Gebelik süresince

çalışan kadınlara periyodik kontroller için izin hakkı; icap ederse gebe çalışanın sağlığına uygun nispeten hafif görevlerde çalıştırılacağı ve bu durumdan dolayı herhangi bir ücret kısıtlamasına maruz kalmayacağı hükme bağlanmıştır. Aynı kanunda bebeğin ilk 18 ayı için günde 1,5 saat süt izni düzenlemesi yapılır. Ayrıca, emzirme izninin hangi saatler arasında ve kaç bölünerek kullanılacağını belirleme hakkı anneye bırakılır. 2011’de doğum ve süt izinleri tekrar düzenlenir, 12 ay olan doğum izni süresi isteğe bağlı olarak 24 aya çıkarılır. Babalık izin süreleri ise 3 günden 10 güne uzatılır. Süt izinleri ilk altı ay için günde üç saat, sonraki altı ay için doksan dakika olarak belirlenir.

Bu gibi düzenlemeler kadınlar lehine görünüyor olabilir. Ancak gözden kaçan bir durum vardır: yasal düzenlemelerin sadece kadınlar adına yapılması, anne ve babanın ortak yükümlülüğü olan çocuk bakım sorumluluğunu anneye devreder. Yeni iş kanunundaki tek taraflılık, bakım izni konusunda babaları tamamen devre dışı bırakmış, sorumluluğu büsbütün annelere yüklemiştir. Süt izni hakkı, çalışmaya geri dönmek isteyen ya da çalışmaya geri dönmek zorunda kalan kadınlar için önemli bir haktır. Ancak yapılan araştırmalar kadınların bu izinleri ekonomik sebepler yüzünden kullanamadığı yönünde bulgular verir (Lansinoh, 2017). Lansinoh’un yaptığı 2017 tarihli araştırmada çalışan annelerin yüzde atmışı süt iznini kullanmadığını söylemiştir. Servis saatlerinin uymaması, yönetici tutumları, iş yoğunluğu gibi nedenler yasal izinlerin kullanılmasına mâni olmaktadır. Anneler işlerini kaybetme korkusu ile emzirme haklarından feragat etmekte ya da bebek bakımı için ücretsiz izin, işten çekilme gibi yollara başvurmaktadır. Süt izni ve doğum izni yasasını ekonomik durumu elverişli olanlar kullanmakta, orta ve alt sınıf kadınlar doğumdan sonra kısa sürede çalışmaya geri dönmektedir. Bu çalışma için yapılan derinlemesine görüşmelerde bulgulara uyumlu şekilde dar gelirli kadınlar bu izinleri kullanmadan işe dönmek zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Diğer yandan, doğum ve süt izinlerinin uzun olması işe alımlarda tercih önceliği bakımından kadınları erkeklere göre daha dezavantajlı duruma getirir (Ulutaş, 2013: 85-89). İşverenlerin kadın istihdamından kaçınmasını engelleyen yasal düzenlemeler halen mevcut değildir.

Emzirmeye yönelik izinlerin uzamasının annelikle ilgili söylemsel alanın genişlediği döneme tekabül etmesi tesadüfî değildir. Daha önce de üzerinde durulduğu gibi tıbbi söylemin başını çektiği bir “emzirme güzellemesi”nden bahsedilebilir. En az altı ay emzirmenin şart olmasından, anne sütünün yarattığı mucizelere, bebeklerin yaşadığı olası sağlık problemlerinin yetersiz anne sütü almasına bağlanmasından, anne/bebek bağının emzirmeyle oluşmasına kadar geniş bir spektrumda dolaşan bilimsel ve tıbbi söylemin yapısal düzenlemelerde emzirmeye önem verilmesi hususunda etkisini hesaba katmak gerekir. Diğer yandan aynı söylem kadınlara olabildiğince emzirmelerini tavsiye eder. Bebeklerinin hayat boyu karşılaşacağı sağlık sorunları ve psikolojik sağlıkları annelerinin memelerinden alacağı süte bağlandığında, kadınların kariyerleri için süt vermekten vazgeçmeleri bir hayli zor görünmektedir. Kadınlar doğum sonrası çalışma hayatında kalmayla ilgili kararlarını verirken bebeklerini yeteri kadar emziremezlerse onların “şimdiki ve ilerideki”⁴⁴ sağlıklarını riske attıkları göz önüne almak zorunda olduklarını bilirler. Bu durumda tıbbi söylemin oluşturduğu vicdani yükün ve kadınlara atadığı emzirme sorumluluğunun kadınların istihdamdan çekilerek tam zamanlı anneliği seçmesinde payı olduğu söylenebilir. Nitekim bu çalışma kapsamında görüşülen kadınlar için de emzirme süresi, süt izni ve çalışma saatleri dengesini ayarlayabilmek önemli bir mesele olarak ön plana çıkmıştır.

2003’te yürürlüğe giren Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun aile hukukunda ihtisaslaşmış mahkemelerin kurulması içindir. Mahkemeler aile hukukunu ilgilendiren davaları yürütmekten sorumlu olduğu gibi aynı zamanda evlilik birliğinden doğan yükümlülükler konusunda eşleri uyarmak ve uzlaştırmak görevini de üstlenmiştir. Ailenin ekonomik birliğini korumak, eşlerin resmi veya özel sağlık ve sosyal hizmet kurumlarına yönlendirilmesi gibi işlerle ilgili de aile mahkemeleri yetkilendirilmiştir.⁴⁵ Bu düzenlemeyle aile kurumunun korunması, güçlendirilmesi ve

⁴⁴ Emzirmenin faydaları başlığı altında yapılan internet taramasında kanser, alerji, sarılık, anne bebek bağı, ileri yaşlarda karşılaşacak sağlık problemlerinin az olması gibi pek çok ifade vardır. <https://www.florence.com.tr/anne-sutu>, <https://www.memorial.com.tr/saglik-rehberi/anne-sutu-ve-emzirmenin-faydolari>, (erişim tarihi, 18 Aralık 2022).

⁴⁵ http://kadininstatusu.aile.gov.tr/data/542a9758369dc31550b3ac56/aile_mahkemelerinin_kurulus_g_orev_ve_yargilama_usullerine_dair_kanun.pdf, Erişim tarihi: 17 Ekim 2022

sürdürülmesiyle ilgili olarak devlet yüklenici haline gelmiştir. Eylül 2004 tarihinde yeni Türk Ceza Kanu'nun hazırlık aşamasında, iktidar zinanın suç kabul edilmesine ilişkin bir kanun tasarısı teklif eder. Evlilik birliğini korumak, sadakatsız kocalara karşı eşlerin haklarını korumak gibi saiklerle meşrulaştırılmak istenen zina yasaı, bekar kadınların cinselliği üzerine kurulmak istenen bir disiplin ve denetleme tertibatı olarak kabul edilebilir. Başbakan Erdoğan yasa tasarısının kadın erkek eşitliğini sağlamak üzere olduğunu söyleyerek (Yeni Şafak, 2018) cinsiyetlerarası eşitlik ilkesini sadece evli kadınlara mahsus bir hak olarak tanımlamış olur. Tasarı, kadın örgütlerinin muhalefeti sayesinde ulusal ve uluslararası kamuoyuna taşınmıştır. Nihayetinde, AB uyum müktesabatlarını sekteye uğratacağı kaygısıyla ve kadınlardan gelen protestolarla tasarı geri çekilir (Bianet, 2018). Erdoğan tasarımı protesto eden kadınları, belli bir marjinal grup Türk kadının bütününü temsil ediyor diye bir şey yok diyerek marjinalize etmiştir. Tasarıya karşı çıkanları Türk kadının gelenekleri ve Türk kadının ahlak anlayışı karşısında olduğunu söylemiş böylece, makbul kadının sınırlarını Türklükle çerçevelemiştir (Birgün, 2004). İslami muhafazakâr patriarkanın ağırlık kazanmasında zina tartışmaları önemli bir yol ayrımı olarak kabul edilebilir.

2005 yılında düzenlenen 5393 Sayılı Belediye Kanunu ile büyükşehir belediyeleri ile nüfusu elli binin üzerinde olan belediyelerde kadın ve çocuklar için koruma evleri açma zorunluluğu getirilir. Ancak bu düzenleme pratikte uygulanmaz. Türkiye'te toplumsal cinsiyet eşitliğinin izlenmesi 2021/2022 raporunda 30 büyükşehir belediyesi eşitlik mekanizmaları, bakım ve destek hizmetleri, sığınma evleri ve kadın danışma merkezleri gibi hizmetler açısından incelenmiştir. Rapora göre 30 büyükşehir belediyesinin 12'sinde kadın danışma merkezi, 11'inde sığınmaevi vardır (Toksöz ve ark., 2022: 37). 30 büyükşehir belediyesi içinde 14 adet kreş/oyun odası gibi merkezler vardır (Toksöz ve ark., 2022: 38). Belediyelerin bakım ve destek hizmetlerine dair uygulamaları bu çalışma açısından önemlidir. Büyük oranda kadınların sorumluluğunda olan çocuk, hasta ve yaşlıların bakım hizmetlerinin kamusal hizmetlere dönüşmesi kadınların zaman yoksulluğunun giderilmesinde önemlidir. Nitekim görüşmelerde görüleceği gibi katılımcılar sıklıkla zaman yoksulluğundan kaynaklı yaşadıkları sorunlardan bahsetmiştir.

İki binli yılların başında AB uyum politikalarının da etkisiyle hak ve özgürlüklere dair atılan adımların yerini giderek istikrarsızlaşan politikalar ve cinsiyetçi çıkışlar almıştır. Başlangıçta islami referanslara mesafeli duran ve muhafazakâr demokrasi söylemini benimseyen iktidar, giderek yükselen oy oranları sayesinde otoriterleşme eğilimiyle birlikte ikinci dönemine girer. Uzlaşan neoliberalizm ve patriarka; kadınların beden, cinsellik ve emek üretimini düzenlenmeye yönelik politikalar üretmiş, toplumsal cinsiyet eşitliği yerine toplumsal cinsiyet adaleti gibi bir kavramla eşitlik ve özgürlük meselesinin üstü örtülmüştür. AKP, iktidarının birinci döneminde kadına yönelik oldukça aktif politikalar yürütmüş ancak yürütülen politikalar genellikle aile merkezli olmuştur. Kadını ilgilendiren politikaların hane içindeki eş ve annelere yönelik olduğu söylenebilir. Kadınlara aile içinde tarihsel rolleri sıklıkla hatırlatılmış, aile kurumunun korunmasına dair söylem ve politikalar eşitlik siyasetinden ve kadınların haklarından daha fazla ön plana çıkmıştır.

2.5 AB UYUM SÜRECİNDEN KOPUŞ VE KADIN POLİTİKALARI

22 Temmuz 2007 seçimleri ardından ikinci dönemine başlayan AKP hükümetinin şiarı “yola devam” şeklinde olur. Partinin 2007 seçim beyannamesi ve hükümet programı aile odaklıdır. Ekonomik, sosyal, kültürel ve manevi değerleri güçlü bir aile yapısı kutsanır. (AK Parti Beyanname, 2007: 101). İkinci hükümet döneminde neoliberal dönüşüm projesi hızla ve derinleşerek devam eder. Kadın, aile ve annelik söylemleri muhafazakâr ve İslami iktidarın hegemonik inşasında ışıldayan bir gösterge olarak iyice ön plana çıkar. Cinsiyetçi dil, dini referanslar ve ahlak kodlarıyla çerçevelenmiş aileci bir retorikle İslami ve muhafazakâr restorasyon dönemine geçiş bu dönemde gerçekleşir (Güneş-Ayata ve Doğangün, 2017: 611). İktidar, 2007 Seçim Beyannamesi’nde, “Aile, Kadın, Çocuk ve Yaşlılar” başlığı altında aile merkezli ve aile kurumunu güçlendirecek politikalar yürüteceğini beyan eder.

Daha önce de üzerinde durulduğu gibi, insanların öznel deneyimleri sonucu hissettiği duygular yapıdan ayrı düşünülemez. Yapının ya da söylemin özneyi tek başına belirlediğini söylemek elbette güçtür ancak özneyi tüm bunlardan azade olarak da ele alamayız. Keza, kadınların annelik deneyimleri, anneliğe dair hissettikleri, düşündükleri, kendilerini

değerlendirmeleri de içinde buldukları yapısal koşullar içinde şekillenir. Nitekim annelik açısından, duygular ve yapısal koşulların bağı anneliğin tarihi bölümünde ele alınmıştı. Bu kısa hatırlatmadan sonra, iktidarın özellikle ikinci döneminden sonra ön plana çıkan politika ve söylemlerinin kadınların annelik deneyimleri üzerinde olumsuz etkileri olduğu söylenebilir. Neoliberal muhafazakâr patriarkanın kendini iyice gösterdiği bu dönemde iki temel konu kadınların annelik deneyimleriyle yakından ilişkili olarak ön plana çıkar: Birincisi kadın istihdamına yönelik yürürlüğe konulan yapısal düzenlemeler; ikincisi ise ilk dönemden devralınan aileci ve pronatalist retoriğin kurumsallaşma derecesinde yaygınlaşması ve meşru hale dönüşmesidir. Bu sebeple uyum süreci sonrasında bugüne kadar gelen süreç iki bölüm hâlinde incelenecektir: Önce kadın istihdamı ve çalışma koşullarına ve ardından aileci söylem ve pronatalist politikaların uygulama alanlarına bakarak devam edelim.

Kadın istihdamı ve çalışma koşullarındaki değişim bu çalışma açısından önemlidir çünkü, neoliberal dönemde gelişen yeni annelik modeli orta ve üst sınıf kadınlara çocuklar için işten çekilmeyi yoksul kesim için ise esnek zamanlı çalışma yöntemiyle çocukları büyütme ve çalışma işini bir arada götürmeyi önerir. Görüşmelerde görüleceği gibi kadınların annelik deneyimlerinde öznellik önemli bir probleme dönüşmüştür. Öznellik problemi denilirken kadın kimliğinin annelik kimliği içinde erimesi, kendiliğin sadece anne olmaya dönüşmesi kastedilmektedir ki bu konular bir analiz birimi olarak başlıklandırılmıştır. Çalışma ve istihdam koşullarındaki eşitsizlik nedeniyle kadınlara bırakılan kimlik alanları anne ve eş olarak daraltılır. Meslek ve çalışma hayatında olmak sadece ekonomik özgürlük ve geçinmekle ilgili bir mesele değildir. Meslek ya da profesyonel uğraşlar bir aidiyet alanı olarak kimliğin en önemli bileşenlerinden biridir. Kadınların mesleki alanlarını daraltmak aynı zamanda kimliklerini de daraltmak anlamına gelir. Yapıyla özne, duygularla politika arasındaki ilişkiyi daha sahîh bir şekilde görebilmek için kadın istihdamının neoliberal dönemdeki değişimini izlemek gerekir.

İki binli yılların başından itibaren kadın istihdamının giderek düştüğü, kadınların iş gücünden dışlandığı ya da kayıt dışı piyasalarda çalışmak zorunda bırakıldığı görülür. 2000-2005 yılları

arasındaki ILO raporlarına göre iş gücüne dâhil olmayan kadınların sayısında 276 bin artış vardır ve dört kadından sadece biri çalışmaktadır (Toksöz, 2007: 8). Derinleşerek devam eden neoliberal uygulamalarla birlikte işçi hakları asgariye indirilmiş, sosyal devlet uygulamaları geri çekilmiştir. Toksöz, son yirmi yıl içinde kadınlarda esnek zamanlı ve kayıt dışı çalışma saatlerinin artmasına ve taşeronlaşmaya dikkat çeker (2016: 73-74). 2006'da informel çalışma oranı 48%'dir ve bu oranın 66%'sı kadınlardır (Toksöz, 2007: 8). Sosyal-İş'in verilerine göre kadın işsizlik oranları 1989'da 9%, 1999'da 7,6%, 2009'da 14,3%'tür (2010). Kadınların ülke nüfusuna oranla istihdama katılımları, 2018'de yüzde 32,9, 2019'da yüzde 32,2 ve 2020, yüzde 29,7 oranlarındadır (OECD, 2020). Her geçen yıl gerileme eğiliminde olan bu oranlarla Türkiye OECD ülkeleri içinde kadın istihdamının nüfusa göre en düşük oranda olduğu ülkeler içindedir. Kadınların iş piyasasından çekilmesinde iktidarın çalışan kadına bakışının payı olduğu şüphesizdir. İslami ve muhafazakâr değerlerle inşa edilen anlam dünyası içinde kadının rolü giderek aile içine sıkıştırılır.

İktidarın dilinde kadının birinci görevi, aile içinde "sağlıklı nesilleri yetiştirmek ve ailede mutluluğu sağlamak" olarak belirlenmiştir. Kadının çalışma hayatında ya da kamusal alandaki varlığı aile içindeki sorumluluklarını yerine getirmesi koşuluna tabidir. Esnek çalışma formülasyonu, muhafazakâr ailecilikle neoliberalizmi uzlaştırır. Bu formül sayesinde orta ve alt sınıf kadınlar esnek ve yarı zamanlı çalışmaya ya da güvencesiz çalışmaya mecbur kalır. Esnek çalışma saatleri sayesinde kadın hem ev içinde geleneksel rolünü sürdürür hem de ucuz iş gücü olarak serbest piyasa koşullarında istihdam edilir. Kadınların istihdam edilmelerinde en çok tercih edilen yöntem haline gelen esnek zamanlı çalışma (Toksöz, 2016: 77) kadınları aynı anda hem ev işi ve çocuk bakımında tutan hem de istihdama dâhil etmeye çalışan çelişkili bir modeldir. Bu model, kadınlara sunduğu ev eksenli çalışma, çağrı üstüne çalışma, kısmi zamanlı çalışma, belirli süreli çalışma, uzaktan çalışma şeklinde seçenekleriyle hane içini üretim birimine dönüştürür. Bu yöntem sayesinde, kadınlar ev işlerini aksatmadan ucuz iş gücü olarak istihdamda kalabilir. Ancak esnek çalışma modeli, kadınları sosyal güvenlik sisteminin sunduğu haklardan mahrum etmiş ve güvencesiz çalışma koşullarına itmiştir. Esnek ve kısmi zamanlı çalışma modeli, kadınların sadece piyasadaki

emeğini sömürmekle kalmaz. Aynı zamanda kadının ev içinde çocuk bakımı ve yuva işlerinde kalmasını sağlayarak onların gönüllü emeğini de sömürür.

İş ve aile yaşamını uzlaştırma çabası kadınları çifte iş yüküyle karşı karşıya bırakır. Doğurganlık artırmayı hedefleyen politikalar, çocuk, hasta ve yaşlıların bakım sorumluluğu ve ev işlerini kadınlara yükleyen muhafazakâr ve ataerkil ideoloji zamanın ruhuyla çelişir. Muhafazakâr değerlere bağlı kalarak kadınları istihdamda tutmanın kolay yolu güvencesiz ve esnek zamanlı çalışma modeli olmuştur. Diğer yandan ucuz iş gücü sağlamak için nüfus artışını destekleyen ekonomik kalkınma modeli aile kurmayı ve anneliği teşvik etmektedir. Bu haliyle iki binli yıllar sonrası ekonomi politiğin kadınları istihdamda tutma ile muhafazakâr aile değerleri arasında sıkıştığı söylenebilir. Aileyi ve anneliği kutsamak, anne olmaya gönderilen dini referanslar kadınların gönüllü emeğini almayı kolaylaştıran bir formüldür. Aileye yapılan güçlü vurgu, sosyal devletin kendini geri çektiği bir düzende yoksulluğa karşı tampon olur. Kutsal aile, hasta, yaşlı ve çocuk bakım sorumluluğunu devletin üstünden alıp hane içindeki kadınların eline bırakır. Nitekim, bakım emeği ve ev işlerinin eşitsiz bölüşümü bu çalışmada önemli bir sorun olarak belirmiştir. Yapılan derinlemesine görüşmelerde kadınların çifte iş yükünü sırtlanmalarından dolayı ortaya çıkan sorunlar literatürle uyumludur. Türkiye’de istihdamdaki erkeklerin ev işleriyle çocuk bakımına ayırdığı süre günde 43 dakika iken, istihdamdaki kadınların aynı işler için ayırdığı zaman 4 saat 3 dakika olarak bulgulanmıştır. Çalışmayan erkeklerde bu süre 1 saat 12 dakika iken çalışmayan kadınlarda 5 saat 43 dakikadır (Ulutaş, 2013: 86).

2008 yürürlüğe girmiş olan 5763 Sayılı İş Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun sayesinde 150’den fazla kadının çalıştığı işyerlerinde kreş açma ve emzirme odası bulundurma zorunluluğu kaldırılmıştır. Bu düzenleme emziren ya da küçük çocukları olan kadınların iş hayatında kalma koşullarını zorlaştırır. Kreş ve bakımevlerine kamudan yeterli bütçe verilmemesi, kamu kreşlerinin sayıca yetersiz olması, özel kreşlerin pahalı olması kadınların iş hayatıyla bağını zayıflatır. Bu koşullar altında kadınların iş hayatında çekilmesi tercihten çok zorunluluk olarak görülebilir. Kadınlar öncelikle daha

dezavantajlı koşullarda çalışmaktadır (Toksöz ve ark., 2022: 131).⁴⁶ Tüm bu zorlukların haricinde kreş ve yaşlı bakım hizmetlerinin kısıtlılığı kadınları işi bırakmak mecburiyetinde bırakır. Bakıcı veya kreş ücretleri kadınların maaşlarının büyük kısmını kapsamakta, bu durumda kadınların işten ayrılması “zorunlu bir tercih” haline gelmektedir. Kadınların aldıkları ücretlerle kreş maliyetini karşılamakta zorlanırlar. Maliyetini karşılayabilecekleri kamu destekli kreşlerin sayısı sınırlıdır ve genellikle çalışma saatleri özel sektörün çalışma saatleriyle uyumsuzdur. Örneğin özel sektörde çalışan kadınlar hafta sonları çalışıyor olsalar bile kreş ve bakımevleri hafta sonu kapalıdır. Kadınların aldıkları ücretlerin kreş maliyetini karşılayamıyor oluşu ve çalışma saatlerinin kreş saatleriyle uyumsuz olması onları zorunlu olarak ev kadınlığı statüsünde tutmaktadır. Üstelik, anne olduktan sonra iş hayatından çekilmek ve kendini çocuklarına adanmak iktidarın söylemi tarafından onaylanan, takdir edilen bir durumdur. Yapılan görüşmelerde katılımcılar; kreş bulma, kreş saatleri ve iş saatlerini uyumlulaştırma, kreş maliyetlerini karşılama gibi konularda güçlük çektiklerini belirtmişlerdir. Uygun kreş veya bakıcı bulma; işe dönüp/dönmeme kararı alma aşamalarını kendi annelik deneyimleri içinde en yıpratıcı ve zorlu zamanlar olarak hatırladıklarını söylemişlerdir.

Çocuk bakım işi tamamen özel alana ait bir mesele olarak görülmekte, çalışma hayatında kalan kadınların bu sorunu yine hane içinde çözmesi beklenmektedir. Çalışan ebeveynin çocuklarını emanet edeceği yer sorunu genellikle büyük annelerle giderilir. Bakım işlerini ebeveynler arasında eşitlikçi şekilde bölüştüren ya da sosyal devlet olanaklarıyla destekleyen uygulamaların yokluğunda bulunan çare ailedeki diğer kadının emeği olur. Genellikle büyükannelerin verdiği bakım hizmeti ücretlendirilmez, aile içindeki büyük kadınların torunlarına sevgiyle ve fedakârca bakmaları beklenir. Böylece sosyal devletin sorumluluğu olan kreş açma işinin maliyeti yine kadınların omzuna yüklenmiş olur. Görüldüğü gibi

⁴⁶ CEİD verilerine göre; Cinsiyete göre toplam çalışma süreleri kadınların 8,03 erkeklerin 07,11 saat; çalışanların günlük istihdam süreleri kadınların 04,32 erkeklerin 0,24 saat; çalışanların günlük ödenmeyen çalışma süreleri kadınların 03,31 saat, erkeklerin 00,46 saatdir. Cinsiyete göre kazanç farkı yükseköğretim mezunlarında yüzde 75, lise altı eğitimlilerde yüzde 62 oranında kadınlar aleyhindedir (CEİD, 2021: 131)

iktidar, ev işlerini, çocukların ve yaşlıların bakımını sadece kadınların sorumluluğunda gören bir perspektiften yapısal düzenlemeleri hayata geçirmiştir. Bu düzenlemeler iyi niyetli görünse bile, bakım işindeki sorumlulukları anne, baba, devlet ve işveren arasında eşit bir şekilde paylaşmaya yönelik değildir. Yaptıkları düzenlemelere rağmen iktidar sıklıkla kadınları evde çocuk bakmaya yönelten bir söylemle politikalarını sürdürür. Örneğin, ekonomiden sorumlu devlet bakanı Mehmet Şimşek artan işsizliğin sebebinin kadınları çalışma hayatına katılması olduğunu söyleyerek çalışan veya çalışma hayatına katılmak isteyen kadınları ekonomik krizin sorumlusu olarak göstermiş, yönetimin basiretsizliğini ekonomik krizden muaf tutmuştur (Cumhuriyet, 2009). Benzer şekilde Bakan Veysel Eroğlu, kendisinden iş talebinde bulunan kadınlara “evdeki işler yetmiyor mu?” diyerek cevaplamıştır (Çatlak Zemin, 2009). Bakan Şimşek ve Eroğlu’nun sözlerinde, patriyarkanın sarsılmasından ortaya çıkan korkunun izi sürülebilir. Bu sözlerde, çalışan kadının aile hayatının yıkılacağı, ev işleri ve çocukların bakımını ihmal edeceği ve karısını çalıştıran erkeğin mahallede küçümseneceği, ailenin namusunun tehlikeye gireceğine dair yerleşik korkular zımnen açığa çıkar. Muhafazakâr zihin haritasında kadınların çalışması namus, yoksulluk ve aile düzeninin yıkımı gibi korkularla kodlanmıştır (Buğra, 2010: 9-10).

Kadının emektar eş ve fedakâr anne rolünün hayata geçmesi için hem yapısal düzenlemeler gerçekleşir hem de sembolik dinamikler üretilir. Diğer yandan patriarkayla uzlaşan neoliberal uygulamalar kadın emeğini sınırsızca ve kuralsızca piyasaya eklemeler. Kadınların başta iş yaşamı olmak üzere kamusal hayatın her alanında erkeklerle eşit şekilde yer alabilmeleri için bakım ve ev işlerini eşitlikçi bir şekilde yürütecekleri düzenlemeler gerekir. Bir başka deyişle annelik kadar babalık sorumluluklarını da ön plana çıkaran bir toplumsal yapının oluşması için bütünlüklü ve kapsayıcı düzenlemeler gerekir. İş ve aile yaşamını uzlaştırmaya yönelik çözümler sosyal hak anlayışı ve toplumsal cinsiyet eşitliği prensibiyle kurumsallaşmalıdır.

AKP, aile ve dini yeniden yorumlamış, aileyi toplumsal düzenin sürmesi için gerekli birleştirici güç olarak kabul etmiştir. Aile, hem toplumsal düzenin sürdürülmesini sağlayan temel kurum hem de temel bir tüketim birimi olarak araçsallaşmış ve önem kazanmıştır. Aile

bir ilişki sistemi ve mekân olarak cinsiyetler ve kuşaklar arası iktidar ilişkilerini düzenleyen bir alandır (Sancar, 2014: 233). Toplumsal ilişkilerin düzenlenme mekânı, imgesi ve stratejik nesnesi olan aile içinde otorite, sevgi, bağlılık, itaat, yardımlaşma gibi politik ve toplumsal sonuçları olan anlamlar üretilir (Sancar, 2014: 233). Hem gelenek hem de dini referanslar aile içinde kadına ve erkeğe düşen rolleri doğallaştırır ve meşruiyet kazandırır. İslamiyet’e göre erkeğin reisliği, kadının kocasına itaati ve çocuklarına annelik etmesi tanrının iradesiyle var olmuştur. Evin reisi olan kocanın karısıyla ilişkisi başın bedenle bağına benzer. Kuran’dan referansla gelen bu ilişki erkeğin kadın üstünde kuracağı iktidarı meşrulaştırır (Berktaş, 2007: 37-38). Böylece geleneksel aile Kuran’dan gelen referansla kutsal, değişmez ve dokunulmaz bir konuma yerleşir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinden, rollerin değişiminden bahsetmek ise Allah’ın kelamına karşı gelmekle bir tutulur (Berktaş, 2007: 37-38). Nitekim, AKP’nin parti programının kadınla ilgili bölümünün başında, “kadınlar sadece toplumumuzun yarısını oluşturdukları için değil, her şeyden önce birey ve sağlıklı nesillerin yetiştirilmesinde birinci derecede etkin oldukları için, yılların ihmali sonucu biriken her türlü sorunlarıyla ilgilenilmesi, partimizin öncelik verdiği bir konudur” şeklinde yer alan bu ifade iktidarın nezdinde kadının yerini gösterir (2022, AK Parti Parti Programı). Bu ifadede kadın kimliği sadece annelikle kuşatılmakla kalmaz; kadınlar bir de gelecek nesillerin sağlıklı yetiştirilmesinden sorumlu tutulur. Kadınları sağlıklı nesiller yetiştirmekten sorumlu tutan ifade; onları, cinselliği denetleme pratiklerinin, çocuk yetiştirme siyasetinin ve cinsiyet rollerinin ve ifadelerinin hem öznesi hem de nesnesi haline getirir.

Diğer yandan şunu da söylemek gerekir. Kadının, sadece aile içinde tanınması, geleneğin ve neslin üreticisi olarak nesneleştirilmesi gibi meseleler AKP muhafazakârlığına Cumhuriyet rejiminden intikal eden sorunlardır. Ancak, neoliberalizm aile kurumunu da dönüştürmüş ve aile kamusal alanın dışındaki en önemli tüketim birimi haline gelmiştir (Özkazanç, 2015: 164). Kadınlar bu tüketim biriminin yürütücü öznelidir. Bu sebeple doksanlı yıllardan itibaren aile ve özel olarak da annelik piyasa tarafından desteklenen ve sürdürülmesi istenen bir kurum olarak varlığını sürdürür (Özkazanç, 2015: 164). O halde, iktidarın kadınlara ulaşmak için aile eksenli politikaları strateji olarak kullanmasını, kadınları ev ve bakım

işlerine tayin etmesini sadece muhazakârlıkla ya da ahlak, gelenek, hayırseverlik ve dinsel gelenekler gibi saiklerle açıklamak yanlış olacaktır.

AKP iktidarının ikinci hükümeti döneminde aileci söylemin ön plana geldiğini, doğurganlığın artırılmasına yönelik müdahalenin giderek arttığını, kadınların nüfus politikalarının bir nesnesi haline geldiğini görürüz. İktidar aile söylemi altında kadınların emeklerine, bedenlerine ve kimliklerine el koyabileceği çok daha aktif nüfus politikaları izler. Erdoğan'ın “Bir olur garip olur, iki olur rakip olur, üç olur denge olur, dört olur bereket olur, gerisi Allah Kerim” (Bianet, 2014) gibi farklı varyasyonlarla defalarca tekrarladığı sözlerde iktidarın biyosiyaseti, kadın bedeni ve yaşamını düzenleme gayreti somutlaşır. Atasözlerinin, kafiyeli sözlerin ve kısa sloganların (en az üç çocuk!) defalarca yinelenmesinin, dillere pelesenk olmasının ve popüler kültürün bazen ciddiyetle benimsediği bazen mizahına alet ettiği bir malzeme haline dönüşmesinin altını çizmek gerekir. Bu sayede şahsi ve özgür irade ile belirlenecek anne olma/olmama ve çocuk sayısını belirleme kararı kadının elinden alınıp her cenahtan uzmanın tartışacağı, fikir beyan edeceği, bilirkişilik yapacağı bir meseleye dönüşür. Adeta kadın bedeni bir masaya yatırılmakta ve ondan kaç çocuk çıkacağı konusunda iktidar ya da muhalif “bilirkişiler” tartışıp, hüküm vermektedir.

Başbakan Erdoğan, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü Uşak'ta katıldığı bir panelde, “Biz genç nüfusumuzu aynen korumalıyız. Bir ekonomide aslolan insandır. Bunlar Türk milletinin kökünü kazımak istiyor. Yaptıkları aynen budur. Genç nüfusumuzun azalmaması için en az üç çocuk yapın” (Bianet, 2008) diyerek doğurganlığın artırılmasını bir devlet politikası olarak benimsediğini açıkça gösterir. Erdoğan, sonraki günlerde kadın bedenini disipline etme arzusunu sıklıkla yinelemiştir. Katıldığı birçok platformda ailelere en az üç çocuk yapmakla ilgili telkinde bulunmuş, 2013 yılında ise “üç çocuk millete hibe edin” (T24, 2013) sözleriyle bedeni kuşatan ve hayatın tamamına nüfuz eden denetim arzusunu açıkça ifade etmiştir. Erdoğan aynı konuşmasında, en az üç çocuk tavsiye etmesinin başbakan olarak en doğal hakkı olduğunu söylemiştir.

Değişen nüfus politikası, piyasanın ucuz iş gücü ihtiyacına dinsel ve geleneksel referanslarla çözüm bulma arayışı olarak yorumlanabilir. Kadınları geleneksel rollerine ve daha çok çocuk doğurmaya davet eden bu söylem iktidarın kadın bedeni üzerinde tahakküm kurma arzusunu gösterir. Erdoğan'ın sözlerinde Türklük unsuruna yapılan gönderme milliyetçi ve öjenist imalar taşır. Öjenisttir çünkü artması gereken nüfus Türkler olarak çerçevelenmiştir. Doğurganlığa yönelik bu politika kadınları evde tutup iş gücü piyasalarını erkeklere bırakarak işsizliğe geçici bir çözüm bulur aynı zamanda genç nüfusu artırarak neoliberal piyasa koşullarına ucuz emek sağlar. Erdoğan'ın her fırsatta tekrarladığı üç çocuk sloganı, kadın kimliğinin annelikle sınırlandırılmasının artık bir devlet politikasına dönüştüğünü tescil ettiği için bu çalışma açısından ayrıca önem taşır. Nitekim Başbakan Erdoğan bir başka konuşmasında, “Kadının iş hayatındaki konumu onun anneliğini asla geriye atmamalıdır. Çalışıyorum diye annelikten imtina eden bir kadın aslında kadınlığını inkâr ediyor demektir. Anneliği reddeden, evini çevirmekten imtina eden bir kadın iş hayatında ne kadar başarılı olursa olsun eksiktir, yarım"dır”(Cumhuriyet, 2016) diyerek kadın olmayı anne olmakla eşitler. İktidar hem kurduğu dil ile hem de reel politikalarıyla makbul bir anne modeli belirleme gayretindedir. Benzer sözler iktidarı temsil eden başka kişilerden de gelir. Örneğin, Sağlık Bakanı Müezzinoğlu, “Annelerin, annelik kariyerinin dışında bir başka kariyeri merkeze almamaları gerekir” (Bianet, 2015) diyerek kadınların kariyer planlamasını belirleme yetkisini kendi üzerine alır. Müezzinoğlu'nun sözleri tepki çekmiş olmasına rağmen tekrar bir açıklama yapmıştır ve “Annelik tartışmasız bir kariyerdir. Erkeklerin sahip olamayacağı bir kariyerdir. Asla tartışılmaz. Annelik bir kariyerdir ve kutsal bir kariyerdir” (Hürriyet, 2015) demiş, böylece kutsal annelik söylemini referans vererek ifadesini güçlendirmiştir.

Görüldüğü gibi iktidar, sadece anne kimliği altında olunca kadınları muhatap alır. Kadın anne vasfı taşıdığı anda devletle ilişki kurabilir. Üstelik iktidar, kadınlara kaç çocuk doğuracağını buyurma yetkisini kendinde görür, ancak bu doğrulacak çocukların hangi ekonomik ve sosyal koşulların içine doğacağını tartışmaz. Hepsinden önemlisi, çocuğu doğuracak olan kadının iradesi yok sayılır. Kadınların kariyerlerini, çocuk sayılarını, doğurup doğurmayacaklarını belirlemeye yönelik politikalar kurmak, kadın bedenini devlet denetimine açma arzusunu

gösterir. Devletin nüfus politikalarını ve ekonomiyi yönetmedeki başarısızlığını telafi etmek için ilk akla gelen ve en kolay görünen çözüm kadın bedenini araçsallaştırmaktır.

Aileci politikaların önemli göstergelerinden biri Şartlı Nakil Transferleri (ŞNT) uygulamasıdır. ŞNT, yoksul ailelerin çocuklarına eğitim ve sağlık harcamaları şartıyla sosyal yardım yapan bir programdır. Erdoğan, ŞNT'yle ilgili olarak “Biliyoruz ki o annenin şefkatteki farklılığı, annenin yavrusuna olan bağlılığı, bir babaya göre çok farklıdır” (Yeni Asya, 2006) sözleriyle bakım emeğini vicdani referanslarla kadınlara yüklemiştir. Para transferleri kadınları güçlendirme amacıyla annelere yapıldığı söylenmiş ancak bu haktan eşî vefat etmiş bekar kadınlar faydalanabilirken boşanmış kadınlar program dışı bırakılmıştır. Boşanmış anne diğer annelerle eşit haklara sahip değildir. Boşanmış kadınlar aile kurumu için tehdit olarak görülür (Öztan, 2014: 182). Aile kurumunun bir parçası olmayan/olamayan kadınların öznellikleri önüne bariyer konmuş, bekar kadınların varlığı tanınmamıştır. ŞNT uygulaması gösterir ki, annelik ancak anne baba ve çocuklardan oluşan normatif ailelik kurumu içinde değerlidir. Diğer aile formlarındaki anneler o kadar da kutsal değildir. Devlet kadınlarla ilişkisini sıklıkla kutsadığı “annelik makamı” üzerinden değil aile üzerinden kurar. Özkazanç’a göre heteronormatif, evli ve çok çocuklu Türk ailesi makbul aile modelidir (2015: 168). Bu modele uymayanlar örneğin evlenmeyip birlikte yaşayanlar, dul veya boşanmış olanlar, anneliği reddedenler, farklı etnisiteler ve farklı cinsel yönelimler “onlar” olarak işaretlenerek damgalanır (Özkazanç, 2015: 168).

Makbul anne modeli, ev içi hizmet ve bakım yükümlülüklerini kadınların üstüne yıkmak için uygun bir söylem alanı açar. Bu söylem alanı içinde kadınların fedakârlığı, anne şefkati, çocukların anne bakımına muhtaç olduğu, yuvayı dışı kuşun yaptığı gibi bilindik sözlerin yanı sıra kamusal alanın pisliklerinden uzakta, masum, saf ve temiz bir aile ile içindeki anne ve çocukları tahayyülü vardır. Duygulara ve doğaya referans veren bu model kadınların bu işleri gönüllü olarak üstlendiğini/üstlenmesi gerektiğini varsayarak sosyal devletin hizmet ve güvencesinin yokluğuna meşruiyet sağlar. Bu sorumlulukları gönüllü olarak üstlenmeyen, üstlense de hakkıyla yerine getiremeyen kadınların payına yetersizlik ve suçluluk duyguları altında ezilen bir kendilik algısı düşer. İlerleyen bölümlerde kadınlarla yapılan görüşmelerde

görülecektir ki kadınlar bu yükümlülükleri hiç de gönüllü olarak üstlenmemekte, anne olmaya yapıştırılan zorunlu rolleri sorgulamakta, hissettikleri suçluluk ve kaygıyla üstlerine bırakılan ağır sorumlulukların ilişkisini kurabilmektedir.

Aileci söylemin yükselişinde önemli bir kırılma noktası, 1989 yılında başbakanlığa bağlı olarak kurulan Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığının isim değişikliğiyle gerçekleşir. Kadın hareketinden gelen itirazlara rağmen 2011 yılında seçimlerin hemen ardından, bakanlığın yeni adı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na (ASPB) dönüştürülmüş, böylece kadın ailenin içinde görünmez kılınmıştır. Bu düzenlemenin sembolik önemi vardır. En başta bu isim değişikliği aileyi sosyal politikaların bir nesnesi olarak araçsallaştırır. Kadın sorunları ve kadın olmaktan kaynaklı eşitsizlikler yok sayılırken, kadınları ilgilendiren meseleler sosyal hizmet politikalarının içine sıkıştırılmış olur (Güneş-Ayata ve Doğangün, 2017: 620). Feminist örgütler, Kadın ve Eşitlik Bakanlığı ismi altında bir bakanlık kurulmasını istedikleri halde iktidar kadın kelimesini atıp ailenin altını çizmiştir. Kadın örgütlerinin taleplerine rağmen kadın kelimesinin bakanlıktan kaldırılması aile dışında kalan kadının devlet nezdinde bilinçli bir şekilde yok sayılmak istendiğinin göstergesidir. Kadın artık birey olarak değil, aile içindeki konumuna göre eş, anne ya da evlat olarak bir kimlik kazanabilir. Kadınların eşitsizliğiyle ilgili politikalar içinde “aile”, “sosyal”, “yardım” gibi kelimelerin yer aldığı bakanlıkların içine sıkıştırılmakta, eşitlik ve haklar gibi ifadeler politik alandan silinmektedir. Nitekim 633 Sayılı KHK ile bakanlığın görevleri arasına şu madde eklenir: “Sosyal ve kültürel dokudaki aşınmalara karşı aile yapısının ve değerlerinin korunarak gelecek nesillere sağlıklı biçimde aktarılmasını sağlamak üzere; ulusal politika ve stratejilerin belirlenmesini koordine etmek, aile bütünlüğünün korunması ve aile refahının artırılmasına yönelik sosyal hizmet ve yardım faaliyetlerini yürütmek, bu alanda ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile gönüllü kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak” (Resmî Gazete, 2011). Israrla ailenin altının çizilmesi, aile yapısı ve değerlerinin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması gereğine yapılan vurgu kadınlara biçilen “doğurma”, “bakma, yetiştirme”, “fedakâr anneler olma”, “geleneği taşıma ve yeniden üretme” rollerini gösterir. 2018 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çalışma Bakanlığı ile birleştirilmiş

ve ismi Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı şekline dönüştürülmüştür. Son yapılan düzenlemede kadına sadece aile içinde yer tanıyan zihniyetin sürdürüldüğü görülür.

2011 sonrasında kadınlara yönelik geliştirilen politika ve söylemlerde İslami referanslar giderek artmakta, uygulamalar ise sertleşmektedir. Metin Yeğenoğlu ve Simten Coşar 2000’ler sonrası yükselen ailecilik ile 1930’ların cumhuriyetçi patriarka modeli arasında bir anoloji kurar (2014: 180). 1930’ların pronatalist ve aileci söylemiyle ulus/devlet ideolojisi kendi hegemonik bloğunu oluşturmuştur. Cumhuriyetçi ulus/devlet politikalarıyla İslami/muhafazakâr politikalar kadını geleneğin taşıyıcısı, ideolojik sistemin üreticisi ve yeniden üretim makinesi olarak aile içine yerleştiriyor olması yönünden kesişir. Sahiden de her iki dönemde pronatalist politikalar ve ailecilik hegemonya inşasında temel bir aks oluşturmuştur. Yeni Türkiye Cumhuriyeti “imtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kitle olarak” inşa edilirken patriarkayla kurulan ortaklığın bir benzeri, İslami/muhafazakâr ailecilik ve neoliberal uygulamalar arasında kurulur. Her ikisinde de ön plana çıkan söylem ailecilik ve onun fiiliyatta vücut bulan görüngüsü pronatalist uygulamalardır (Öztan, 2014, 17). 2016 yılında dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu’nun, “Bizim için doğum yapan kadın hem mübarek annelik görevini yerine getiriyor hem de aslında vatani görevini yapıyor. Doğum yapan kadınlarımızın hizmeti vatani bir hizmet gibidir ve doğum süresi o yüzden memuriyetten sayılacak” (Bianet, 2016) beyanı erken cumhuriyet dönemi politik iklimini hatırlatır. Pronatalist politikalar sayesinde devlet yeniden üretim ve kadın bedeninin denetimini sağlarken aileci politikalarla iktidarlar özel alana sızabilmektedir. İktidarın meşruiyetini güçlendirdiği, ucuz emek gücünü sağladığı, aile kurumu içinde hem çocuklara bakım verip hem de piyasalara emeğini sunabildiği için anneliğe kutsiyet atfedilir.

Yapısal düzenlemeler, fiili politikalar, sosyal projeler, medyanın ve iktidar siyasetçilerinin dili aileci ve anneci bir şekilde işlemektedir. Bundan sonraki bölümlerde aileci, pronatalist söylem alanlarının yoğunlaştığı alanlar evliliği özendirme boşanmaları engelleme, doğum ve kürtaj gibi politika ve söylemler analiz edilecektir.

2.5.1 Evlilikleri Özendirme ve Kolaylaştırma

2004 yılında Ailem Türkiye ismiyle başlatılan uygulama evlenecek çiftleri cinsellik, üreme, aile hayatı hakkında bilgilendirmeyi amaçlar. Bunun için oluşturulan Aile Rehberi kitaplarında sağlıklı cinsel hayat, gebelik ve “gerdek gecesinde yapılacaklar”la ilgili öneriler yer alır (Canel, 2012). Evlenecek çiftlere dağıtılan kitap içindeki cinsiyetçi ve kadın düşmanı sayılabilecek ifadeler nedeniyle kadın örgütleri tarafından protesto edilir.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının icraatlarından biri de erken yaşta yapılacak evlilikleri teşvik etmek olmuştur. Bakanlığın öncülüğünde, evlenmek isteyen 25 yaşın altındaki gençlere faizsiz 10 bin lira kredi verileceği bildirilmiştir. Gençlik ve Spor Bakanlığı üniversite öğrencilerinin evlenmeleri hâlinde genç karı kocanın devlet yurtlarından ücretsiz olarak faydalanabilmelerini ve öğrenim kredisi borçlarını silmeyi vaat etmiştir (NTV, 2013). Erdoğan, öğrencilere seslenerek, evliliği ertelememelerini ve çok seçici olmamaları nasihat etmiş, aksi durumda boşa kalacaklarını söyleyerek evlenmemiş olmayı bir başarısızlık olarak tarif etmiştir.

2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı öncülüğünde Aile İrşat ve Rehberlik Büroları hayata geçirilir. Müftülükler vasıtasıyla çalışan bürolar dini ve milli değerleri benimseyen bir aile olabilmek hususunda öğrenci yurtlarında, fabrikalarda, gençlik merkezlerinde, kreş ve bakım evlerinde eğitimler verip rehberlik hizmetleri sağlar (Diyanet, 2015).

Aile ve Sosyal Politikalar bakanlığı 2011 yılında Aile Eğitim Programı (AEP) uygulaması başlatır. Uygulama, aile sorunlarını çözüme stratejileri içeren eğitim modüllerinden oluşur. Modüllerde çiftlerin evliliğe nasıl hazırlanacakları, evlilik hayatından ne beklenmesi gerektiği, sorunların nasıl çözüleceği gibi özel alanı standardize etmeye dayanan bir yaklaşım vardır. Aile Eğitim Programı'nın çalışan kadına tavsiyeler bölümü ise, çalışan kadınlara çocuk bakım ve ev işleri konusunda kocalarından ne gibi “yardımlar” isteyebileceği konusunda standartlar oluşturur (Canel, 2012: 56). Eğitim modülleri, çocuk bakım işini

kadına devreden ve onu yardım alan, minnetkar bir konuma düşüren bir dille yazılmıştır. İçindeki cinsiyetçi dil bir yana böyle bir programın başlı başına varlığı bile devletin özel alanı denetlemesi olarak tartışılabilir.

2.5.2 Boşanmaları Önleme

Evliliği özendirmek kadar boşanmaları engellemek de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın ilgi alanındadır. Bu amaçla, Adalet Bakanlığı ile ittifak kurulmuş, Aile Mahkemeleri boşanma sürecindeki çiftleri danışmanlık almaya yönlendirmek üzere yetkilendirilmiştir. “Bir kez de aile danışmanına sor” projesiyle aile mahkemesi yargıçları boşanma sürecindeki çiftleri sosyal hizmetler merkezine danışmanlık almak üzere yönlendirebileceklerdir. Bu danışmanlık uygulamasıyla boşanma oranlarını azaltmak amaçlanır. Bir kez de aile danışmanına sor uygulamasıyla 20 bin evliliğin “kurtarılması” planlanmıştır (Sabah, 2013). Oysa ki çift ve aile terapilerinin öncelikli amacı evliliği sürdürmek değil, kişiler arası iletişim sorunlarını çözmek, boşanma veya evlilikte kalma kararının sağlıklı bir iletişim içinde kalarak almaları yönünde bireylerle strateji geliştirmektir. Hiçbir çift terapisti, danışanları adına karar veremez, onları evli kalmaya veya boşanmaya teşvik edemez. Görüldüğü gibi aile mahkemelerindeki uygulama “evlilikleri kurtarmak” amaçlıdır. Evlilik kurtarmak ifadesi bireye değil kuruma öncelik verdiği için sorunludur. Boşanmayı engellemek ya da evliliği teşvik etmek gibi politikalar kadın kimliğini anne/eş konumuna sabitler, kadının öznelliğini yok sayar.

2.5.3 Doğumları Teşvik Etmeye Yönelik Popülist Politikalar

Bir önceki bölümde ayrıntılarıyla değerlendirilen Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Programı Eylem Planı (2015), kadınları çok çocuk yapmaya ve aynı zamanda istihdamda kalmaya yönlendirir. Meclise getirilen yasa tasarısına göre yarı zamanlı çalışmayı seçen kadınlar mali ve sosyal hakların yarısından faydalanacak, kıdem derecelerinin yükselmesi de yarı zamanlı çalışma süresi üzerinden hesaplanacaktır. Bir başka deyişle kadınlara sunulan yarı zamanlı çalışma olanağı kariyerlerindeki yükselme hızını ve

ücretlerini de yarıya düşürecektir. Bu uygulama fiiliyata geçirildiğinde ise kadın çalışanları işe alımlarda dezavantajlı duruma getirecektir. Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması planı açık bir şekilde doğurganlığı teşvik politikasıdır (Toksöz, 2016: 77).

Doğum Yardımı Yönetmeliği kadın bedenine ve cinselliğine yönelik devlet denetiminin popülist bir sürümü olarak değerlendirilebilir. Bu yönetmeliğe göre tek sefere özgü; birinci çocuk için 300 TL, ikinci çocuk için 400 TL, üçüncü ve sonraki çocuklar için 600 TL ödeme yapılacaktır (Resmî Gazete, 2015). Çoklu Doğum Yardım Programı, çoklu doğumları olan ailelere iki yıl süresince her bir çocuk için 150 TL devlet yardımı yapmayı vaat eder (ASHB, 2022).

Bu popülist politikalar, kadınları anne olduklarında değer atfetmekte, onların sosyal haklara erişimini anne olmaları üzerinden değerlendirmektedir. Anne olmayanı eksik olarak kuran bu söylem kadınlar arasında evli/bekar/boşanmış; çocuklu/çocuksuz, tek çocuklu/çok çocuklu gibi hiyerarşik kategoriler oluşturur. Bu hiyerarşi iktidarın politikalarıyla, yasalarla, medyanın diliyle dört koldan oluşturulur.

2.5.4 Kadın Bedeni ve Cinselliğine Yönelik Denetim: Kürtaj Karşıtlığı

Kürtajı cinayetle eş tutan yaklaşım tüm dünyada muhafazakâr, otoriter, popülist iktidarların başvurduğu bir denetleme aracıdır. Kürtaj karşıtlığı, en çok yaşam hakkı argümanı ile savunulur. Kürtaj hakkını savunanlar ise yaşam hakkına karşı ölümü savunanlar olarak itibarsızlaştırılır. “Yaşam hakkı” söylemi esas olarak hangi bedenlerin yaşayıp hangilerinin yaşamayacağını belirleme arzusu için bir kılıftır. Kürtaja, doğum kontrolüne ve hatta sezaryen doğuma karşı olmak kadınların yaşamını ve bedenini kontrol etme ve yaşam pratiklerini düzenlemek için kullanılan bir tekniğe dönüşmüştür. 2012’de çıkarılan 224 sayılı Sosyalizasyon Yasası, anne/bebek sağlığını izlemek gayesiyle gebelik testi pozitif çıkan kadının evliyse kocasının, evli değilse babasının bilgilendirilmesini sağlamıştır (T24, 2012). Bu uygulama kadınların bedenleri üzerindeki iradesinin gasp edilip önce devlete, sonra da

baba veya kocaya devredilmesidir. Bu uygulama bekar kadınların cinselliklerini denetleme işinin devlet eliyle aile içine bırakılmasıdır. Devlet, bekar kadınların gebelikleriyle ilgili babaya, evli kadınların gebelikleriyle ilgili kocaya yetki atar. Uygulama zımni olarak bekar kadınların cinsel pratiklerini marjinalleştirir. 1 Mayıs 2013'te yürürlüğe giren Sağlık Uygulama Tebliğiyle, kürtaj ödemesi yapılacak bir sağlık hizmeti olmaktan çıkarılır (Resmî Gazete, 2013). Kadınlara anneliği zorunlu olarak dayatan bu tebliğ gösterilen tepkiler üzerine geri çekilmiş, kürtaj tekrar ödeme yapılacak sağlık hizmeti kapsamına dâhil edilmiştir.

Erdoğan'ın 26 Mayıs 2012 tarihli AKP Kadın Kolları 3. Olağan Kongresinde söylediği “Her kürtaj bir Uludere'dir”⁴⁷ sözleri kadınları biyoiktidarın bir nesnesi yapma konusundaki hevesi gösterir. Kadının cinselliği, doğurganlığı, biyolojik olarak varlığı istenilen nüfusun artırılması, istenilmeyen nüfusun azaltılması için bir araç haline gelir. Yaşam hakkı sadece anne karnındaki cenin için bir insan hakları mevzusu olmakta ama kadının bedenine dair söz hakkı göz ardı edilmektedir. Anne karnındaki fetüsün Uludere'de öldürülen 35 kişiyle eşitlenmesi, cinselliği düzenleyen dilin Uludere ile birlikte ele alınması yaşam ve ölümün bir araya getirilmesi çelişkili gibi görünebilir. Esasında bu sözler; iktidarın hayat ve ölüm üzerindeki mutlak karar vericilik hevesinin tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Tıpkı, 2022'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın AKP'ye katılan Mehmet Çelebi'nin eşi Kezban Meray Çelebi'nin bir çocuğu olduğunu öğrenince söylediği⁴⁸ “bu işin kariyeri çocuk yapmak, çocuk çok önemli, bak PKK'nın 5 tane 10 tane 15 tane var” (Gazete Duvar, 2022) sözlerinde olduğu gibi... Çelebi'ye buyrulan daha fazla çocuk arzu edilen nüfusu gösterir. Ama aynı zamanda arzu edilmeyen nüfusu da gösterir! Görüldüğü gibi iktidar için asıl mevzu, kadınlar için neyin doğru neyin yanlış olduğunu söyleme yetkisine sahip olmaktır.

⁴⁷ 28 Aralık 2011'de Şırnak Uludere'de Irak sınırını geçen sivil köylüler TSK tarafından bombalanır. Olay sonucu 35 vatandaş hayatını kaybeder. Uludere, iktidarın insan hayatıyla kurduğu ilişkinin en somut göstergelerinden biridir.

⁴⁸ Cumhurbaşkanı Erdoğan, AKP'ye katılan Mehmet Çelebi'ye yönelttiği “Çocuklar kaç tane sorusuna Çelebi; “Bir tane efendim, (eşini göstererek) doktora... kariyer” cevabını vermiş. Çelebi'nin yanıtı üzerine Erdoğan “olmaz ya, bu işin kariyeri çocuk doğurmak” yanıtı vermiş. Ardından Kezban Meray Çelebi'ye dönerek “Yaş kaç” diye sormuş, “40 oldu” cevabını alınca, Allah'tan isteyelim. Devam! Çocuk çok önemli. Bak, PKK'nın 5 tane 10 tane 15 tane var” demiştir.

Son 10 yıl içinde muhafazakâr iktidarın pek çok temsilcisi benzer sözleri sarf etmiştir. Ankara Belediye Başkanı Melih Gökçek'in, tecavüz sonucu oluşan gebeliklerde “çocuğun suçu ne, devlet bakar, anası kendisini öldürsün” (Milliyet, 2012) demesi, Sağlık Bakanı Recep Akdağ'ın bu sözleri destekleyerek, “tecavüze uğrayan doğursun, devlet bakar demesi” (Haber Sol, 2022), Erdoğan'ın “Sezaryeni kaldıracamız” açıklamaları ve kadın haklarından söz edenleri anneliği reddedenler olarak etiketlemesi⁴⁹ fetüsün yaşam hakkını savunmak uğruna kadınların ölümünü, travmalarını, erkek şiddetini gözardı etmektir.

2.5.5 Annelik Üzerinden Yapılan Cinsiyetçi Ataklar ve Mizojenist Dil

Kadın ve erkek arasındaki farklar savunulurken en sık referans verilen konu anneliktir. Bu konuda en çok dikkat çeken söylem değişikliği toplumsal cinsiyet eşitliği gibi yerleşmiş bir kavramı reddedip onun yerine toplumsal cinsiyet adaleti ifadesinin getirilme çabasıdır. Bu muğlak kavram, kadınların anne kimliğine ve aile içerisindeki geleneksel sorumluluklarına işaret eder. Başbakan Erdoğan'ın Kadın ve Adalet Zirvesinde, toplumsal cinsiyet adaleti kavramını savunmuştur. Aşağıda da alıntıda görüleceği gibi, toplumsal cinsiyet eşitliğini savunmayı anneliği reddetmekle bir tutmuş, feministleri ve eşitlik savunucularını karşı cepheye yerleştiren bir dil kullanmıştır.

Kadınların ihtiyacı olan eşitlikten ziyade eşdeğer olabilmektir. Yani adalettir. Buna ihtiyacımız var. Kadın ile erkeği eşit konuma getiremezsiniz, o fitrata terstir. Çünkü fitratları farklıdır, tabiatları farklıdır, bünyeleri farklıdır. Örneğin iş hayatında hamile bir kadını erkekle aynı şartlara tabii tutamazsınız. Bir anneyi örneğin Çocuğunu emzirmek zorunda olan bir anneyi, bu

⁴⁹ “... Son zamanlarda gündeme oturan başlık konu, kürtaj ve sezaryen olayı. Kardeşlerim bakınız burada iki yaklaşım tarzı var. Bir diyorlar ki, bu vücut benimdir, ben tercih hakkımı kullanırım. Bunu daha çok feminist kesim bunun propagandasını yapıyor. Bir de ne var? Bunun yanında yaşam hakkı var. Biz nerden hareket ediyoruz? Biz yaşam hakkından hareket ediyoruz. Çünkü bir vücutta cenin öldürüldüğünde ha yaşam hâlinde öldürülen ha orada öldürülen. Bunu öldürme hakkına kimse sahip değil. Şunu iyi bilmenizi istiyorum bakınız bu tür olaylar aynı zamanda insan sağlığını tehdit eden yollardır. Bu oyuna gelmeyeceğiz, bu oyunu da bozacağız. Ve bu kesim, bu kesim aynı zamanda annelik makamını da kabul etmeyen kesimdir. Çok enteresan. Ne diyorlar biliyor musunuz? Ne demek diyor anne? Niye kadın demiyorsunuz da anne veya ana diyorsunuz? Bu kesimin mantığı, anlayışı bu. Evet! Biz anne diyoruz. Annenin ayaklarının altı öpülür diyoruz. Biz bu değerlerden geliyoruz ve bizim değerlerimizde, bizim dinimizde cennet annelerin ayakları altındadır babaların değil. Ve biz annelerin kıymetini bilen ve onu bildirmeye çalışan bir anlayışın mensuplarıyız. Biz muhafazakâr demokrat bir partiyiz. Bizim anlayışımızda bu var.

tür yükümlülükleri olmayan bir erkek ile eşit konuma getiremezsiniz. Kadınları erkeklerin yaptığı her işi yaptıramazsınız, komünist rejimlerde geçmişte olduğu gibi. Eline ver kazmayı küreği çalışsın, olmaz böyle bir şey. Onun narin yapısına o bir defa ters düşer. Anadolu'da da böyle yapılmadı mı? Sirtına yüklediler küfeyi O garibim analarımız ne çileler çektiler be, kamburları çıktı. İki büküm o tarlalarda neler çektiler? Hâlâ böyle mi devam etsin bu iş? Erkeklerde kahvede pişpirik oynasın zar atsın. İşte onun için eşitlikten ziyade eşdeğer kavramını, yani adalet kavramını bu meselede kriter olarak görmek, en önemli referans noktası olarak almak zorundayız. Bizim dinimiz kadına bir makam vermiş, ne makamı bu, annelik makamı. Ve bizim dinimiz anneye bir makam daha vermiş. Nedir o? Cenneti ayakları altına sermiş. Babanın değil annenin ayakları koymuş. Annenin ayağının altı öpülür. Ben anacığımın ayağının altını öperdim. Anam nazlanırdı, anacığım çekme ayağını derdim, çünkü burada cennetin kokusu var. Bazen ağlardı. Anne başka bir şey ve o makamlar ulaşılmazdır. Ama bunu anlayanlar olur anlamayanlar olur. Bunu feministlere anlatamazsın mesela, çünkü onlar anneliği kabul etmiyor. Böyle bir dertleri var. Ama anlayanlar yeter bize diyoruz, onlarla yola devam ederiz (T24, 2014).

Görüldüğü gibi, anne kavramı fedakârlık, çilekeşlik, kutsallık, sevgi ve şefkatli olmakla özdeşleşmiştir. Bu kavramlar adeta doğumla birlikte bir paket olarak kadına kendiliğinden gelir. Toplumsal cinsiyet eşitliğine karşı öne sürülen kanıtların hepsi gebelik ve emzirme gibi kadınların biyolojik özelliklerine ilişkindir. Doğalcı bakış; doğum, gebelik, çocuk bakımı, emzirme işini tamamen kadınlara bırakır. Erdoğan'ın sözlerinde doğalcı söylem İslami unsurlarla desteklenmiştir. Anneliğin İslam'ın kadına bahşettiği bir makam olduğunun vurgulanması makbul olan ve makbul olmayan kadınlar arasındaki sınırı çizer. Muhafazakâr patriarka yumuşakbaşlı, fedakâr, anaç, yuvası için çırpınan kadınlar murat eder ve makbul kadın normlarını oluşturmada İslam'ı referansları bir otorite unsuru olarak kullanır. Bu tanımın dışında kalan kadınlar feministler olarak işaretlenip nefret söyleminin nesnesi yapılmaktadır. Erdoğan'ın savunuculuğuna rağmen gelen tepkiler üzerine kürtaj yasası geri çekilmiştir. Yani kanunen uygulamaya konamamıştır. Ancak bu söylemler toplumsal pratikler üzerinde etkili olmuştur. Kürtaj yasası geri çekilse bile, 1993 yılında 18% olan isteğe bağlı düşüklerin oranı, 2013 yılında 5%'e gerilemiştir.⁵⁰

Eşitlik savunucuları ve feministlere yönelik nefret dili en çok İstanbul Sözleşmesi'nden çıkış sürecinde dolayımına girmiştir. 20 Mart 2021'de ailenin parçalanmasına neden olduğu gerekçesiyle feshedilen İstanbul Sözleşmesi (Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin

⁵⁰ *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, 2014: 98*

Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi) iktidar politikalarında İslami söylemin ağırlık kazandığı moment olarak kabul edilebilir.

2.6 PATRİARKAL NEOLİBERAL UZLAŞMAYA KARŞI KADINLAR

Kadınlar aleyhine gerçekleştirilen yasal düzenlemeler ve İstanbul Sözleşmesi'nde olduğu gibi geri çekilen haklar ve bütün bu neoliberal/muhafazakâr/eril uzlaşmalar olup biterken kadınların öylece durup beklediğini düşünmek yersiz olur. Buraya kadar analiz edildiği gibi neoliberal sistem ve patriarka kadınları feda ederek uzlaşmanın yolunu bulmuştur. Ancak muhafazakâr neoliberal patriarka hayal edildiği kadar uyumlu çalışmamıştır (Özkazanç, 2015: 168). Alev Özkazanç, idealize edilen aile modelinin imkânsız bir model olduğunu söyler (2015: 168). Pronatalist politikalar ve aileci söylem sürdürülemez çünkü artık kadınlar da güçlenmekte, sosyal ve ekonomik olarak kadınların kapasiteleri artmakta ve ataerkil pazarlık köklerinden sarsılmakta, aile kurumu çözülmektedir (Özkazanç, 2015: 167). Erkekler klasik görevlerini yerine getiremedikçe, ekonomik koşullar ağırlaştıkça ve aile içinde istihdama katılan birey sayısı arttıkça geleneksel aile ve roller değişmektedir. Bir yandan kadınlar açısından güçlenme eğilimleri ve kaçış arzuları artmakta, diğer yandan geleneksel rollerini yerine getiremeyen erkeklerin girdiği erkeklik krizi sürmekte, iktidar aileci politikalarla ailenin çözülmesini derinleştirirken, ataerkil pazarlığı yeniden kurmak için daha da muhafazakârlaşma yolunu kullanmaktadır (Özkazanç, 2015). İktidarın ataerkil pazarlığı sürdürmek için ürettiği çare kadınları aile bekasının sorumluları olarak tekrar atamak, annelik rolünü tekrar ve tekrar kutsamaktır. Doğurma ve çocuk bakımı işi görev ve sorumlulukların çok daha ötesine ulvi, kutsal, mistik öğelerle bezeli bir mertebeye yerleştirilmiş, yeniden üretim ve geleneği taşıma işi dini ve manevi bir değer olarak yeniden tanımlanmıştır. Bir başka deyişle kadınların vicdanlarına seslenen bir söylem güçlenerek devam etmektedir.

Kadınlara karşı artan nefret söyleminin bir nedeni de kadınların bu uzlaşmaya direnmesiyle ilişkilidir. Kadınların çeşitli şekillerde direnmeleri, ataerkil sözleşmeden doğan ittifak için tehdit unsurudur. Örneğin, bu çalışmaya katılan kadınlar bir yandan geleneksel çocuk bakım

işlerini yerine getirse bile bakım işlerindeki eşitsizlikle ilgili sıklıkla yakınmışlar, yaşadıkları değersizlik, kaygı, çaresizlik duygularını kendilerine biçilen rol ve sorumluluklarla ilişkilendirmişlerdir. Derinlemesine görüşmelerin hepsinde kadınların annelik pratiklerine eşlik eden yaygın suçluluk duygusu ve yoğun kaygı sözünü ettiğimiz ataerkil pazarlıktaki çözümlenin, toplumsal cinsiyet eşitliği krizinin intropsişik düzeydeki tezahürleridir. Suçluluk duygusu ve vicdan egonun topluma bakan yüzünü temsil eder. Freud'a göre medeniyet ya da kültür insanın hazlarından vazgeçmesi pahasına kurulmuştur (Freud, 2008). Suçluluk duygusu öznenin toplumsallaşmasıyla, kültürle uyumlu ve normatif hale gelmesiyle azalır. Toplumsal normların dışına çıktıkça suçluluk duygusu artar. Bu noktada Özkazanç'ın iddiası tekrar önem kazanır. Özkazanç'a göre tam da bu kriz nedeniyle iktidar aileci söylemi ön plana çıkarır; dini referanslarla geleneksel aile yapısını korumaya çalışır. Buna karşılık, yeni annelik modelinin alameti farikası olan suçluluk ve yetersizlik hisleri, esas olarak kültürel normlarla uyuşmıyor olmanın göstergesidir. Kadınların, yeteri kadar iyi anne olmadıkları için yüreklerinde taşıdığı vicdan sızısı, çıkmakta olan patriarkal krizin işareti olarak yorumlanabilir.

Hiçbir sabit kolektif kimlik yoktur. Toplumsal kimliklerin oluşmasında söylem tamamıyla belirleyici olmasa da oldukça etkili bir ajandır. Yapı ve özne tartışmalarında, yapının tamamen belirleyici olduğunu kabul eden büyük anlatılara rağmen öznenin olduğu her yerde özgür irade, yapıdan kaçış, yapıyı değiştirme, dönüştürme olanağı da vardır. Annelik kimliği de söylemin içinde şekillenir. Dil tarafsız değildir ve dolaşımdaki söylemler özneler tarafından farklı şekillerde alımlanır. Anne kavramına dair çağrışımlar, kategoriler, kavramlar, sınıflandırmalar varolan söylemlerin eşliğinde özne tarafından alımlanır. Gerçekliğin kendisi, biz onu söylemlerimiz yoluyla oluşturmadan önce, tam anlamıyla ifade edilemez bir x'tir (Eagleton, 2005: 285-286). Gündelik hayat pratiklerinde politikanın belirleyiciliği önemli, keza anne kavramı da her gün yeni anlamlarla karşımıza çıkarken, önerilen makbul annelik modeli, İslami muhafazakârlaşmaya ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine kılıf olur. Öznel düzeyde düşündüğümüzde, "iyi bir anne olma çabamız" bizi farkında bile olmadan ideolojiye eklenme tuzağına düşürebilir. Ama, anneliğe yüklenen anlamlar temsil ettikleri ideolojilerle özneleri kuşatabileceği gibi özneyi yaşama ve dünyaya

açan, onun yeryüzüyle bağıını güçlendiren bir deneyime de dönüşebilir. Maalesef, günümüz politik/kültürel iklimini saran annelik söylemi sınırlandıran, bölen, kategorileyen bir hatta ilerlemektedir.

Bu bölümde 2000’li yıllardan itibaren Türkiye’de annelikle ilgili değişen politiklardan, yürürlüğe giren yasalardan ve söylemlerden bahsedildi. 2002’den bu yana iktidarda olan AKP iktidarının ilk yıllarında AB uyum süreci motivasyonu ile yürütülen anayasal reformlar, toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı politikalar ele alındı. Cinsel suçların bireye yönelik suç olarak kabulü, eşit işe eşit ücret uygulaması, gebelik ve süt izinlerinde yapılan reformlar, İstanbul Sözleşmesinin imzalanması gibi uygulamalar toplumsal cinsiyet eşitliği açısından hatırı sayılır düzenlemelerdir. Ancak AB rotasından çıkıldığında aileci, evli ve çocuklu kadını yücelten bekar kadını dışlayan, çocuksuzluğu kusur olarak gören bir döneme geçiş olmuştur (Yeğenoğlu ve Coşar, 2014: 167). Kadınların aile hayatında anneler olarak önemine vurgu artmış; çocuk, hasta ve engelli bireylerin sorunlarının çözümü devletin alanından özel alana devredilmiştir. Bakım emeğini tamamen kadına devreden, kısmi çalışmayla kadını emek piyasasında tutan bağlamın içinde yeni annelik modeli şekillenmiştir. Türkiye’deki yeni annelik modeli, cinsiyetçi rollerle pekiştirilmiş, İslami/milliyetçi referanslarla güçlendirilmiş, neoliberal taleplerle tüketime endekslenmiştir. İktidar, annelik söylemiyle kadın bedenini, onun cinselliğini ve doğurganlığını denetim altına alarak nesneleştirme çabasına girmiş, doğum ve nüfus politikasına dair söylemlerini sertleştirerek İslami atıflara dayandırmıştır. Kadın bedeni duygusal ve ekonomik sömürünün toposuna dönüşmüştür.

Bir önceki bölümde analiz edilen neoliberal dönemde anne kavramıyla ilgili söylemsel patlama dünya ölçeğinde yeni annelik modelleri geliştirmiştir. Bu modellerin Türkiye’deki alımlanışını buraya kadar bahsedilen politik/kültürel çerçeve içinde düşünmek gerekir. Neoliberal muhafazakâr politikalarla senkronize yeni bir annelik ideolojisinin kurulmaktadır. Türkiye özelinde bu yeni ideoloji, orta sınıf, Sünni ve tam zamanlı annelerle temsil edilir. Yeni annelik söylemi, Kürtlerin, yoksulların, göçmenlerin, eşcinsel ya da bekar kadınların koşullarını görmezden gelir, onların anneliklerini değersizleştirir. Anneliğin militarizm, terör karşıtlığı, yabancı ve öteki korkusu üzerinden dolaşıma sokulması giderek yükselen

muhafazakâr kadın hakları söylemi ile eş zamanlıdır (Akgün, 2021). Muhafazakâr bir annelik tasavvuru, bu tasavvurdan beslenen yeni annelik normlarını temel alan düzenlemeler, kadınlığı annelik üzerinden bir siyasal mücadele alanına çevirmektedir. Eşitlik söylemi yerine farklar söyleminin gelmesi veya kadın ve erkek birbirini tamamlar gibi ifadelerin ön plana çıkması ve kadınlar için en değerli kariyerin annelik olarak belirlenmesi bu mücadele alanının temel bileşenleridir.

Özetlersek, Türkiye'de annelik kavramının tarihsel gelişiminin lineer bir hatta ilerlemediği, annelere biçilen rollerin toplumsal koşullara göre biçimlendiğini görmekteyiz. Nihai olarak, her dönemin kendi paradigması, anne kavramına ilişkin gerçekliği tanımlayan bir hegemonik bilgisi vardır. Tüm bu teorik bilgi bir şekilde sahaya yansımakta, kadınların ve erkeklerin hayatında bir izdüşümü olmaktadır. Bir başka deyişle, uzmanların ya da bilimin söyledikleri; kültürün öğretileri, gelenek hep bir şekilde alınılanmakta, bazen olduğu gibi kabul edilmekte, bazen tamamen reddedilmekte bazen ise müzakere edilerek yeniden yorumlanmaktadır. Bu biteviye işleyen ve karşılıklı olarak devam eden süreci anlamak üzere; bir kavram olarak annelik ile deneyimlenen anneliğin karşılaştığı yer olan gündelik yaşamın sahasına girmek gereklidir. Bundan sonraki bölümlerde buraya kadar oluşturulan kavramsal çerçevenin rehberliğinde saha analizi yapılacaktır. Ama önce çalışmanın yöntemini açıklayıp sonrasında kadınların annelik deneyimlerine eşlik eden duyguların politik ve toplumsal olanla ilişkisine saha analizi içinde bakalım.

3. BÖLÜM

YÖNTEM

Biyolojik olarak kadınlıkla ilgili olsa bile içi politik ve kültürel niteliklerle doldurulan bir kavram olan annelik feminizm açısından önemlidir. Bu sebeple, tezin yöntemi feminist metodolojinin çoğulculuk, tikele ve deneyime verilen önem ve araştıran/araştırılan eşitliği gibi temel ilkelerine yaslanacaktır. Kadın deneyimini bilginin kaynağı olarak gören kadın duruş noktası epistemolojisi çalışma yöntemimdeki genel yaklaşımdır. Araştırma yöntemini anlattığım bu bölümün ilk kısmında feminist metodolojiyi; kadın bakış açısı/bilinçli taraflılık ilkesi; düşünömsellik, temsil meselesi ve kesişimsellik başlıkları altında anlatacağım. İkinci kısımda kullandığım nitel araştırma ve derinlemesine mülakât tekniğini, üçüncü kısımda veri analiziyle ilgili teknik bilgileri ve verileri paylaşacağım.

3.1 FEMİNİST METODOLOJİ

Feminist metodoloji erkeklerin gözünden oluşturulan epistemolojiye karşı, kadın deneyimine yaslanarak güvenilir ve geçerli bilgiyi üretmeyi amaçlar, fen ve sosyal bilimlerin katı pozitivist bakışına karşı durur (Harding, 1995: 383). Feminist yöntem, bilimsel bilginin nesnellik veya evrensellik iddiasını sorgular (Brooks ve Hesse-Biber, 2007). Evrensellik iddiası problemlidir çünkü bilimsel bilgi ataerkil güç ilişkileri içinde üretilmektedir. Ayrıcalıklı konumda olmak bilginin üzerinde tahakküm kurmaya olanak sağlar (Brooks ve Hesse-Biber, 2007: 13). Dolayısıyla bilimsel bilginin Batı'nın ayrıcalıklı sınıfları olan beyaz, orta sınıf erkeklerin tahakkümünde olduğu söylenebilir. Bilimsel bilgi ataerkil güç ilişkileri içinde oluşturulur. Geçerli güvenilir ve nötralite iddiasıyla sunulan bu bilgi eril bakış açısıyla üretilmektedir. Bu doğrultuda feminist yöntem, erkek egemen epistemolojinin geçerliğini ve güvenilirliğini sorgular, bilginin eşitlikçi şekilde üretilmesi için çareler arar. Akademi, tarih boyunca kadınları dışarıda bırakmış, kadın deneyimini ve kadınların koşullarını görmezden gelmiştir. Feminist yöntem, kendi deneyimlerinin bilgisini üretemeyen, deneyimleri değersizleştirilen kadınlara literatürde yer açar. Kadın bakış açısından, özel ve kişisel alanın

içinden üretilen epistemeyi değerli kılar. Feminist yöntem tarihsel olarak pozitivist yöntemin bilimsellik sınırı dışına çıkardığı deneyimi ve duyguları, bilgiyi üretmek için geçerli hale getirir. Öznellik ve nesnelliği birbirini dışlayan iki kategori olarak görmez. Aksine öznelliği gerçekliğin üretiminde geçerli bir kaynak olarak kabul eder.

Maria Mies, feminist epistemoloji üretimi için bilinçli taraflılık, aşağıdan bakış, aktif katılım, feminist araştırmanın kadın mücadelesinin bir parçası olması, araştırma sürecinin hem araştıran hem de araştırılan için bilinçlenme süreci olması gibi ilkeler belirler (2000: 52-55). Feminist metodolojide aslolan, görülmeyen ve sesi duyulmayan olanı açığa çıkarmaktır. Marjinal kabul edilenleri, sessizleştirilenleri, görmezden gelinenleri konuşan, görünen ve eyleyen özneler olarak kamusal alana çağırmaktır (Ramazanoğlu ve Holland, 2002). Feminist duruş epistemolojisi kadınları “bilen özneler” olarak kabul eder, onlara deneyimlerini anlatmaları, anlamlandırmaları ve güç ilişkilerini dönüştürmeleri için alan açar (Punch, 2005; Creswell, 2007, Kümbetoğlu, 2015: 53). Sahada karşılaşılan özneler sadece bilgi kaynağı olarak görülmez, araştırmacı görüşmecilerle etkileşime girer, birlikte değişim, güçlenme ve dönüşüm yolları arar. İktidar ilişkilerinden, hiyerarşiden uzakta eşitlikçi bir yaklaşımla araştırma sürdürülür. Araştırmacı ve sahadaki özne ilişkisindeki eşitlik, feminist çalışmalarda giderilmesi gereken yönetsel bir sorun olarak ele alınır. Araştırmacı ve görüşülen kişiler arasında hiyerarşi olmaması önemlidir. Ancak eşit ilişki kurulurken aradaki mesafenin korunması da önemlidir (Kümbetoğlu, 2015: 61).

3.2 KADIN BAKIŞ AÇISI VE BİLİNÇLİ TARAFLILIK

Feminist metodolojinin kerteriz noktası kadın bakış açısıdır. Bu epistemolojik duruş için Marksist Teori referans alınmıştır. Marksizmin ezilen sınıfların tarafından kuramı kurması ve burjuva/proletarya çelişmesini göstermesi gibi, feminist epistemoloji de kapitalist patriarka ittifakının kadınları ezilen sınıf haline dönüştürmesi üzerinden kavramlarını oluşturur (Hartsock, 1983). İktidar/tahakküm ilişkilerini güçsüzlerden yana taraf alarak açığa çıkarır, ezilen kesime tahakküme karşı mücadele etmeleri için epistemolojik alan açar (Hartsock, 1983). Elbette kadınlar tek ve homojen bir sınıf değildir, farklı kesimlerden kadınların ezilme

biçimleri de farklıdır. Hatta kadınlar da kendi içinde iktidar ve tahakküm ilişkisi kurmaktan azade değildir. Yine de feminist epistemoloji, kadın deneyimlerinin çeşitliliği içinde ortaklaşan bağlar olduğunu savunur ve kurulan ortaklıklar üzerinden bir feminist epistemolojinin oluşturulabileceğini iddia eder (Hartsock, 1983).

Bilgi üretiminin asli kaynağı kadın deneyimidir, kadın deneyimiyle kastedilen ise kadınların gündelik hayat içinde yapıp ettikleridir (Brooks, 2007). Bu haliyle, feminist epistemoloji basitçe şunu yapar: kadınların gündelik hayat pratiklerini bilgiye çevirerek teorize eder. Bir başka deyişle pratikle teoriyi, yapıyla özneyi, özel olanla kamusal olanı birbirine teğeller. Toplumsal olaylar kendilerini basitçe aşikâr etmez, topluma dair bilgi üretmeye yönelik her türlü gayret belirli bir kavramsal çerçeve içinde yorumlama işlemi gerektirir. Yorumlama dediğimiz işlem ise başlı başına öznelliğimizin bir ürünüdür. Diğer türlü, bizi verileri analog olarak kaydeden otomatlar olma durumuna düşürürdü. Bu durumda bilgiyle kurulan ilişki taraf olmayı, bilgiyle etkileşime girmeyi, üzerine muhakeme etmeyi gerektirir diyebiliriz. Mies'in "bilinçli taraflılık" olarak kavramsallaştırdığı bu yöntem, başlı başına bir öznelciliği ya da terapistvâri bir empatik duruşu dışlayarak "sınırlı bir özdeşleşme", eleştirel ve diyalektik bir mesafe önerir (2000: 8). Bilinçli taraflılık ilkesi her şeyden önce, yukarıdan konumlanmayı engelleyerek, eşit ilişkiyi sağlayacak bir "aşağıdan bakış" getirir.

Kadınların dünyasına ilişkin bilginin yegâne temeli farkında olunan deneyimlerdir (Harding, 1995: 41). Sandra Harding, dünyayı akılla kavrama çabasına ve rasyonaliteye eleştirel özdeşleşimi eklemeyi önerir. Diana Wolf'a göre araştırma, kişinin kendini içine kattığı, sahaya birlikte dönüştüğü ve sahayı dönüştürdüğü özdeşleşimsel bir süreçtir (2009). Feminist yöntemde bilgi araştırmacı ve araştırma özneleriyle birlikte üretilir (Kümbetoğlu, 2015: 56). Araştırmacı kendi deneyim ve bilgisini sahadakilerle paylaştığı ve aynı zamanda sahadan bilgi aldığı, karşılıklı etkileşim ve dönüşümün birlikte gerçekleştiği kolektif deneyimin parçasıdır (Kümbetoğlu, 2015: 56). Bu durum, nitel çalışmanın yapısından dolayı temsille ilgili bazı zorluklar oluşturabilir. Nitel araştırmada çalışma, araştırmacının kendi amaçları çerçevesinde çerçevenir. Araştırmacı kendi gözünden gördüklerini yazar, kendi sesinden anlatır (Stacey, 1990: 114). Araştırmayı yapan kişi sahadan aldığı bilgiyi seçme,

çerçeveleme, bazı bilgiyi dışarıda bırakıp görünmez kılma, bazılarını ise güçlü bir şekilde öne çıkarma gücüne sahiptir. Bilgiyi seçme, kadraja alma veya dışarıda bırakma kudreti aynı zamanda bir temsil problemi yaratır (Ramazanoğlu ve Holland, 2002: 107). Feminist yöntemde araştırmacı ve saha arasındaki mesafeye dair etik hassasiyetler ve özdeşünümSELLİK temsil meselesini aşmak açısından önemlidir.

Feminist yöntem kullandığımızda en başta cinsiyetli/cinsiyetlendirilmiş olduğumuzun, farkındalığı önemlidir (Neuman, 2014: 154). Bir insanın kendisini daha önce fikren meşgul etmemiş, üzerine düşünüp yorumlar yapmamış olduğu bir konuyla ilgili çalışması zaten başlı başına o araştırmayı sığlaştıran bir durumdur. Feminizm, duyguların akıldan ayrılmazlığı önermesiyle hareket eder. Dolayısıyla bir durumun kavranması için akıl ve muhakeme kadar duyguların da işin içine katılması gereklidir. Bu sebeple sadece düşünmeye ve gözlemlemeye dayalı bir duruşun yerine aktif katılım tercih edilmelidir (Mies, 2000). Bu öneri, bizleri toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı bilinçli bir eylemde bulunmaya, ezme ve sömürüye karşı aktif mücadeleye yönlendirir. Eylemlilik durumu ve katılımcı bakış kadınları güçlendirmek ve düşünümSELLİĞE çağırarak açısından potansiyel taşıdığı gibi, anaakımın normatif, kategorize eden ve ehlileştirilen yapısında gediklere yol açan bir direniş olarak da yorumlanabilir. Feminist bilgi kuramından güç alan bir araştırmacının ezilen, görünmeyen, sesi çıkmayan tarafında olması beklenir ki bu da bizi kadınların anlatılarına getirir. Çünkü kadınları ya da tarihte diğer ezilenleri görünür kılmak öncelikle kadınların kendi kolektif tarihlerine sahip çıkmalarıyla başlayacaktır (Scott, 2013:65-67). Gündelikteki gerçekliği yakalamak sözlü tarih, derinlemesine mülakât gibi katılımcı ve interaktif tekniklerle mümkündür. Feminist yöntemde kişilerin tanıklıkları, tarihle girdikleri etkileşimleri, özyaşam öyküleri önemlidir; çünkü bu yöntem, deneyimi olduğu gibi akademiye yansıtmayı murat eder.

Bu doğrultuda, kadın bakış epistemolojisiyle oluşturduğum yaklaşımın kadınların deneyimlerini daha derinlikli ve kendi ifadeleriyle aktarma imkânı verdiğini gördüm. Bu çalışmada kadınlara, ne yaşadıklarını ve nasıl anlamlandırdıklarını sormanın, onların

deneyimlerine tanık olmanın ve hikayelerini kayda geçirmenin gerçekliğe daha fazla yakınlaşmayı sağladığını düşünüyorum.

3.3 KESİŞİMSELLİK

Patricia Hill Collins kesişimsellik kavramıyla tahakküm karşısında öznelerin birbiriyle benzer şekilde konumlanmadığını, öznelerin asıl olarak iç içe geçen farklı baskıların kesişiminde ortaklaştığını anlatmaya çalışır (2000). Davis'e göre kesişimsellik cinsiyet, etnisite, sınıf, eğitim ve diğer toplumsal fark kategorileriyle toplumsal pratikler, politik ve kültürel düzenlemeler arasındaki ilişkileri, bu ilişkilerin ürünü olan tahakküm ilişkilerini anlatan bir kavramdır (2008: 3). Kadınların birbirlerinden farklı konumlarda olmaları onların deneyimleri üzerinde etkilidir. Kesişimsellik feminist yöntemin önemli bir etik meselesidir çünkü tam da feminizmin öznesi olan kadınların arasındaki farklılıkların tanınmasını bir norm haline getirir (Davis, 2008: 5).

Eşitlik her biri farklı çeşitli ezme biçimlerinin birbirleriyle ilişkilerini çözümleyerek sağlanabilir. Sosyal bilimlerin ırk, sınıf, cinsiyet gibi bilindik kategorileri ezme ve ezilme biçimlerini analiz etme konusunda sığ kalır. Kesişimsellik kavramına göre ezme/ezilme ilişkileri çok çeşitli ve kompleks yapıdadır. Bilindik kategorilerle yapılan analizler eşitsizliği sadece sınıf ya da cinsiyete indirgemesi dolayısıyla yanıltıcı olma riski taşır. Kesişimsellik ilkesini araştırmalara dahil etmek, farklılık ve eşitsizlik arasındaki ayrımı ortaya koymaya, eşitsizliği oluşturup sürdüren dinamikleri anlamaya dair bir kavrayış sunar. Özneyi, tüm bu güç vektörlerinin oluşturduğu bir matrisin içinde kavramaya çalışmak hususu önemlidir. Özne, karmaşık ve çok boyutlu, birbirlerinden farklı iktidar ilişkilerinin bazen birleştiği bazen çelişip çarpıştığı bir söylem alanı içinde kendini var eder. Bu sebeple; kadın bakış açısı epistemolojisi derken sadece cinsiyetçi rejime karşı teyakkuza geçerek güçlerini birleştirmiş kadınlar birliği düşünülemez. Kesişimsellik, kadınların kendi arasındaki farkları görmeye çalışarak birlikte mücadeleyi ön görürken aynı zamanda bizleri feminizmi kadınların kurtuluşu için güvenli olan tek bölge kabul etmek yanılısamızdan kurtarır. Kurtarılmış bölge olarak kadın birliğine sığınmak da eninde sonunda kapanmış bir kimlik içinde kadın

gettolaşması yaratma tehlikesi taşır. Kesişimsellik, feminizmin diğer kategorilerle eklemleme, marjinal olanla normatif arasındaki dışlayıcı sınırları açma kapasitesini artıran bir açılım sunar. Diğer türlü, -kadınları ezilen sınıf ortaklığında buluşturmak-feminizmi cemaatleştirme yolu açardı ki birinci dalganın eşitlikçi ve ikinci dalganın farkçı yaklaşımlarında özcü tahayyüllerin bu tarz sınırlamaları deneyimlendi. Başka ifadeyle feminizmin kendisini içerisi olarak kurmaması, teoriyi kapalı ve katı bir yapıya dönüştürmemesi için her zaman eleştirel bir konumda kalması gerekir.⁵¹

Üçüncü dalga feminizm kimliğe yönelik yapılan bütün özcü tanımları geçersiz kılar. Dolayısıyla anne kavramında temsil edilen toplumsal cinsiyet rollerini ya da anne olmakla özdeşleşen şefkat, fedakârlık, adanmışlık gibi tutumları da geçersiz kılar. Bu durumda, kesişimsellik ilkesi anne kimliğiyle bağlantılı yapılan bütün özcü tanımları geçersizleştirip, etnisite, sınıf, toplumsal cinsiyet ve diğer kategorilerle bağlantılı yeni annelikleri mümkün kılabilir. Kesişimsellik ilkesi, eşitlik savunucuları ve farklılık savunucularının ötesine geçecek bir hamle sağlayarak kadınların kendileri için eşitlik, özgürlük ve ortaklık içinde güçlenebilecekleri mücadele alanlarını çoğaltabilir.

Bu çalışma kapsamında kesişimsellik ilkesini en çok tek boyutlu bir anne kimliği tahayyül etmeyerek dikkate aldım. Kadınların ortaklıkları evrensel olmadığı gibi, ortaklıklar bazen farklılıklar ve çatışmalarla dolayımlanır. Bu farkındalıkla, annelerin kendi arasındaki rekabetini, birbirleriyle çelişmelerini ve ortaklaşmalarını sınıf ve cinsiyet kategorilerinin ötesine geçerek ele almaya çalıştım. Kesişimsellik ilkesinden bakınca tüketim biçimi, din, mezhep, kültürel sermaye, yaş, kuşak, meslek, medeni durum, çocuk sayısı, zevkler ve yaşam tarzı gibi pek çok kategorinin iç içe geçtiğini, birbiriyle çekişip çarpıştığını gördüm.

3.4 TEMSİL MESELESİ

⁵¹ Tam da bu yüzden bazı feministler, "feminist teori" ifadesini bile kullanmayarak, feminizmi teorize etmekten kaçınırlar. Feminizm için eklemlemeler mantığıyla hareket eden bir kavrayışın daha uygun bir bakış açısı sağlayacağını düşünüyorum.

Kadınlar arası farklılıkların ön plana çıkması kadın kategorisini de tartışmaya açar. Feminist politikanın öznesi kadındır denildiğinde kadın, cinsiyet, cinsellik ve özne gibi kavramlara gelen postmodern ve postyapısalcı müdahaleler bir temsil krizi yaratır. Bütün kavramların yapısökümü yapılırken, feminist politikanın kadın kavramını sorgulamaksızın kabul etmesi düşünülemez. Kavramların içeriğiyle ilgili yeni oluşan muğlaklıklar, kategorilerin sınırlarının tekrar tartışılması feminist politikanın kurucu kavramlarını da tekrar düşünülmesini gerektirir. Ne kavramın topyekûn reddi ne de sabit tanımların kabulü mümkündür artık. Kavramı topyekûn reddettiğimizde örneğin kurucu bir kategori olan "kadın" kategorisini kabul etmediğimizde feminist politikanın buluşacağı bir platform da kalmayacaktır. Kavram sabitlendiğinde ise kesişimsellik bölümünde bahsedilen farkların kaybolması sorunu ortaya çıkacaktır. Bu tartışmalar anne kavramı için de geçerlidir. Bu noktada şunu söyleyebilirim: anne kavramı evrensel sabitlerden kopmadan ucu açık bir çoğulluk taşımalı, tikel belirlenimlere teğelli olmalıdır. Söylemsel olan biraz daha sınıra itildiğinde marjda kalanlar için içeride yer açılacaktır.

Bu çalışmanın kendi başına, kadınların annelik kavramıyla ilişkilenmelerini temsil etme iddiasında olamayacağının altını çizmek isterim. Sadece, tikel içindeki gerçekliğe ulaşmayı ve o oradaki anlamları sorgulamayı amaçladım. Kolektif olarak inşa edilen anlam sistemleri, bireyin deneyimini anlamlandırmasını, yorumlamasını sağlar. Bu anlamlar sisteminin bütünü olan kültür/söylem olmadan, birey yaşadığını kavramsallaştıramaz. Diğer yandan düşünceler ifade edildiği an kolektifleşir ve kamusal bir biçim kazanır. Söylemsel olan toplumsal alanın bütününe kateder. Söylemsel olanın reel toplumla ilişkisi kurulmalı, şimdi ve buradaki kadınların konumuyla etkileşimi çözümlenmelidir. Bu döngünün gündelik toplumsal eylem bağlamında nasıl gerçekleştiğinin bir tarafı da kadınların annelik deneyimlerinde görülebilir.

Başlangıçta da belirttiğimiz gibi, "Annelik kadını kapatan, sınırlayan bir deneyim midir yoksa, söylemsel olandan, ideolojinin vaaz ettiğinden kaçabilen, özgürleştiren, farklı imkânlar yaratabilen annelik deneyimlerine ulaşabilir miyiz" bu tezin cevabını aradığı temel sorudur. Tüm bu söylemsel sahanın ürettiği annelik pratikleri ile uzlaşmak feminist bir perspektiften bakınca oldukça zor görünür. Bu durumda farklı imkânlar sahası olarak annelik

sorgusuna geçebilmek için sahanın içindeki deneyimin kadınların dünyasında dile/söyleme/anlatıya gelmeyen potansiyelleri araştırılacaktır. Buradan hareketle anneliği ideolojik bir mit, sosyal bir kurum olarak görülen boyutuyla hem ifşa etmek hem de o anneliği özgürleşimci etik-politik bir eylem sahasına çevirmenin yollarına dair soruların cevaplarına ulaşmak amacıyla aşağıda sunulduğu şekliyle bir yöntem izlenecektir.

3.5 NİTEL ARAŞTIRMA

Annelik toplumsal olarak oluşturulsa da öznel olarak deneyimlenir. Annelikle ilgili güçlü ve karmaşık bir söylemsel alanın içinde öznel ve biricik olan deneyime ilişkin bilgi üretmek ancak niteliksel yöntemle mümkün olabilirdi. Niteliksel araştırmada bilginin kaynağı özne olduğu için nesnellik iddiası ön planda değildir. Dolayısıyla araştırmacı nesnel olma iddiasındaki veri toplayıcısı değil, bilgiyi sahadan toplayan, sahayla etkileşime giren ve bilgiyi sahayla birlikte üreten kişi konumunda yer alır (Kümbetoğlu, 2015: 38). Nitel araştırma metodu, deneyimin sahibinden alınan bilginin bizi gerçekliğe ulaştıracağı hipotezinden yola çıkan bir metodolojidir. Dolayısıyla nitel araştırmalar için en elverişli bilgi toplama yolları gözlem ve görüşme, sözel ve sözel olmayan iletişim, derinlemesine görüşme ve yorumlama olur (Kümbetoğlu, 2015, 61).

Nitel araştırmalarda, çalışmanın problemiyle ilgili deneyimi olan, çalışma sorusunun cevaplarını elinde bulunduran ya da problemin çözümü için bilgi üretebilen kişilere ulaşmak önemlidir (Kümbetoğlu, 2015: 97; Creswell, 2014). Niteliksel araştırma için örneklem oluşturulurken bireylerin farklılıklarını, deneyimlerini derin bir şekilde yansıtabilecek, araştırma sorusuna deneyimiyle cevap sunabilecek kişilerden seçimler yapılır (Neuman, 2014). Niteliksel çalışma için önemli olan örneklemin büyüklüğü değildir, aksine küçük ölçekli örneklerle çalışarak toplumsal dinamikler, kişiler arası ilişkiler ve olgular üzerinde daha derinlikli bir anlayış geliştirileceği varsayılır (Neuman, 2014).

Nitel araştırmalarda olgunun kendisi değil, olguya yüklenen anlam epistemenin kaynağı olarak kabul edilir. Bu haliyle, pozitivist paradigmanın bütün anlamlardan sıyrılıp salt olgunun kendisini ele alan bakışından çok ayrı bir yerde durmaktadır. Kimlik, aidiyet, toplumsal

roller, kişiler arası ilişkilerle ilgili bilgiyi toplamada nesnel yöntem kısıtlı kalır. Özneye ilgili yapılan bir çalışmada nesnellik iddiasının kendisi oksimoron bir durumdur. Bilgiye nitel verilerle toplamak sahadan alınan bilgiyi kısıtlamaz, bilginin kaynağını yönlendirmez ve manipüle etmez. Sadece kişinin yaşadıklarını ve anlamlandırma süreçlerini günyüzüne çıkarma çabasıdır. Annelik kavramını nitel bir çalışmayla incelemek, annelikle ilgili yaşanan deneyimlerin ortak anlamını idrak etmek ve tanımlamaktır. Öznel olarak tecrübe edilen annelik deneyimini açığa çıkarmak, deneyimi yaşayanın bizatihi kendisinin anlam dünyasını diğerleriyle karşılaştırmak maksadını taşır. Nitel çalışma yöntemi tek ve geçerli bir gerçeklik değil, kısmi gerçeklikler olduğunu kabul ediliyle aynı zamanda fenomenolojiktir. Öznel veriye, öznenin bilincine ve anlam dünyasına odaklanarak, subjektif olanı yorumlayıp anlayarak bilgiyi elde eder. Nitel yöntem tanımlama/açıklama ile anlama/idrak ayırından yola çıkarak epistemolojisini inşa eder. Annelik deneyimini açıklamakla anlamak arasında anlamlı farklar vardır. Zaten, öznenin yapıp ettiklerini onun bilincinden ve hatta bilinçdışından muaf tutarak açıklamak mümkün değildir.

3.6 DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME

Derinlemesine görüşme, öznelin anlam dünyalarını, tanımlarını ve deneyimlerini nasıl algıladıklarını kurama geçirebilmek için elverişli bir veri toplama aracıdır (Punch, 2005: 166). Olgularla ilgili ayrıntılar, bağlam ve koşullar detaylandırılır. Bu yöntem, kişinin kendi anlam dünyasındakileri serbestçe ifade etmesine olanak tanır. Derinlemesine görüşme araştırma sorununa dair bilgiyi elinde tuttuğu varsayılan katılımcıların içinde yer aldığı koşulları, sosyokültürel bağlamı anlamaya imkân verir. Derinlemesine mülakâtlarda nesnel, niceliksel ve ölçülebilir veriler toplanması amaçlanmaz. Derinlemesine görüşme araştırmacı ve görüşmeci birbirlerine kişisel dünyalarını yansıtarak etkileşim içinde ilişki kurar. Sosyal etkileşim sayesinde ortaya çıkan araştırma, araştırmacı ve katılımcının kolektif ürünü olarak değerlendirilebilir.

Nitel araştırmanın ve derinlemesine görüşmelerin bütün sayılan avantajlarının yanında kısıtlılıkları da vardır. Araştırmacı bilginin kaynağı olan özneye doğrudan ulaşsa bile,

görüülen kişinin verdiği bilginin gerçeklikte ne kadar geçerli olduğunu ya da kişinin yapıp ettikleriyle tutarlı mı olduğunu belirleme imkânına sahip değildir (Kvale: 2007). Bir başka ifadeyle sahadakinin verdiği kadarını bilebiliriz ve o bilgiyi doğru kabul ederiz. Bu bilinmeyen alanın varlığı derinlemesine görüşme tekniğinin dezavantajlı yanıdır.

3.7 ARAŞTIRMA EVRENİ VE KATILIMCILAR

Katılımcılara; gerçekleştirilebilirlik, ulaşılabilirlik ve gönüllülük açısından daha fazla etkin olan ve daha fazla etkileşim olanağı sağlayan (Creswell, 2007) kartopu tekniğiyle ulaştım. Kartopu örneklem oluşturma tekniği feminist yöntemde uygundur çünkü araştırmacı ve saha arasındaki güç ilişkilerini kırmaktadır. Kartopu ya da zincirleme denilen örneklem belirleme tekniğinde önce araştırma evrenine uygun bir ya da iki görüşmeciyle mülakât yapılır sonrasında ilk görüşmecinin aracılığıyla ikinciye ve sonraki görüşmecilere ulaşılır (Creswell, 2007). Tekniğin kısıtlılığı olan yönlenme riskini (Kümbetoğlu 2015: 99) elimine edebilmek için üçten fazla kanaldan kartopu/zincir oluşturdum. Örneklem oluşturma ve annelere ulaşma aşaması benim için zor olmadı. Başlangıçta kadınların görüşmeleri kolay kabul etmeyeceklerini, kabul etseler bile ilk görüşmede öznel ve mahrem deneyimlerini kolayca anlatmayacaklarını düşünmüştüm. Ancak, görüşmecilerin büyük kısmı anlatmaya ve daha da fazla anlatmaya hevesliydi. O yüzden bazı görüşmecilerle tekrarlayan görüşmeler yaptım. Görüşmecilerin büyük kısmı diğer annelere ulaşmam konusunda gayretle uğraştılar, kendi görüşmelerindeki memnuniyetlerini diğerlerine aktardılar. Bu yüzden ilerleyen görüşmelerin bana verilen atfedilmiş krediyle daha samimi, güven verici ve rahatlatıcı bir havada geçtiğini söyleyebilirim. Görüşmelerin bir kısmı covid 19 pandemi zamanlarına tekabül etti. Pandemi döneminin ilk zamanları çalışmaya ara verdim ama sonrasında görüşmelere *online* şekilde devam ettim. Pilot görüşmeler dahil 32 kadınla görüştüm, bu görüşmelerin 12 tanesi *online* ortamda gerçekleşti. Her bir görüşme en az 90 dakika en fazla 120 dakika sürdü. Pandemi ve zaman kısıtlılıkları dolayısıyla görüşme süreci 2019 / 2021 aralığında üç yıla yayıldı. Derinleme analiz yapmayı engellemeyecek ama araştırma evrenini temsil edecek ölçekte görüşmeci sayısı sağlamaya çalıştım. Görüştüğüm annelerden bir süre sonra benzer veya yineleyen cevaplar almaya başlayınca örneklemin yeterli doygunluk noktasına ulaştığını

düşündüm. Zaman, katılımcı ama en çok da elde edilen veri açısından alan tatmini (Hammersley ve Atkinson, 2007) hissetmeye başlayınca çalışmamın mülakât aşamasını sona erdirdim.

Derinlemesine görüşmelerde genellikle ses kaydı aldım ancak mesleki alışkanlıkla bütün görüşmelerde el yazısıyla konuşmaların notlarını tuttum. Bazı görüşmeciler ses kaydı istemediklerini belirttiler, bazılarının ise not tutmamdan hoşlanmadığını fark ettim. Böyle durumlarda açık olarak ne yapmamı isteyeceklerini, hangi koşullarda kendilerini daha rahat hissedeceklerini sordum ve onların isteklerine göre devam ettim. Görüşmeleri katılımcı odaklı yürütmenin feminist metodolojinin eşit ve empatik ilişki kurma yaklaşımının bir gereği olarak kabul ettim. Tüm görüşmelerde en çok dikkat ettiğim husus hiyerarşik ilişkiden mümkün mertebe kaçınmak ve olabildiğince empatik, yargısız ve aktif bir şekilde dinlemektir.

Katılımcılara ait özet bilgiler ek1 ve ek2'dedir. Evli ve bekar, 27 ve 50 yaş aralığında, bir çocukludan üç çocukluya, ilkokul mezunundan doktora derecesine kadar farklı sınıf, eğitim ve yaşta kadınla görüşmeler yaptım.

Görüşmeler temel olarak, kadınların annelik deneyimlerini nasıl kurduklarını anlamak üzerine oldu. Anlatılanları günümüzün politik ortamı, toplumsal cinsiyet rolleri, ekonomik, kültürel ve sembolik sermaye bağlamında değerlendirmeye çalıştım. Anneliğe yüklenen anlamların üzerinden yürütülecek bir tartışmanın bizi temel araştırma sorumuzun cevabına doğru yönlendireceğini düşündüm.

3.8 ARAŞTIRMA SORULARI VE ANALİZ SÜRECİ

Öncelikle her bir katılımcıdan izin ve onam aldıktan sonra görüşmelere başladım. Görüşmeleri gönüllü olarak kabul eden annelere kimlik bilgilerinin hiçbir şekilde ve hiçbir yerde geçmeyeceği, çalışmada isimlerinin değiştirileceği, ses kayıtlarının ve görüşme notlarının deşifre ve analizlerden sonra imha edileceği bilgisini verdim. Görüştüğüm

kadınlara istedikleri anda mülakâtı kesebilecekleri, benimle, davranışlarımla ya da sorularıyla ilgili hoşlarına gitmeyen bir şey olursa söyleyebilecekleri, istedikleri soruyu cevaplamayı reddedebilecekleri bilgisini verdim.

Katılımcıların beklentileri, sorumlulukları, duyguları, düşünceler, hayal kırıklıkları, endişeleri, annelik deneyimini nasıl anlamlandırdıkları gibi temaların çevresinde dolaşan görüşmelerde problem ettiğim temalar hakkında konuşabilmek ve belli bir güzargahı gözetebilmek açısından yarı yapılandırılmış soru tekniğini tercih ettim. Ancak katılımcıların anlattıkları konulara göre bazı soruları sormadığım, soruların sırasını değiştirdiğim ya da belli konularda derinleşmek için sonda sorular sorduğum da oldu.

Çalışma için öncelikle iki pilot görüşme yaparak soruların verimliliğini kontrol ettim. Yönlendirme yapmamak amacıyla soruları olabildiğince açık uçlu olarak belirledim. Taslak olarak hazırladığım rehber sorular ek III'dedir. Kadın kimliğinin hassas alanlarından biri olan annelikle ilgili soru ve yorumlarımda anlam yükü çok olan, imalı kelimeler kullanmamaya çalıştım. Kaygı, yetersizlik, suçluluk gibi duyguların konuşulduğu ânlarda egonun kırılğan ve savunmacı olduğunu varsayarak daha özenli, şefkatli ve kabul edici bir tarafta olduğumu belli ettim. Katılımcı annelerin olumsuz, utandırıcı, kabul edilemez buldukları duygularını koşulsuz bir şekilde kabul ettiğimi onlara belli ettim. Bu koşulsuz kabul ve normalleştirme, duyguları evrenselleştirme ve hissedilenlere meşruiyet kazandırma işlevi gördü. Böylece yaşanan deneyim yeniden anlamlandırıldı ve tahripkâr duygunun ego üzerindeki yükü azalmış oldu. Görüşmeler sırasında uzmanlık konumumu travmatik yaşantılar anlatılırken ön plana çıkardım. Her bir kadının hikayesi bu çalışma açısından çok değerli bilgiler edinmeme imkân sağladı. Bu anlamda katılımcı annelerden büyük destek aldığımı söyleyebilirim. Görüşmelerin en zorlayıcı tarafı travmatik yaşantıları dinlemek, onların şiddete maruziyet deneyimine tanıklık etmektir.

Analiz sürecinde Steiner Kvale'nin derinlemesine görüşmeler için önerdiği sistemi kullandım (2007). Bu doğrultuda veri analizinin birinci aşamasında el yazımla tuttuğum

notları ses kayıtlarıyla birlikte dinleyip deşifreleri tamamladım. Deşifre ve notlardaki boşlukları doldurma işlemini yaparken saha verilerinden kategori ve kodlar oluşturdum.

İkinci aşamada deşifre ettiğim verileri kodladım. Sonrasında kodladığım verileri içerik analiziyle ve tematik analiz teknikleriyle çözümlemeye çalıştım. Bu aşamada dört ana kategori ve alt kategoriler belirledim. Kodlamayı araştırmanın kavramlarıyla ve katılımcıların anlatıları üzerinden oluşturdum. Analiz birimlerini oluştururken araştırmacı kategorileri görüşmecilerden aldığı verilerden alabileceği gibi daha önceden belirlediği kategorileri de kullanabilir (Creswell, 2014). Ana kategorileri; öznellik problemi, fedakârlık ve yükleri, bakım emeğinin romantikleştirilmesi, suçluluk duygusu ve kaygı olarak belirledim. Her kategori için *word* dosyasında ayrı bir renk, alt kategoriler için o renk tonunun spektrumundan alt tonlar kullandım. Her bir katılımcının görüşme notlarında kategorilere uygun ifadeleri kendi renk tonuyla boyadım ve anlatıları saha analizi bölümünde yer alan uygun başlıklara alıntılardım. Bu doğrultuda görüşmecilerin ifade bozukluklarına, argo sözcüklerine, yarım kalmış cümlelerine müdahale etmedim. "Ağlama", "iç çekme", "gülme" gibi dikkatimi çeken duygu ifadelerini parantez içinde belirttim.

Üçüncü aşama en çok muhakeme yapmamı gerektiren ve yazarken zihnimi zorlayan kısım oldu. Bu aşamada katılımcıların anlattıklarını yorumlayıp analiz etmeye çalıştım. Verileri ayrı ayrı ama birbiriyle ilişkisel biçimde analiz etmeye çalıştım. Aynı kategori altında birleşen farklı kadınlara ait anlatıları karşılıklı konuşmaya çalıştım. Bunun için kuramsal çerçeveyi tekrar ve tekrar okumam, araştırmanın başındaki öncül sorularıma ve amaçlarıma bakmam gerekti. Ek okumalar yapmaya, özellikle feminist felsefe literatürünü tekrar taramaya ihtiyaç duydum. Çünkü öznellik meselesinin bu kadar ön plana çıkacağını ön görememiştim. Bu aşama kuramla deneyimin karşılaştığı hatta çarpıştığı ândı diyebilirim. Çünkü, teori ve yaşananların çelişkisi açığa çıktı. Annelik deneyimine dair her kadından yükselen ses farklıydı. Örneğim heterojendi, hikayelerin hepsi birbirinden çok farklıydı. Baştan araştırmamı kurarken en haklı olduğum konunun duygular olduğunu fark ettim. Sınıfsal, kültürel olarak birbirinden çok uzakta olan, birbirinden farklı pratikleri ve gündelik hayatı olan kadınlar, kendilerine özgü annelik deneyiminde hissettikleri yetersizlik, suçluluk

ve endişe gibi duygularda buluşuyorlardı. Bu duyguların izini sürerek teoriyle deneyim arasındaki ilişkiyi kurabildim.

3.9 ARAŞTIRMACININ KONUMU VE DÜŞÜNÜMSELLİK ÜZERİNE

Araştırma etiğiyle ilgili bir prensip olan düşünümsellik araştırmacının kendi toplumsal konumunun farkında olması demektir. Feminist yöntem, araştırmacıdan hiyerarşik ilişki kurmamasını, bilen değil öğrenen konumda kalmasını, bilgi üretimini ketleyebilecek güç ilişkilerinin araştırma süresince farkında olmasını talep eder (Punch, 2005). Ben de çalışmamın her safhasında kendi bulunduğum yeri gözden geçirmeye çalıştım. Katılımcılarla annelik deneyimini paylaşıyor olmak konumumdan kaynaklanan en büyük avantajımdı. Corinne Maier (2015)'in rahim demokrasisi kavramı, anne olan kadınların çok farklı yerlerden gelmiş olsalar bile bu deneyimleri hakkında konuşabilme yetilerine işaret eder. Sahiden de hiç tanıyıp bilmediğim farklı kültür, meslek ve sınıflardan kadınların hepsiyle anne olma deneyiminin herhangi bir düzeyinde kesiştiğimi gördüm.

Sahaya kurucu bir güç olarak ele alınabilecek bir anneliği mümkün kabul ederek gittim. Dahası, alternatif annelik modelleri olabileceği yönünde güçlendirme ve dönüştürme potansiyeli taşıdığını düşündüğüm bir yanlılıkla konumlanmaktayım. Bu doğrultuda görüştüğüm annelerin hiçbirini mağdur, kurban ve güçsüz olarak tasvir etmedim. Her birini kendilerine has koşulları içinde ve kendi baş etme kapasiteleriyle anlayıp yorumlamaya çalıştım. Kimliklerine, seçimlerine ve eylemlerine yönelik önyargılardan ve genellemelerden uzak durmaya özen gösterdim. Her bir katılımcı kadını kendi otantik varoluşuyla kabul edip betimlemeye gayret ettim.

Buraya kadar kullandığım yöntemin avantajları ve sınırlılıklarını, araştırma evrenini, katılımcıları, araştırma sorularını ve analiz sürecini açıkladım. Araştırma süresince kendi konumum üzerine bilgi verdim. Buradan itibaren sahadan gelen bilgilerin analizine geçelim.

4. BÖLÜM

ÖZNE OLMA ÜZERİNE

Öznel bir deneyim olarak yaşanan annelik pratikleri büyük ölçüde kamusal alanda yaşanır, güncellenir ve yeniden üretilir. Badinter, anneliğin klişeleşmiş ve çoğunlukla sahiplenilmiş bir cinsiyet kaderi olduğunu söyler (2011). Kadınlar anne rolleriyle toplum içinde performans da gösterirler. Üstelik bu performans sadece anne olan özne üzerinden değil, onun bakım verdiği çocuklarının yapıp ettikleriyle kamusal alanda hükmünü sürdürür. Çocukların kreşte, okulda, parklarda ve marketlerdeki varlıkları annelik performansının bir uzantısı gibidir. Ne de olsa çocuk annenindir... Farklı toplumsal kesimlerden ve yaşlardan annelerle yaptığım görüşmeler, araştırmanın başındaki sorularıma ilişkin genel bir fikir verebildi. Aynı zamanda bu pratiğin özgürlük olanaklarına ve aynı zamanda sınırlılıklarına dair ipuçları verebildi. Kadınların öznellikleriyle ilgili sorgulamaları derinlemesine görüşmelerin hemen hepsinde bir mesele olarak belirdi. Şimdi öznellik problemi adı altında kendiliğin anne olarak kurulması, çocukla özdeşleşme ve aşırı sorumluluk alma kategorilerini analiz ederek devam edelim.

4.1 KENDİLİĞİN ANNE OLARAK KURULMASI

Bu bölümün temel sorusu, bir annenin ne olduğu söylenebilir mi olacaktır. Bu soruyu, annelik, kadınların kendi kimliklerini ifade edişinde en merkezi kategori midir sorusuyla öncelleyebiliriz. Julia Kristeva'nın (1985), "Kadınlığın anneye özgü olanda yutulması, birçok uygarlığa özgü bir durumdur, ama Hristiyanlık bu yutulmayı kendince doruğa çıkarmıştır." sözlerinde olduğu gibi annelik tarafından yutulan bir kadınlık durumu sahiden var mıdır? Kadın tanımının yerine geçen bir annelik söyleminin maternal olanı eril olana mâl eden bir tavır olduğu, siyasetin, medyanın ya da iktidarın dilinde kadın kimliğinin annelikle özdeşleştiği daha önceki bölümlerde ele alındı. Bu bölümde, görüşmecilerin sözlerinde anneliğe dair üretilen bu söylemlerin nasıl alımlandığı konu edilecektir. Kadınlar, kendi öznelliklerini tekil bir aidiyet üzerinden mi ifade etmekte? Yutulan bir kadınlık var mı?

Kadınlar öznelliklerini ya da kimliklerini nasıl ifade ediyor ya da çevrelerinde dolaşan söylemlerle nasıl bir ilişkiye giriyorlar gibi sorular üzerinden devam eden bir tartışma yapılacaktır.

Bu tartışmaya özne nedir ve nasıl inşa olur sorusuyla kısa bir giriş yapmak, kadınların alımlamalarını sadece özne/söylem/iktidar⁵² ilişkisi içinde ele almanın kısıtlayıcılığından bizi kurtarır. Özne, modernizmle eşzamanlı olarak ortaya çıkan bir kavramdır. Özne ya da öznellik modernitenin hakikatini kuran sekülerleşme, endüstrileşme, kentleşme, rasyonelleşme dinamikleri gibi düşünülebilir (Kellner ve Steven: 2011: 15). Modern düşüncenin gelişimiyle beraber insan fail olabilen, akıl yoluyla kendini ve dünyayı kavrayabilen bir birey olarak tasvir edilir. Nitekim bir aydınlanma düşünürü olan Immanuel Kant'a göre de algı ve tasarımlar öznedeki oluşurlar. Bütün deneyime egonun eşlik etmesi sayesinde şeyler tutarlı kendilikler olarak görünür (Mansfield, 2006, 31). Yukarıda kısaca tarif edilen özgür ve özerk kartezyen öznenin hukuki karşılığı vatandaş olan öznedir ki, o vatandaşın da sınırları kamusal-özel ayırımında çizilir. Nitekim öznenin cinsiyeti, ikinci dalga feminizm başta olmak üzere önemli bir tartışma alanı açar.⁵³ Çünkü kamusal alandaki özneler dışında özel alanda kalan özneler vardır.

Aydınlanmanın devraldığımız tam, bütünlüklü, özerk, atomize ve yetenekli özne anlayışında, özne doğanın bir parçası değil ondan ayrı bir şeydir. Sanki kendini kendiliğinden var eder ve verilidir. Ama biliçdışının keşfi Aydınlanma ideolojisinin bireysellik ve özgürlük idealleriyle uyumlu bilen özne, bilinçli özne gibi tasavvurları yerinden sarstı. İnsan rasyonel olduğu kadar da irrasyoneldi, çatışmalıydı ve istikrarsızdı. Rüyaların Yorumu'ndan (Freud, 1900) sonra öznenin kirli ve karanlık arzuları, dürtülerinin esiri olan takıntılı yüzü ortaya çıktı.

⁵² Öznelğin oluşmasında Foucault özne, iktidar ve yapı etkilerini analiz etmektedir. Ancak bu analiz, öznenin söylemi nasıl olduğu da benimsediği ya da hangi koşullarla ve ne kadarını içselleştirdiği gibi bir alana değinmemektedir. Bu noktada Gramsci'nin hegemonya kuramına ya da Bourdieu'nun habitus kavramlarına başvurulabilir. Fakat bu kuramlar özne ve yapı ilişkisinin nispeten makro düzeyde ele almaktadır. Konu anelik olduğundan dolayı öznellik meselesine mümkün olduğu kadar feminist kuramcıların tikel analizleri üzerinden referanslar vermeye çalıştım.

⁵³ Kartezyen öznenin dışında özel alanın politik özneleri vardır. Aynı zamanda bu özneler cinsiyete dayalı iş bölümü ve ev emeği ekseninde sınıflı öznelerdir.

Freud'un Oedipus Kompleksi özne fikrinde devrim yaptı. Özne olmanın temelinde egemen aile ve toplumsal ilişkilerin yer aldığı görüldü. Özne ailenin içinde oluşuyordu. Ayrıca, Oedipus sayesinde anladık ki cinsiyet ilişkileri ve özdeşleşme mekanizması öznenin oluşumunda temel bir dinamikti.

Buradaki öznenin ne olduğu konusundaki tartışma önemli ve gerekli olmakla birlikte aslında özne olmayı kadın veya erkek olma kategorisi içinde sınırlamak gibi bir tehlike de içerir. Bir başka deyişle kimliği kuran sadece cinsel fark mıdır sorusuna yol açabilir. Özne meselesini sadece kadınlar kategorisi üzerinden ele almak yerelin, sınıfın, cinsel kimliklerin ya da diğer farkların kaybolmasına yol açacaktır. Aynı koşul "biz kadınlar" ya da Kristeva'nın dediği gibi kadın kategorisini yutan "biz anneler" söylemi için de geçerli olacaktır. Bu açmazdan çıkmaya dair Genevieve Lloyd, Spinoza'nın "bedenin ideası olarak zihin" kavramına başvurur (2015: 13). Bedenin aldığı hazlar ve beden ideası tarihsel olarak değişiyorsa, kadın ve erkek bedeninin hazları ve ideası da farklı zamanlarda farklı olarak algılanır. Deneyime eşlik eden zihin kavramları tarihin içinde farklılık gösterir (Lloyd, 2015). Lloyd'un ifadesi kadınlığın bir inşa olduğunu ilk defa iddia eden Simone de Beauvoir'ın "kadın doğulmaz, kadın olunur (1993, 7)" önermesinin ötesine geçer. Lloyd hem erkeklik ve kadınlığın bir arada değişimine hem de haz ve arzuların bağlamsallığına dikkat çekmektedir. Bu söz kadını erkeğin ötekisi olarak kuran, kadın kategorisini doğal anneler olarak sabitleştiren söyleme karşı öznenin kendini oluşturabilme potansiyeline işaret eder. Ancak özne olmayı sadece tarihsel bağlamla ilişkilendirerek bir miktar kısıtlamış olur. Juliet Mitchell de kadınlığı bir durum olarak tarif ederken öznelliğin kuruluşundaki tarihselliği ve koşulları vurgular. "Durum" zaten sözcük olarak değişebilirliği ima eder. Mitchell, cinsellik, doğum, annelik ve çocukların toplumsallaşması gibi politikaların yapısallaşması içinden doğan öznellik biçiminden bahseder (2021: 212).⁵⁴ Yapıların karşılıklı etkilişimi içinde kadın bir özne olarak belirir (Mitchell: 2021: 212). Kadın öznelliğinin kurulması üzerine yapılan tartışmayı derinleştirmek için psikanaliz içindeki özellikle de Lacancı anlayıştaki özne tasavvuru

⁵⁴ Mitchell, bu yapıların kadınları kendileri arasında en iyi anne olma ya da en iyi eşe ve en iyi çocuğa sahip olma konusunda rekabetçi bir kimliğe doğru sevk ettiğini, yapıların kadınları bencil, tutucu ve kıskanç kıldığını söyler.

hakkında konuşmamız gerekecektir. Lacan’da özneleşmenin koşulu anneyle kurulan ilişki ve cinsel farktır (2014). Ayrıca Lacan’ın teorisi, Lloyd’un işaret ettiği haz ve arzu alanı için de önemli bir tartışma sahası açar.

Freud, bilinçdışı kavramıyla en başta kendisine vakıf, bilinçli, rasyonel özne tasavvurunu yıkmış sonra da Oidipus Teorisiyle birlikte, ilişkiler içinde beliren yeni bir özne modelinin kuramını yazmıştır. Anne-baba ve çocuktan oluşan Oidipal üçgen içindeki ilişkilerle, özellikle de cinsel farktan ileri gelen özdeşleşmelerle öznenin temeli atılır. Her ne kadar Freud Oidipus’u evrensel bir insan gerçekliği olarak kabul etmiş olsa bile aslında kendi döneminin Viktoryen toplumu ve aile ilişkileri içinde oluşan cinsiyet rollerinin psikanalitik kuramını oluşturmuştur denilebilir (Roudinesco, 2016). Lacan, Freud’un özne tasavvurunun biyolojik ve determinist yanlarından sembolik düzen ve dil nosyonu ile sıyrılır (2014). Freud’un kuramına yapısalcı dilbilimi dahil ederek sembolik bir alan açar. Lacan’a göre insan yavrusu dilde bir konum kazanabildiğinde özneleşir (2014).

Özneleşmenin gerçekleşmesi için iki önemli koşul vardır. Özne olmada birinci aşama; ayna evresi de denilen anneden ayrışma ânı, ikinci aşama ise “Babanın yasası” denilen dili kullanma becerisidir. Lacan’a göre insanın bir özneye dönüşebilmesi için bir yapının içine doğması gerekir. Bebek dili öğrenince sembolik düzene girer ve anneyle kurduğu simbiyotik ilişkiden bağımsızlaşır. (Mansfield, 2006: 55). Öznenin, sembolik düzen de diyebileceğimiz bir dilin ya da bir kültürün içine girmesi, o dilin içinde kendini belli bir konumda bulabilmesi gerekir. Dille birlikte, insan yavrusu sembolik düzene ve o düzende geçerli olan babanın yasasına tabi olur. İşte bu yasa cinsiyeti de kurar.

Lacan’a göre öznellik ve cinsiyetlilik eş zamanlı olur (Mansfield, 2006). Özne kendini cinsel fark üzerinden oluşturur.⁵⁵ Lacan’ın, “ben ötekidir” sözü bu farka işaret eder. Çünkü öznellik

⁵⁵ Birey simgesel yasanın, babanın yasasının oluşturduğu heteroseksüelliğe maruzdur. Sembolik düzenin kurucu yasağı olan ensest tabusu akrabalık ilişkilerini düzenleyerek babanın adına yürürlüğe sokar. Kurucu yasa, oğlan çocuğu annesine, kız çocuğu babasına yasaklarken cinsiyet rollerini ve

ancak ötekini işaret ederek oluşabilir. Cinsel fark ve onu temsil eden sembolik yasa ya da “Baba’nın Yasası” öznenin, cinsiyetin ve toplumun sebebidir. O halde, sembolik yasanın kadın ve erkek farkına ya da ikili cinsiyet sistemine göre kurulduğu söylenebilir. Bu özne teorisi, feminist bakış açısından sorunlu bulunabilir. Bunun nedeni, öznenin erkek kadının ise erkeğin kendisini yansıttığı öteki olarak kavramsallaştırılmasıdır (Stone, 2016: 184). Luce Irigaray, Lacan’ın ayna evresini referans alarak kadının sembolik düzende sadece anne olarak yer bulabildiğini ve oradaki temsilin de problemlili olduğunu söyler (Stone, 2016: 184). Çünkü, psikanalizde ancak dile ya da kültüre girerek özne olabilirsiniz. Bunun için önce anneden kopabilmek, ondan ayrışabilmek gereklidir. Bu durumda anne kültür öncesinde kalır, o suskun olandır, dili olmayandır (Stone, 2016: 184). Lacancı bakış açısında annenin konumu şöyle açıklanabilir: Çocuk anneyle birlikte henüz özne değildir, ne zaman ki ayna evresiyle anneden kopar işte o zaman özne olur. O kopuş ânı için bir dil, bir toplum, bir yasa gereklidir ki o da “Baba’nın Yasası”dır. O halde bir bebeğin özne olması için eril olanı referans alması yani anneden farklı olanı, eril varlığı keşfetmesi gereklidir.

Kristeva da Irigaray’a benzer şekilde öznenin kuruluş aşamasında söyleme, “konuşan beden”e merkezi önem verir. Onun öznesi de henüz bitmemiş, çok biçimli bir öznedir, üstelik savunmacı bir konumdadır (Kristeva, 2014). Özne, kendiliği tehdit eden iç ve dış tehlikelere karşı hep teyakkuz halindedir (Kristeva, 2014). Bu haliyle Kristeva’nın öznesi süreçseldir ve ötekiyle ilişkisinde istikrarsızlaşır. Ama anlamlandırma ve konuşma kapasitesi hep vardır. Kristeva, öznenin oluşumunda dil ve söylemin gerekliliğini kabul eder ama ben ve öteki ayrımının bebek anneyle birlikte de oluşabildiğini iddia eder. Öznenin oluşumunda ben-öteki farkında öteki’nin yerine anneyi kimliğin kurucu unsuru olarak belirler. Yani illa ki Baba’nın yasa şart değildir. Hatırlarsanız Lacan burada bebeğin kendini ayrı bir varlık olarak fark ettiği ayna evresinden sonra Baba’nın Yasasına girebilmeyi öznenin oluşumu için şart koşuyordu. Kristeva’ya göre bebeğin “ben” diyebilmesi için annenin varlığı yeterlidir. Annelik içgüdüsünün sembolik düzenden önce gelen bir ontolojik makamı vardır ki tam da bu içgüdü referansı ile Kristeva kadın öznelliğinin oluşumunda özcülük kapanına kısılır

akrabalık konumlarını belirler. Cinsiyet rolleri sembolik düzenin yasaklayıcı yasaları tarafından tesis edilmiş olur.

diyebiliriz. Annelik içgüdüsüne dair bu ontolojik atıf, Kristeva'yı kendisiyle çelişkiye düşürür. Annelik tarafından yutulan bir kadınlığı eleştirirken, “annelik şey”⁵⁶ gibi kendine referans veren bir kavram kullanarak annelik içgüdüsünü kadın öznelliğinin temeline yerleştirir.

Diğer yandan kadın öznenin inşa edilmesine dair kavrayış fail olmakla bağlantılı birtakım sorunları tartışmaya açabilir. Mesela, inşa edilen bir öznenin özgür olabileceği söylenebilir mi? Veyahut da öznelğin oluşumu için illa ki kültür öncesi ya da söylemsel olmayan bir nirengi noktası almak gerekli mi? Bu tür soruların cevabını Butler'da bulabiliriz. Aslında Butler da diğerleri gibi özne ve öznellik tartışmasını dilin içinde yapar. Butler'a göre öznellik, tutarlı, sabit bir bütünlük taşımayan, çoklu söylemlerle oluşan ve oluşmaya da hep devam eden bir nitelik taşır. Foucault ve Lacan'ın izinden gider ve yasanın, çağırdığı özneyi ürettiğini söyler. Bu şu demektir; kimlikler ve toplumsal cinsiyet Yasa'nın beklentilerine göre kurulur ve sonra da gerçek olur. Butler'ın özgün katkısı kimliği oluşturan söylemlerin güvencesiz olduğu yönündedir. Toplumsallık içinde farklı kimliği oluşturan farklı farklı söylemler vardır ve bu söylemler birbiriyle çatışabilir, kendi aralarında çelişkili olabilir ve söylemler çoğuldur. Söylemin bu güvencesizliği faillik için bir imkân oluşturur (Kristeva, 2007: 20). Kimliğin akışkanlığı, tamamlanmamış olması sayesinde Yasa değişebilir. Bu yüzden Butler, içinde yaşadığımız sembolik düzen eril olsa bile dil ve kültürün dışında bir yerde kalan bir öznellik aramayı reddeder. Bir başka deyişle Baba'nın Yasası'nın öncesi ya da sembolik düzenin dışı gibi öznelğin oluşmasını toplumsal sözleşmelerle anlamaya çalışan bir yaklaşımı verimli bulmaz. Özneler verili, sabit varlıklar değildir ve bir özne kendi kendini temellendiremez. Özneyi inkâr etmez, ama Kristeva ve Irigaray gibi erilliğe karşı kadınlık ve anneliği merkeze koyan analizlerin, önceden verili bir özne tasarımı varsaydığını belirterek bu durumu problemleştirir. Böyle bir analizin cinsiyet kategorilerini tekrar

⁵⁶ Kristeva, dilin, dil öncesi ya da sembolik öncesi olan veçhesini gün yüzüne çıkarır. Sembolik öncesi aşama, odipal öncesidir, yani baba devreye girmeden ya da anne, baba çocuk üçgeni kurulmadan önce bebekle anne arasında yoğun bir ilişkinin yaşandığı zaman dilimidir. Kristeva'ya göre bu aşamada anne bebek arasında güçlü ve derin bir bağın olduğu özgül bir ilişki biçimi vardır ki, annelik şey derken bu aşamada olan bitenleri kast eder. Odipal öncesi evrede bebek, annenin bedeni ile dürtüler, ritm, ses ve libidinal itkilerden güç alan bir ilişki kurar. (age, 240.)

üreteceği fikrindedir. Kadın özneliğini doğurabilme kapasitesi üzerinden bir farkla belirlemenin kendisi Baba'nın Yasası'nı yeniden üretir. Butler'a göre annelik "acil akrabalık ihtiyaçları gereği tekrarlanan bir toplumsal pratik"tir (2016: 164). Butler'ın kuramından yararlanarak annelik için şu söylenebilir; ataerkil yasanın öncesinde ya da dışında bir annelik aramak yersizdir. Özne iktidarın yinelenme mekânıdır, "temsil yalnızca özne olabilene bahşedilebilir ki bunun için de önce özne olmanın gerekleri yerine getirilmelidir" (Butler, 2015: 44) ama özneler, iktidar ve söylem matrisleri içinde konuşarak ve eyleyerek kendi failliklerini üretebilirler. İyi annelik, anaçlık, fedâkarlık gibi annelikle ilgili Yasa'nın özneyi davet ettiği söylemler, yeniden biçimlendirilebilir, değişip dönüşebilir. Annelikle ilgili oluşan söylemler diğer tüm söylemler gibi güvencesizdir. Annelik söylemleri birbiriyle çatışabilir, rekabete girebilir ve kadınlar için yeni kimlik kategorilerine kapı aralayabilir. Kadınlar, çoklu söylemlerin taleplerini yeniden anlamlandırılarak, yaratıcı yenilikçilikle bazen de altüst ederek yani performatiflikle geçersizleşebilir (Butler, 2016: 224). Konuşabilen, geçerli ve fail bir anne kimliği tam da heteronormatif söylemin matrisleri içinde yeniden üretilebilir (Benhabib ve diğ., 2008: 45).

Öznellik, cinsel fark ve cinsiyet kategorilerinin sınırlarını tartışmak, tüm öznelliklerin söylemsel olduğunu vurgulamak teorik olarak bizi özcülükten kurtarır. Çoklu söylemlerin içinden çıkan bir özne ya da dilin ve onun anlamlandırma pratikleri neticesinde oluşan özne tasarımından kolaylıkla şu sonuca varılabilir: "özne yoktur", "kadın yoktur", "anne yoktur." Ancak kavramların sınırlarını altüst etmek maddi olanı göz ardı etmemize de sebep olabilir. Öznenin yapısının istikrarsızlığını kabul etmekle birlikte, öznenin tanımlanamaz ve denetlenemez oluşuna yapılan aşırı vurgu annelik kategorisinin de sınırlarını gevşetir hatta onu tanımlanamaz bir hale getirebilir. Söylemdeki ben, öznenin konuşan kişi olarak görüldüğü yerdir. Bu yüzden söylemin dile getirilme anında öteki ile ben arasındaki ilişkiye bakmak özcülüğe düşmeden ama maddi olanı da kaçırmadan anlamlar üretmemize olanak verebilir. Kutsal annelik söyleminin demistifiye edilmesi de ben ve ötekinin karşılaşma anında oluşacaktır (Kristeva, 2018: 26). Yasa ya da sembolik düzen kendi öznellik biçimlerini dayatmasına rağmen her bir kadın özgül anne kimliğini farklı şekillerde üretebilir.

Bu bölümün girişinde öznellik tartışmasını yapmak şu açıdan da gerekli oldu. Eğer kadınlık annelik tarafından yutuluyorsa kadınların özne oluşuyla ilgili konuşabilmek için anneliği ayrı bir kategori olarak ele almak ne kadar gerekli? “Kadınlık mı Annelik mi?” sorusunu tartışmak kadın öznelliğinin kuruluşunda anneliği temel eksene yerleştirmez mi? Bu sorunun kendisi, kadınlığın karşısında bir annelik varmış ya da bu ikisi birbirinden ayrılabilir kategoriler yanılmasına düşürebilir. Bu bölümdeki diğer açmaz, anne olmanın nasıl bir yaklaşımla, nasıl bir platformda müzakere edileceğiyle ilgilidir. Annelikle ilgili duygular ve kavramlar seti halihazırda bekliyor bile. Anneliğin ne olduğuna dair söylemin sınırlarının maddi ve yapısal koşullar tarafından çizildiği bilgisini kabul ederek ve aynı zamanda annelik pratiğinin de düşünömsel bir süreç içinde geliştiğini bir arada değerlendirerek kadınların öznelliklerini kurarken anneliğe nasıl bir yer verdiklerini anlamaya çalışmak bu bölümün temel amacıdır.

Kadınların “önce anneyim” derken yapmış olduğu seçim sadece kim olduğuyla ilgili değil. “Önce anneyim” sözü, kim olmak istediği konusundaki uğraşlarını da gösterir. Önce anneyim derken kadınların kendilerine hazır bir set olarak sunulan bu söz uğrunda vazgeçtikleri ya da bastırdıkları arzuları, bu sözü benimseten idealleri, yaptıkları seçimleri birlikte düşünmek gerekir.

Öfkeli değilim ben. Çok olumluyum. Kendimi övmek için demiyorum sahidem öyleyim. Hiç kızmam, bağırırım. Annem çok bağırırdı. Hiç sesim yükselmez. Karşıma alır konuşurum sabırla. Her anne düşkündür evladına ama ben çok düşkünüm. Hiç vurmam bağırmadım. Sadece gözlerimle belli ederim. Gözlerimden anlar kızım. Hayatın her alanında böyleyim. Sevecen ve yumuşak bulurlar. Ama ilaç kullanıyorum biliyor musunuz? Yoksa bu kadar yumuşak olamam. İçim içimi yiyor. Hep içime, hep içime. Dert küpü oldum. Yoksa çıldırırım, şirret mi olayım? Anneyim ben. Sevecen, şefkatli olmak gerek her şeyden önce. Sinirlerimi kontrol etmeliyim. Öfkeli olarak tanınacağıma içime atarım. Ne yapalım artık. Anne olmadan önce ev bark önemli değildi. Eşimle ne bulsak yedik. Kafamıza göre... Cinsellik bile daha çoktu. Şimdi ararsan bulursun belki. Sosyal aktivite yok. Zaten bizle yatıyor kızım. Artık hep önce kızım diyorum. Önce anneyim. Sosyal hayatımın bitmesinden şikayet etmiyorum, öyle anlamayın sakın.⁵⁷

Esmâ, kendisine bir set olarak sunulan “şefkat, yumuşaklık, sakinlik, sabır” gibi kalıpları kimliğine dahil etmenin bir “gerekliklik” olduğunu farkındadır. Sevecen ve şefkatli olmalı,

⁵⁷ Esmâ

sinirler kontrol edilmeli, gerekirse medikal/biyolojik önlemlerle anneliğin gerektirdiği normatif yapının içine dahil olmalıdır. Çoğu cümlesinin yüklemine eklediği “meli ve malı” kalıplarından benimseyemediği bir yeni rolün üstüne yüklendiği yorumu yapılabilir. Şirretliğin ideal anneliğin sınırlarının dışında olduğunu müzakere eder. Makbul bir anne olmak uğruna feragat ettiği cinselliğinin de sosyalliğinin de farkındadır Esmâ. Onun deneyiminde annelik, şehvet ve şefkat duyguları arasında bir antagonizma yaratmıştır. Zımmen kadınlığa ait olan cinselliği bırakarak, anneliğe mündemiç olan şefkat alanına geçmiştir. “Öfkeli olarak tanınacağıma içime atarım” sözü annelikle ilgili normların ve norm dışına çıkmanın da bedelinin (şirret olmak) farkında olduğunu gösterir. Şirretlikten şefkate geçebilmek için ilaç kullanır. Uğruna bu kadar bedel ödenen bir anneliğin, özneliğin kurucu bir unsuru olması anlaşılır bir durum olur. Bu noktada Esmâ’nın makbul annelik söylemini yeniden ürettiğini söylemek kolay bir yorum olurdu. Özneler hegemonik söylemi sırf içselleştirip benimsedikleri için değil biraz da o duruma yaptıkları duygusal/maddi yatırımlar için yeniden üretirler denilebilir. Çocuğuna düşkünlüğünü kendi özneliğinde onu ayırteden bir fark olarak kurması biraz da bu uğurda vazgeçtiği arzu ve hazlarıyla ilgili olarak değerlendirilebilir.

“Önce anneyim” ya da “Bir kadın önce anne olmalıdır” sözleri daha çok iyi bir anne nasıl olmalıdır, kim iyi annedir, bir kadını ideal anne yapan nedir sorularına ardından verilen cevaplarda geldi. İdeal anne sorusu, kadınlığı kapsayan bir annelik gerekliliğiyle karşılık bulmaktadır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi bu cevabı doğrudan toplumsal cinsiyet normlarının yeniden üretimi olarak değerlendirmek bu söylemi üreten koşulları ve kadınların başetme stratejilerini gözden kaçırmak olur.

Bana göre seven, fedakâr, kendini çocuklarına adanmış olan anne idealdir. Bir anne sevecen olmalı, dövmemeli, çocuğu için yaşmalı. Öyle kendini adamak değil ama çocuk birçok şeyin önüne geçmeli hayatında. İlk önceliği çocuk olmalı. Bir kadın önce anne sonra kadındır bence... Ben de önce anneyim. Çocuğum için çok fedakârlık yaptım. Onun için bu pis işi çekiyorum. Marketçilik zordur. Kasa işi, normalde hep lise mezunları çalışıyor. Ama ben kendimi yetiştirdim. Gecesi gündüzü hafta sonu yok. Yerinden kalkmadan çalışıyorsun. Ben kendi başıma çocuk büyütüyorum. Eşim varken de kendim büyüttüm sayılır ama en azından evliyim diye daha rahattım. Şimdi oğlum için yaşıyorum diyebilirim. Haftanın altı günü çalışıyorum bir boş günüm var o gün de oğlumu AVM’ye götürüyorum, sinemaya götürüyorum. Mutlaka bir oyuncakçıya girip istediği bir şeyi alıyorum. Babası ayda bir geliyor. O da bir ay gelirse öbür ay bahane

buluyor. Evlenince ayağını iyice kesti. Önceden babaannesine götürürdü. Güya orada çocukla ilgilenirdi. Alır babaannesine bırakırdı. Gene bir yüzü gülerdi babam beni aldı derdi. Şimdi karısı evde çok istemiyor o yüzden bir ay alırsa da gündüz gezip akşam bırakıyor. Her annenin benim gibi imkânı yok. Parasızlıktan çocuğuyla ilgilenemeyeni anlarım. Ama bir de parası olup ota boka harcayanı. Çocuğuna harcamak varken giyimine süsüne harcayanı anlamam. Onlar da anne olmasın bir zahmet. Hem çocuk yap, hem gez toz. Birinden biri olacak! Anne olmanın bir adabı var, bir ağırlığı var. Biraz bu tüketim reklamlar falan da iyi anne olmayı engelliyor bence. Zor anne olmak. Her meslekten zor. Çok fedakârlık istiyor. Cehaletin gidiyor. Olgunluk geliyor. Anlayış geliyor. Sabır geliyor.⁵⁸

Hatice, “çocuğu için yaşamalı”, “ilk önce çocuk olmalı” gibi annelikle ilgili zorunlu görülen standartların farkındadır, tek başına çocuğunu büyütürken diğerlerine göre daha fazla bedel ödediğini düşünür. Hatice, vazgeçtiği hazlarla “fedakâr anne” statüsüne ulaşmıştır. “Önce anne sonra kadın” olarak geldiği bu fedakâr anne mertebesinde hazlarından vazgeçmeyen öteki kadınlara seslenebilme yetkisini kendinde görebilir. Fedâkar anne statüsünden aldığı güçle “onlar da anne olmasın bir zahmet” diyebilir. Bu durumda öznelliği anne olarak kurmanın haset ve kıskançlığı da ürettiği söylenebilir. Öznenin kendisinin sahip olamadığı bir şeye ötekinin sahip olduğunu bilmesi haset duygusuyla, sahip olduğu bir şeyi ötekine kaptırma korkusu ise kıskançlıkla ilgilidir (Smith, 2021: 148). Zorlukla ulaşılan “ideal anne” sıfatının o zorlukları çekmeyen bir başkasına kaptırılmaması için öznelliği kuran farkı vurgulama zorunluluğu doğar. O fark, vazgeçilen hazlarla gösterilir. “Yerinden kalkmadan çalışmak, giyimden kuşamdan süsten dolayısıyla kadınsılıktan vazgeçmek, boş zamanlardan vazgeçmek”le ideal anneliğe ulaşılır. O hazdan vazgeçmeden anne olabilen öteki ise haset duygusu üretmektedir. Diğer bir kadının hem arzu nesnesi hem de anne olmayı kendinde hak görmesi, mesela giyimine, süsüne harcaması ya da gezip tozma hakkından caymaması, Hatice’nin gerçekliğinin üzerine bir gölge gibi düşecektir. İngilizce karşılığı, *envious* olan haset, *in* (üstünde) ve *videre* (görme) sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuştur (Smith, 2021: 100). Bakılan, gözü dikilen o gördüğümüz nesnenin bizi baştan çıkarması, onun mükemmel görünmesiyle ilgili olan haset kavramı Melanie Klein tarafından, “ya kendine al ya da yok et arzusu uyandıran güçlü bir öfke” olarak tanımlanır (2020). Arzu ettiklerine başkalarının sahip olmasındansa onları yok edecek kadar çok istemeye yol açan bir duygudur haset. “Gezip tozanlar anne olmasın bir zahmet” sözünün arkasında gezmeye tozmaya dair güçlü ama yok

⁵⁸ Hatice

edici bir arzunun varlığından söz edilebilir. Bu noktada kimliğin bütünü ele geçiren, diğer bütün kimlikleri zapt eden anne kimliğinin haset ve kıskançlık gibi tahripkâr duygular üretebileceği söylenebilir. Aşağıdaki örnekte Meltem'in diğer annelere olan öfkesi de benzer şekilde değerlendirilebilir. Öteki annelerin kendi yaptığı fedakârlığı yapmadığını varsayması ve onlara öfkeli olması, bir bakıma kendi içindeki arzuyu da gösterir. Meltem kendi vazgeçtiklerine sahip olan öteki annelere karşı öfke hissetmektedir.

Çocuklarımın bana ihtiyacı var. Onların hayatını kolaylaştırmalıyım ben. Onları mutlu etmeliyim. Çok çabaladım özellikle ilk kızımda. O mutlu olsun diye. Tüm hayatımı ona göre kurmuştum. Benim arkadaşım falan hiçbir şeyim olmadı anne olduktan sonra. Kızımın sevdiği sinema, oyuncakçı, park... O nereye isterse oraya gittik. O beni karşılıksız seviyor, bu hayatta da beni karşılıksız tek onlar sever. Ben de onları karşılıksız severim. Bence annelik, ideal annelik “karşılıksız sevmek”. Hayata bağlayan bir şey çocuk. Ben daha önce de çok hareketli ve hayata bağlıydım. Spor bağımlıydım. Karnımda kaslar vardı öyle söyleyeyim size. Haftanın üç günü spora giderdim. Çok gezerdim. Arkadaşlarımla çok takılırdım. Sonra hayatımı ona göre kurdum ama zorunluluk değil zevkle. Çocuğuna kendini adayan, ondan beklentisi olmayan. Yani bunu büyüteyim ilerde bana bakar demeyen. Ya da dersleri başarılı olsun hava atarım demeyen. Çocuğun olduğu gibi kabul eden biriyim. Ben bu konuda iyiyim. Ama temel becerilerim eksik onlar da en önemlisi. Besleyebilen, gözeten, şefkatini veren... Bende şefkat fazlası var. Sanırım besleyemediğim için şefkatle doyurmaya çalıştım. Ağlamalarına yüreğim dayanmaz. Ağlamasın diye her fedakârlığı yaparım. Zaten anne dediğin fedakâr olmalı bence. Bencillik ve annelik yan yana gelemez. Kimisi hamileyken sigara içiyor. Emzirirken alkol alan gördüm. Ben bunlara tahammül edemem işte. O büyük bencillik. İçmeyiver. Ben bir damla süt gelsin diye bu kadar uğraşırken elinde bira sütüm fişkiriyor diyenlere tahammül edemiyorum.⁵⁹

Kadınlar açısından en ızdırap verici deneyim, kadınlık ve annelik arasında oluşan gidip gelmeler içinde yaşanmaktadır (Badinter, 2011: 120-121). Toplum, ona önceliğin her zaman çocuğunda olması gerektiğini öğütler; oysa o da etten kemikten bir insan olduğundan kişisel arzulara ve tutkuya sahiptir (Badinter, 2011: 120). Meltem için de benzer durum geçerli gibi görünmektedir: benliği ve fedakârlık duygusu arasındaki çatışmadan doğan öfke kolaylıkla o çatışmayı yaşamayan diğer kadınlara tahvil olmakta, ortaya öfke ve kıskançlık gibi duygular çıkmaktadır.

Bazı görüşmeciler için çalışmaya başlamak, ağır çalışma koşullarına razı olmak ideal annelik için bir koşul olurken, bazıları için çalışma hayatından geri çekilmek annelik için bir kriter

⁵⁹ Meltem

haline gelmiştir. Anne kimliğinin mesleki kimliğinin önüne geçtiğini belirten Elif, bu uğurda çalışma hayatından çekildiğini anlatır.

İyi bir işim vardı benim. Kızım olunca bıraktım. Annelik duygusu ağır basıyor, zamanımı kızıma vermek istedim. Gelirimiz biraz düştü ama ilk üç yıl çok önemli diyor uzmanlar. Yemeğini kendim yapmak, kendim yedirmek istedim, bakıcı eline bırakmadım. Emzirmek falan hep dert olacaktı. İzinler kısa. İki yıl emzirdim kızımı. İlk iki yıl nerdeyse hiç ayrılmadık. Bizim ek gıdaya geçmemiz zor oldu, hep püre yedik ilk zamanlar. Birlikte oynadık, hep konuştum onunla, ne yaparsam anlattım. O yüzden sosyalligimiz çok iyi, konuşmamız çok iyi. Dil gelişimimiz yaşlılarının üstünde. Gecemi gündüzüme kattım. Diğer anneler gibi bakıcı eline bırakmak istemedim. Para hırsı için çocuğu anneden mahrum etmeyi anlamıyorum. Biz de tek maaşa indik sonuçta, eskisi gibi tatile falan o kadar gitmiyoruz yani. Daha fazla tatil, daha fazla kıyafet için değer mi insanın yavrusunu terk etmesine.⁶⁰

Elif, çalışma hayatından çekilmesini diğer annelerden bir fark olarak vurgular. Mesleki kimliğinden vazgeçmesinin ve gelirinin azalmasının karşılığını kızının gelişimsel olarak akranlarından daha iyi olmasıyla aldığını iddia etmektedir. Diğer yandan kendi anneliğini değerli kılmak üzere ötekinin annelik etme biçimini değersizleştirir. Elif'in "para hırsı için çocuğunu mahrum etmeyi anlamamasıyla" Hatice'nin "gezip tozanlar anne olmasın bir zahmet" demesinde duygular açısından bir ortaklık kurulabilir. Kadınların bu türden karşılaştırmaları, kendi anneliklerini diğer kadınların annelikleriyle kıyaslamaları kadınların birbiriyle rekabet etme stilleri açısından düşündürücüdür.

Kendi anneliğini, ötekinin yeterince iyi anne olamaması farkıyla belirleyen söylem en çok fedakârlık anlatılarında ön plana çıktı. Çocuklarının geleceği için evlere temizliğe gittiğini söyleyen Hale için ideal annelik çocukları için çalışmaya başlamak olurken Elif için çalışma hayatından geri çekilmek olmuştur. Kadınların deneyimin kendisi (bu çalışmaya başlamak ya da çalışma hayatından çekilmek olabilir) onların öznelliklerini de inşa eder ancak bu deneyim bazen ötekilerden üstünlük sağlayan bir fark olarak ifade edilmektedir. Hale, çalışmaya başlamasını bir fedakârlık olarak anlatıyor ve bu yönüyle kendini diğer annelerden "daha iyi bir anne" olarak ayırıyor.

⁶⁰ Elif Bilge

Anelik yetersiz değildir insanda. İnsan istedikten sonra yıpratmalı kendini. Biraz içinden olacak kendinin. Bir çocuğu dünyaya getiriyorsak bakmak zorundayız biz yani. Şimdikiler şımarık. Bazıları çocuk kucağında evde yatıyor. Git ev temizliğine. Tembeller... Bazılarının işine gelmiyor. Hem çalış, hem büyüt. Ben 55 yaşındayım. Karşılığını da alıyorsun. Çocuklarının geleceğini düşünüyorsam bakmak zorundayım. Geri bırakmamak gördüklerinden zorundayım. Zor günler yaşamadım Allah'a şükür. İşime de gidiyordum. Çocuğum da bakıyordum. Sabahlıyordum işe gidiyordum hiç zor gelmiyordu. Şimdi bile gece ikide yatar sabah altıda işime giderim. Alıştığımızdan. Şımarıklık yok. Evde kalmak zor geliyor. Daha çok çocuklarla beraberim. Yemek yapıyorum. Adamış ben çocuklarıma. Başka biri olsa şey yapmaz. Bekarken daha çok hayallerim düşüncelerim vardı. Kuran kursu hocası ya da dikişçi olmak isterdim. Çocuk olunca fikirler hayaller değişti. Artık kendi hayallerim için daha neyi yaşayacağız diyorsun. Çocuklarımin hayalini yaşıyorum ben. Onların hayallerini gerçekleştirmeye çalışıyorum. Anne duygusu çocuklar benim için dünyam yaşantım sevgi, saygı her şey onlar için.⁶¹

Hale de tıpkı Hatice gibi makbul bir anne olmak için feragat ettiklerinin farkındadır. “İnsan istedikten sonra yıpratmalı kendini” sözlerinde bu farkındalık açığa çıktığı gibi kendini yıpratmayı tercih etmeyenler hakkında zımnî bir öfke fark edilebilir. Gündüz işe gitmek, gece ev işleri şeklindeki çifte vardiyasının karşılığı olarak kendini ideal bir anne olarak değerlendirebilmektir. Hale diğer pek çok görüşmecinin ifadesinde yer alan bir noktayı daha açıklıkla dile getirmiştir. Çocuklarının hayalini yaşamak ya da kendi hayallerini çocuklarına devretmek meselesi... Hale, çocukları olmadan önce dikişçilik ya da öğretmenlik gibi bir mesleki kimlik idealize etmiş ancak çocuklara bakım verme gereği bu idealinden zorunlu bir vazgeçiş gerektirmiştir. Hale'nin ideal anne olmak için yaptıkları, kendi arzularını çocuğuna devretmek şeklinde gelişir. Çocuklarının gelişimiyle ilgili en çok eğitime ve meslek edinmeye önem verdiğini söyler. Hale'nin çocukları için yaptığı duygusal, sosyal ya da ekonomik yatırımın biraz da kendi geçmişinde eksik bıraktıklarını gidermek üzere olduğu düşünülebilir. Kadınların çocuklarıyla ilgili idealize ettikleri biraz da kendi öznellikleri, deneyimleri ve özdeşleşmeleriyle ilgilidir.

İyi insan olsun. Kendi ayakları üzerinde dursun. Ele güne muhtaç kalmasın. İyi evlilikler yapsın. Sevdiğiyle evlensin. Ben arkasında olurum. Dürüst olsun. Okusun isterim. Doktor olsun isterim. En çok doktor olmasını isterim kızımın. Çok iyi bir doktor olsun, çok başarılı. Yurtdışlarına falan gitsin. Doktor kocası olsun ya da. Ben bir şey istemem. Ziyaretime gelsin. Ben torunlarına bakarım. Ben gençliğimi ziyan ettim. 28 yaşındayım ama sanki elli yaşında gibi hissediyorum. Benim o defterler kapanmış gibi geliyor. Bir evlilik daha kızım olmasa belki olurdu... Yeni bir hayat kurardım belki. Beni de seven üstüme titreyen bir erkek olurdu. Ama kızım varken olmaz.

⁶¹ Hale

Oğlum olsa belki evlenirdim ama kızım varken olmaz. Elin erkeğiyle kızı bir eve sokamam. Bunun genç kızlığı da var. Ben yaşamadıklarımı kızım yaşasın isterim. İçimde çok şey yarım kaldı. Belki okuyabilirdim. Bir doktor olamazdım belki ama ne bileyim bir sekreter olabilirdim, bir avukatın yanında, bir doktorun yanında. Noterde çalışabilirdim. Daha kıymetli olurum o zaman. Bir evlilik kadının kaderini yazıyor. Bir yola girince çıkamıyorsun artık, dönüş yok. Anne olunca artık hayatın çocuğuna dönüyor. Erkeklerin işi kolay. Babası senede bir görüyor gene adı baba. En çok da ona gıcık oluyorum. Ben o kadar kahrımı derdini çekiyorum baba deyince yerlere göklere sığdıramıyor gene kızım. Özlediğinden herhalde. Bazen baba krizi tutuyor. Neden aramıyor diye ağlıyor.⁶²

Gülşen, anne olunca artık hayatın çocuğuna dönüyor derken kimliğini kuran temel unsurun annelik olduğunu beyan etmiş olur. Hemen öncesinde söylediği “bu yola giriyorsun dönüş yok” sözlerini feminist bir eleştiri olarak okuyabiliriz. Gülşen, boşandıktan sonra gündelik temizlik işlerine giderek evin geçimini sağlayan, kızını tek başına büyüten güçlü bir kadındır. Diğer yandan romantik bir ilişki arzuladığını söyler ama sırf kız çocuğu olduğu için bunu yapmayacaktır. Seçim yapmama iradesi de onun toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgili bilincinin tezahürü olarak düşünülmeli. Gülşen kendi kadınsı arzularının anne kimliğiyle çeliştiğini düşünmüyor. Çünkü oğlu olsa evleneceğini söylüyor, cinsiyet eşitsizliğinin farkında olduğundan kızını riske atacak bir seçimde bulunmak istemiyor. “Erkeklerin işleri kolay, senede bir görüyor ama adı baba” derken, bakım emeğinin kadın ve erkekler arasındaki eşitsiz dağılımının da eleştirisini yapıyor. Gülşen, kimliğini anne olarak kurarken bunu annelikle ilgili toplumsal normlarla müzakere ederek yapıyor ancak yine de kendi geçmişinden getirdiği ideallerini çocuğunun üzerine boca etmektan kaçınmadığı sözlerinde görülüyor. “Ziyan olmuş gençliğini” eğitim almamasıyla ilişkilendirdiği için en çok kendi kızının eğitim almasını istiyor. Gülşen’e benzer şekilde Ayşen’in sözlerinde de çocuklarında kendini yeniden yaratma ya da çocukların hayatında kendi öznelliklerini yaşamaya dair çabanın izleri görülür.

Gerçek anne, çocuğu için fedakârlık yapan, yemeyip yediren, giymeyip giydiren annedir. Kendi çocukluğunda yaşamadıklarını çocuğuna yaşatmaya çalışandır. Onlarla ilgilenen, dövmeyen, vurmayan, hem geleceğini kuran hem aşımı ekmeğini yapan. Annelik kutsaldır zaten. Babalar bunu yapamaz. Anne yuvayı da ayakta tutar. Bir kadın anne olunca gençliği geride bırakır. Anne olunca anlarsın derler ya... Öyle işte. Boyut değişti. Ben anne olduktan sonra başka biri oldum. Kocama da evime barkıma da daha sahip ne bileyim daha anaç. Önceden kocamı kızınca anneme

⁶² Gülşen

giderdim. Şimdi evde kavga gürültü oluyor ama çocuğunla nereye gideceksin. Daha alttan almayı öğrendim anne olunca. Çalışmaya da anne olunca başladım.⁶³

Aşağıda sözlerini göreceğimiz Sevda, kendilerinin yoksullukla büyüdüğünü söyleyen diğer pek çok görüşmeci gibi (Örneğin, Gülsen, Hale, Elif) ideal anneyi tanımlarken çocuğun geleceğini hazırlamanın ve onun eğitimini planlamanın önemini vurgular. Doksanlı yıllardan iki binli yıllara kadar orta sınıflar için sınıfsal konumlarının değişmesi eğitimle yakından bağlantılıdır. Orta sınıfların sermayeleri genellikle aileden geçmez, buldukları sınıfsal konumu aldıkları eğitimle elde ederler (Kozanoğlu, 1993). Eğitim sınıfsal konumunu belirlediği için ve bu konumun ebeveynlerden çocuğa geçmediğinin bilincinde oldukları için çocuklarının eğitimine çok fazla yatırım yaparlar. Çocuklarının da üniversite eğitimi ve kültürel sermaye kazandıran bir donanıma sahip olduğunda bir üst sınıfa geçebileceğini düşünürler (Kozanoğlu, 1993, 55). Hayri Kozanoğlu'nun orta sınıflara dair tespitleri Sevda'nın ergenlik döneminin geçtiği doksanlı yıllar için geçerli bir analizdir. Sevda üniversite mezunu olan akranlarının olduğu bir ofiste lise mezunu ofis asistanı olarak çalıştığını söylemiştir. Ona göre kendisi ile akranları arasındaki sınıfsal fark sadece eğitimden kaynaklanmaktadır. “Annem okumamıştı. Kendisi de bizim okumamızı çok önemsemedi mesela. Üstünde durmadı. Özellikle kızlarının... Nasılsa evleneceğiz diye” belirtmesinin hemen ardından kendisinin bilinçli olduğunu ve oğlu için en çok eğitime önem verdiğini söylemiştir.

Önce sevgi verendir. Çünkü çocuğunu sevmeyen ya da sevgi gösteremeyenler de var. Bir de bağırılmamak... İletişim... Yani onun açısından bakmak. Çocuk belki kötü bir şey yapıyor. Ama aslında ona göre iyi yani. Yaptığı şey ona iyi bir şey gibi geliyor. Öyle hemen bağırılmamak. Onun açısından olaya bakabilmek. Geleceğini, eğitimini planlamak... Bunları anne yapmalı. Mesela ben çok araştırdım ve *Montessori* okul tercih ettim. El becerileri gelişsin diye. O daha iyiymiş. Aile bütçemizi aşırı aşılıyor ama olsun. El becerileri gelişsin diye düşünüyoruz. Piyano hocası araştırıyorum, müzik eğitimine bu yaşta başlamalı. Daha şimdiden ilkokulu, ortaokulu düşünüyoruz. Para biriktiriyoruz.⁶⁴

Sevda'nın oğlu için arzu ettiği dikey sınıfsal hareketlilik, o sınıfın sembolü olan zevkler, aktiviteler, özel okullarla mümkün görünmektedir. Onun kendi döneminde üst sınıfta

⁶³ Aysen

⁶⁴ Sevda

olmanın göstergesi olan aktiviteleri kendi bütçesini zorlayarak bugüne transfer etmiştir. Benzer bir arzuyu Sultan'ın sözlerinde de görürüz.

Kızımın geleceğini hazırlamak tüm derdim. Özel okula koleje gönderebilmek istiyorum. Devlet okuluna vermem. Dil yerine din veriyorlar. Ben dinime bağlıyım elhamdulillah ama evde veririm Müslüman olmayı kızıma. Kızım için çalışıyorum. Kendim yokum. Kendim için amacım yok. İşimle, eşimle kızım kadar ilgilenmem o kadar yatırım yapmam. Bizimkilerde böyle birşey hiç yoktu mesela. Benim geleceğim için hiçbir şey yapmadılar.⁶⁵

Sevda'nın Montessory okulda gördüğü umudu Sultan özel kolejlerde görür. Kendisinin vakti zamanında alamadığı eğitimi çocuğunun alabilmesi çok önemlidir. Bir yandan kendi anne/babasına sitem eder, diğer yandan onların yapmadığını kendi anneliğinde tamamlamak ister. “Kızım için çalışıyorum. Kendim yokum. Kendim için amacım yok” sözlerinden anlaşılacağı gibi bu uğurda kendini özneliğini yok etmeyi bile göze almıştır. Aslında Sultan ve Sevda kendi özneliklerinde eksik gördükleri bir kategoriden yola çıkarak, bir başka ifadeyle kendi eksiklerini çocuklarına transfer ederek ideallerini belirler. Burada çift katmanlı bir çelişki vardır. Birincisi iki kadın da doğrudan çocukları için bir eksiklik varsaymış, onlara bir “eksiklik” atamıştır. Oysa onların çocukları ileride kendi varoluşlarını tanımlarken ya da ontolojik sorgularını yaparken bu durumu bir eksiklik olarak görmeyebilir. Bir başka ifadeyle “dayatılmış bir eksiklik”ten bahsedebiliriz bu durumda. İkinci çelişki ise şurada belirir: İki kadın geçmişten gelen eğitim/kültür eksiklerini çocuklarında kapama uğraşındayken kendi özneliklerini daha kısır duruma getirir. Çocuklarına yaptıkları duygusal ve maddi yatırımın bir kısmını kendilerine yapsalar belki de geçmişten bugünlerine uzayan o eksiği kapatabileceklerdir. Böyle bir seçenek anne ve çocuğun kendi özneliklerini yaşaması, kendi yollarını çizmesi açısından yeni olanaklar sağlayabilir.

Üniversite eğitimiyle üst sınıfa geçebilmenin günümüz için geçerli bir parametre olduğunu söylemek oldukça güçtür. İki binli yıllar sonrasında üniversite diplomasının sınıf atlamaya dair bir garanti veremediği söylenebilir. Yaşam tarzı, kültürel tüketim unsurlarıyla biçimlenen annelik pratikleri aynı zamanda kimliğe dair yeni bir aidiyet alanı açmaktadır.

⁶⁵ Sultan

Montessory kreş ya da piyano eğitimi sayesinde sınıfsal farklılıklarını işaret etmekte, üst sınıfla temas ederek onların makbul değerlerine ve beğenilerine ulaşmaktadır. Üst sınıfa ait zevkler ve alışkanlıkların çocuğa aktarılması hem annenin eksikliğini gidermekte hem de ideal anne olduğuna dair bir algı oluşturmaktadır. Bir jenerasyon önce üst sınıfa ait olmayı gösteren özel okullu olmak ya da üst sınıfların boş zaman aktivitesi olarak kodlanan piyano çalmak gibi faaliyetlere çocuklarının erişebilmesini sağlamak iyi annelik kriteri olarak belirtilmesi öznelliğin anne kimliğiyle inşasını anlamada önemlidir. Kadınlar çocukları için yatırım yaparken, kendilerinde gördükleri eksiklerden yola çıkmaktadır. Bazen vazgeçtikleri haz ve arzular, bazen ulaşmak istedikleri kültürel sermaye çocuklarına tahvil olmaktadır. Bu durumda çocuklara aktarılan arzular üzerinden inşa edilen bir öznelikten bahsedilebilir. Bir başka deyişle çocukla aşırı özdeşleşmeyle oluşan bir anne kimliğinden bahsedilebilir.

4.2 ÇOCUKLA ÖZDEŞLEŞME

Bir önceki bölüm, kadınların kendi kimliklerini ifade ederken anneliğe yükledikleri anlamlar nelerdir sorusuyla başlamıştı. Bir anne nasıl olmalıdır, annelik ne demektir hatta anne nedir gibi sorularla başlayan tartışma, kadınların öznelliğini kapsamaya çalışan bir annelik kimliğinin analizine dair bir konuma evrildi. Kadınlar anne olmanın tüm kimliklerinin ötesine geçtiğini belirttiler ancak kendileri için anneliğin anlamı daha derinlemesine sorgulanınca genellikle eksik kalan arzular, vazgeçtikleri hazlardan, feragat ettikleri zevklerden bahsettiler. Bir başka deyişle ideal anne kimliği, eksik olanlar ya da eksilenler üzerine temellendirildi. Kendinden eksilenlerle kurulan yeni öznelik büyük ölçüde çocuğa aktarılmaktadır. Bu bölümde, bir önceki bölümde açığa çıkan çocukla aşırı özdeşleşen annelik deneyimi ele alınacaktır. Kadın, kendi öznelliğinden çektiği yatırımı çocuğuna aktarmakta böylece özdeşleşmesi de çocukla olmaktadır. Eksikliğini çocukla doldurmak gündelik hayata yoğun annelik performansı şeklinde yansır. Çocuğun gelişimine ve mutlu olmasına adanmış bir gündelik hayat içinde çocukla aşırı özdeşleşmenin izleri sürülebilir. Ancak normal şartlarda annenin bebekle değil, bebeğin bakım veren kişiyle özdeşleşmesi beklenir. Teorik olarak bebeğin anneden talepleri ile annenin bebekten talep ettikleri arasında katıksız bir mütakabiliyet olması imkânsızdır. Başka bir ifadeyle, anne ve çocuk arasında

tam bir özdeşlik, tam bir anne çocuk birliğinden bahsedilemez. Bu sebeple çocuğa adanmış, çocukla özdeş bir annelik tasavvuru problemlidir denilebilir.

“Bir bebek mi! Öyle bir şey yoktur!” sözlerini söyleyen Donald Winnicott (2011, 197-213 akt. Habib), “bana bir bebek gösterildiği zaman aynı zamanda onunla ilgilenen biri de muhakkak gösterilir, en azından ona beşiği üzerinden göz kulak olan biri vardır. Bebek ve bakıcı çiftiyle karşı karşıyayızdır” diyerek bebeklerin bakım zorunluluğunu işaret eder. Winnicott’a göre bu karşılıklı bir durumdur o yüzden bebeğin ilk yıllarındaki anne çocuk bağına “mutlak bağımlılık” olarak kavramsallaştırır. Mutlak bağımlılık, anne bakımın atfedilen değeri gösterdiği gibi bakım verme zorunluluğunun yol açtığı karşılıklı bağımlılık durumunu da vurgulaması açısından önemlidir. Mutlak bağımlılık, anne çocuk ilişkisindeki öznelerarasılık durumunu gösteren karşılıklılık ilkesini işaret eder (Habib, 2014: 105). Winnicott’un kuramına göre, bebek ancak anne bakımıyla var olabilir ama bu durum bebeğin anneye olduğu kadar annenin de bebeğe bağlı/bağımlı olduğu bir dönemdir. Annenin çocukla özdeşleştiği bu dönemi birincil anne hastalığı ya da birincil anne tasası olarak tanımlar. Bu tasa başlangıçta işe yarar çünkü yeni doğan bir bebeğin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için biraz kaygılı bir bakım veren gereklidir. Kaygı duygusu, yeni doğan bir bebeğin ihtiyaçlarına duyarlı olmayı sağlar. Bebeğin bakıma ihtiyacı azalmaya başladıkça, anne de kendi benliğine yavaş yavaş geri döner ve birincil anne hastalığından iyileşmeye başlar. Winnicott, gebelikle başlayıp doğumun ilk günlerinde şahikasına ulaşan bu ruhsal deneyimi şizoid bir epizoda benzetir. Bu şizoid dönemden çıkış anne ve çocuk arasındaki neredeyse simbiyotik olan bu ilişkinin sona ermesiyle gerçekleşir (Winnicott, 2014: 114-118).

Görüşmeler sırasında çocuk sahibi olmayla birlikte adeta ontolojik hakikatini bulmuşçasına annelik kimliklerini idealize eden görüşmeciler vardı. Ancak bu idealize ediş, bir önceki bölümde de anlatıldığı gibi konuşan öznenin kendi arzusuyla ilgili olabilir. Çocuklarıyla aşırı özdeşleşmeyi gösteren kimlik tasvirlerini Winnicott’un bahsettiği gibi patolojik bir durum olarak ele almak bu tezin yetki alanını aşar. Ancak, anne ve çocuk ilişkisindeki mutlak bağımlılık durumunun uzadığı bir annelik performansından bahsedilebilir. Annenin ve çocuğun benlik sınırlarının birbirine karıştığı ve annenin çocuğuyla özdeşleşerek oluşturduğu

bir kendilik durumunun dile getirildiği yerlere dikkat çekme gereğiyle bu bölümdeki analizler oluşturulmuştur. Örneğin, “Bir kadının canı kanı varsa çocukları için akmalı” diye söze başlayan Ebru’nun benliğinin annelik içinde eridiği söylenebilir.

Çocukları için yaşayan, her şeyi onlar için yapan biriyim. Gelecek planım onlar üzerine. Her şey çocuklar için. Bence bütün anneler öyledir. Bu da olması gereken yani bu. Bir kadının canı kanı varsa çocukları için akmalı. İlk sıra çocuklarıdır. Çok vakit geçiremiyorum. Bir hafta sabah on akşam yedi, bir hafta öğlen bir gece onda çıkıyorum. Biri bakıcıda, biri anaokulunda. Çok zor büyüttüm, zaman geçiremedim. Ama kaliteli zaman geçirdiğimi düşünüyorum. Bir izin günüm var. Pazarları çocuklara adanmış geçiyor. Vakit geçirirken oyun kurmayı seviyoruz. Evde ev yapıyoruz, bütün oyuncaklarımızı dağıtıp sergileyelim diyoruz. Futbol oynuyoruz. Bir de şöyle bir durumun var. Ben onlarla yatıyorum. Sonra onlar uyuyunca kalkıp temizlik yapıyorum. Alıştım. Ben meyilliyim. Severek ilgileniyorum. Anacım ben. Şikâyet edeni anlamıyorum. Doğurduysan bakacaksın. Ne kadar zorlansam da şikâyet etmiyorum, yavrularım onlar benim. Yoruluyorum, kilo veriyorum, hep yorgunum. Şöyle bir mutlu bakıyorlar, eriyip bitiyorum. Onlara bakınca çok heyecanlanıyorum. Allah’ım onlar benim mi diyor. Çok mutlu ediyorlar. Mesela üç gündür ilk defa oturdum. Yatana kadar hep ayaktayım. Sırtlarım ağrıyor, çok yoruluyorum ama hiç şikâyet etmedim onlardan. Bir yerde kalmalarını istemem. Dedelerinin çok büyük emeği var. Bir kere orada kaldı ev bomboş geldi. Bakıcılarda orda burda çok zorlandım ama hiç şikâyet etmedim. Ben çocuk için evlendim. Ben herkese diyorum. Bir çocuk yapmadan boşanmasın kimse. Ben çocuk yapıp boşuycam bu adamı diyordum. Kendime vaktim yok. Elimden geldiğince kendime bakmaya çalışıyorum. Ama kendimi de salmadım, önemişiyorum. Ben iyiysem onlar iyi.⁶⁶

Ebru’nun birbiri ardına gelen çelişkili cümleleri düşündürücüdür. İlk sıra onlarıdır derken hemen ardından vakit geçiremediğini söylemesi, ne kadar yorulduğunu anlatması ve ardından şikâyet etmiyorum demesi, başta çok zor büyüttüğünü söyleyip sonra hiç zorlanmadığını söylemesi Ebru’nun benliğinin içine sığamadığı bir annelik kimliğini benimsemeye çalıştığı şeklinde yorumlanabilir. “Her şey çocuklar için” derken, diğer bütün annelerin de öyle olmasını temenni etmekte hatta temenninin yetersiz kalacağını düşünüp, meli/malı cümleleriyle “kanın, canın çocuklar için akması” gereğini vurgulamaktadır. Annelikle var ettiği öznelliğini önce kendi ontolojik hakikati gibi sunmakta ardından bu durumu evrensel bir hakikat olarak geçerli kılmaktadır. Belki de bu evrenselleştirme sayesinde kendi başına gelen zorlayıcı annelik deneyimiyle baş edebilmektedir. “Şikâyet etmiyorum” diyerek, sürekli bir yakınma halinde olması ve buna rağmen şikâyet edeni de anlayamaması şeklinde çelişen ifadelerle giden bu monolog Ebru’nun anne kimliği ile anne

⁶⁶ Ebru

olmadan önceki kimliği arasındaki bir çekişme olarak düşünülebilir. Ebru çocuk için evlenmiş, gelecek planını çocuklar için yapmış, kendini önemsemesini, ben iyiysem onlar iyi düsturuna bağlamıştır.

Anne kimliğinin tüm benliği kapsadığı bir örnek de Gülsen'in deneyiminde görülür. Gülsen, anne kimliğine tutunarak özgürleşmiştir aslında. Kızı için boşandığını ve bir kız çocuk annesi olduğu için bir erkeğin eline bakmayacağını söylemiştir. Çalışma hayatına annelik deneyimi sayesinde girmiştir ve bir kız çocuk annesi olduğu için tekrar bir erkeğin güdümüne girmek olarak gördüğü evliliği istemediğini belirtmiştir.

Varını yoğunu çocuğuna verendir. Ama kendisi de mutlu olandır. Enerjisi olandır. Elinden ne gelirse yapandır. Kadın dediğin çalışacak. Yan gelip yatmayacak. Çocuğunun geleceğini kuracak. Yuvayı anne yapıyor. Baba olmasa da olur. Bak bizde baba yok. Kızımın bir eksiği yok. Ne istese alırım. Kızım babasını hatırlamayacak bile. Ne arar ne sorar. Ben hem anneyim hem babayım ona. Ben kendimi feda ettim. Yemin ettim kızım büyüyene kadar evlenmem. Çok isteyen var ama kabul etmedim. Bir tanesi zengindi. Kızına da bakarım demiş. İstemedim, anneler çok baskı yaptı. Yuvan olsun dedi. Yok dedim. İçime sinmedi. Çok seviyorsa beklesin. Kızım üniversiteye gidince evlenirim. Ben zaten onu bu dünyaya getirdim, ona zor bir hayat verdim. Erkeklerden bir hayır gördük mü bugüne dek bundan sonra göreceğiz. Hiç güvenmem. Yaşlısına da gencine de. Elim ekmek tutuyor çok şükür. Herkes evlen yuvan olsun diyor. Yuvam var benim diyorum ben de. Bir de elin adamının ağzının kokusunu çekemem. Sıtkım sıyrıldı. Ben iki yıl evli kaldım bir ömür yetti. Başka istemem. Onu diyordum işte. Anne yeter. Bir anne hem anne hem baba oluyorsa o iyi annedir. Eksikliğini aratmayacak. Ben yeri gelince erkek gibiyim. Anne çocuğuna örnek olmalı, ona ele muhtaç bırakmamalı, çalışmalı ekmeğini taştan çıkarmalı. Parası varsa başka o zaman oturur ama hem parası yok hem hanımlık yap olmaz. Ben sabah kalkarım, kızımı okula bırakır sonra işe giderim. Akşam okulun yanında etüt var kendi gidiyor oraya. İşin çıkışında alırım etütten. Kızıma akıllı telefon bile aldım. Kontrol ederim vardı mı, ne yaptı, yemeğini yedi mi diye. Akşam alırım. Yemeğini hazırlarım. Beraber yeriz. Ödevine bakarım. Aferin güzel olmuş derim. Ben huzuru kızımında buldum. Beni hayata bağladı. O olmasa dayanamazdım. Belki de canıma kıyardım. Ben fedakârım çalışkanım. İşim çok ağır, beden işi. Milletin pisliğini temizliyorum. Karpisli değilim. Ekmek parası. 14.katta cama çıkıyorum. Başlarda korkuyordum sonra alıştım. Ekmeğimi taştan çıkarıyorum. Her anne böyledir zaten. Çevremde çok temizliğe giden arkadaşım. Benim gibi boşananlar da var. Hep babalar ortada yok. Veren zorla nafakasını veriyor mahkeme zoruyla. Ben gururluyum. Nafakasını da almadım. Zaten nafaka vermemek için dava açtı ya bana.⁶⁷

Gülsen, “yuvan olsun” diyerek evlenmesi konusunda ikna etmeye çalışanlara karşı yuva kavramını yapıbozuma uğratar. Anne, baba ve çocuklardan oluşan aile formunun bir norm olarak dayatılması ve o normun yuva gibi duygusal atıfları olan bir kavramla hegemonik

⁶⁷ Gülsen.

inşasına karşı “yuvam var benim” sözü bir toplumsal norma karşı açıkça bir karşı gelme olarak değerlendirilebilir. Ebru bu karşı duruşu, yuva tanımını değiştirip kendi aile formuna uyarlayarak yapmaktadır. Bu noktada anne kimliğiyle aşırı özdeşleşmesi, toplumsal cinsiyet normlarına karşı durması için ona güç vermektedir. Gülsen’in annelik kimliğiyle özgürleşip güçlendiği söylenebilir. Anne olması onun kamusal alanda var olabilmesine, çalışabilmesine, evlenmeden kök ailesinden ayrı bir evde oturabilmesine olanak verir. Özgürleşmenin karşılığında, erkek gibi olması, varını yoğunu çocuklara adaması, gerekirse hem anne hem baba olması gerektiğini düşünür. Huzuru ve hayatın anlamını kızında bulduğunu söylemesi, kızından hareketle yeniden inşa edilmiş bir öznellik düşündürür. Gülsen’in hayatında olduğu gibi anne kimliği kadınlara toplumda görünürlük ve statü sağlayabilir. Kadınlar anne olarak toplumsal düzeyde birtakım özgürlükler elde edebilmektedir. Kadınların anne kimliğine yapışmaya meyyal hale gelmesi biraz da bu kimliğin kendilerine bir hak alanı açmasıyla ilgili olabilir. Kadınların ihtiyaçlarının, çıkarlarının ve farklılıklarının görülür olduğu bir toplumsal yapı içinde anne kimliğine bu denli yapışmaya da ihtiyaç kalmayacaktır.

Gülsen’in anlattıkları Judith Butler’ın iktidarla özne kavrayışıyla birlikte düşünebiliriz. Yasa’nın üretkenliği kavramını radikalleştirilen Butler, özne/iktidar ilişkisi içinde yasa’nın altüst edilme imkanının varlığından söz eder (2015). Gülsen’in anne olma deneyimi, annelikle ilgili söylemi kuran iktidarın mekânındadır. Ancak bu iktidarla sıkı ilişki içinde veya etkisi altında oluşan özne tasavvuru basit bir deterministik ilişkiyle kurulmaz. Butler’da Foucault’ya benzer şekilde iktidarın, özneleştirerek kendisini yeniden ürettiğini düşünür (2015). Gülsen’in anlattıklarında Butler’ın özneleşirken iktidarın tabiiyetinin nasıl kabul edildiğiyle ilgili sorusuna cevap bulabiliriz. Foucault’cu bir şekilde düşünürsek özne iktidarı üretmiştir, yani Gülsen iktidarın adanmış, fedakâr anne söylemini psikik bir şekilde içeriden üretiyor görünür. Ancak Butler’cı perspektiften düşününce şunu da görürüz: Gülsen’in iktidarla suç ortaklığıyla ürettiği anne kimliği aynı zamanda ona siyasi faillik olanağı da sağlar. Gülsen, bir yandan anne kimliğini üretirken, iktidarın aile söylemini “yuvam var benim” diyerek tersyüz eder. Gülsen anne kimliğinde iktidarı yineler ama aynı anne kimliğiyle iktidarı deforme eder ve yeni bir aile formu için örnek olur. Buradan hareketle

öznelerin mekanize bir şekilde iktidarı yeniden ve yeniden üretmediğini, iktidarın koşulları içinde her zaman performatif bir siyasetin mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

Dil, öznenin oluşumunda, anlamlandırmasında ve iletilmesinde merkezi bir role sahiptir. Öznenin deneyimini aktarırken onu nasıl dile getirdiği ya da deneyimin o dilin gramerinde nasıl yansıdığını görmek gerekir. Kadınların çocuklarından bahsederken o yerine biz zamirini kullanmaları özneliğin sınırlarını ortaya sermek açısından geçerli bir gösterge olarak düşünülebilir. Ben, sen, biz, o gibi zamirler özneliği dilin içinde görünür kılan göstergelerdir. Emile Benveniste, “Ben, dilin biçimlerinin dökümünde yalnızca diğerlerine benzer bir sözlüksel birimdir, ancak söze geldiğinde dili olanaklı kılan kişinin varlığını dile dahil eder” diyerek, konuşan kişiyi ben’i üstlendiğini vurgular (1995: 139-141). Ben zamiri, konuşan özneyi üstlenici durumuna getirir ve onu sözün içine dahil eder. Birisi konuşurken ben dediği zaman sözün içinde özne olarak belirir, söylediği sözü üstlenir. O halde özneliğin dilde ben zamiriyle tezahür ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim Benveniste’ye göre öznelik, konuşan kişinin kendisini özne olarak ortaya koyma kapasitesidir (199: 180). Dilin içinde özneliği kuran şey, ben diyerek kendine gönderme yapabilen bir Ben’dir denilebilir. Ben diyerek konuşan kişi kendini bir özne olarak kabul ettiğini beyan ederek söylemdeki konumunu işaretler. Diğer yandan dilsel olan sadece öznenin kendisiyle ilgili düşünmemek gerekir, dilsel olan kültürel alanın tümünü kat eder. Kadınların çocuklarından bahsederken biz zamirini kullanması tek başına onun özneliğinin sınırlarını belirleyememesi problemi değildir. Bu aynı zamanda annelik ideolojilerinin dil içindeki yansımaları olarak da düşünülmelidir çünkü dilsel olan her şey aynı zamanda kültürel olandır.

Mutlu Kaktüs Kreşi’ndeyiz. O kreşe girebilmek için çok sıra bekledik. Çok güvendiğim bir yer. Benim bu gerginliğim belki de çocukların zorluklarından. İki çocuk da zor büyüdü. Mesela ikinci çocuğum, küçük olan... Başka çocuklara vurup ısırıyoruz bazen. Belki de benim tahammülüm azaldığından ben evde bağırduğumdan o kreşte böyle yapıyor. Kavga, tartışma beni çok geriyor, yoruyor. Öfke krizlerine giriyordum bazen evde. Sonra meseleyi ele aldım. Kendine gel dedim kendime. Kreşten eğitimler aldım, çok kitap okudum çocuk eğitimi ile ilgili. Bir sürü şey öğrendim. Bugünlerde krizlerimiz daha iyi artık. Kontrol ediyorum.⁶⁸

⁶⁸ Ayşe

Ayşe, kendi yapıp ettiklerinden ya da duygularından bahsederken “ben dedim, ben yaptım” şeklinde fail bir özne olarak dili kullanmaktadır. Ancak çocuğundan bahsederken ben ve o arasındaki ayrımının kalktığı görülür. Çocuklarının yapıp ettiklerinden bahsederken ben ve o birleşir, biz’e dönüşür. Çocuğu ve Ayşe arasındaki benlik sınırı kalkar, çocuğun yaptığı, hissettiği, düşündüğü aynı zamanda Ayşe’nin bilincinin içindeymişçesine dile gelir. Ayşe’nin dilinde “Biz Mutlu Kaktüs kreşindeyiz” ya da “Başka çocuklara vurup ısırtıyoruz bazen” olarak söze dökülen, annenin öznelliğinin çocuğun öznelliği içinde erimesinin dildeki tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Elif’in sözlerinde de çocukla aşırı özdeşleşmenin dildeki izleri çok daha bariz bir şekilde görülebilir. Bir yetişkinin, çocuğunun dil gelişimini, sosyalliğini kendine mal etmesi düşündürücüdür.

Bizim ek gıdaya geçmemiz zor oldu, hep püre yedik ilk zamanlar. Birlikte oynadık, hep konuştum onunla, ne yaparsam anlattım. O yüzden sosyalliğimiz çok iyi, konuşmamız çok iyi. Dil gelişimiz yaştlarının üstünde.⁶⁹

Görüşmelerden sonra deşifreler sırasında dikkatimi çeken bu durumu daha iyi anlayabilmenin en iyi yolunun sözün sahibine tekrar dönmek olduğunu düşündüm. Elifle yaptığımız ikinci görüşmede kendisine, neden çocuğu hakkında konuşurken hep “biz” dediğini sordum. Elif’in yanıtı şöyle oldu:

Hiç düşünmedim üstüne, otomatik oluyor herhalde. Kendiliğinden... Çevremdekiler de hep öyle konuşuyor aslında şimdi düşününce... Bence bu durum sadece anne olmakla ilgili Yâni ben hamile kaldığımı öğrendiğim andan itibaren omuzlarımda ağır bir yük hissettim. Artık sadece kendim için değil iki kişi adına yiyip içecektim. Yediğim her şeyden, soluduğum havadan, bulunduğum ortamdaki sorumluydum. Ne bileyim stresli olunmayacak, sigara bırakılacak, bebeğimin gelişimi adım adım takip edilecek. Bir can taşıyorsunuz, bütün sorumluluk sizde. Doğdu, bu sorumluluk daha da arttı. Aç mı, uykusunu aldı mı, bir ihtiyacı var mı... İnsan kendini unutuyor, sanki çocuğun beyninin içine giriyor. Haliyle biz demeye başlıyoruz o zaman. Belki de ayrışamıyoruz çocuklarımızdan. Bu kadar düşünmemek gerek. Büyüyorlar öyle veya böyle...⁷⁰

⁶⁹ Elif Bilge

⁷⁰ Elif Bilge

Elif, kızının fiziksel, zihinsel, psikolojik gelişimini değerlendirdiği, bu konuda üretilen bilimsel bilgiyi takip ettiği, güncellediği, annelikle ilgili sorumluluklarını her an gözden geçirdiği, düzenlediği ve yeniden düzenlediği bir annelik deneyiminin içinden geçmektedir. Annelik kimliği kadınların deneyimleri ve pratikleri içinde düşünömsel olarak inşa olur ancak bu düşünömsel süreç çeşitli ve çelişkili uzman önerilerinden, çocukların sağlıklı zihinsel ve bedensel gelişimini annenin sorumluluğuna yükleyen söylemlerden muaf değildir. Anneler, çoğalan ve birbiriyle çelişkili olan uzman bilgi ve görüşlerinin içinden hangilerini seçecekleriyle ilgili de sorumluluk taşımaktadır. Annenin görevi çocuğa fiziksel temel bakımı vermenin, onu anlık tehditlere karşı korumanın çok daha ötesine geçmiştir. Katılımcı annelerin hepsi çocuklarının fiziksel, zihinsel ve psikolojik gelişimlerini optimize etmeye dair bir gayret içinde olduğunu söylemiştir. Benzer şekilde anneler çocuklarının yetişkinlikteki durumlarından kendilerini sorumlu hissettiklerini dile getirmişlerdir. Elif'in ve Ayşe'nin çocuğuyla aşırı özdeşleşmesi, Joan B. Wolf'un total annelik dediği kavramla açıklanabilir (2011). Total annelik, çocuğun yaşamını en iyisi olacak şekilde planlama, kontrol etme, yönetme ve düzenlemeyle ilgili her türlü sorumluluğu anneye bırakan bir etik koda karşılık kullanılan bir kavramdır (Wolf, 2011). Kadınlara çocuklarının ne olacağı ya da kim olacağıyla ilgili bu kadar sorumluluk yükleyen bir söylemin içinde çocukla aşırı özdeşleşme kaçınılmaz gibi görünmektedir. Annenin yapıp ettikleriyle çocuğun öznelliğini determinize eden bir anlayış anne ve çocuk özdeşliğini oluşturmaktadır.

Çocuğuna “annecim” diye seslenmek⁷¹ özdeşleşmenin dildeki en sarıh örneği olabilir. Mantık kuralları içinde düşünölünce kim anne, kim çocuk diye bir çelişki yaratan bu hitap biçiminin gündelik hayat içine bu kadar yerleşmesi kadının kendi kimliğine yabancılaşmasına yol açan bir özdeşleşmenin yansıması olarak düşünölebilir.

Yoo, babasıyla birlikte büyütüyoruz. Neden ben diyorum, beraber büyütüyoruz ama ben daha çok ilgileniyorum haliyle. Ben yatırıyorum. Ben kaldırıyorum. Oğlum beni ister zaten yatarken. Kitabımı okuyorum, banyosunu yaptırıyorum. Babası da yardımcı ama sanırım ben yumuşağım diye o hep beni istiyor. Annecim diyorum bugün babanla yap. Önce tamam diyor ama banyoya

⁷¹ Bu hitap şekli sadece anneler tarafından değil babalar tarafından ve hatta teyze, hala, dayı gibi akrabalar tarafından da yaygınlıkla kullanılmaktadır.

gidince bağış çağırış geliyor. Paçamı bırakmıyor çocuk. Babası duygusal olarak zayıf. Ağlayınca sinirleniyor ve hemen beni çağırıyor.⁷²

Pelin'in sözleri aslen ileride analiz edilecek olan bakım emeğinin eşitsiz paylaşımına dair veriler sunmaktadır ama aynı zamanda onun dili kullanımında çocuğuyla aşırı özdeşleşmesinin tezahür ettiğini görülür ki aslında bu iki mesele; -bakım emeğinin toplumsal cinsiyet eşitliğini bozan dağılımı ve çocukla aşırı özdeşleşme- birbirlerini besleyen dinamikler olarak değerlendirilebilir. Yukarıda Elif'in açıkladığı gibi, çocukların bakımı, geleceği, sağlığıyla ilgili üstlenilen sorumluluklar arttıkça benlik sınırlarının kaynaşması kaçınılmaz olmaktadır.

Özne olmak, dönüşen, sınırları genişleyebilen ya da daralabilen, katmanlı, segmentleri bölünmüş ve aynı zamanda birleşmiş bir kendilik durumudur. Özne oluşla ilgili en sabit koşul öteki'nin varlığıdır. Bütün amorfluğuna rağmen öznenin tek koşulu belirli bir dilsel alanın varlığıdır. Ötekiyle dilsel bir ilişki olmadan özne oluştan ya da faillikten bahsedemiyoruz. Bu durumda çocukla aşırı özdeşleşme durumunda öteki ve ben arasında sınır ortadan kalkar ya da iyice silikleşir.

Bu bölüme öznenin ne olduğu ve nasıl kurulduğu tartışmasıyla giriş yapıldı. Öznellik, onu yaratan sembolik sistemin içinde oluşur ama onun tarafından belirlenmez. Faillik de gündelik hayata yayılan bu tekrarlar ve edimlerle gerçekleşir. Kimliklerin idrak edilebilirliği bu performanslar sayesinde mümkün olur (Özkazanç, 2014: 83-90). Anne kimliği de diğer tüm kimlikler gibi, dil içindeki anlamlandırmalarla, tekrarlayan pratiklerle, özdeşleşmelerle inşa olan istikrarsız bir kategoridir. Bu sebeple anne olmanın kadınlara ontolojik bir temel sağladığını, anne kimliğinin değişmeyen bir sabit olduğunu söylemek güç olacaktır. Diğer tüm kolektif kimlikler gibi anne kimliği de düzenleyici pratiklerle oluşur. Toplumun anneden beklediği pratikler yoluyla kişi anne kimliğini oluşturur. Ancak beklenen pratiklere uymamak ya da bazen bu pratikleri tersine çevirmek fail olmaya imkân

⁷² Pelin

verir. Butler'ın toplumsal cinsiyet kategorisi için söyledikleri anne kategorisi için de geçerlidir. Anneliği düzenleyici pratikler performatifliklerle değişebilir.

Öznelliğe dair oluşturulan bu kavramsal çerçeveden sonra kadınların anneliklerini değerlendirmelerinde sıklıkla ön plana çıkan “önce anneyim” şiarı tartışıldı. Anne olmak kadınların öznelliklerinde kurucu bir unsur gibi görünüyorsa bile, kadınların öznelliklerini oluştururken iktidarla, heteronormatif matrisle, sınıfla ve kültürel kodlarla sürekli bir müzakere halinde olduğu görüldü. Kadınların makbul ve iyi anne olmayı kimliklerinde değerli ve yüceltici bir fark olarak belirlediği, farkın gösterenin de öteki anneler olduğu görüldü. Makbul anne kimliğini belirleyen farkın dinamosunun ise haset ve kıskançlık duygularıyla ilişki içinde olabileceği tartışıldı. Anneliğin kimliği zapt etmeye çalıştığı durumların bir çıktısı olarak çocukla aşırı özdeşleşilen bir annelik etme biçimi ele alındı. Aşırı özdeşleşme, annelik tarafından yutulmaya çalışılan kadınlığın telafisi olarak değerlendirilebilir. Kendiliğe yapılamayan yatırımın, ertelenen arzuların ve feragat edilen hazların sembolik olarak çocuğa havale edilmesi aynı zamanda bir baş etme yöntemi olarak değerlendirilebilir. Ancak çocukla özdeşleşmenin bakiyesi aşırı sorumluluk olmaktadır ki bu durum da aşağıdaki bölümde ele alınacaktır.

4.3 AŞIRI SORUMLULUK ALMAK

Anne kimliğinin özneliği yutması iktidardan, kültürden bağımsız olarak gerçekleşmemekte aksine özneler kolayca iktidarın yinelenme mekânına dönüşebilmektedir (Butler, 2015). Her dönemin kendine has, belirli sosyal tiplerinin oluşması yapı ve özne arasındaki ilişkiyle mümkün olmaktadır. Örneğin, modernite öncesinde çok daha farklı bir annelik pratiği olduğu, “Anneliğin Tarihi” başlıklı bölümünde ele alındı. Benzer şekilde, 18 ve 19. yüzyıllarda Avrupa’da anne kimliğinin çok daha silik olarak idrak edildiğinden bahsedildi. Viktoryen dönem, ABD refah dönemi ya da Erken Cumhuriyet Dönemi denildiğinde gözümüzün önüne belirli bir anne tipi gelebilmektedir. Ancak yapı ve özne arasında doğrudan bir neden sonuç ilişkisi kurmak da mümkün değildir. Her dönemin belirli sosyal tipleri olsa bile o tanımın dışında kalan, o sosyal tipe müzakere halinde olan ya da

tamamen reddeden öznellikler de olabiliyor. Bu dönemin annesini belli bir sosyal tipe indirgemeye çalışırsak çocuk yetiştirmekle ilgili her alanda artan sorumluluklardan ya da üstlenilmiş görevlerden bahsedilebilir. Balta'ya göre, çocukların aile içinde sürekli itibar görmesi, anne babaları çocukları memnun etmekle görevli memurlara dönüştürmüş, ebeveynliği çocukların karakterinden, geleceğinden sorumlu ve çocukların bitmek bilmeyen arzularını tatmin etmeye yönelik bir kurum haline dönüştürmüştür (2005: 22). Sağlık, eğitim, beslenme, gelişim gibi pek çok alanda hem teorik hem de pratiklere hâkim bir anne tipolojisinin makbul ve yaygın olduğu söylenebilir. Bu durumda şu soru sorulabilir: Kadınlar nasıl oluyor da böyle bir tabiiyeti kabul ediyor, bu kadar zor ve ağır gelen bu sorumluluğu bu kadar içselleştirerek üstüne alıyor? Görüşmeciler bu sorumluluk alanlarını müzakere etseler, eleştirseler ve her birini yerine getirmenin imkânsız olduğunu söyleseler bile fiiliyatta, anne olmanın gerektirdiği sorumluluklar için ekonomilerinin, zamanlarının, bedensel, zihinsel güçlerinin sınırlarını zorlamaktadır. Çocuk yetiştirmek için bilinmesi ve yapılması gerekenler arttıkça annelik mütemadiyen üzerinde çalışılması, düşünülmesi gereken profesyonel bir işe dönüşmektedir. Örneğin, plansız bir gebelik yaşayan ve gebe kaldığı için evlenen Dilek, doğumdan sonra uzun ve ağır bir depresyon geçirdiğini anlatmıştır. Dilek'in depresyona girmesinde anne olmakla üstleneceğini düşündüğü sorumlulukların da payı olduğu aşikardır.

Çocuğumla depresif günler de geçirdim. Çok uzundu, geçmek bilmedi bir türlü... Ben daha kendi sorumluluğumu taşıyamazken oğlumun sorumluluğunu aldım. Şimdiki durumu, kendi sorumluluğum bir de bunun üstüne onun gelecekteki halinin sorumluluğu eklenince altında belim bükülüyor. Yani şunu demek istiyorum. Onun gelecekte nasıl bir insan olacağından da ben sorumluymuşum gibi hissediyorum. Hepsi benim yetiştirmeme, onunla kurduğum ilişkiye ona verdiğim güvene bağlı gibi geliyor. Bu bana en zor gelen yanı anneliğin. Büyük misyon... Düşünsene bir insanın geleceği senin ellerinde. Sevgi, şefkat. Hatta aşk. Aşkla bağlıyım oğluma, tutkuyla. Çok yoruluyorum ama hep aklımda. Şu an hayatımdaki en anlamlı şey. En büyük amaç kendisi.⁷³

Kadınların kendi anneliklerini anlamlandırmaları içinde yaşadıkları döneme hâkim olan uzmanlık bilgisiyle, bilimsel bilginin otoritesiyle biçimlenmektedir (Miller, 2010: 56). Annelik pratiğinin nasıl olması gerektiğine dair giderek genişleyen bir bilgi arzı ve aynı

⁷³ Dilek

zamanda bu bilginin tüketimi vardır. Otoritesini ve meşruiyetini bilime dayandıran uzman bilgisi sağlık, eğitim, gelişim, psikoloji gibi geniş bir spektrumda kadınların annelik yapma pratiklerine dair reçeteler sunar. Annelik pratiğine dair bilgiye kolayca erişebilme imkânı sağlayan platformların çoğalmasıyla kadının hayatının her alanına yayılan annelik vurgusu giderek daha baskın olmaktadır. Uzman bilgisinin arz ve tüketiminin artması annelik pratiğini profesyonel bir işe dönüştürmektedir. Banu'nun çocuğunu beslemesiyle ilgili olarak hekimlerle ilişkisinde yaşadığı deneyimler bilimin otoriterliği konusunda düşündürücüdür.

Etrafta profesyonel bebek bakımı gibi bir şey var. Ünlü anneler, *youtube* doktorları var. Yeni doğum yapan arkadaşlara elini mi emsin, emzik mi emsin üstünden otuz farklı uzman görüşü geliyor. Kafamı karıştırıyor. Geçen ay şöyle bir şey yaşadım. Gayet iyi gelişimi çok güzel. 60 cm ve 5,5 kg. Ortalama 5 kg olması gerekiyormuş kız bebeğin. Hemen ne kadar emiyor ne kadar mama alıyor hesap sormaya başladı. Kadının yüzündeki ifade suçlu hissettirdi. Bu kiloyu anne sütüyle alması gerekirdi mamayla nasıl aldı dedi. Kadın bir mutsuz, bir mutsuz! Obez olur, beslemeyin bu kadar diyor. Acıkınca ne yapalım o zaman yani. Anne sütü aşırı aşırı kutsanıyor. Güzel bir şey, biz de biliyoruz ama olmuyor ve yapacak bir şey yok. Sanki zehir veriyoruz çocuğa mama vererek. Bir önceki götürdüğümüz de zayıf, besleyememişsin demişti. Şimdiki kilosu fazla dedi. Sallamak yasak, ama ayağımda sallamadan uyumuyor. Ankara'da A.U. diye bir kadın var. Etrafımızdaki herkes buna gidiyor. Referansla gidiliyor. Çat diye randevu da alamıyorsun. Sana notlar tutturuyor. Sen geri zekalı bir annesin, çocuğunu hiç bilmiyorsun. Şunu yaparsa şunu yap. Şu yasak, şu serbest. Bir gelişimsel çizgi var. Ona uydurmaya çalışıyorlar. Memede uyumayacak dedi bir doktor. Ne kadar yediğini anlayamazmış o zaman. Ben bu doktorları gördükçe, o kadar saçmaladılar ki... Gerçi gene de rahatlayamadım. Her gün kaç dakika emdiğini hesaplıyorum. Çocuğun porsiyonlarını küçültmeye çalışıyorum. Bir yandan saçma geliyor bir yandan da ister istemez kaygılanıyorum. Bu sefer kontrole başlıyorum. Ne kadar emdi ne kadar yedi diye... Doktorun dediğini yapmayınca çocuğuma kötülük mü yapıyorum diye içime kurt düşüyor. Zaten kendi halimizdeyken daha rahattım. Çocuğun ihtiyaçlarına göre hareket edince daha rahattık. Bizim düzenimiz vardı. Çocuğun hayatını değiştirmekle ilgili derdi yok. Doktorun dediğini yapmak benim ihtiyacımdı aslında.⁷⁴

Banu, kendisinden beklenen profesyonel annelik becerilerinin farkındadır. Kendisine bilimsel bilgi diye sunulanların güvenilirliğini sorgulamakta, bilimsel bilgi ile kendi pratiği arasındaki tutarsızlığı mesele etmektedir. Bilimin otoriterliğini, uzmanın hiyerarşik olarak üstte konumlanmasını eleştirmekten geri durmasa da nihayetinde onların dediklerini yerine getirdiğini de söyler. Buyurgan ve yargılayan hekim tavrı Banu'ya suçlu hissettirir. Kendi mantık sınırlarının dışında olsa dahi bilimin dediğini yapmaya devam eder. İdealize edilen anne sorumlulukları ve kendi deneyimine göre yapması gerekenler arasındaki fark üzerine

⁷⁴ Banu

düşünmüş olmalıdır ki, doktorun dediğini yapmanın aslında kendi ihtiyacı olduğunu belirtir. Kendi deneyiminden vardığı yargı ile uzmanların yargısı arasındaki büyük fark onu kaygılı ve tutarsız hale getirmektedir. Banu, suçlu ve kaygılı hissettikçe başka uzmana başvurma ihtiyacına girdiği, gittiği uzman sayısı arttıkça kendisine gelen bilgilerin tutarsızlığının da artmakta olduğu bir kısır döngü içinde gibidir. Hekim görüşüne duyduğu ihtiyaç, suçluluk duygusu ve endişesini gidermekle ilgili görünmektedir.

Kadınlar, annelik pratiğiyle ilgili geniş öneri literatürünü takip etmek, orada sunulan bilgiyi öğrenmek, icra etmek ve bilgilerini güncellemekle ilgili sorumluluk hissetmektedir. Çocukla ilgili yaşanan her türlü olumsuz durum annenin yeteri kadar bilgili, ilgili ya da fedakâr olmadığı ya da olamadığıyla ilişkilendirilir. Çocukla ilgili problemlerde ya da çocuğun gelişiminde herhangi bir aksama olduğunda genellikle anneler sorumlu tutulmakta hatta suçlanmaktadır. Furedi, uzman bilgisinin otoriterleşmesine dair kitabında çocukların yaşadığı sınav kaygısından ebeveynlerin sorumlu tutulduğunu, doğum sonrası gelişen depresyonun çocukların zekâ puanıyla ilişkilendirildiğini söyler (2009: 102). Furedi, uzman bilgisinin otoriterleşmesinin toplumlarda korku kültürünü çoğalttığını, toplumların risk almaya karşı duyarlılığının arttığını iddia eder. Ancak analizinde toplumsal cinsiyet rolleri merkezde değildir. Bu noktada Furedi'nin dikkat çektiği uzman önerilerinin otoriterleşmesi meselesine toplumsal cinsiyet duyarlı şöyle eklemeler yapılabilir: Öncelikle, doğum sonrası depresyon ve zekâ puanı arasında bir korelasyon olması neyi açıklar diye sorulabilir. İki farklı olgunun aynı anda değişmesi neden sonuç ilişkisi kurmak için yeterli bir veri kabul edilemez. Anne depresyona girdiği için mi düşük zekâ puanı vardır yoksa bebek yeterli uyarıcı almadığı için mi belli değildir. Gebelik sonrası depresyon gibi bir biyolojik / psikolojik gerçeklik var ise bu duruma karşı önlem almayan sağlık sistemini de düşük zekayla ilişkilendirmek gerekir. Aynı şekilde aile sistemi, diğer bakım vermesi gerekenler, eğitim kurumları da düşük zekayla ilişkilendirilebilir. Bu noktada Furedi'ye ek olarak uzman bilgisinin otoriterleşmesi, bu bilgiyi taşımaktan ve uygulamaktan sorumlu olan kadınları daha fazla etkiler denilebilir. Çünkü bilimsel bilginin otoriter olduğu kadar eril bir bilgi çeşidi olduğu, toplumsal cinsiyete duyarlı olmadığı da bilinen bir gerçektir (Harding, 1986). Kadınlar, çocuklarını nasıl besleyeceklerini ne şekilde ve ne kadar süre uyutacaklarını,

onlarla nasıl oyun oynayacaklarını, hangi konularda sınırlayıp hangi konularda serbest bırakacaklarını uzman görüşlerinden referans alarak belirlemeye çalışırlar. Annelik pratiğinin bu denli profesyonelleşmesi, uzmana başvurmanın gereklilik haline gelmesi artmış sorumluluklarla ilişkilendirilebilir. Ayşen’in sözlerinde artan sorumluluklardan ortaya çıkan böyle bir çelişkinin izleri sürülebilir.

Her şeyinden sorumlusun. Yemesi, içmesi, mutluluğu. Oyalaması, geleceği... Bir çocuğu anne şekillendirir. İlerideki hayatı ona bağlı. Psikologlar da öyle diyor. Çocukken onun kişiliğini oluşturuyorsun. İleri de vezir mi olacak rezil mi sana bağlı. En azından 12 yaşına hatta 15 yaşına kadar bana bağlı. O yüzden ben elimden geleni yapıyorum. Bence çok önemli. İsteddiği kadar okusun kendi çocuğu olmayan halden anlamaz. Ben kendimden biliyorum. O eski ben değilim. İçimden başka biri çıktı anne olduktan sonra. Uzman da seni anlamaz ama eğer anne ise halini anlar. Çocukları olan anlar. Onların ihtiyaçları ne çocuklar için ne yapmak gerek bilir. Öbürleri sadece akıl verir bence...⁷⁵

Ayşen, sözlerinin başında çocuğuyla ilgili her türlü sorumluluğu üstlenmiş gibi konuşur. Dolaşımda olan uzman bilgisini, psikologları referans verir ve çocuğun kişiliğini anne oluşturur, ileride kim olacağını anne belirler gibi sözler sarf eder. Bir yanıla “Çocuk annenindir, çocuktan anne sorumludur” olarak dolaşan söylemi kabul etmiş olsa bile, diğer yanıla uzman bilgisiyle müzakereye girer ve kadın deneyimini ön plana koyar. Bu kendi içinde çelişkili gibi görünen sözler bir tür müzakere olarak ele alınabilir. “Çocuğun ihtiyacını çocuğu olan anlar,” “Onlar sadece akıl verir” ifadeleri müzakerenin de ötesinde söylemin reddi olarak düşünülebilir. Diğer yandan aynı paragraf içinde bu kadar birbiriyle çelişen cümlelerin olması basitçe kafa karışıklığı olarak nitelendirilebilir ki tam da bu kafa karışıklığı kendi başına kadınlardaki kaygının göstergesidir. Önce uzmanları referans gösterip sonra onları reddeden Ayşen, kendi pratiğinde, söylemle deneyim arasındaki büyük tutarsızlığı tecrübe etmiştir. İdeal bir annelik için yapılması gerekenlerle, kendi yapabildikleri arasındaki fark, yetersizlik duygusuna yol açmaktadır. Benzer bir kafa karışması ve ardından gelen yetersizlik hisleri ve endişe Selen’in sözlerinde görülebilir.

Çok kaygı ve endişelerle geldi kızım. Güzel yetiştireyim, bağımlı olmasın, bağımsız olsun istedim hep. Kimseye bağımlı olmasın. Mesela kendini sakinleştirme becerisi olsun istedim ama bu konuda bir sürü bilgiye maruz kaldım. Ağlatmasam kendisini sakinleştirmeyi

⁷⁵ Ayşen

öğrenemeyecek dediler, ağlatsam ağlatarak çocuk mu büyütülür dediler. Ne yapacağımı bilemeyip kafamın çok karıştığı durumlar oldu, hala da oluyor. Emzirme uzun oldu. Gazlı bir bebektir. Oradan miras kucakta uyuma alışkanlığı var. Kırkını kızıyla ikimiz çıkardık. Anneleri de istememiştik o dönem yanımda. Bir eşimi istemiştik. Uyumak için her ağladığında yanında olayım istiyordum. Çaresiz hissetmesin istiyordum. Bir doktor çaresiz hissetmesin demişti çünkü. Sonra diğer doktorumuz da bırakınız ağlasıncıydı. Ben ikisini de denedim. Uykusuzluğun çaresizliği ile her şeyi denedim. Bir uzmana gittim. Bu uzman kendisini “hiç ağlatmadan uyku eğitimi” diye pazarlıyordu. T.O idi sanırım adı. Kafam karışık. Bazı uzmanlar ağlayacak diyor ama ben ağlatmaya dayanamıyorum. Bana “çocuğunun ağlamasına dayanıksız bir annesin” demişti. Hiç unutmuyorum. Çok ama çok kötü hissetmişim. O gün ve ertesi gün ağlayıp durdum öyle dedi diye. Sonra kızımı ağlattım dayanıklı anne olmak için. Bıraktım kendisi uyusun ben de ağlamasına dayanayım. Kızım kafasını duvarlara vurmaya başladı. Bu sefer çocuğuma kötülük mü yapıyorum ne yapıyorum ben dedim. O orada kafasını duvarlara vurarak ağlıyor, ben de onu seyrediyordum.⁷⁶

Selen, uzman görüş ve önerilerini takip etmekte, neyi nasıl ve ne zaman yapacağıyla ilgili elde ettiği bilgileri yorumlamakta ve yeni bilgileriyle çocuk yetiştirme pratiğini tekrar organize edip düzenlemektedir. Selen’in sözleri iki tema üzerinden değerlendirilebilir. Birincisi, çocuk yetiştirme işinin uzman bilgisine yapılması, ikincisi tüm bu bilgileri öğrenme ve uygulama sorumluluğunun anneye bırakılmış olması dolayısıyla kadınların çok daha kaygılı hissetmesidir. Bu iki temanın birbirini beslediği ve birlikte çoğaldığı iddia edilebilir. Uzman bilgisine daha çok başvurmak ve daha fazla güvenilirlik atfetmek anneliğin bütün aşamalarında artarak devam eder (Miller, 2010:107). Çocuk yetiştirirken kadının üstlendiği büyük sorumluluk, annenin çocuğun ne olduğu ve olacağındaki belirleyicilik misyonu annelik pratiğiyle ilgili kararlar verme konusunda zorlayıcıdır. Bu noktada uzmanla aradaki güven ilişkisi ya da bilimsel bilgiye başvurmak kadınların üstlerinde taşıyamadıkları bir sorumluluğu bir üst merci olarak görülen uzmanla paylaşmayı sağlar. Bu açıdan çocuk bakımıyla ilgili kaygıyı ve belirsizliği kısa vadede azaltabilir. Çocuğun gelişimiyle ilgili kendi başına alacağı kararlardan doğacak olan riskleri asgari düzeyde tutacağına dair güvenli bir alan da sunabilir. Ancak, diğer yandan anne çocuk ilişkisinin her bir detayına yayılan, gündelik hayatın sıradan faaliyetlerine bile eşlik eden otoriter bilgi, baş edilmesi gereken sorumlulukları artırır. Daha önce üstlenmediği, düşünümsel alanının repertuarında bile olmayan sorumluluklar çeşitli kanallardan kendisine ulaşır. Profesyonel çocuk bakımı ekseninde üretilen sorumluluklar kadınların risk algısını artırır. Sorumluluk alanı arttıkça

⁷⁶ Selen

uzmana başvurma, bilgiyi araştırma gereksinimi de artar. Birbirini besleyen bu ikili dinamiğin endişeli, kendinden emin olamayan, yetersizlik hisseden bir anne profilinin oluşmasında payı olduğu söylenebilir. Örneğin, Sevda önce kendini iyi bir anne olarak tanımlamış, hatta bunu oğluma sormak lazım diyerek önemli bir noktaya parmak basmıştır. Fakat yine de çocuğunun bütün kaderinin kendi ellerinde olduğuna dair irrasyonel bir sorumluluğu üstlenmiş görünmektedir.

Bilinçsizdi ama benim annem iyi anneydi. Ama ben de iyi anneyim. Ama bana sorsan çok kusurum var. Oğluma sormak gerek. Herkesin anneliği kendine. Ama öyle düşünürsen çok kusur bulunur. Daha çok vakit ayırmalıyım mesela. Eve gidince yorgunum deyip ayağımı uzatıyorum bazen. Oysa çocuğumla vakit geçirmeliyim. Ne bileyim ertesi güne sevdiği yemeği yapmalıyım mesela. Ama sevgi şefkat ve yönlendirme şart iyi annelik için. Onlar olmazsa olmaz. Hani bir laf vardır ya bir çocuktan profesör de olur katil de... İşte bunlar bizim elimizde.⁷⁷

Sevda, oğlunu ileride “katil” yapabilecek riskleri görme ve onları bertaraf etme sorumluluğunu üstlenmiş görünmektedir. Sevda’nın tahayyülünde iyi annelik, sonucuna ve bedellerine aldırış etmeden oğluna yönelik her türlü riski azaltmak için çabalamayı gerektirir. İdeal anneliğin nasıl olacağıyla ilgili çok sayıda teorik bilgi dolaşımdadır. Teorik bilginin uzmanlar, bilim, iktidar, medya gibi pek çok katılımcıyla kolektif üretildiği ama o teoriyi pratiğe dökme, test etme ve sonuçlarını üstlenme işinin tek bir bireye, “anneye” bırakıldığı eşitsiz bir durumdan bahsedilebilir. Tam zamanlı annelik dayatan bu anlayış, kadınlara çocuklarının hayatlarını öngörme, kontrol etme, planlayıp organize etme gibi sorumluluklar yüklemektedir (Badinter, 2011:132). Ancak, kadınlar kimliklerinde anne olmayı ön plana çıkarmış olsalar bile kendilerine devredilen bütün sorumlulukları üstlenmeye rıza gösterme eğiliminde değillerdir (Badinter, 2011: 133). Çilem de kendisine devredilen tam zamanlı annelik misyonunu sırtlanmayı reddeden annelerden biridir.

Ben anneliğe kıymetli, büyük anlamlar yüklemiyorum. Yaşıyorum anneliği. Sorumluyum, biliyorum buna da ona da evet... Ama duygusal sorumluluk maddiyattan, maddi sorumluluktan çok daha ağır basıyor benim anneliğimde. Mutlu olsunlar istiyorum ve ne yapacağım bunun için bilmiyorum. Çok şey okuyorum ama hepsini yapmıyorum okuduklarımin. Yapamıyorum da değil. Yapmıyorum. Bazen öfkeme yenilip pat diye çocuğun koluna vuruyorum. Adım gibi biliyorum vurmamam gerek ama vuruyorum işte kahretsin ki. İnsan olarak iyi insanlar olsun, mutlu olsun, istediği işi yapsın istiyorum. Mutluluk derken, minimum mutluluk yani en az

⁷⁷ Sevda

üzülerek yapacakları şeyi yapsınlar. En az üzülecekleri şekilde yaşasınlar anlamında. Gerçek dışı bir mutluluk değil istediğim. Çok seviyorum çocuklarımı. Mesela günümüz ebeveynlerinden benim şu farkım var. Bir artı belki de. İşte arkadaşlarım eve gitmekten kaçmıyor, evde daha çok yoruluyoruz, işte dinleniyoruz diyorlar. Ben ipe çekerim hafta sonunu çocuklarımla geçirmek için. Arkadaşlar of evde çocuklar var der. Ama ben evde mutluyum. Evdeyken çocukla parka gideceğim, oyuncaklar her tarafa dağılacak, yemek yapacağım diye ürkmüyorum öyle. Evdeki gürültü beni yormuyor. Ben sırf çocuklarım için de yaşamıyorum. Öylesi de çok çevremde. Adamış, süperstar bir anne değilim. Ben öyle annelere süperstar diyorum. Sorumsuz da değilim ama bazen yemek yapamıyorum. Basit düz makarna veriyorum. O zaman diyorum ki bu da onların deneyimi olsun. Bazen suratım asık oluyor, bağırıp çağırıyorum. Ne yapayım diyorum bunu da böyle hatırlasınlar. Annem arada bir manyak olurdu desinler. Ama hep manyaktı demesinler. Yani evet bazen kötü oluyorum ama bu aşırı manyaklık halini ve süperstar olma hevesini oğlumda denedim ve çok feci çuvalladım. Eskiden ilk çocukta çok suçladım. Tiyatroya götürmeliyim, alışveriş merkezine *Ben Ten* gelmiş, götürmeliyim diye düşünürdüm. Şimdi diyorum ki çocuk *Ben Ten* görmese ne olur. Ne salakmışım.⁷⁸

Çilem'in *süperstar* anne olarak betimlediği model Sharon Hays'ın yoğun annelik (1996) kavramını anımsatır. Yoğun annelik, kadının kimliğinin arka planda kaldığı, hayatını çocuğuna adadığı ve bu durumun içselleştirildiği, uzman bilgisine göre planlanan tam zamanlı bir anneliği tarif eder (Hays, 1996). Çilem, yoğun duygusal, zihinsel ve fiziksel emek gerektiren bu modele uyumlu olmayı denemiş ancak kendi tabiriyle çuvallamıştır. Çilem'in normatif değerlerle çelişen kendi deneyimini bu şekilde aktarabilmesi çok önemlidir çünkü idealize edilen, anne olmayı temsil ettiği söylenen merkezi söylemin içinden ona karşı çıkar, o söylemi tersyüz eder. Öznellik bölümünde tartışılan Butlercı türden bir failliği sağlar. İdealize edilen anneliği “ne salakmışım” sözleriyle yerinden eder ve kendi özgün annelik pratiğini olumlar. Çilem, toplumsal cinsiyet rollerinin idrak çerçevesinin dışına çıkar. Normatif olana karşı çıkabilme gücünü ise kendi deneyiminden almıştır. Deneyimle edinilen bilgi, hegemonik annelik söylemini istikrarsızlaştırabilecek bir gedik açmıştır. Bu noktada, tikel anlatıların, kadınların deneyimlerinin, kamusal ve görünür hale gelmesinin önemini tekrar hatırlamak iyi olacaktır. Çünkü, bir kişiden çıkan “ne salakmışım” sözü, diğer kadınların da üstlenmek istemedikleri sorumlulukları dile dökmeleri ve onları devredebilmeleri açısından güç verici olabilir.

Badinter, seksenlerden itibaren “önce çocuk” diyen bir jenerasyonun emzirmeyi ve bebek bakımı için iş hayatından çekilmeyi olumladığını belirtir (Badinter, 2011: 103). İlk altı ayda

⁷⁸ Çilem

anne sütünün neredeyse bir zorunluluk olarak sunulması ve emzirme süresini uzamasının ön plana gelmesi, babaların bebek bakımının dışında kaldığı ataerkil aile modeliyle senkronize çalışır. Emzirme sebebiyle bebek “yalnızca anneye ait bir mesele” olmuş, babaların bebek bakımıyla ilgili rolü silikleşmiş, anne bakımı doğallaşmıştır (Badinter, 2011: 103-104). Banu'nun hastanedeki deneyimi emzirme meselesi ve önce çocuk şîârını çok açık bir şekilde göstermektedir. Doğum yaptığı andan itibaren Banu yok olmuş yerine “annesi” ifadesi gelmiştir ki, bu durum kadın kimliğinin dilin içinde eridiğine dair kültürel bir göstergedir. Uzmanlar size “annesi” diye seslenmeye başladıktan sonra sizinde kendinizden “ben” diye söz etmeniz zorlaşacak, çocuğunuza “annecim” şeklinde seslenebileceğiniz, “o” zamiri yerine “biz” kullanabileceğiniz mümbit bir dilsel bölge filizlenecektir.

Emzirmede sıkıntı yaşadım. Hepsini benim memeden almak zorunda mı? Ben niye emziremiyorum sorunu çok yaşadım. Emzirme maceram travmatik başladı. Göğüsler büyüdü. Çocuğun ağzına girmedi. Hastanede ilk gün sütün yoktu. Çocuğa mama vermeyeceğiz diye bütün gece memelerimi muncıkladılar. Ben artık emzirmek istemiyorum diye ağlamaya başladım. Stresten fırlatıcam nerdeyse. Başımda üç tane hemşire “meme jandarmaları” sıkıp sıkıp çocuğun ağzına zorla sokmaya çalışıyorlar. Üç gün, günde yirmi kişi mememi muncıkladı belki. Kendi haline bıraksalar bir hafta içinde yoluna girecek şeyi... Ben ağlıyorum, istemiyorum, mama getirir misiniz diye. Getirmiyorlar. Orada sen yoksun. Orada hep “annesi” var. Annesi sürekli olmaz ama, annesi, emzirmen lazım annesi... Bir gün daha hastanede kalsaydım birisini gırtlaklayacaktım. Ne zaman emzirmek için kucağıma alsam kaygı atakları geçirmeye başladım. Emmiycek, emziremiyem. Yine ağlayacağım. Stres olmamam gerek, sütün gidecek... On beş günü buldu emzirmeyi öğrenme işim. Sen karar veremiyorsun hastane sınırları içinde. Memelerim çürümüştü artık sıkıştırılmaktan. Daha yeni yeni emzirmek keyifli hale geldi.⁷⁹

İlksen, “sadece anneye ait bir bebek” meselesi üzerinde durmakta, bu şekilde kendisine bırakılan sorumlulukları müzakere etmekte ve hatta “annelik bana iyi gelmedi, her şeyden mahrumum artık” diyerek bu sorumlulukları reddetmektedir.

Çocukla oynamayı bilmiyorum. O yüzden eksik bıraktığımızı düşünüyorum. Legoları takıp çıkarıyor ben de onla takıp çıkarabilmeliyim gibi geliyor. Çok sıkılıyorum. O bir şey yaparken kuru bakliyatları boşaltıp dolduruyor. O sabrı göstermeliyim. Gülümseyerek mutfağın içine sıçmasını izlemeliyim. Bir türlü uyumadığında daha sakin olmalıyım diye düşünüyorum. Sakin olamıyorum, beceremiyorum. Çok yorgun oluyorum gün içinde. Sabah kalkıyoruz, sabaha karşı emziriyorum. Sonra da sabah bir daha emziriyorum. Çok kabız olur, bazen beze yapmak istemez. Tuvaletle uğraşıyorum. Yatakta oyalanıyoruz biraz. İleri geri oynuyoruz. Bizimle yatar. Şarkı söylüyoruz. Oyuncaklarla oynuyoruz. Sonra mutfakta kahvaltı yapıyoruz. Sonra saate göre

⁷⁹ Banu

uyutmaya götürme işi gene. Uyurken ev işleri... Yemekleri falan, mutfak, etrafı toplu. Uyurken öğle yemeğini yapıyorum. Taze yemek yapmak zorundayız. Hava güzelse sokağa çıkıyoruz. Ya ben ya babası... Sonra gene uyku... Akşam yemeği... Banyo... Oyalayıp yatırmaya çalışıyorum. Bütün uyutmalar ve yemek yedirme işi bende. Eşim evdeyse etrafı toplamasını istiyorum eşimden. Çamaşırları toplar, çıkarır bazen. Yardımcı olur. Umutla oynar mısın, tutar mısın hep talep etmem gerekiyor. O da ayrı zor... Sıradan bir anneyim. Ben biraz ağırkanlıyım. Yetişemiyorum. Çok yavaşım iş yaparken. Günümün çoğu işlere yetişmekle geçiyor. Duvara gidip kafasını sıkıştırıyor. Çok bağıriyorum. Korktuğu için travma mı yaşıyor diyor. Hiç durmadığı için bağıriyorum. Sürekli çekmece boşaltır...Kendine zarar verecek şekilde şeyler yapıyor. Saatlerce emzirdiğim oluyor uyuması için. Birden bırakıveriyorum kucağımdan bazen. Sonra suçluluk... Gene yeteri kadar sabredemedim diye. Bir saat emzirmek zor... Millet keyif alıyor emzirirken ben bıktım, tiksiniyorum süt kokusundan. Yapamıyorum, hep biri gelip baksa diyorum içimden. Çocuğu atacak yer arıyorum. Belki de pandemidir bilmiyorum. Sadece anne olduğum için değil. Pandemi de etkiledi. İşe gitmediğim için arkadaşlarımla iletişimim kesildi. Bazen mutluyum. Uyuyunca özliyorum aslında ama uyusun diye de gözünün içine bakıyorum. Uyumadığı zaman alıp sarsasım geliyor bazen. Ben beceremedim bu anneliği. Olmadı... Birinin büyüdüğünü görmek çok güzel. Kokusu, sarılması çok güzel. Büyümeye şahit olmak. Başından sonuna. Çok emek. Her gün, her şeye şaşırması... Aynı sevinçle, aynı hayreti göstermesi... Ama ben başkaları gibi becerikli değilim. Karamsar bir tipim. Annelik iyi gelmedi. Her şeyden mahrumum artık... Para bile yok... Çok masraflı bir şey çocuk⁸⁰

İlksen'in meli ve malılarla kurduğu cümleler, ideal annelik söyleminin vaz'ettikleri olarak ele alınabilir. Sakin olmalıyım, sabırlı olmalıyım gibi kurduğu cümleler hem kendine yönelik bir telkini göstermekte hem de olması gerekenle kendi deneyimi arasındaki farkı açığa çıkarmaktadır. Sakin olmalıyım ya da sabırlı olmalıyım derken aslında yeterince sakin ve sabırlı olamadığını da ifşa etmektedir. Kendi deneyimi ve ideal annelik arasında gidip geldiği özdeşünümsel süreçte daha çok kendi deneyimi lehine bir anneliği benimsediği şeklinde bir yorum yapılabilir. Örneğin, "mutfağın içine sıçarken gülümseyerek izlemeli" derken normatif olanı örtülü olarak eleştirir. Yoğun annelik idealine sarkastik bir tavırla yaklaşırken tıpkı Çilem'in yaptığı gibi kendi deneyiminden güç alır. Kendi annelik etme biçimini eleştirerek ideal anneliğin değerlerini benimser gibi görünür. Ancak bu eleştirinin arka planında anneliğe dair idealize edilen değerlere karşı kuvvetli bir karşı çıkış da görülebilir. İlksen, anne olduktan sonra kendisinden beklenen ve bir tür benlik teknolojisi gibi işleyen şefkat, sabır, fedakârlık gibi hislerin kendinde olmadığını ifşa eder. Heteronormatif söylemin kadınlara sunduğu yumuşak duygular setini kabul etmez. Kendi deneyimini, duygularını anlatarak ortaya koyduğu reddediş hem kendi failliğinin inşası açısından hem de annelik söylemi içinde farklı duygulara imkân vermesi açısından önemlidir. Emzirmekten keyif

⁸⁰ İlksen

almadığını, çocuğu atacak yer aradığını, uyumadığı zaman alıp atası geldiğini söylemesi annelerin artmış sorumluluklarını eleştirebilmeye olanak verir. İlksen, olumsuz duygularını ifade etse bile emzirmek, oyun oynamak, uyutmak gibi bakım vermeyle ilgili sorumluluklarını yerine getirmeye devam etmekte üstelik çocuğunu ne kadar sevdiğini de belirtmektedir. Bu durum onu çocuğunu ihmal ya da istismar eden anne kategorisinden de dışlar. İlksen'in deneyimi, kadınlıkla ilgili belirlenmiş kaba kategorilerin hiçbirine uymaz. O ne şeytan ya da cadı ne de melek kadın konumundadır. Tam da bu belirsiz olma, kategori dışı olma durumu, onun deneyimini değerli kılar. Çünkü belirli kategorilerin çerçevesi içinde sürekli tekrarlarla, rutinlerle, tekerrür ederek doğallaşan annelik pratiğinin dışında bir deneyimi aktarır. Yeni ve farklı bir annelik performansını kendi failliğiyle görünür kılar. İlksen'in çocuk bakımıyla ilgili olumsuz duygularını cesaretle dile getirmesi, toplumsal cinsiyet rollerinin doğallaştırılmasına karşı bir duruş olarak yorumlanabilir.

Bu bölümde, annelerin çocuklarının hayatlarını düzenlemek, takip etmek ve kontrol etmekle ilgili sorumluluklarının giderek artması üzerine bir analiz yapıldı. Sağlıklı gelişen, sorunsuz bir çocuk neredeyse annenin başarı göstergesine dönüşmektedir. İdealize edilen anneliğin gerektirdiği performanslar paketi annelik için bir standart oluşmaktadır. Görüşmelerde bu standartlar üzerinden kadınların hem birbirlerini hem de kendilerini yargıladıkları görüldü. Sorumluluk alanları giderek artıyor olsa bile kadınların bu yeni rolleri doğrudan ve içselleştirerek kabul etmedikleri ortaya çıktı. Kadınlar kendilerine anne olarak biçilen sorumlulukları yerine getirmeye çalışırken özdüşünsel bir süreçten de geçmekte, bu sayede kendilerine devredilen yeni rolleri deneyimlerinin süzgecinden geçirdikten sonra yeniden değerlendirerek benimsemektedir. Ancak her durumda, kendilerine eşlik eden kaygı ve suçluluk duygularından bahsetmektedirler.

Çocuğun geleceğinin tamamen annenin ellerine bırakılması, çocuğa temel bakım, ilgi ve sevgi vermenin çok daha ötesinde bir sorumluluktur. Aynı zamanda bu hiç de rasyonel olmayan bir beklentidir, çünkü gelecekte neler olabileceğiyle ilgili bütün olasılıkların, risklerin hesaplanmasını gerektirir. Bu kadar fazla parametre üzerinde düşünmenin, gelecekte olabileceklerle ilgili riskleri yönetip karar vermenin sorumluluğunun tek başına

annenın omuzlarına yüklenmesinin sebeplerini öncelikle toplumsal cinsiyet ilişkileri içinde düşünmek gereklidir. Bu mesele, toplumsal cinsiyetle ilgili olduğu kadar neoliberal sistemin yapıp ettiklerinden ve başına gelenlerden sadece bireyi sorumlu tutan atomize özne tasavvuruyla da ilintilidir. Bu durumda, öznenin ne olduğu, nasıl olacağı anne tarafından belirleniyorsa, toplumun, okulun, ailenin ve diğer kurumların varlığı neden gerekli gibi bir sorgu alanı açılabilir.

İçinde olduğumuz zamanın annelikle ilgili temel argümanlarından biri, çocukların annelerinin eseri olduğu fikridir. Bu fikirden, gelecekteki sağlıklı, akıllı nesiller ebeveynin elindedir gibi bir sonuç da çıkarılabilir ki, bu tema çocuğu sadece aileye ya da özel alana atan bir zihniyetin yansımasıdır. Çocuğu yetiştirme, izleme, kontrol etme işinin giderek aileye (dolayısıyla aile içinde bakım veren kadınlara) bırakılması devletin, özel alandan el çektiği, özel alanda olan bitene karışmadığı patriarkal bakışla bağlantılı olduğunu da hatırlamak gerekir.

4.4 FEDAKÂRLIK VE YÜKLERİ

Ataerkil sistem erkeklere yönetme ve iktidar olma hakkını verirken kadınların payına eş ve anne rollerini üstlenmek düşer (Walby, 2016: 146-147, Millett, 2018: 57). Kadınlardan eşlik ve annelik görevlerini en iyi şekilde yerine getirmeleri beklenir. Kadınların üstlendiği ev işleri ve bakım emeği cinsiyet rejimi içinde duygusal bağlarla yapılaşır. Bakım emeği sevgi bağı ya da moral değerlerin içine gömülen bir emek türü haline gelir. Toplumsal olarak uzlaşılan moral değerler ya da duygu kuralları odağında annelerden sevgiyle ve fedakârca bakım vermeleri beklenir. Duygusal bağların altına gizlenmiş bir iktisadi yapı da bakım emeğinin maddi olarak beklentisiz bir şekilde verilmesini ahlaki bir norm haline getirir (Ecevit, 2015: 217). Bakım emeği annelerin çocuklarına duydukları sevgi ve bağlılık duygusu ile özdeşleşir. Kadınların çocuk doğurma kapasitesine sahip olması onları çocukların bakımından tamamen sorumlu olan taraf haline getirir. Kadınların doğaları gereği anaç olduğu bilgisi kuşaktan kuşağa aktarılır ve fedakârlık kadınlar için adeta bir norm haline gelir.

Annelik deyince ilk aklına gelen kelimeleri sorduğumda “fedakârlık” ifadesi bütün görüşmecilerin yanıtlarında mevcuttu. “Fedakâr anne” imgesine bilerek ya da bilmeyerek kimliğe dahil etmenin bedeli görüşmecilerde bıkkınlık, yetersizlik, kaygı ve öfke olarak açığa çıkmıştır. Fedakâr anne, gülümsemesi hiç geçmeyen, pırıltısı tükenmeyen, yuvası ve evlatları için her şeyin en iyisini bilen, her şeyi çekip çeviren bir kadın olarak tahayyül edilir. Arlie Russell Hochschild, duyguların toplumsal ve tarihi koşullar içinde oluştuğunu söyler (2012). İnsanların duygularını deneyimleme, yorumlama ve ifade etme biçimleri belli bir toplumsallık içinde öğrenilir (Hochschild, 2012). İnsanlar belirli hissetme biçimlerini öğrenirler, ama hissetme biçimlerine dair kurallar toplumun yapısına, toplumsal cinsiyete, etnisiteye, sosyo-ekonomik düzeye göre biçimlenir. Kadınlar, annelik deneyiminin içinden geçerken belirli duygu kurallarına göre hareket ederler. Toplumsal normlar nasıl hissedeceğimizi tam olarak belirleyemese bile belirli bir durumda nasıl hissetmemiz gerektiğine dair bir taslak sunar. Annelik deneyiminin bırakacağı duygular için de böyle bir çerçeve oluştuğu söylenebilir.

Anneliğe dair duygu kurallarının, kadınları belli biçimlerde hissetmeye sevk ettiği düşünülebilir. Benzer şekilde, kadınların annelik deneyimlerini belirli bir duygu performansı göstermek üzere yorumladıklarını da söyleyebiliriz. Yapılan görüşmelerde duygu kuralları ve kadınların aslında hissettikleri arasındaki çelişkiler suçluluk, yetersizlik ve öfke gibi duygularla kendini gösterdi. Bir kadın her zaman “anaç”, “fedakâr” ve “yuvasına bağlı” olmalıdır anlayışı toplumun kadınlardan ne beklediğinin göstermekte, toplumsal yapı kadınların birincil görevlerinin her daim hatırlatıcısı olmaktadır. Görüşmelerde kadınların anaç ve fedakâr olmayı aynı anda hem içselleştirdiği hem de sorguladığı fark edildi. Kadınların çevrelerini saran toplumsal normlar ve duygusal kuralları temsil eden vicdanları, fedakârca annelik görevlerini yapmalarını kendilerine her fırsatta hatırlatır, ama aynı zamanda kadınların kendi öznellikleri içinde var olan eşitsiz ilişkileri fark edebildikleri görüşmelerde açığa çıktı. Kadınlar, çocuk yetiştirme işinin kendilerine kalmış olmasını fark edip sorgulasalar bile bu sorgunun peşinden gelmesi gereken direniş ve değışim konusunda bazen tereddüt etmektedir. Annelikle ilgili söylemsel yapı düşünöldüğünde kadınların bu konudaki çekimsizliği anlaşılabilir bir durumdur. Konu ev işleri olduğunda hak talepleri daha

yüksek sesle dile gelirken, bakım emeğinin paylaşımıyla ilgili talepler konusunda vicdan, suçluluk, ayıplanma endişesi ve utanç gibi duygular sayesinde daha sessiz kalmaktadırlar. Örneğin feminist bir damarı olduğunu söyleyen Sultan ev işlerinde eşit paylaşımdan yana olduğunu vurgulamış ancak çocuğuyla ilgili her konuda son derece “fedakâr” olacağını söylemiştir.

İşimle, eşimle kızım kadar ilgilenmem o kadar yatırım yapmam. Bizimkilerde böyle birşey hiç yoktu mesela. Benim geleceğim için hiçbir şey yapmadılar. Onlar erkeklerin egemenliğinde büyümüş, benim biraz feminist damarım var çok belli etmesem de. Annemgiller erkek egemenliğini kabul ederlerdi. Annem tam bir erkek hayranı zaten. Şimdi bile erkek kardeşimin ağzının içine düşer. Tam bir erkek düşkünüydü. Ben bunu kabul etmem. Kocam o yüzden ikinci planda. Annem önce kocam derdi. Önce onun yemeği verilecek. Oğluna, kocasına çok saygılıydı bizi de öyle eğitmeye çalışırdı. Erkek kardeşimin önünde koca kadın el pençe... Eşim de aynısını yapmayı denedi. Hizmet bekledi benden. Onun ailesi de öyle. Ama itaat etmiyorum. Ama kızıma yapıyorum. O ne emrederse yaparım. Bu yüzden eşimle çatışma yaşıyoruz. Çalışmayı bırak o zaman diyor. Onların ailesinde de tek çalışan kadın benim. Eşim çocuk gibi... Sabah kıyafeti hazır olsun, ben seçeyim istiyorum mesela. İki çocuk büyüyecek değilim. Yapmadım, yapmam da. O yüzden oluyor bu çatışmalar.⁸¹

Ev işleri ve çocuk bakımındaki sorumluluk büyük ölçüde kadının üzerindedir. Görüşmelerde dikkati çeken bir husus da şu olmuştur: Çocuk bakım işlerinin eşler arasındaki dağılımı çalışan / çalışmayan, yüksek eğitilmiş / orta düzey eğitilmiş gibi farklara duyarsız kalmıştır. Yemek yapma, temizlik, çocuk bakımı gibi işlerde eşit paylaşımdan çok “eşim yardım eder”, “istersem yardımcı olur” gibi ifadeler vardır. Anne çocuğun bakımı ve yetiştirilmesinde temel sorumlulukları üstlenmekte, ancak zora düştüğünde babalardan yardım talep etmektedir. Çocuk bakımı ve ev işleri söz konusu olduğunda “yardım” ve “paylaşım” arasındaki fark belirginleşir. Erkekler yardım eden, kadınlar asıl işi yapan konumundadır. Çocuk bakımının paylaşılmasında hak temelli değil, yardım temelli bir anlayışın hâkim olması, yardım eden erkeği “iyi niyetli”, aktif bir özne durumuna getirirken, yardım alanı edilgen ve daha pasif bir konuma iter. Birinden yardım alıyor olmak; minnet ve borçluluk gibi duyguları peşisıra getirir. Böylece yardım alan kişi yapması gereken sorumlulukları yerine getiremediği için kendisini eksik olarak tanımlamaya eğilimli olur. Yardım etme eylemi, yardım eden kişinin sorumluluğu değil iyi niyeti ve lütfu kabul edilir. Ev işleri ve

⁸¹ Sultan

çocuk bakımına yardım temelli yaklaşım bizatihi eşler arasındaki eşitliği bozan, kadınları edilgenleştiren bir durum yaratır. Katılımcıların, çocuk bakımı söz konusu olduğunda daha çok yardım almak gibi ifadelere başvurduğu görüldü.

Ben istemem öyle. Herkesin görevi belli. Ama zorda kalınca hep yardım etti eşim. Çok ağlarsa geceleri o da uyanır yanımda dururdu bazen. Onun da fedakârlıkları oldu. Hakkını yiyemem. mama yedirdiği günler oldu. Fakat asıl iş bende. Asıl şekil veren anne. Hamuru anne yoğuruyor. Diğerleri yağı tuzu limonu... Okul babadan daha önemli bence. Babanın varlığı olsun. Baba güveni de çok önemli. Ama onun yani güven duygusu kendiliğinden oluyor. Evde olsun. Boşanmasın anne baba. Babanın çok da bir şey yapmasına gerek yok. Baba dediğin temel bir şey ama onlar anneler kadar düşünemez. Anne her şeyi düşünür. Detaycıyız biz. Ama gene de mesela erkek çocuğu babayı örnek alıyor. Babanın davranışları küfür etmemesi, içki içmemesi falan çok önemli. Asıl karakteri anne verir çocuğa.⁸²

Esmâ'nın "anne her şeyi düşünür" ifadesine benzer şekilde Gül de kadınların anne olunca fedakâr olması gerekliliğini verili biyolojik cinsiyet farklılıklarının bir sonucu olarak ifade etti. Gül'ün sözlerinde Smart'ın ve Rich'in ifade ettiği anneliğin kurumsal yanının izleri sürülebilir. Kurumsal annelik, anne olmayı heteroseksüel etkinliğin doğal bir sonucu olarak gösterir, kadının annelik konumu ve fedakâr olması gereğini içgüdülerle meşrulaştırır (Smart, 2003: 37-38, Rich, 1996).

Fedakâr olmalı anne. Yemeyip yedirmeli, giymeyip giydirmeli. Ben öyle yaptım. Bu cahil halimle kızlarıma baktım. Birşeylerini eksik etmedim. Oğlumun ha dediği yere han kuruyorum. Hala çalışıyorum onun için. Pandemiden dolayı benim yemek yaptığım şirket iş istemiyor ama ben de pazara çıkıyorum. Sebze satıyorum. Günde 150 kazanıyorum. Sevgi vermeli anne. Şefkat vermeli. Ben onları oğlumda keşfettim. Şefkati bilmezdim. Şefkatli olmalı, fedakâr olmalı. Bilgili olmalı. Bilmediğini sorup öğrenmeli. Okumalı gerekirse.⁸³

Katılımcıların hepsi, çocuk büyütmenin eziyetli ve zahmetli bir iş olduğu ve hep fedakârlık gerektirdiğini çeşitli bağlamlarda vurguladılar. Çalışma şartlarından, izinlerin azlığından ya da eşlerinin "yeterince yardım etmemesinden" yakındılar. Yukarıda eşi için "Ben istemem öyle, herkesin görevi belli" diyen ve çocuk yetiştirmede asıl işin annede olduğunu söyleyen Esmâ'nın kayınvalidesinden ev işleri ve bakım konusunda paylaşım beklemesi üzerinde

⁸² Esmâ

⁸³ Gül

durmak gerekir. Esmâ, eşine yakıştırmadığı çocuk bakım işini kayınvalidesine reva görür. Eşinden talep edemediği emek paylaşımını sadece kadın olduğu için kayınvalidesinden almayı da bir hak olarak görür. Bu hak görmenin toplumsal cinsiyet rollerindeki eşitsizlikle bağını düşünmek gerekir.

Çok çektim. Kaynanam bir gün de gelip ben yemekleri hazırlayayım demedi. O gelip taze yemek yapsaydı mesela yüküm çok azalardı... Bencil oluyor bazı insanlar. Çocuk ne yiyecek ne içecek benim işim. İlk yıl her gün yoğurt mayaladım taze. İşten dokuz buçukta evde oluyorum. Üç vasıtayla geliyordum. Gece vakti gel. Ertesi güne yemek yap, yoğurt yap. Her gün taze yemek yaptım kızıma. O günlük yoğurt mayalama dert olurdu bana çok. Asıl iş her akşam ne pişireceğini düşünmek... Hala öyle. Sağlıklı olsun, dengeli olsun, seveceği şey olsun. Her gün et alamıyoruz zaten. Tavuklar kanserojen. Balık pişirmek zor geç gidiyorum yetişmiyor. Asıl menü hazırlamak zor. Ama uyku ilk yıl beni en çok zorlayan şeydi. Çok kalkardı. Çok emerdî. Çalışıyordum ama emziriyordum da. Ben 12 aydan önce işe başladım. İhtiyacımız vardı. Süt sağlamak çok zordu. Onu evde bırakmak çok zordu. Çok uykusuzdum. Kız beni özlerdi, gece çok kalkardı o yüzden. Sonra ben sabahtan işe. Otobüste uyurdum hep. Göğüslerim yaraydı. Yoğurt yap! Yemek yap! Yoğurt yap! Yemek yap! Taze olsun!⁸⁴

Çocuk bakımı ve ev işleri konusunda çalışan kadınlar nispeten daha fazla sorun yaşamaktadır. Özellikle işe döndükten sonra çocuk bakımı konusunda kadınlar ya ücretle başka bir kadının emeğini satın almakta ya da büyükannelerden bakım vermelerini talep etmektedir. Aksu Bora'nın annelik deneyimiyle ilgili olarak modernleşmeyi ele aldığı çalışması kadınların ev ve iş yaşamını dengelemek için geliştirdiği stratejileri ve dönüşen ev içi emek biçimini inceler (Bora, 2010). Bu çalışma, kadınların sınıf olarak ezildiklerini ama ekonomik sınıfı düşük kadınların hem kadın hem de prolater olarak ezildiklerini ortaya koyar. Çocuk bakımındaki eşitsizliğin çözümü için ücret karşılığı başka bir "kadın alma" stratejisi hizmet sektöründe düşük ücretle çalışan kadınlar için çok daha güçtür. Gelir düzeyi düşük olan görüşmecilerin çocuk bakım sürecinde büyükannelerin desteğini alır. Bu durum anne/kız ya da kayınvalide/gelin dayanışması gibi görünse bile aslında daha derin ve yapısal sorunlara yol açar. Kadınların fedakâr anneler olmaları konusunda beklenti, kendi çocuklarını yetiştirdikten sonra bitmemekte, onlardan torunlarına da fedakârca bakmaları beklenmektedir. Esmâ da ev ve iş yaşamını dengeleyebilmek için büyükanneden ev içi emeğe katkı vermesini talep eder. Bu durumda, toplumsal cinsiyet duyarlılığı olmayan ekonomik ve

⁸⁴ Esmâ

sosyal politikaların gelin/kaynana ya da anne/kız çatışmalarının gölgesinde kaldığı söylenebilir.

Çünkü sanırım çocuğunu yalnız bırakmak dehşet bir şey. Geçen gün sosyal medyada 90 yaşında bir kadın konuşuyor. Covid'den ölürsem 70 yaşındaki kızım yalnız kalır diye üzülüyor. O nasıl annesiz kalsın diyordu. Ağladım onu izlerken. Kızım benim gibi olmasın isterim. Aşırı duygusal yük derken kastım bu. Sürekli başkaları için yaşamasın. Evladı için bile yaşamasın. Annelik şefkati denilen şey o kadar da iyi değil. Doksan yaşına kadar evladını düşün. Ya ona bıraktığın yük ne olacak. Bunu kimse görmüyor. Ben şefkatimi tutuyorum. Koruyucu kaygılı olmamaya çalışıyorum. Öyle olmamam gerektiğini düşünüyorum. Bu hem bana hem kızıma yük. Anneleri görüyorum çok feda etmiş kendini. Hala ediyor. Bütün hayatlarını bizim eğitimlerimize harcamışlar. Eğitimi en büyük miras gördüler. Kol kanat gerdiler. Fazla feda edilmiş bir hayat görüyorum annemde. Kızım kısa yollar bulsun hayatta. Ben şu yaşında annem için üzülüyorum. Belki onlar öyle mutlu oluyordu ama ne kazansalar bizim eğitime harcadılar. Belki o yüzden evde o kadar kavga vardı. İşte gene de yaranamadılar. Ben kavgaları hatırlıyorum ve bir de vicdan azabı duyuyorum. Hayatlarını bizim eğitime verdiler diye. Yük dediğin bu işte. Kızıma bu yükü vermek istemiyorum.⁸⁵

Yukarıdaki cümleler, fedakâr olma gerekliliğini ve vicdan azabıyla birlikte üstlenilen sorumlulukların kuşaklararası aktarımını da açıklar nitelikte. Selen, annesini fedakârlıklarının kendisine bir yük olarak kaldığını, o yükü taşıyamadığını belirtir. Fedakârlık, suçluluk duygusu ve vicdan azabı gibi duygulara bulaşmış bir şekilde gelmektedir. Görüşmelere başlarken daha çok kadınların suçluluk duygularıyla birlikte fedakâr davranmaya meylettiklerini, annelikle ilgili toplumsal normlar ve kendi arzuları arasındaki çelişkiden kaynaklı suçluluk duyguları hissettiklerini düşünmekteydim. Ama “fedakâr anne” imajına yapışan suçluluk duygusunun ve vicdani yükün öznenin tek başına yaşadığı bir süreç olmadığı, fedakârlığın fenomenolojik bir yanı olduğu Selen'in anlattıklarında görülmektedir. Şöyle ki; fedakârlık birine ya da bir şeye karşı yapılmakta ve yapılanlar öteki tarafından fark edilmektedir. Çocuk annesinin kendisine haz veren, arzularını karşılayan eylemlerini kabul etmekte ama o arzusunun annenin acısıyla karşılandığının bilincinde olmaktadır. Bu durumda, çocuğun hazzına vicdani yük ve suçluluk duygularının eşlik ettiği sorunlu bir ilişkilene biçimi oluşur. Diğer yandan, o suçluluk duygusu ve anneye borçla büyüyen çocuk, kendi annelik pratiğinde, geçmiş borcunu annesinin fedakârlık etme biçimini tekrarlayarak kapatma eğiliminde olabilir. Ancak Selen, “Kızım, başkaları için

⁸⁵ Selen

yaşamam, kendi evladı için bile yaşamam” derken kuşaklararası aktarımı kırmaya dair arzusunu dile getirir. Selen bu sözleriyle, duygu kuralları ile hissettikleri arasındaki farkı sorgularken şefkat ve fedâkarlık içeren bir annelik tanımını reddeder. Fedakârlığın kuşaklararası aktarımı Sude’nin sözlerinde başka türlü ortaya çıkar.

Ben gittiğim her yerde senin annen mükemmel bir kadındı lafı duydum. Annemin elinden terzilik, yemek, dikiş nakış her şey gelir. Üstelik bir de öğretmendi. Hem okumuş hem yazmış hem de dört dörtlük ev kadını. İşten gelir yemek yapar sonra sabaha kadar bize giysi diker. Bir doğum günü partisi olsa en şık ve havalı kıyafetle biz gideriz. Annem vitrinde gördüğünü dikebilir çünkü. Her zaman beslenmemizde abimle birlikte yemeğimiz olur. Önlüklerimiz ütülü falan. Öğretmenler sever, komşular sever. Ama annemin yorgun ve şiş gözlerle sabahın altıda kalkmasının acısını ben bilirim. Bilirdim ki bizim yüzümüzden kalkar. Hep yorgun olurdu... Hep yakınırdı. Hep mutfakta olurdu. Yüzünü görmezdik. Tam televizyon için yanımıza otururdu ve uyuyakalırdı hemen. Ben hep o vicdan yükünün altında ezildim. Bazen öfke bile duydum anneme neden böyle çilekeş diye. Şimdi de benim kızıma bakmaya geldiğinde acılarım tekrarlanıyor. Annem bir saniye yerinde durmuyor yoruluyor. Onu öyle görünce ben de hep ayaktayım. Hep yorgunum. Aklıma o günler geliyor çünkü benzer duyguları yaşıyorum. Ben de annemin bir modeliyim. Şimdi sizinle konuşurken fark ettim. Hiç mutfaktan çıkmıyorum aslında. Ben de çalışıyorum. Bizim iş yoğun, geç saatte çıkıyorum. Eve yedi buçuktan önce varamıyorum. Kendimi borçlu hissettiğim için eve gelip çocuğu kaptığım gibi hem akşam yemeğimiz hem de yarın kızımın yiyeceği organik yemekleri hazırlarım. Sonra mutfağı toplarım. O arada eşim gelir. Ben mutfaktayken o kızımızı oyalıyor. Aslında kızıyla vakit geçirmeye zaman kalmıyor. Sonra yorgun bir şekilde onu uyutma faslına geçiyoruz. O arada ben de uyuyakalıyorum. Allahım tıpkı annem gibi! Şimdi anlatırken fark ettim iyice. Aynı kaderi yaşıyoruz. Ne korkunç. Umarım ben de kızıma o vicdan yükünü bırakmam. Çünkü o da beni hep yorgun gözlerle görüyor. Kaçış yok sanki...⁸⁶

Sude, görüşmemizin ilerleyen kısımlarında organik yemek yapma konusundaki motivasyonunu sorguladı ve “aslında annem gibi kızım bir şeyden eksik kalmasın istiyorum, o öğretmenlerden ütülü kolalı önlükler için aferin almanın peşindeydi ben de belki diğer annelerin beni ayıplamasından korkuyorum” şeklinde bir yargıya vardı. Sude’nin sözlerinde “fedakâr annelik” denilen ve kadına dair olduğu varsayılan tutumların söylemsel yapıyla birlikte içselleştirildiğini görebiliyoruz. Bir kuşak önce iyi dikiş dikmek, kolalı kıyafet giydirebilmek gibi iyi annelikle özdeşleşen vasıflar günümüz annelerinde organik yemek pişirmek olarak biçim değiştirebiliyor. Bu noktada kadınlar için, gündelik hayatın içinde yapılan işlerin mahiyetinin değiştiği söylenebilir. Ama kadınların ev işleri için ayırdığı zamanın ve onun bakiyesi olan yorgunluk ve gerginliğin değiştiğini söylemek güç olacaktır.

⁸⁶ Sude

Bu kanı, Cynthia Cockburn ve Judy Wajman gibi feministlerin ev içi teknolojilerin gelişimi ve toplumsal cinsiyet rolleri üzerine yaptıkları çalışmaların bulgularını destekler niteliktedir. Cockburn ev içi teknolojilerin gelişmesinin kadınların ev işlerine ayırdığı zamanı azaltmadığı, onların hayatını kolaylaşdırmadığı ve boş zamanlarını artırmadığı gösterdi (1992). Çünkü ev içinde kullanılan teknolojik aletler geliştikçe hijyenle ve çocuk bakımıyla ilgili standartlar da değişmektedir. Sude'nin "hiç mutfaktan çıkamıyorum" ve Esma'nın "yoğurt yap, yemek yap, yoğurt yap" serzenişlerinde değişen makbul annelik standartlarının izini sürebiliriz. Sude ve Esma'nın mutfağında kendi çocukluklarında annelerinde olmayan mutfak robotu ve bulaşık makinesi vardır ama artık yemek yapma standartları değişmiştir. Artık çocukların organik yemeklerle beslenmesini ya da her gün "taze yoğurt yemelerini" vaz eden bir söylem vardır. Bu noktada, kadınları saatlerce ev işleri başında tutan temel motivasyonun "fedakâr annelik" söylemiyle ve evin sembolik önemiyle kesiştiği söylenebilir.

Diğer yandan Sude'nin sözlerinde tartışılması gereken bir başka olgu daha açığa çıkar. Kadınlar çocuğu için fedakârlık yaptığını söylerken bir yandan da kendi inanç, arzu ve güdüleri doğrultusunda hareket ederler. Fedakârlığın kısmen ebeveyn hazlarını tatmin ediyor olduğu da tartışılabilir. Makbul anne olmak, diğerlerinden daha iyi yemek yapmak, daha bilgili olmak, daha fazla organik tarif bilmek bazen anne kimliğinin fark yaratan ve öteki annelerden daha iyi kılan bir yanı olarak da değerlendirilebilir. Çocuğunun ve kendi anneliğinin eksik görüleceği, kendi çocuğunun diğerlerinin çocuklarından geride kalacağı kaygısı yetersizlik ve suçluluk duygularıyla kendini gösterir. Aslında fedakâr anne rolü çocuklar üstüne vicdani bir yük bırakmakta, fedakârlık kisvesiyle üstlenilen toplumsal cinsiyet rollerinin altında ezilen kadınlar kişiler arası ilişkilerde daha öfkeli, daha gergin davranabilmektedir. Örneğin Ayşe için öfkesi ve gerginliği artık hayatını etkileyen bir problem haline gelmiştir.

Çok sinirliyim. Bu da beni rahatsız ediyor. Daha sakin bir anne olabilmeyi isterdim. Zamanım yok... Kısıtlı zamanda her işi yapıyorum. Her şeyi yapıyorum. Ev işi... Kafamda hep şu soru var. Yaşama nasıl daha basitleştirim. Ev işleri ve yemek beni çok zorluyor. Çocukları alma bırakma da bana ait. Eşimin mesaisi 8.00-18.00 arası. Benim mesaim 17.30 da bitiyor. O yüzden sabah

akşam servis şöförlüğü bana kalıyor. Eylülde bir de trafik kazası yaptım. Zaten rahat gamsız bir tip değildim. Şimdi bir de trafikte gerginlik korku eklendi.⁸⁷

Kadınların çocuk bakımı ve ev işleriyle ilgili çok daha fazla zihinsel ve fiziksel emek harcaması onları daha yorgun ve öfkeli hale getirir. Ancak bu yorgunluk, gerginlik ve öfkeli olma durumu eşitsiz iş yüküyle değil, kadınların doğal özellikleri, kadınsı bir durum olarak açıklanmaktadır. Duygusallık, kırılabilirlik ve nevroitik olmak daha çok kadınsılıkla ilişkilendirilen özellikler olmakla birlikte bu durumun arka planında eşitsizliğin yattığı aşıkardır. Bir yılı aşkın süredir çocukların bakımı için yanlarına taşınan kayınvalidesiyle yaşayan Belma, kendisine yapışan öfkeli sıfatının nasıl oluştuğunun farkındadır.

Benin öfkem yatışmıyor. Çok öfkelinin diyorlar. Ben derdimi anlatıyorum, yoruluyorum diyorum. Çünkü emzirip sabaha kadar, sonra işe gidiyorum. Eve geliyorum kayınvalidem sadece çocukla ilgilendiği için çamaşır bulaşık ütü ki artık ütü falan yapamıyorum hepsi birikmiş oluyor. Mutfak birbirinde oluyor. Çocuğa mamalar hazırlanmış ama tencereler kurumuş ve kirli şekilde ocakta. Bu sefer yorgun yorgun ve kucacımda çocukla onları yıkamaya kalkıyorum. (ağlıyor) Çünkü işten gelince kızım beni çok özlediği için üstüme atlıyor. İnanın bana tek elimde çocuk bulaşık yıkıyorum akşamları. Sonra bir de üstüne neden somurtuyorsun dediklerinde öfke krizine giriyorum. Bütün gün evde eşim. Öğlen arasında 10 dakikalık arada gelip tencereyi yıkayabilirsin deyince bir tencereden mi bütün bunlar diyor. Aslında küçük meseleler ama evet bir tencereden bütün bunlar! O tencereyi yıkamış olsa, azıcık empati var orada anlatabiliyor muyum? Dese ki bu kadın yorgun gelecek, zaten sabaha kadar süt veriyor, onun yükünü azaltsam, geldiğinde sofrayı hazırlasam falan. Böyle bir değerli hissettirme, jest olmayınca bir de üstüne eleştiri gelince ben bu adama mı çocuk doğurdum diyorum. Bana göstermediği kıymeti annesine gösterince daha sinirleniyorum. Ben yorgunluktan ölürlenirken annem de çok yoruldu deyince kavga çıkıyor. O zaman bana deli diyor. Ailede adım deli Belma'ya çıktı. Eksikliğim bu belki, yorgunluğa katlanamamak. Hem ev, hem çocuk, hem iş yapamıyorum galiba ve pes diyorum. Havlu atıyorum! Gücüm yetmiyor. Diğerleri nasıl başarıyor bilmiyorum. Bu beni diğer annelerden ayıran şey...⁸⁸

Belma, kendi sözleriyle artık “havlu atmış” olduğunu, adımın deliye çıktığını söyledikten sonra bu durumun kendini diğer annelerden farklı kıldığını belirtiyor. Görüştüğüm kadınların birçoğu çocuk bakımıyla ilgili yorgunluktan yakınmış olsalar bile diğer yandan anne oldukları için bunu yapmak zorunluluğunda olduklarını kabullenmiş görünmekteydiler. Öznellik deneyimin içinde inşa olmaktadır. Feminist kuram, kadınların gündelik deneyimlerinin cinsiyet rollerini oluşturmadaki önemini üzerinde bilhassa durur (Scott,

⁸⁷ Ayşe

⁸⁸ Belma

1989: 149). Kadınlar, annelik deneyimlerini dil aracılığıyla kavramakta, belirli bir söylemin içinden konuşmakta ve anlam dünyaları da bu dilin ve söylemin içinde oluşmaktadır. Görüşmeye katılan kadınlar mütemadiyen fedakârlık gerektiren anne olma deneyimlerini içselleştirmişlerdir. Diğer yandan inşa ettikleri öznellikler kadınlara özgü normların yeniden üretimine de katkıda bulunabilir. Görüşmeciler yakınlık olsa bile bir anne olarak fedakârlık anlatısı kurgulamakta, bu fedakârlığı kendilerini diğer annelerden ayırmak için bir fark olarak ortaya koymaktadır. Kendi “fazladan yaptıklarını” ötekinde “eksik olan” olarak anlamlandırmakta, yakındığı fazlalığı kendisinin bir vasfı, ötekinin eksikliği haline getirmektedir. Kadınların fedakârlık deneyimiyle öznelliklerini inşa etmeleri, fedakârlıklarını öznelliklerinde “fazlalık” yaratan bir fark olarak kurmaları anlaşılabilir bir durumdur. Diğer türlü, Belma gibi “deli” olarak nitelendirilmeye razı olmaları ya da normlarla, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin söylem parçacıklarıyla bilinçli bir mücadeleye girmeleri gerekmektedir. Sevda’nın sözlerinde fedakârlığını nasıl bir fark’a dönüştürerek öznelliğin kurucu bir ögesi haline geldiğinin izi sürebilir.

Özel sektörde çalışan kadının işi zor. Devlet memurları rahat. Hiç yoktan cumartesi var. Akşam altıda evinde. Ben bazen çocuğum uyuduğunda eve varıyorum. Öyle rapor falan izin hak getire... Daha fazla zamanın olsun isterdim. Doğuruyorsun üç ay sonra işbaşı diyor devlet. En az bir sene anne bakmalı. Yani ücretler öyle olsa keşke. Ücretsiz izin alsam bile işveren onay verirse oluyor. Eve geç gelmek, özel günler falan hep gerginlik hep üzüntü bende. Oğlumun büyümesini kaçırıyorum. Çocuğunun yanında olamamak çağımızın problemi bence. Okullar büyütüyor çocukları. Ama öyle anneler de var. Bizim kreşte görüyorum. Kapıdan bırakır, kapıdan alır. Relaks. Çocuk ateşli olsa al bu şurubu ver içir der. Bir daha arayıp sormaz. Ben yıllık izinlerimi hep oğlumun hastalıklarında bitirdim. Çoğu anne bunu yapmaz. Her anne o kadar fedakâr değil. Sorsan fedakârim der ama... Bu zaten genel olarak bizim kültürümüzde olan bir şey hem de içgüdüsel bir şey... Doğuştan gelen bize işlemiş bir içgüdü fedakârlık.⁸⁹

Sevda’ya benzer şekilde Hatice için de fedakârlık benliğinin temel aksına yerleşmiştir. Hatice’nin “diğer annelere göre daha fedakâr olduğunu” belirten sözlerinde fedakâr olmanın kimlikte gurur duyulacak bir fazlalık haline geldiği görülür. Anne olmakla birlikte gelen prestijin farkındadır. Anne olmakla elde ettiği prestijli konumun kazandırdığı güce karşılık özel hayatıyla ilgili “fedakârlık” yapması gerektiğini düşünür.

⁸⁹ Sevda

Ben oğluma hem anne hem baba oluyorum o yüzden. Ben diğer annelerden daha vericiyim. Evli olsan işin kolay. Şimdi benim bir erkek arkadaşım var mesela. İnan adam benden ayrılacak. Aynı marketteyiz ama anca molalarda birbirimizi görüyoruz. Hiç evime çağırmadım. İstemedim oğlum görsün. Zaten dul kadınıym. Eve erkek aldı durumuna düşürmem. Babasının evlendiğini gördü. Çok bozuldu ben ona bu acıyı yaşatmam. Oysa arkadaşım evlenmek çok istiyor. Ama annem evlendi dedirtmem. Oğlumun gururunu, erkeklik onurunu kırmam. İleride ne diyecek? Ergenliğinde nasıl bakarım yüzüne. Oğlum evdeyken ben adamı alıp da nasıl gel hadi yatalım der, aynı odaya girerim. O yüzden işte insan anne olunca evladı için böyle fedakârlıklar yapıyor. Kadın olmanın önüne geçiyor annelik. Öyle kızlığımdaki gibi uçarı rahat serbest olamam. Çocuklu kadının ağırlığı olmalı üstünde. Mesela markette kızlar benim yaşımda olanlar bile bana abla der. Çünkü ben çocukluyum. Onun verdiği bir ablalık, olgunluk var. Bana sorarlar. Dertlerini bana anlatırlar. Bence annelik bir olgunluk veriyor. İnsanlar saygı duyuyor. Bir de benim ne kadar namusuma sahip çıktığımı biliyorlar. Hiç öyle dul kadın gibi yaklaşmadılar bana. Yüzük de takıyorum zaten bakın. Dul gibi yaklaşmasınlar diye. Patronum da iyi adam. Çocuğum olmasa daha rahat olurum. Ne bileyim yüzük takmam mesela. Erkek arkadaşım da istiyor yüzük takmamı. Benle evlenmiyorsun bari evli sansınlar seni diyor. Daha rahat giyinirim. Ben mesela göğüs dekoltesi çok severim ama giymem. Hem laf dedirtmem kendime. Oğluma okulda anasına bak demesinler... Kendim için özel bir kıyafet almam... Önce oğlum gelir.⁹⁰

Hatice'nin sözleri Kandiyoti'nin ataerkil pazarlık kavramı üzerinden tartışmaya açıktır. Eşitsiz ilişkilere ve kadınların ezilmesine dayanan ataerkil sistemin kadınların rızasını sistemin içinde edinebildikleri birtakım avantaj ve güvencelerle sağlar (Kandiyoti, 1988). Aslında Hatice uyum ve direniş stratejilerini bir arada kullanarak ataerkil sistemle bir pazarlık içine girmiştir diye düşünülebilir. Eşitsiz ilişkilerle baş edebilmek için yüzük takmak, ağırbaşlı davranmak, dekolte giyinmemek gibi stratejiler geliştirmiştir. Erkek arkadaşını evine almaması bir tür gündelik direniş stratejisidir, çünkü bu sayede ataerkil oyunun kurallarını bozmadan (çünkü ezilenler kural değiştirecek güç ve donanımdan genelde yoksundur) kendisi için görece bir alan açabilmiştir. Hatice, ataerkil normun kendine dayattığı “mümkünse boşanma ama boşandıysan da romantik ilişkilere girme” normunu içselleştirmemiş, ataerkil oyunun kurallarını bozmadan erkek arkadaşıyla ilişkisine devam etmiştir. Diğer yandan bu direniş stratejileri onu güçlendirip hazları için bir alan açsa bile, annelikle ilgili toplumsal cinsiyet rollerini yeniden ürettiği ve sürdürdüğü söylenebilir.

Kadınların anne olarak fedakârlıklarını anlatırken, onları bu fedakârlığa yönelten temel duygunun daha çok suçluluk hisleri olduğu görüldü. Görüşmeciler kendilerine iyi annelikle ilgili koydukları, karşılanması neredeyse imkânsız olan birtakım standartlardan bahsettiler.

⁹⁰ Hatice

Çocuk yetiştirmeye yönelik artan ve kolayca ulaşılabilir hale gelen enformasyon annelerin standartlarını yükselten sebeplerden biri olarak ele alınabilir. Bilginin çoğalmasında paradoksal olarak yetersizlik hissini ve annelerin kuşkuculuğunu da artırmaktadır. Taze yemekler pişirmek, eğitimleriyle ilgilenmek ve “iyi bir eğitim” sağlamak, kaliteli zaman geçirmek, çocuklarla oyun oynamak ve onları dinlemek için zaman ayırmak gibi standartları sağlayamıyor olmak kadınların üzerinde yetersizlik ve suçluluk gibi duygular bırakmaktadır. Ayşe'nin bir anne nasıl olmalı tarifinde kendisine anne olarak koyduğu yüksek standartları ve ona eşlik eden suçluluk duygusunun izleri sürülebilir.

Çocuklarıyla güzel vakit geçiren, sakin, verimli, mutlu, kafasında başka bir şey olmayan bir anne olmak isterdim. Onları doğru düzgün yönlendirebilen, ihtiyaçlarını zamanında karşılayabilen. Annesinin hep yanında olduğu duygusunu vermeli bir anne çocuklarına. Doğru düzgün dinleyebilmek. Benim çoğu zaman yapamadığım şey. Fiziken yanlarındayım ama ruhum uçuyor çoğu zaman. Aklım başka yerlerde. İyi anne çocuğunun derdini dinlemeli, paylaşabilmeli onunla. Dinlerken de tam anlamıyla bir dinlemeden bahsediyorum. Emek vermektense bahsediyorum. Bedeninle, ruhunla çocuğuna vermelisin, adamalısın kendini. Bir de bunları çocuğuna yapışmadan başarabilmelisin. Ama ben başaramıyorum çünkü aklımda hep akşam pişecek yemek, borçlar, iş yerinde olan bitenler... Çok vakit ayıramıyorum. Çalışma koşullarım o kadar ağır değil aslında. Ama erken yatıyorlar çocuklar. Dokuzda uyuyorlar. Eve gel, yemek yap, bulaşık yıka. Bir de bahçeye, parka götürürsem onları. Gelince banyo yaptırması falan. Saat oldu dokuz. Mesela büyük oğlum kutu oyunu sever, kızım da evcilik oynarız. Onlarla oynamaya vaktim kalmıyor. Müthiş rahatsızım bu durumdan. Sinirliyim bir de çok. Zamanım yok... Kısıtlı zamanda her işi yapıyorum. Her şeyi yapıyorum. Kafamda hep şu soru var. Yaşamı nasıl daha basitleştiririm. Çocukların yemeğine ve kıyafetine takarım. Bu ayrıntılar hep kafamı yoruyor. Suyunu içti mi, bugün abur cubur yedi mi? Ne kadar yedi? Kıyafeti ütülendi mi? O gün bisküvi verdimse takarım ve kendimi suçlarım. Neden evde kek pişirmedim, doğal beslemedim diye. Hatta kreşte bile yese kendimi sorumlu hissediyorum.⁹¹

Ayşe'nin sözlerinde de görüldüğü gibi gıda güvenliğinden obeziteye; çevresel risklerden medya araçlarının kullanımına kadar günlük yaşamı çevreleyen bütün risklere karşı önlem alma sorumluluğu çocuklara bakım verenlerin duygusal ve ekonomik yüklerini ağırlaştırmaktadır. Artık, şefkatli, anaç ve fedakâr olmak gibi geleneksel annelik kodlarına ilaveten (hâkim olan sağlık söylemi ve pedagojik söylem gereği) bilen annelik de gereklidir. Bakım verenlerin tıbbi ve pedagojik bilgisi olması yaşadığımız zamanın bir gereği olarak düşünülür (Miller, 2010) Diğer yandan bahsedilen yüksek standartları sağlayabilmek büyük oradan maddi koşullarla da ilişkilidir. Kızının doğumuyla çalışma hayatından çekilen Ceren,

⁹¹ Ayşe

kendi anneliği ve çocuğuyla ilişkisinin ekonomik koşullarla olan bağını açıkça ifade etmiştir. Ceren, makbul bir annelikle kastedilenin ne olduğunu sorgular.

Para, zamansızlık ve işin hep anneye kalması anneliği de engelliyor. Benim kızıma bütün gerginliklerim patlamalarım yorgunluk yüzünden. Bitap düşüyorum. Kendime vakit kalmıyor. Biraz daha bütçe olsa bu kadar koşturmam. İki otobüsle okula gidiyoruz. Gelene kadar o da perişan ben de. Geçen gün yağmurda bir saat otobüs bekledik, otobüsler almıyor. Sinirli geliyorum.⁹²

Ayşe, ideal annelik ve ekonomik sınıf arasındaki ilişkinin sanılandan çok daha güçlü olduğunu belirtir. Ancak sınıfsal ayırmadan doğan güçlülerin çözümü için daha fazla kreş, daha eşitlikçi sosyal politikalar gibi hak taleplerinin olmaması üzerine düşünmek gereklidir.

Para, ekonomi. Para da anne olmayı kolaylaştırıyor elbet. Çünkü bakıcı tutarsınız, ev işleri için kadın tutarsınız. Sonra ocuklara kızmazsınız hiç. Dklp saılınca, yaptığınız yemeği beğenmezse yenisini yapar evdeki kadın. Siz de hep glsemeye devam edersiniz sabırla... Ben kendime zaman ayırabilsem, biraz kendim için bir Şey yapabilsem eminim çok daha iyi bir anne olabilirim. Kendimi kaybettim çünkü artık.⁹³

Fedakârlık söylemini neoliberal ve muhafazakâr politikalarla birlikte değerlendirmek gerekir. Nüfus artışını hedefleyen politikalar doğumu, ev kadınlığını, emzirmeyi teşvik ederler. Özellikle dar gelirli ailelerde kadınlar ucuz, itaatkâr ve örgütsüz iş gücü olarak birçok emek türünü sırtlanmıştır. Badinter, neoliberal politikaların kadınların üstüne ‘‘aşırı ebeveynlik’’ gibi bir sorumluluk verdiğini, günümüzün annelik modelinin tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar sorumlulukla dolu olduğunu söyler (2011:101-102). Kadını annelik kimliğinin içine hapseden, onu anneliğe teşvik eden ve anneliği poplerleştiren yeni bir model vardır (Badinter, 2011). Bu doğalcı/özcü maternalist model kadınlara gönüllü bir köleliği dayatmaya çalışır (2011: 111). Aşırı ebeveynlik modelinde yeni efendi çocuktur; ‘‘ocuk artık bir rastlantının meyvesi ya da bir kazanın sonucu’’ değerdir (2011). ocuk, ailelerin zgr iradeleriyle meydana geldiğine göre annenin yaşamı artık tamamıyla çocuğuna göre organize edilecektir. Çocukların mutluluğu, güvenliği, psikolojileri, sağlıkları

⁹² Ceren.

⁹³ Ayşe

önce gelir. Badinter'e göre, aşırı ebeveynlik modeli "önce çocuk" diyen bir jenerasyon oluşturmuştur ve bu yönüyle bebekler erkeklerin en iyi müttefikleridir (Badinter, 2011: 112). Nitekim bu bölümün başında verilen örnekte, feminist bir damarı olduğunu söyleyen Sultan'ın "eşim derse yapmam ama kızım emrederse yaparım" sözlerinde "önce çocuk" anlayışı somutlaşır. Neoliberal politikaların düzenlemeleri ile şekillenen aşırı ebeveynlik modeli en çok da orta ve alt sınıf annelerin üzerinde ağır bir yük bırakır. "Önce çocuk" söylemi özellikle dar gelirli annelerin anlatılarında dramatik unsurlarla ön plana çıktı. Ayşen'in bir anne nasıl olmalıdır sorusuna karşın söyledikleri, "bebek/erkek mütteffikliğini" açıklar niteliktedir.

Anne yuvayı da ayakta tutar. Bir kadın anne olunca gençliği geride bırakır. Anne olunca anlarsın derler ya... Öyle işte. Ben anne olduktan sonra başka biri oldum. Kocama da evime barkıma daha sahip ne bileyim daha anaç. Önceden kocama kızınca anneme giderdim. Şimdi evde kavga gürültü oluyor ama çocuğunla nereye gideceksin. Daha alttan almayı öğrendim anne olunca. Çalışmaya da anne olunca başladım. Ben zaten liseyi kocam için bıraktım. Okuyacaktım ama çok sevdim bekleyemedik. Babam vermedi. Ben kaçtım bizimkine. Çalışmak ayıp değil. Normalde olsa hayatta elalemin evinin pislliğini temizlemem ama şimdi kızım için yapıyorum. Haftada dört gün gidiyorum, neredeyse memur parası geçiyor elime. Başta gururuma yediremedim gündeliği. Benim babam memur, gelirimiz iyiydi. Ben el bebek gül bebek büyüdüm. Ama eşimin tek maaşı yetmiyor. Amacım kızımı özel okulda okutmak. Ben giymem ama kızıma giydiririm. Ona en iyi mağazalardan alıyorum. Kazandığının hepsini kızıma döküyorum. En iyi oyuncakları alıyorum. Eğitimi için biriktiriyorum. Çevresi değişsin, İngilizce öğrensün. Anne olmadan önce böyle dertlerim yoktu. En fazla kıyafet ayakkabı heves ederdim onu da eşim alamasa dert etmezdim. El bebek gül bebek büyütülen ben, bir evin tek kızı olan ben, kızım için yedinci katın camına çıkıp cam siliyorum. Ama gocunmuyorum. Bir anne bunları yapmalı. Bir çocuğu doğurduktan sonra artık kendi keyfini ötelemelisin. Sorumlulukların var.⁹⁴

Fedakâr annelik söylemi, kadını itaatkâr, uysal, uyumlu ve sömürüye açık bir alana doğru sürükler. Annelik statüsü sanki kadınları bir suskunluk sarmalına da itmektedir. Çocuklar olduğu için ev içinde olan bitenler, "kavga gürültü" gizli kalmalı ya da kadınlar "alttan almayı" öğrenmelidir mesela. Badinter, çocuğu ataerkinin müttefiği olarak görürken Corinne Maier aynı anolojiyi kapitalizm üzerinden oluşturur ve çocukları "kapitalizmin müttefikleri" olarak işaret eder (2015). Çocuklar başta olmak üzere aile tüketim piyasasının en kârlı unsurudur. Bir çocuk dünyaya uzun ihtiyaç listeleriyle gelir. Neoliberal ekonomi paralı

⁹⁴ Ayşen

kolejlerin, kaliteli giysilerin, eğitici oyuncakların tüketilmesi gereken bir sosya/kültürel iklim inşa eder. Ayşen’in anlattıklarında ataerki ve kapitalizmin uyumlu beraberliği aşıkardır.

Diğer yandan fedakâr annelik ve önce çocuk söyleminin kadınlar tarafından olduğu gibi alındığı ve kabul edildiğini söylemek gerçekçi değildir. Birçok görüşmeci kendilerini fedakâr ve anaç rollerde tanımlasa bile, bütünüyle toplumsal cinsiyet normlarının pasif alıcıları ve kurbanları olarak öne çıkmadılar. Fedakârlık söyleminin toplumsal ve ekonomik yapıyla ilişkisini kurup sorguladılar. Evlere temizliğe giden ve “önce çocuklar” şiarını tam anlamıyla benimsemiş görünen Çiğdem’in “çocukta her şey para” demesinde ya da bu şartlarda bir daha çocuk yapmayacağını ima etmesinde bu sorgunun yansımalarını görebiliriz.

Kendini unutan bir anneyim. Her şeyimiz hayatımız çocuklarımız için. Öyle bir anne olmalı. Sevgiyi, saygıyı her şeyi aşılamamız lazım. Edep mesela. Zor görevleri öğretmemiz gerekiyor tabi. Bunlar zor... Her şeyi bitirecek hayatında, çocuklar önce olacak. Sosyal hayat şu bu bitecek. Benim öyle. Arkadaşım yok, sosyallığım yok. Sadece çocuklar. Her şeyim çocuklar benim yani. 17 yaşında evlendim ben. Çok gençtim. 8 sene sonra çocuğum oldu nasıl büyüdüler, ben onları nasıl büyüttüm! Bir daha ister misin çocuk de, isterim ama bu şartlarda değil. Çocukta her şey para. Tedavisinden doğumuna kadar. Yetemiyorum ben. Masrafları giyimleri. Ben kendime kıyafet başka bir şey almam. Yıllardır almam. Yırtık çorapla gezerim ama onları yırtık çorapla gezdirmem. Ben fedakâr anneyim bunları biliyorum ama yetemediğim zaman üzülüyorum.⁹⁵

Fedakâr anneliğin dile getirildiği bir başka konu da ev içi şiddetle ilgili olarak ön plana çıkmıştır. Sahaya çıkmadan önce, fedakâr annelikle erkek şiddeti arasında bu kadar bağ olacağını düşünmemiştim. Literatürde anneliğin kadının toplum içindeki statüsünü yükselten, onu güçlendiren bir toplumsal rol olduğu yönünde genel bir kabul olduğu söylenebilir.⁹⁶ Milliyetçilik ve annelikle ilgili çalışmalar ya da Kandiyoti’nin ataerki pazarlık gibi kavramları anne olmanın kadının statüsünü yükselttiği ve onu nispeten güçlendirdiğini söyler. Ancak anne olmak aynı zamanda evdeki erkek şiddetine çocuklar için katlanmak ya da boşanmayı ertelemek, boşanmadan vazgeçmek gibi bir probleme de yol açar. Yukarıda Ayşen’in sözlerinde üstü kapalı olarak görülen anne olduktan sonra “evde

⁹⁵ Çiğdem.

⁹⁶ 19. yüzyılda ortaya çıkan bu yeni annelik modeli, ya da ahlaki annelik ideolojisi, orta sınıftan kadın ve erkeklerle devlet adamlarının aralarındaki diyalektik çatışmanın bir neticesidir; bu sayede patriarkal burjuva reformlarında orta sınıf kadınlar anne kimlikleriyle hane içinde güçlenmişlerdir.

kavga gürültü olunca baba evine gidemem” ya da “alttan almayı öğrenme” hali onunla olan görüşmemiz ilerledikçe daha çok ortaya çıktı.

Ben de eşimle kavga ediyorum ama kızımı sokmam araya. Kaç kere kızımı alıp anneme gideyim dedim kavgalardan sonra. Bir kere vurdu mesela bana eşim. Çocuğum olmasa affetmezdim. Ama çocuk olunca affediyorsun. Öyle bir olgunluk geliyor. Artık çocukların için çocuğunun hatırı için katlanıyorsun. Sarıldım yattım kızıma. Ağlaya ağlaya uyudum. O da hissetti. Sabaha kadar huzursuzdu. Gece kabusa uyandı. Ne hakkım var çocuğun huzurunu kaçırmaya. Eski ben olsam alır çantamı anneme giderdim.⁹⁷

Ayşen, maruz kaldığı şiddeti, “affetmek” ve “olgunluk” gibi erdemlerle rasyonalize eder. Bu rasyonalizasyon bir tür baş etme stratejisi olarak düşünülebilir. Aslında şiddeti meşru görmemekte, ama şiddet uygulayan kocasını affedebilmesini kendi olgunluğu ile ilişkilendirmektedir. Çocuk için, çocukların hatırı için katlanılması gerektiği düşünülen şiddet, Çiğdem’in anlattıklarında çok daha açık bir şekilde yansır.

Bir gün de çıplak ayak evden kaçışım var. Canımı kurtarmaya. O an çocukları bile bıraktım. Azıcık üstüne gidince daha da coşuyor ama ben de hep içime tutamıyorum. Baygınım tekme atıyor. Sonra pişman oluyor. Kalbim çok kırık. Bana neler etti... Boşanmayı çok denedim çocuklarım için kaldım. Annelik böyle. Tek başıma büyütmekten korktum. Ev kayınpederin evi. Nereye gidip kalacam. İşe gittiğim parayla nasıl geçinirim. Çocuklarım için dayandım. Dayanıyorum. Ben o mosmor, kapanmış gözlerle işe gittim. Çocuklarım gördü, onlara da dedim ki demire vurdum ama gördüler onlar aslında.⁹⁸

Hatice, evlendikten sonra yoğun bir şekilde başlayan şiddeti çocuğu için kabullendiğini söylemiştir. Çocuğunun psikolojisinin bozulmamasını, maruz kaldığı ağır fiziksel ve sözel şiddetten daha önemli bir mesele olarak görür. Şiddete rağmen aile birliğini sürdürmek, çocuklar için evli kalmak, “yuvasını dağıtmamak” kadınlar için bir erdem, soylu bir davranış olarak gören kültürel yapının izleri Hatice’nin hikayesinde hissedilir. Hatice, aşırı ebeveynlik modeline uygun şekilde davranmakta, yaşamını tamamen önce çocuk düsturuna göre kurmaktadır. Evliliğinde mutsuz olsa, şiddete maruz kalsa bile çocuğunun mutluluğu, psikolojisi, sağlığı her şeyden önce gelir. Bu şekilde düşünüldüğünde çocuğun varlığının bazı

⁹⁷ Ayşen

⁹⁸ Çiğdem

durumlarda erkek şiddeti için kolaylaştırıcı bir unsur olduğu söylenebilir.

Boşanmaya karar vermek çok zordu. Ben biliyordum ki boşanırsam babası da boşanacak çocuktan. Yuvayı dişi kuş yapar. Dayan Hatice dedim kendime kaç kere. Dayan herkes dayanıyor sen niye dayanmıyorsun. Sevdin bu adamı. Şimdi rezil olma. Ne diyeceksin herkese. Şiddet vardı. Kıskaçtı. Ben dedim ki Allah'ın hakkı üçtür. İlk oldu. Daha evliliğin başında. O kadar gezmişiz tozmuşuz bir fiske vurmamış. Bir kere tokat onu saymam. Kırmızı ruja tokat attı. Onun yanında sürebilirdim ama o yokken sürmeme kızardı. Ama evlenince sille tokat girişti bir gün. Gene kıskançlık. Geç geldim diye. Oysa o da biliyor nerede olduğumu. Daha önce de öyle gelirdim. Kafası neye attıysa artık benden çıkaracak. Tamam dedim erkektir, sınırlıdır. İdare et. Çocuğun var. O zaman bebekti daha oğlum. Arada ufak tefek itme, kafama vurma olurdu ama onlara aldırılmazdım. Erkek siniri. İkincisi oldu sonra. Oğlum 4 yaşındaydı. O hissetmesin diye adam bana vururken sesimi çıkarmadım. Görmesin psikolojisi bozulmasın istedim. Biliyorum görürse annesini dayak yerken o da ilerde dayak atar. Normal bir şey sanır. Üzülmesin istedim. Ben ses çıkarmadıkça pislik vurdu bana. İçeride televizyon açık, çocuk yerde oyun oynuyor. Ben yatak odasında dayak yıyorum. Adam yere yatırmış yumruk atıyor. Yüzüm gözüm şişti, dağıldı. Dudağım morardı kaşım patladı. Öyle böyle bir dövme değil yani. Ben gene affettim. Oğlum olmasa kesin giderdim. Çok gururluyumdur ben ama affettim keşke affetmeseydim. Üçüncüsü çok feciydi. Daha altı ay geçmeden. Bu sefer o kadar dövmedi ama bir şey yaptı çok ağrıma gitti. Dövdü, vurdu, tekmeledi. Ben gene ses çıkarmıyorum oğlan duymasın diye. Sonra ne yaptı biliyor musun, eliyle yanaklarımı tuttu, ağzımı büzdü. Sonra ağzımın içine tükürdü. Bak o kadar dövdü ama ben hiç öyle aşağılanmamıştım. Gittim kustum. Dedim ki o zaman Allah'ın hakkı üçtür. Her şey bitti. Sormadım bile aldım oğlumu dikildim annemin kapısına. O dayak yemelerim ve oğlum için katlanmalarım. Anlamasın diye çabalarım. O günler çok zordu. Sonra çok pişman oldu. Kaç kere geldi kapıma. Ama affetmedim. Bitti mi biter bende de. Tükürmeyecekti ağzıma...⁹⁹

Bu anlatılanlarla birlikte düşünülünce anne olmanın kadınları ne kadar güçlendirdiği sorgulanabilir hale gelir. Çocukların varlığı, özellikle boşanmanın çocuklar üzerine olumsuz etkileriyle ilgili geniş literatür hatırlandığında,¹⁰⁰ anne olma ve boşanamama durumu bir

⁹⁹ Hatice

100 YÖK tez merkezinde (2021, Kasım) “boşanma” anahtar kelimesiyle yapılan taramada 95 psikoloji YL ve doktora tezi görülmüştür. 95 tezdən 57'sinin başlığı boşanma ve çocuk/ergen ilişkileri kapsamındadır. Bir fikir vermesi açısından tezlerin bazılarının başlıkları sunulmuştur: “Boşanmış anneler ve çocuklarının boşanma sürecine dair yaşantıları”, “Anne-babası boşanmış ve boşanmamış çocukların depresyon ve sosyal becerilerin değerlendirilmesi”, “Boşanmış aileye sahip bireylerde bağlanma stillerinin ilişki doyumu ve reddedilme duyarlılığıyla ilişkisi”, “Anne babaları boşanmış yirmi bir yaş üstü yetişkin kişilerin bireylerarası ilişkilerindeki bağlanma modelleri ve ayrılma kaygılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi”, “Boşanmanın çocuklar üzerindeki travmatik etkisi”, “Anne-babası boşanmış ve boşanmamış çocukların depresyon belirtilerinin anne-baba tutumları açısından incelenmesi”, “Boşanmış ailelerin çocuklarının boşanmamış ailelerin çocuklarına göre öz saygı ve ruh sağlığı değişkenlerinin incelenmesi”, “Boşanmış ve boşanmamış ebeveyne sahip bireylerin depresyon, aleksitimi ve öfke düzeylerinin ilişkisi”, “Anne-babası boşanmış ve boşanmamış ergenlerde sosyal beceri ve kaygı düzeylerinin akademik başarıları ile ilişkisinin değerlendirilmesi”, “Altı ve on yaş arasındaki ebeveyni boşanmış çocuklarda davranış problemi

mesele olarak ele alınabilir. Anne olmak ve erkek şiddeti bu tezin kapsamı dışında kalsa da analiz edilmeye açık bir sorgu alanı olarak altı çizilebilir.

Bu bölümde fedakârlığa dair bir anlatı farklı veçhelerle hep ön plana çıktı, bu yüzden de saha analizinin önemli bir bölümü fedakârlık ve fedakârlığın kadınlar üzerine bıraktığı yüklerle ilgili oldu. Fedakâr anne sıfatı ödüllendirici bir toplumsal statü olarak belirse bile, kadınlar tarafında bir yük olarak da tartışıldı. Anneler, genel olarak ev işlerinde ve çocuk bakımında eşitsiz rol dağılımının farkındaydı. Bakım vermeye ilgili ekonomik gelire atıflar vardı ancak devletin sorumluluğuna dair bir sorgulamanın gelmediği görüldü. Oysa ki, toplumsal cinsiyet eşitliğini gözeten sosyal sistemler bakım rollerinin eşit dağılımı konusunda başat etkiyi sağlar, böyle bir sistem olmadığında aile ve akrabalık bağları sosyal devlet uygulamalarının yerine ikame edilir (Esping-Andersen, 1990). Böylece kadınlar, eş, anne ve büyükanneler olarak toplumsal düzenin devamı ve yeniden üretimi için ailenin ekseni haline gelir. Espin-Andersen, kadının paternal sistemler içindeki rollerinin çocukların bakımı ve ev işlerinin çok daha ötesinde olduğunu, onların akrabalık sistemi içinde kurulan dayanışma ağlarından eş ve anneler olarak sorumlu olduğunu söyler (1990). Görüşmeciler içinde buldukları durumun ekonomi-politikle ilişkisini analiz etmediler ancak eşitsiz rol dağılımının ve sorumlulukların sosyokültürel ve psikolojik boyutlarını sorguladılar ve analiz ettiler. Örneğin kuşaklararası çatışmalar, annelerden devralınan fedakârlık şemaları, o fedakârlığın kendi üzerlerine bıraktığı suçluluk ve yetersizlik duygularını sorguladılar. Diğer yandan ekonomik olarak

analizi”, “Ebeveyni boşanmış ve boşanmamış olan ergenlerin internet bağımlılığı düzeylerinin incelenmesi”, “Ebeveyni boşanmış 12-15 yaşındaki çocuklar ile aynı yaş grubundaki anne –babası boşanmamış çocukların benlik saygısı ve depresyon düzeylerinin karşılaştırılması”, “Anne ya da babasından biri ölen çocuklar ile boşanma nedeniyle tek ebeveyn ile yaşayan çocukların depresyon ve anksiyete düzeylerinin karşılaştırılması.” Tezlerin başlıklarında görülen “boşanmış ve boşanmamış aile çocuğu” gibi ikili bir ayrımın kendisi bile problemlidir. Diğer yandan karşılaştırmalar depresyon, bağımlılık, travma, kaygı gibi değişkenlerle ilişkilidir. Bu tezlerin başlıkları bile (bulguları her ne olursa olsun) boşanma ve çocuklar üzerine olumsuz etkilerle ilgili yaygın ve güçlü bir bilimsel söylemi işaret eder. Hatta bazı tezlerde boşanma yerine “parçalanmış aile” gibi dramatik ifadeler kullanılmıştır. “Parçalanmış aile ortamındaki kız ergenlerin gelecekle ilgili beklentilerinin ve evliliğe yönelik tutumlarının değerlendirilmesi”, “Ortaöğretim yönetici ve öğretmenlerinin parçalanmış aile çocuklarının eğitiminde karşılaştığı sorunlar”, “Parçalanmış aile üyesi olan 9-12 yaş aralığındaki çocukların anksiyete ve depresyon düzeylerinin incelenmesi”, “İlkokul sürecinde parçalanmış ailelerin çocuklarında görülen istenmeyen davranışların incelenmesi”

güçsüzleştikçe yapmaları gereken fedakârlıkların arttığına farkında oldukları, her sınıftan kadının aynı türden bir annelik yapmadığına dair farkındalıklarını dile getirdiler.

Kadınların fedakârlık anlatılarını Hochschild'in duygu kuralları kavramıyla da birlikte düşünmek konuyu biraz daha kapsamlı hale getirecektir. Duygu kuralları, sosyal olarak paylaşılan normlardır ve insanların belirli durumlarda duyguları nasıl hissetmeye çalıştıklarını ifade eder. Bu veçheden bakınca, duygu kuralları nedeniyle bir annenin fedakâr olması gerektiği rahatlıkla söylenebilir. Kadınlar anneler olarak yemeyip yediren, giymeyip giydiren, saçını süpürge eden varlıklar olarak kendilerini tahayyül eder ve çocuk bakımı sorumluluğunu üstlenirler. Duygu kurallarıyla ilgili toplumsal normlara karşı gelmek, suçluluk, yetersizlik ve kaygı gibi yeni olumsuz duygular üretir. Görüşülen kadınların idealize ettiği bir annelik etme biçimi vardı. Anneliğini makbul kılmak uğruna sergiledikleri performansta sürekli olarak emek harcamak, gerekir. Üstelik bu emek sadece fiziksel değildir. Katılımcılar, çocuklarının ne yiyeceği, nasıl bir eğitim alacağı, hangi oyunları oynayacağı ya da onlara yaklaşımları konusunda zihinsel emek de harcadıklarını söylediler. Kadınlar anne olmak için kariyerlerinden, sosyal aktivitelerinden, zevklerinden ve boş zamanlarından uzak kalmışlardır. Diğer yandan, iyi anne, “çocuğuna yeterli zaman ayırabilen, oyun oynayabilen, bağırıp kızmayan, kural koyabilen ya da çocuğunu mutlu edebilen, ona gelecek kurabilen” gibi ifadelerle tanımlanıyordu. Bu tanımların muğlak olması ya da ölçülememesi kadınların yetersiz / suçlu hissetmesinde önemli bir etken olarak ele alınabilir. Özellikle “mutlu edebilmek” gibi bir idealin günlük hayatta somut karşılığını bulmak güç görünmekte ya da “kaliteli zaman” denilen mefhumun kalitesi ölçülememektedir.

Görüşülen annelerin hepsi çocuklarının bakımı ve eğitimi için cömertçe fedakârlıklar yaptıklarını söylediler. Ancak tüm bu fedakârlığa rağmen annelik rolünü yeterince yerine getiremediklerine dair kaygılarını da dile getirdiler. Toplumsal cinsiyet eşitliği gözetmeyen yapı ve politikaların günümüz neoliberal söylemleri içinde “fedakâr anne” sosyal tipi oluşturduğu söylenebilir. “Fedakârlık” denilen sıfat, altında daha fazla emek, daha fazla sorumluluk ve cinsiyet eşitsizliğini gömülüdür. Fedakârlığın sonucunda kadınlar daha öfkeli,

daha gergin ve endişeli olduklarını belirttiler. Ayrıca, fedakâr anne söyleminin kadınları şiddete karşı daha savunmasız kılıp kılmadığına dair bir soru da bu bölümde ön plana çıkmıştır.

5. BÖLÜM

ROMANTİKLEŞEN BAKIM EMEĞİ

5.1 ANNE İÇGÜDÜSÜ: ANNELER BİLİR!

Kadınların biyolojik olarak doğurma ve emzirme kapasitesine sahip olması anneliği doğal, evrensel ve içgüdüsel olarak yorumlayanların en güçlü argümanıdır. Bu anlayış, kadını biyolojik özelliklerine atıfla tanımladığı için özcüdür. Kadınların doğalarında anne olmaları gerektiğini, her kadının içgüdüsel olarak anne olmayı isteyeceğini varsayar. Kadının içgüdüsel olarak bebeğe bakım vereceğini, evrimsel gelişim sürecinde kadının biyolojisinin bebeğe bakım vermek üzere programlandığını iddia eder. Bebeğe bakım vermek için gerekli olan empati yeteneği, şefkat, uyarıcılara açık olmak gibi özelliklerin doğal bir şekilde ya da içgüdüsel olarak verili olduğu sorgulanmadan kabul edilir. Doğalcı ve özcü bakış açısına göre, içgüdüler evrensel, kaçınılmaz ve değişmezdir bu yüzden her kadın çocuk sahibi olmak ister ve anne olan her kadın bebeğin bakımını üstlenmeyi arzu eder. Bu sayede bakım emeğini kadının üstlenmesi doğal, evrensel ve değişmez bir gerçekliğe dönüşür. Kadınların çocuklarına bakıyor olmasının içgüdüsel kaynaklı olduğu, çocuk bakımı için gerekli niteliklerin biyolojik olarak kadınlara yüklenmiş olduğu ve gebelikten itibaren kadınla bebek arasında doğal bir bağ geliştiği varsayımı oldukça yaygındır. Bu durumda anne olmayı istemeyenler ya da anne olsa bile çocuk bakımını kendi başına üstlenmeyi arzulamayan ya da bu işten doyum ve keyif almayan kadınlar norm dışında kalmaktadır. Çünkü doğalarından sapmışlardır. Doğalcı bakış açısı kadınlık ve anneliği eşitlediği için sadece annelikle ilgili değil kadınlıkla ilgili bir mesele olarak da düşünülmelidir (Glenn, 1994, Rich, 1996). Evelyn Nakano Glenn, kadınların annelik duygusu hissetmelerini ve kendilerinden beklenen bakma, ilgilenme, besleme gibi pratikleri icra ettikleri bir ilişkiler ve etkinlikler dizisi içine girmelerini annelik ideolojisi olarak tanımlar (1994: 9-13). Bu durumda, doğalcı bakış açısının muhafazakâr ideolojiler tarafından benimsenmesi şaşırtıcı değildir. Bu görüşe göre çocuk bakmak kadınların doğası ise, doğanın kanunları kabul edilmeli, kadınlar içgüdülerinin emrettiği şekilde evlere çekilip çocuklarına bakmalıdır. Doğanın kanunu gereği anne baba ve

çocuklardan oluşan aileler oluşturulmalı ve kadınlar gerçek yerleri olan evlerinde çocuk bakımıyla meşgul olmalıdır. Böylece sadece kadınların anne olması ve çocukların bakımını üstlenmesi değil sosyolojik bir yapı olan aile kurumu da doğal, verili ve evrensel bir gerçeklik haline dönüştürülmüş olur.

Oysa ki, anne olma deneyiminin tek belirleyici niteliği biyolojik faktörler değildir. Anne olma deneyimi, toplumsal olarak inşa olur ve bu yüzden; bu deneyim tarihsel ve toplumsal olarak farklılıklar gösterir (Glenn, 1994; Oakley 2018, Badinter, 2011, Rich, 1996). Anneliğin doğallaştırılması, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yeniden üretim ve bakım emeği konularıyla yakından ilgilidir. Annelik içgüdü referans alınarak oluşturulan bir annelik miti vardır (Oakley, 2018: 186). Kadınlar üzerinde baskı oluşturan bu mit, bütün kadınlar anne olmalıdır; her anne çocuğuna ve her çocuk da annesine ihtiyaç duyar, diyerek kadınlara seslenir (Oakley, 2018: 187). Annelik içgüdü kadınlarda biyolojik olarak verili kabul etmek, her kadının anneliği genetik olarak bildiğini varsaymak; çocuk bakımıyla ilgili her türlü sorumluluğu kadınların sırtına yüklediği gibi erkekleri de bakım emeği konusundan muaf tutar. Çünkü, kadınlar doğuştan bildiği ve yetenekli olduğu için babaların bebek bakımıyla ilgili çabalaması gereksiz olarak kabul edilir. Bu anlayışa göre, babalar doğalarında olmayan bir şeyi yerine getirmeye çalışsalar bile annenin yerini tutamayacaklardır.

Birçok kültürde var olan kadınların biyolojik olarak anne olmaya yazgılı olduğu fikri, en çok içgüdü kavramına referans verir. İçgüdü, insanların ve hayvanların doğuştan sahip oldukları özellikler sebebiyle nedenini bilmeden belirli bir şekilde davranmak için gösterdikleri doğal ve öğrenilmemiş eğilimlerdir (Karakas, 2017). Fiziksel ve biyolojik dengeyi korumak için içgüdülerin doyurulması gerekir. Örneğin dişi olan hayvan doğumdan sonra yavrusu kendi başının çaresine bakacak seviyeye gelene kadar ona kendiliğinden, içgüdüsel olarak bakım verir. İnsan dışısında içgüdülerin ne kadar geçerli olduğu konusu ayrı bir araştırma alanıdır. Kadınlarda annelik içgüdü olsa bile, bu durum tüm kadınların anne olması ve bebeklerine bakım vermesi gerektiği gibi bir sonuca yol açamaz çünkü kültür içinde yaşamının kendisi içgüdüsel olan pek çok şeyin dönüştürülmesi anlamına gelir. Örneğin, insanda cinselliğin de

bir içgüdüsel olarak doyurulması gerekir ancak kadınlar söz konusu olduğunda cinsel içgüdünün doyurulması ataerkil yasanın kurallarına tabi olur. Bu sebeple içgüdüsel olan her şeyin doğal, evrensel ve zorunlu olması gereği şüpheli bir olgu olarak düşünülmelidir. Üstelik, eğer annelik içgüdüsel olsaydı toplumdaki annelerin de daha homojen olması ve belirli tutumlarda hareket etmesinin bekleneceği gibi bir sonuca varılabilirdi.

Feminist kuram içinde anneliği olumlarken özcülüğe düşen bir cephe mevcuttur. Maternal natüralist feminizm denilen bu akım annelik içgüdüsünü sıklıkla vurgulayarak kadınların özel alandaki faaliyetlerine odaklanır. Maternalistler, kadınların özel alanda yeni bir etik anlayış oluşturduğunu iddia ederek anne olmayı olumlar. Ancak bu arada kadınların kamusal alandan, politikadan ve yurttaşlıktan çekilmek zorunda kaldıklarını gözden geçirir. Aynı zamanda anneliğin ideolojik, kültürel ve tarihsel olan boyutu odak dışına çıkarılır. Feminizmin maternal kolu, doğa kanunlarını, evrimsel süreci ve biyolojiyi referans göstererek annelik içgüdü kavramına başvurmuşlar ve “uzman annelik” denilen bir söylem yaratmıştır (Badinter, 2011: 38). Maternal feminizm, içgüdü vurgusuyla anneliği biyolojik farka ya da cinsel aktivitenin bir neticesine bağlamış olur. Bu söyleme göre, cinsel aktivite, gebelik, doğum, emzirme ile süregiden neden sonuç ilişkilerine bağlı annelik gelişir (Smart, 2003: 37- 39). Ancak arada bu neden sonuç zincirini dolayısıyla içgüdüsel anneliği kırabilecek pek çok faktör vardır. Örneğin cinsel ilişki sonucunda gebe kalma engellenebilir, oluşmuş bir gebelik de sonradan engellenebilir ya da gerçekleşmiş bir doğumdan sonra emzirme ve hatta bakım verme reddedilebilir. Annelik içgüdülerle ya da biyolojik belirleme ile açıklanacak ise, kadınların içgüdüye tabii olarak kızışma dönemlerinde çiftleşmesi ve gebe kalmalarını da makul görmek gerekir (Abreveya, 2015: 201). Toplumsallaşmaya senkronize şekilde oluşan bilinç, özgür irade, etik, vicdan, sorumluluk gibi özelliklerle birlikte insan doğadan ayrılmıştır. Kadınların üreme, doğurma, çiftleşme gibi eylemlerini içgüdülere bırakmak doğa ve kültür arasındaki farkı ihmal eder. Aynı zamanda doğayı kadın bedeni üzerine mühürler. Böylece feminizm içinde bir tartışma alanı olan kadını doğal olana ve özel alana ait kılan doğaya karşı kültür dikotomisini pekiştirmiş olur. Anne ve çocuk arasındaki bağı doğal sebeplerle açıklamak yerine özgür iradeyle alınmış bir karar ve bu kararlar beraber üstlenilen sorumluluk duygusuyla açıklamak daha doğru bir yaklaşım

olacaktır. Çocuk bakımının iradi bir seçimle üstlenilen sorumluluklar olarak kavramsallaştırılması anneliğin etik alanda tartışılabilmesine olanak sağlar. Böylece çocuğunun bakımıyla ilgili tüm sorumlulukları üstlenen, ona özenle bakan kadınların yüksek bir etik değere sahip olduğu için bunu yaptığı söylenebilir. Diğer yandan bebeğe bakmanın gereklerini yerine getirmeyen anneler de vardır. Çocuk ihmali ve istismarı, çocuğa şiddet toplumlarda hiç de az görülen bir olgu değildir (Bruehl, 2021: 15). Anne sevgisi doğal ve verili bir durum olmadığı için bebeğini çok seven anneler olabileceği gibi çocuğunu hiç sevemeyen veya ihmal eden, çocuklarına kayıtsız kalan anneler de olabilir. Bakım emeğini annelik sevgisi ya da içgüdüğü yerine etik bir tartışmaya dönüştürmek çocukların hakları, çocuk ihmali ve istismarı alanında da bir açılım sağlamış olur. Kadınların bakım emeğinin büyük kısmını üstlerine almaları, onların içgüdülerinden veya doğalarından değil, kadınlardan beklenen toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklanmaktadır.

Oakley annelik içgüdüünün tamamen öğrenilmiş olduğunu, kadınların biyolojik olarak çocuk arzulamadığını iddia eder (2018: 201). İçgüdüsel sanılan anaçlık, kadınların küçük yaşlardan itibaren anne olmak üzere yetiştirilmeleri, kültürel olarak anne olmak üzere koşullandırılmalarıyla ilgilidir (201). Koruyucu anneler ya da diğer bakım verenler de çocukları biyolojik anneleri kadar sevebilir ve onlara bağlanabilir. Çocukların da annelerine, babalarından daha fazla ihtiyaç duyduğuyla ilgili geçerli bir kanıt yoktur (Oakley, 2018: 201). Ruddick, annelerin babalara göre daha şefkatli, empatik ve sorumluluk sahibi olmasını onların doğuştan getirdiği içgüdüleriyle açıklamaz. Annelik toplumsal olarak öğrenilen bir sosyal roldür, kız çocukları küçüklüklerinden itibaren diğerlerine bakım verme ve şefkat gösterme gibi sorumluluklarla donatılmıştır. Ruddick, annelik içgüdüğü denilen mefhumu anneliğe özgü düşünce biçimi olarak kavramsallaştırır ve cinsiyetten muaf tutar. Kadınlar hayat deneyimleriyle yüksek felsefi bir düşünce olan annesel düşünce biçimine ulaşırlar (Ruddick, 1980: 346-348). Kadınlar çocukluklarından itibaren özel alanda edindikleri bakım ve ev işi deneyimlerinden farklı bir zihinsel beceri ve duygusal kapasite geliştirirler. Biyolojik, cinse ait ve doğal olmayan anneliğe özgü düşünce, kadınlarda erkeklerden daha farklı bir şekilde gelişir çünkü kadınlar küçüklüklerinden itibaren yaşadıkları pratiklerden dolayı bakım verme, şefkat, vicdan, hayata değer verme, hayatı koruma, diğerine empati

duyabilme gibi konularda geniş bir entelektüel kapasite, spesifik bir kadın epistemesi geliştirmişlerdir (Ruddick, 1980: 347). Sıla'nın kızıyla ilgili anlattıkları Ruddick'in anneliğe özgü düşünce kavramıyla birlikte değerlendirilebilir.

Her gün kavga vardı. Geçim derdinden. Şimdi geçim derdi gene var ama kavga yok. Ben bizimkiyle kavga ederdim. Sinirli olurum. Çocuklar bağırdım. Ben gündeliğe giderim yıllardır. Bu çocukları öyle büyüttüm. Eşim de onlarla ilgilenmesini isterdim. Sabahtan kalkıp yumurtalarını yapardım, ben evden çıkardım. Eve gelirdim akşama kadar bir şey yapmamış çocuklara. Sabah ben ne hazırladıysam o. Çocuklar acıkmışsa ekmek alıp yemişler. Bari arasına biraz domates peynir koy. O yüzden de çok kavga ederdik. En sonunda yeter dedim. Attım adamı evden. O zaman adam da akıllandı. Şimdi çocukları alır, yedirir, gezdirir. Ben çalışarak büyüttüm çocuklarımı. 7 yıl önce boşandık. O zaman oğlum 10, kızım 7 yaşındaydı. Ben korkardım tek başıma iki çocuğu nasıl büyütücem diye. Allah yardım etti. Kiraya çıktık. Nafakayı kiraya verdim. Büyüttüm çocukları. İkisi de okuyor maşallah. Kızım çok çalışkan. Ben geldiğimde evin işini görmüş olur. Dersini yapmış olur. Kızım sen dersine bak, evi süpürge neyim tutma derim ama gene de yapar. Görüyorlar halimi. Yere göğe koyamaz beni. Ben zorluklarla büyüttüm bu çocukları. Sabah ezanında kalkar, yemeklerini yapar sonra akşamın darında işten gelirdim. Haftanın 5 bazen 6 günü çalıştım. Bir pazarları işe gitmedim. O gün de evde temizlik, çamaşır, ütü olurdu. Dışarıda iş, evde iş. Ben çok cefa çektim. Belim başım hep tutuk. Şimdi doktora gitsem yüz tane ilaç yazar. Belimde fitik var. İşe gitmemem gerek ama gitmek zorundayım. Kolunda kireçlenme var, cam silme dedi doktor. E ne yapayım aç mı kalayım. Çocuklarım da bunları biliyor. Kızım çok başka. Eve gelince yerimden kaldırmaz beni. Evin işini yapar. Kıyamaz hiç bana.¹⁰¹

Sıla kızını çalışkan, yardımsever ve şefkatli olarak tanıtır. Annesinin yorgunluğuna karşı kızı empati yapar, ev işleriyle ilgili fazladan sorumlulukları üstlenir. Sıla'nın kızı için kullandığı, “bana kıyamaz, halimi görür, beni yere göğe koyamaz” gibi empati ve sorumluluk duygusuna atıf yapan ifadeleri oğlu için kullanmaz. “Kızım çok başka” derken kızının olumlu özelliklerini doğalmış gibi kabul eder. Oysa ki bu durum toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgilidir. Anneliğe özgü düşünce kavramıyla çerçevelenen yüksek felsefi düzeye ulaşmaya kadınlar üzerlerine düşen cinsiyet rolleri yüzünden erkeklere göre daha yatkındır. Gündelik dil içinde kız çocukları için kullanılan “hayırlı evlat olurlar” şeklindeki klişenin de kökleri anneliğe özgü düşünce kavramıyla ilişkilendirilebilir.

Doğalcı annelik kavrayışı aynı zamanda son derece tutarsızdır. Anne hayat veren, fedakâr, çilekeş, şefkatli olarak romantize edilirken aynı zamanda çocukta meydana gelebilecek her

¹⁰¹ Sıla.

tür sorunun müsebbibi gibi örölür. Anneliği doğallaştıran ve içgüdülere referans veren bir alan olarak psikanaliz teorileri bu duruma örnek gösterilebilir. Melanie Klein, Wilfred Bion ve Donald Winnicott hattında uzanan nesne ilişkileri ekölü sağlıklı bir bireyin gelişmesini büyük oranda anne çocuk ilişkisi üzerinden değerlendirir. Klein'a göre bebek, içgüdü denilen dürtülerinin tatmini için nesne ve ilişki ihtiyacı içinde doğmaktadır (2020). Bebek doğduğu andan itibaren anne rahmindeki güvenliği arar ve bunu ancak annenin bakımıyla telafi eder. Klein'ın açtığı yoldan ilerleyen Bion, çocuğun ilk bağlanma nesnesi olan annenin dengeli ruh haline işaret eder. Anne öyle bir işlev görmelidir ki çocuk kendisini anlaşılmış ve huzurlu hissetmelidir. Anneye yüklenen bu rol alfa işlevi olarak adlandırılır (Zabcı: 2018: 62). Eğer anne, alfa işlevini olması gerektiği gibi gerçekleştirmemezse bebek dış dünya ile sağlıklı iletişim kurmayı öğrenemez ve çocuğun gerçeklik algısı zarar görür (Bion: 2020, 117, 133). Winnicott ise, *holding* kavramıyla annenin bakımını işaret eder. Winnicott'a göre kişiliğin oluşumundaki temel unsurlar annenin bebeği nasıl tuttuğu, kucakladığı, sarıp sarmaladığı kısaca iyi ve şefkatle bakım verdiğiyle ilgilidir. Winnicott; "Birçok şey annenin bebeği nasıl tuttuğu, kucakladığı ve kavradığına bağlıdır ve şunu da vurgulayalım ki bu öğretiler bir şey değildir" diyerek dolaylı da olsa içgüdülere referans verir. Bu haliyle anneler çocukların (aynı zamanda toplumun da) kaderini ellerinde tutan kadir-i mutlak varlıklar olarak resmedilirken aynı anda içgüdülerine ve doğaya tabi, biyolojik olarak belirlenmiş edilgen varlıklar olarak da tahayyül etmek mümkün olur.

şimal'in annelik deneyimi, içgüdüsel olarak romantize edilen bir anneliğe karşı öğrenilen, iradi bir seçimle ve etik bir sorumlulukla üstlenilen bir anne kimliğini anlatır. Hamilelikte ve yeni doğan döneminde bebeğiyle bir bağ geliştirmedeğini hatta sevemediğini söyleyen şimal'in annelik deneyiminde ne romantik anne hislerine ne içgüdülere ne de dürtülerle gelen bir anaçlığa yer vardır.

Herkesin duygusu kendine özel. Ben hamileyken bağ kuramamıştım. Öyle karnını sevemedim. Hamileliğimin dokuzuncu ayında artık doğurmak üzereyim ya çocuğumu sevmezsem diye soruyordum doktora. Hiç karnımda canım gülüm olmadım. Kucağıma alınca benim değil gibi geldi. Benim değil de emanet gibi geldi. Sevemedim hemen. Sonra yavaş yavaş kuruldu bağ. Öyle içime dolmadı birden. Allah'ın emaneti gibi gördüm onu. Sonra emzirdikçe sevdim. Çok anaç da değildim. Sürekli böyle bir fanusun içinde tutmadım. Rahat bıraktım biraz. Çok

korumacı değildim. Öyle gebelik depresyonu falan yaşamadım. Gece kalkmak beni zorlamadı mesela. Memem iltihap kaptı, kan geldi ama bunları önemsemedim. Onları sorun diye hatırlamıyorum. Severe bakmadım ama sızlanmadım hiç. Doğurdum gereğini yapacağım dedim. Bebeklikleri hayatımın mutlu zamanlarıydı. Çocuklarla dışarı çıkmayı çok severdim. Ama gebelikte nefret ettim nerdeyse... Kızıma hamileyken doğumevine yattım sinir krizi geçirdim. Aş ermem çok fazlaydı. Kendime dokunup aynaya bakamıyordum. Eşim kokuyordu. Çamaşır asamaz, yemek yapamazdım. Hastaneye yattım. Serum bağladılar. Kendi işimi göremedim. Sinir krizi geçirdim. Nörolog gelmiş. Sara nöbeti geçiriyorum sanmışlar. Gebelik çok feciydi o zaman aldrabilsem alın derdim on yıl önce.¹⁰²

Belma'nın anlattıkları da Şimal'inkiyle benzer şekilde anneliğin kadınlara özgü bir içgüdü veya kadınların doğası olduğu yönündeki yerleşik inancı reddeder. Kadınların hiç de annelik bilgisiyle dünyaya gelmediğini, içgüdüsel olarak bebek bakımına yatkın olmadığını Belma'nın anlattıklarında görürüz.

Özellikle emzirme döneminde iş hayatına uyum sağlamak zor oldu. Bence ilk iki yıl annelerin de bebeğe alışması zaman alıyor. Öyle doğar doğmaz evet artık ben anneyim olmuyor. Bu işi öğreniyorsunuz, ustalaşıyorsunuz. Ben başlarda aşırı kaygılı ve evhamlıydım mesela. Odaya gidip gidip nefes dinlerdim. Nefes alıyor mu diye. Ben bakmazsam, başında durmazsam nefessiz kalır ölecek sanırdım. Uyum zaman alıyor. Şartlar zor olursa annenin çocuğa çocuğun da anneye uyumu zorlaşıyor. Kızım bana muhtaç, ona hiçbir zaman kıyamam. Her zaman öncelik onundur. Dünya bir yana o bir yana. Ama bir o kadar da çileli bir süreç. Ben kızımın gülümsemesini ya da ağlamasını nasıl yorumlayacağını uzun süre bilemedim. Agular gugular çıkarırdı ama anlayamazdım ne demek istiyor. Hani derler ya açlık ağlaması başka falan diye. Ben onları fark edemedim, beceriksizdim. Çok zaman aldı öğrenmem. Aslında kızım konuşmayı erken öğrendi, ben onun dilini öğrenmeden o benim dilimi öğrendi. Kızım anlattı bana derdini.¹⁰³

Belma, içgüdülerin ve biyolojinin tersine tamamen öğrenilen bir annelik sürecinden bahseder. Bu durumda annelik deneyiminin ilk günlerinde Belma'nın bebeğinin nefesini sık sık kontrol etmesi, aşırı evhamlı olması annelik içgüdüleriyle açıklanabilir mi? Bu kaygının, bildiği ve bilmesi gerektiği varsayılan annelik bilgisini hiç de bilmediğinin farkına varmasıyla ilgili olduğunu söylemek daha doğrudur sanki. Bilmesi gerekenleri bilmediğine, yapması gerekenleri yapamadığına dair oluşan bilinç anne kimliğini kaygılı bir hale dönüştürür. Belma'nın kendisinden beklenen rolleri gerçekleştirilememekle ilgili performans kaygısı taşıdığı görülmektedir. Diğer yandan, bakım vermeye dair bilgisinin yeterli olmayışını kendi beceriksizliğine mâl etmesi üzerine düşünmek gerekir. Öğrenerek ve

¹⁰² Şimal

¹⁰³ Belma

deneyimle gelişen bakım verme bilgisinin doğal ve içgüdüsel olarak tanımlanması bu beceri ve pratikleri yeterince geliştirememiş olan Belma'da yetersizlik hisleri oluşturmakta, doğuştan verili olan annelik becerisinin kendisinde eksik olduğu yönünde bir yanılsama oluşturmaktadır. Üremenin kadın bedeninde olması, doğurma, emzirme gibi kadınların fizyolojilerinden doğan gereklilikler kadın, anne ve doğa üçlemesini kurmuş, bakım vermeyi annelikle özdeş hale getirilmiştir. Anneliğin ideolojikleşmesi, anneliğe ilişkin standartlaşan duygu, düşünce ve tutumlar oluşturmuş, bu standartlar kadınların önünde ideal anne modeli teşkil etmiştir. Fakat burada asıl mesele haline gelen durum modelin öğrenmeyle ve iradi bir seçimle değil kadınların doğalarının gereği, içgüdülerinin sonucu olduğuna dair dile gelen iddiadır. Selen bakım emeğinin ve özellikle de emzirme günlerinin ne kadar zor olduğunu anlatırken ortada içgüdü diye bir şeyin olmadığını söylemesiyle önüne konulan standartları benimsemediğini göstermiş olur.

Uykusu hep problemliydi. 23 ay emzirdim. Şu an 33 aylık. Emmek için uyanıyordu sık sık. Şimdi bir iki kere uyanıyor. Uzun süre uykusuz kaldım. Abartmıyorum bir hafta boyunca 2-3 saatlik uykuyla durduğum oldu. Bu insanı çok sinirli yapıyor. Öyle annelik içgüdü, şefkati falan kalmıyor. İşkence gibi. O dönem kocamla kötü oluyordum. Kocamdan yeterince anlayış görmediğimi düşündüm hep o dönem. Hala da öyle düşünüyorum. Daha anlayışlı olabilirdi. O da benim de dertlerim var diyordu ona da zor bir dönemdi haklı ama. Ben ondan gece kalksın benimle uyanık dursun istemedim. Ama gündüzki öfkemi gerginliğimi yorgunluğumu anlasın. Beni biraz alttan alsın istedim. Yapabilirdi, yapmadı. Sürekli uykusuz olduğum için hırçınlaşıyordum ben. Gergindim hep. Aslında en zoru şu oldu. Ben hamileyken eşimin babasına kanser tanısı kondu. Zor bir tedavi süreci başladı. Kızım 1 yaşındayken de eşimin babası öldü. Eşim 8 ay babasının yanında İzmir'de kaldı yardım etmek için. O da kaygılı bir dönem geçirdi. Ölümle yüzleşti. Hem kendi ölümü hem babasının ölümü. Ve o sırada yeni bir can geliyor, bize muhtaç tamamen. Yapılacak şeyler listesi çıkarmıştım bir keresinde, yazmıştım bir kenara. Ölürsem neler yapılıns diye o dönem.¹⁰⁴

Dilek ise kazayla hamile kaldığı için anne olmuş, hatta bu yüzden evlenmiştir. Belma'ninkine benzer şekilde bebek bakımıyla ilgili hiçbir şey bilmediğini, anneliğe hazır olmadığını ve bu yüzden ilk yıl büyükannelerin bebeğine baktığını anlatmıştır.

Ben hazır olmadan anne oldum. Kendimi bir anda anne buldum. Zaten hamile kaldığım için evlendik. Hatta hamile kaldığımı anladığımda dört aylık hamileymişim. O kadar aptalım yani. Bohem bir hayat yaşıyordum. Sevgilim, şimdiki kocamla idim. Sonra iki ay da erken doğurdum. Yedi aylık doğdu oğlum. Yani hamile olduğumu öğrendim 3 ay sonra çocuk oldu. Arada apar

¹⁰⁴ Selen

topar evlendik. Ailelere durumu açıkladık. Krizler falan. Sonra hop elimde premature çocuk. Emziremezsin, tutamazsın. Ne yapacağını bilemezsin. Daha üç ay önce elimde bira kulüplerde takılıyordum. Annem ve Özgür'ün annesi geldiler yanımıza. Zaten oğluma onlar baktı ilk yıl. Ben ne olduğunu anlamadım. Hep ağlıyordum, bazen de bir şey yokmuş gibi oluyordum. Oğlum da oğlum muydu uzun süre anlamadım. Annem ve babaannesi baktılar. Ben sanki oğlumu severken, sarılırken öyle olmam gerekiyormuş o ben değilmişim sanki başkasıymış gibi geliyordu. Öyle sizin sorduğunuz gibi bir şey idealize falan edemedim yani.¹⁰⁵

Dilek'in ilk bir yıl çocuğuna bakım vermeyi reddetmesi ya da ona şefkat ve bakım verirken kendisine yabancılaşması tüm zamanlarda ve her yerde olduğuna inanılan annelik içgüdüsünün varlığıyla çelişen bir durumdur. Evrimsel biyolojiye atıf verenlerin ya da natüralistlerin söylediği gibi, kadınlarda diğer memeli hayvanlarda olduğu gibi içgüdüsel olarak gelişen bir annelik duygusu olsaydı kadınların çocuklarını sevmesi, onlara şefkat göstermesi için zorlanmaları gerekmezdi. Nitekim doğadaki hiçbir memeli yavrusuna bakım vermesi için yönlendirmeye, eğitime ya da ısrara maruz değildir. Başlangıçta da belirtildiği gibi kurumsal annelik kadınlar üzerine tahakküm kurar, baskı oluşturur. Annelik ideolojisine göre kadınların asli görevi evlilik ve çocuk yetiştirmektir ve her çocuğun biyolojik annesi tarafından büyütülmesi gerekir. Bakım emeği, annelik içgüdüsüyle şartsız koşulsuz gerçekleşen bir aşk emeğine dönüşerek romantikleşmiştir. Burada oldukça çelişkili görünen ve görüşmelerde de sıklıkla açığa çıkan kısım ise şudur: "Annelik öğrenilmez", "anneler bilir, "çocuğun derdini en iyi annesi anlar", "anneler hisseder" gibi sloganlarla annelik işleri kadınların asli görevi haline gelir. Ama son derece çelişkili bir şekilde, çocuklarla ilgili bir karar alınması gerektiğinde kadınlara çok az sorumluluk verilir. İktidarsız sorumluluk olarak kavramsallaştırılan bu durum kadınlarda annelik becerileriyle ilgili ortaya çıkan endişeleri, tereddütleri, yetersizlik ve suçluluk hislerini açıklar (Rich: 1996). Anneler her şeyi bilir, içgüdüleri onlara yollarını gösterir ama aynı anneler, çocuklarıyla ilgili herhangi bir karar alırken; hekimlere, psikologlara, eğitimcilere ve bilimum uzmana danışmak durumundadır. İktidarsız sorumluluğun bir yansıması Esmâ'nın söylediklerinde görülebilir.

¹⁰⁵ Dilek

Doğal anneyim ben. İçgüdüsel bir şey. Kitaplar okurum ama. Bir iki tane okudum şimdi adını hatırlamıyorum. Gebelikte hep okudum. Hafta hafta... Daha çok hangi ayda, hangi yaşta çocuk ne yapmalı gibi. Onları okuyorum. Eksiği gediği var mı takip edebilmek için. Altıncı ayda emekler, bir yaşta yürür gibi... Ama bu bilgiler dışında her şeyi doğal yapıyorum. Akıl almam mesela kimseden. Herkesin akli kendine. Öyle film, kitap falan artık okuyamıyorum çünkü vaktim yok. Dokuzdan önce evde değilim. Gidince yemek ve kızıyla biraz oyun. Oyun önemli. Bütün uzmanlar onu diyor. Gerçek uzmanlar. Ama şimdi ödevler var. Okula başladı. Oyun yok artık.¹⁰⁶

Esmâ annelik yapma tarzından bahsederken içgüdülerine referans verir, doğalcı bir anlayışla çocuk yetiştirdiğinden bahseder. Bu sayede hiç kimseden akıl almadığını ve “gerçek olmayan uzmanların” dediklerine kulak asmadığını belirtir. Ancak tam da iktidarsız sorumluluk kavramının işaret ettiği gibi belirli alanlarda kurumsal anneliğin standartlarına başvurmak zorunda hisseder. Esmâ'nın doğal annelik ısrarı Rich'in kurumsal annelik dediği söylemlerden çıkış için benimsenmiş olduğu bir yol gibi düşünülebilir. Esmâ, doğal anneyim dediğinde bu deneyimin nasıl olduğunu, bunun ne demek olduğunu tarif etmez. Doğal ve içgüdüsel olmayı kurumsal anneliğin dayattığı standartlara bir karşı duruş olarak kullanır daha çok. Bu durumda Esmâ'nın dilinde doğal annelik, akıl verenlere ve bazı uzmanlara karşı durabilmek için bir dayanak olmuştur. Bu sayede kurumsal annelik söyleminin standartlarından kendini kurtarabilmektedir. Yine de son kertede, gerçek uzmanların dediklerini ciddiye aldığını söyleyerek annelik ideolojisiyle büyük bir çatışmaya girmez. İktidarsız sorumluluk kavramına dair önemli bir saptama da Belma'nın annelerin yeterliliğiyle ilgili yaptığı yorumda ortaya çıktı.

Bence günümüz anneleri eğitim açısından yeterli. Hatta fazla bilmişler diyebilirim. Ama gene de herkes birbirine soruyor. Madem bu kadar biliyorsunuz neden psikoloğa gidiyorsunuz, habire *Instagram*'dan araştırıyorsunuz diye dalga geçiyorum arkadaşlarımla bazen.¹⁰⁷

Annelik miti (Oakley, 2018), kurumsal annelik (Rich, 1996), yoğun annelik (Hays, 1996), total annelik (Wolf, 2011), annelik ideolojisi (Glenn, 1994) gibi isimlerle kavramsallaştırılan annelik kurgusunun sürmesinde kadınların da payı vardır. Mevcut ideoloji bazen doğrudan annelerin katkısıyla devam eder. Miller, kadınların annelik ideolojisini devam ettiriyor

¹⁰⁶ Esmâ

¹⁰⁷ Belma

olmasındaki bir çelişkiye dikkat çeker. Kadınlar bazen bir direnme yöntemi olarak kendi annelik deneyimlerindeki olumsuzlukları saklarlar ya da anneliğe dair üretilen söylemlerle girdikleri çatışmaları açık etmezler. Bu durum kadınlar için bir tür direnme ve baş etme yöntemi olarak işlev görebilir ancak nihayetinde annelikle ilgili mitleri pekiştirir (Miller, 2010: 175, 190). Pelin’in anne olmakla ilgili söyledikleri natüralist bakış açısının, maternal politikalarla, kapitalizmle, milliyetçilikle ve patriarkayla kesiştiği bir yerde konumlanır.

İyi anne... Bence bütün anneler iyi anne. Annelik doğal bir şey. Kimse çocuğunu kötülüğünü istemez. Şartları zorlar belki. Döveni, ihmal edeni ayrı tutuyorum ama aslında onların bile... Garibin ne derdi var belki... Hiçbir anne zevkten vurmaz herhalde. Annelik içgüdü, doğunca bağlanıveriyorsun çocuğuna. Öyle bir şey. Çocuğunu terk eden anneleri anlayamam. Doğu’da oluyor böyle şeyler çok. Namus cinayeti olmasın diye olabiliyor. Gayrimeşru oluyor çocuk. Ya da genç anne oluyor. Ya da ne bileyim işte istisna oluyor onlar. Belki doğuştan kör olmak gibi doğuştan annelik içgüdülerinden yoksun doğuyorlardır. Anlayamıyorum onları. Diğer her türlü anne, hani öyle bir kere poposuna vuruş, iki bağırılmış çok normal. Çocuğu için çabalayan, fedakârlık yapan her anne iyi anne aslında. Benim gibi.¹⁰⁸

Annelik kadınlığın ortak bir meselesi olarak ele alınabilir elbette ancak kadınların ortaklığını tanımak kadar kadınlar arasındaki farklılıkları da görüp ortaya koyabilmek önemlidir. Annelik tekil ve tutarlı bir bütün olarak ele alındığında, kültürel, toplumsal ve politik kesişimleri gözden kaçırma tehlikesi mevcuttur. Pelin’in anneliğini makbul kılan şey öteki annenin varlığıdır. Pelin’in anne kimliğini daha doğru bir ifadeyle Pelin’in makbul/ideal/ideolojik anne kimliğini idrak edebilmesi için normatif olanı içselleştirmesi gerekir. “Sözde anneler”den doğan farka yaslanarak kendi anneliğini makbul kılar. Şiddet, ihmal, çocuğunu terk etme gibi makbul anneliğin tam zıddında olan her şey Doğu’da olan kadınlara nakledilir. Pelin, kötü olan şeyleri kendi sathından uzaklaştırır, dışarıda olana iteler. Dışarı Doğu’dur... Namus cinayetleri, çocuğa şiddet, çocuk evlilikleri Doğu’ya ait bir mesele haline getirilir. İçeride kalanlar normal olanlardır, onların anneliği doğaldır, içgüdüselidir. Dışarıda kalan ise, misal Doğu ve onun temsil ettikleri istisnadır. “Doğu’da oluyor böyle şeyler daha çok” cümlesinde, “böyle şeyler” ifadesi, semantik olarak pek çok gösterileni olan bir gösterendir. Bir başka ifadeyle “böyle şeyler”, dilin bilinçdışındaki işleyişi olan metaforlar ve metonimi için mümbit bir göstergedir. “Böyle şeyler”in içine kendi

¹⁰⁸ Pelin

fantezi dünyanıza, korkularınıza, geçmiş deneyimlerinize, kültürel ardalanaınıza göre pek çok gösterilen dahil edilebilir. Bu bazen Doğu ile ilgili cinsellik çağrıştıran oryantalist söylemler, bazen ötekini şeytanlaştırarak korku kültürünü besleyen kalıpyargılar, bazen de milliyetçi söylemin makbul olmayan annelere ait mitleri olabilir. Pelin'in gündelik dili içinde kalıplaşmış bir ifade olarak bir anda çıkıveren "böyle şeyler" ifadesi istisna olanı da belirler. Toplumsal cinsiyet normun dışında kalan ucubedir, dehşet uyandırır, korkutur (Butler, 2016: 66). Anne normları normal olmayanı da üretir ya da normal olmayan aslında normal olanın teminatıdır.

Kadınların ait olduğu ekonomik, kültürel sınıf, içgüdüsel annelik yanılması üzerindeki perdeyi kaldıran önemli analiz birimlerinden biri olarak düşünülebilir. Hartmann, anneliğin inşasında patriarka ve kapitalizmin birlikte çalıştığını, patriarkanın kendini kapitalizme göre uyarladığını söyler (1979). Kadınların çocuklarıyla bağ kuran, sevgi ve özen gösteren bireyler olarak ön plana çıkışını kapitalist ekonomik sistem içinde aile ücretinin ön plana çıkması gibi ekonomik politik dinamiklerle, ilişkilendirir (Hartmann, 1979). Kadınlar bakım emeği ve yeniden üretim emeklerini ele geçirmek, onların hem evde ve gerekirse hem de dışarıda çalışmalarını sağlamak kapitalizmle patriarkanın iş birliğini gerektirir. Çalışmakta olan ama dar gelirli anneler, çocuklarına bakım verme, özen ve sevgi gösterme gibi konularda zorlandıklarını anlatmışlardır. Gül, çocuklarına gösterdiği sevgi ve sınıfsal düzey arasındaki ilişkiyi kendi hayat deneyimi içinden yorumlar.

Ben kızlarımda annelik yapmamışım. Oğlumu doğurunca anladım. Çok seviyorum oğlumu. Kızlarımda öyle bir şey hatırlamıyorum. Sadece bakıyordum. Seviyorumdur tabi. Şimdi de çok seviyorum ama böyle bir annelik yaptığımı hatırlamıyorum. Kızların ilkinin 17 yaşında doğurdum. Ardından öbürü. Onları büyüttüm evlendirdim, her şeylerini tam yaptım. Çeyizlerini falan yaptım. Ev aldım ikisine de. Ben yıllarca açlık yaptım. Kendim yemek dağıttım şirketlere. Biri boşandı, hala elim onun üstünde. Öbürü evli iki çocuğu var benim oğlumla yaşıtılar. Onlarda anneliğime zayıf veririm ama. Çünkü sevgi vermedim. Hatırlıyorum hep bağırır, döverdim. Çünkü akşama kadar çalışırdım. Sabah beşte kalkar, sebzeleri ayıklar yıkardım. Sonra öğlene kadar yemekleri yetiştirir dağıtırdım. Benim kocalardan hayır gelmezdi. Evi hep ben geçindirdim para da biriktirdim gizlice. O arada bu iki kız kaynadı. Doyurur bırakırdım onları kendi kendilerine büyüdüler neredeyse. Anneliğimden de bişey anlamadım onlar büyürken. O zaman sorsan ne bileyim derdim, doğdular büyüyorlar. Ama bu oğlanda ayrı bir şey yaşadım. Belki de çok geç doğurduğum için. Bu oğlanın babasını da çok sevmişim ben belki o yüzdendir. Benden de küçüktü babası. Yakışıklı adamdır. Şimdi buna içim kaynıyor. İçime sokasım, alasım geliyor. Bana küfrediyor tekme atıyor bazen, ben de ona vuruyorum, sonra hemen ağlayıp sarılıyorum.

Affet beni, diyorum. Hiç kıyamıyorum. Eksiğim belki evi bir tutamadım. Öbür kızlarda çok eksikim. Bu oğlanda tam anneyim. Sevgi, ilgi hepsini verdim. Bir babasını tutamadım. Orada eksikim var. Belki de yaşlı olduğum içindir. Parasızlık. Benim kızlarıma annelik edememem geçim derdinden oldu. Eve para girseydi, insan gibi çalışsaydım onların büyümesini görürdüm. Sabahın köründen gece yarısına kadar hep çalıştım. Evde dışarıda. Kızları sadece doğurdum diyorum o yüzden. Vicdanım sızlar. Yüreğim sızlar onların çocuklukları aklıma gelince. Eşim çalışsaydı ben de bu kadar çalışmazdım. Keyfim için çalışırdım. Parasızlık işte... Bir de aile içi saadet olmalı. Belki benim kocalarda iş yoktu. Bilmiyorum artık. Parası olan herkes iyi anne mi bilmem. Ama ben iyi olurum param olsa. Bir de yaş önemli. O kadar genç anne olmamak gerek. Eğitim önemli değil. İnsan kendini geliştirir. Bizim analarımız cahildi. Ben de çok eğitimi değilim ama oğlum için öğreniyorum. İnsan okur öğrenir.¹⁰⁹

Gül, ağır çalışma koşulları altında kızlarının beslenme ve barınma gibi temel fiziksel ihtiyaçlarını karşılayabilen bir annelik yapmıştır. Kızları, bugünkü koşullarda, çocuk ihmali sınırlarına girecek düzeyde yalnız büyümek zorunda kalmıştır. Bu durumu Gül'ün ilgisiz olması, içgüdülerden yoksun olması, annelik sevgisinden mahrum olması gibi sebeplerle açıklamak güçtür. Gül, 17 ve 18 yaşlarındaki iki doğumundan 28 yıl sonra, 46 yaşında üçüncü çocuğuna sahip olur. Üçüncü çocuğunda ilk defa yaşadığını söylediği annelik sevgisi denilen duyguyu analiz ederken ne içgüdülerine ne doğal anneliğe referans verir. Gül üçüncü çocuğunda yaşadığı yeni annelik duygusunu yükselen gelir düzeyi, ilerleyen yaşı ve kendisine bakım için kalan boş zamanla ilişkilendirir. Çocukla bakım veren arasında kurulan bağın geçirilen zamanla ilgili olduğunu söyler Gül. Oğlunun doğurmuş olduğu, annelik içgüdüleri olduğu için değil onunla zaman geçirdiği için sever. “Kızlarım için böyle annelik yapmadım” dediğinde verili ve kendiliğinden gelen annelik duygusunu kabul etmemiş olur.

Kadınların annelikle ilgili hayal kırıklıkları, beklediklerinden daha zorlayıcı deneyimlerini, yeterince hissedemedikleri sevgilerini, yerine getirmede zorlandıkları bakım sorumluluklarını dile getirebilmesi için toplumsal yargılarla çatışmayı, onaylanmayıp eleştirilmeyi ve hatta dışlanmayı göze almaları gerekmektedir. Kadınların farklı annelik deneyimlerini itiraf edebilmesi alternatif ebeveynlik bilgisi üretebilmek açısından da önemlidir (Maier, 2015). Övgü'nün annelik sürecinde onu en çok zorlayan deneyimlere verdiği cevap annelerin sosyal hakları ve bakım emeğiyle ilgili yasal düzenlemelerle ilgilidir.

¹⁰⁹ Gül

Bebekken çok evlilik krizi yaşadım. Kocamla sorunlar zorladı. Çok kriz çıktı. Mutsuzdum çocuğa yansıtıp vicdan azabı çekiyordum. Üzülme sütüne geçer derlerdi. Mutsuzdum. Aslında şimdi bakınca saçmaymış sütüm falan kesilmedi. Sigara içmemek çok zorladı. Emzirirken. Çok dikkat ediyor olmak. Emzirirken hamileyken. Ona da alıştım. Hamilelik sıkıcı ve çirkindi. Hiç anlamlı değildi benim için. Sürekli yediğine içtiğine dikkat ediyorsun. Memen şişiyor. Duygusal yıpratıcı. Gergin, sinirli bütün yükü sen çekiyorsun. Hiç öyle karnımı sevip canım demedim. Gizli gizli sigara içerdim. Ekonomik sıkıntılar olmasa daha keyifli olurdu. Doğurduktan sonra çalışmak çok zorladı. İsterdim ki hiç öyle kaygım olmasın. 40 günlükken işe başladım. İki üç aylıkken işe emzirmeye getirirdi annem. Süt iznim 7. ayda bitti. Rapor çıkarmaya çok uğraştım. Bir sürü işler. Süt izni için. Hep stresliydi. Hamileyken hep para bulmam gerekiyordu. 38. haftaya kadar çalıştım. Şiş şiş. Herkes 34. haftada doğum iznine çıktı. Benim öyle lüksüm yoktu. Geçinemezdik. O halde çalışmak koydu biraz. Konforsuzdu çok. Sonraysa hemen işe dönmek. Tek zorlayıcı oydu. Çocuğumla kalsam, evde yanımda da bir yardımcı. Oh öyle annelik çok güzel. Ne var öyle çocuk bakmakta. Emzir, bak, takıl. Nerde... Oralar zordu çok.¹¹⁰

Övgü gebelik ve emzirme süreciyle ilgili yaşadığı hayal kırıklığını, gebelik nedeniyle kendi bedenine yabancılaşmasını anlatarak farklı bir annelik bilgisi üretmiştir. Fetüsün gelişimsel süreciyle ilgili sorumluluklar, stres kontrolü ve sağlıklı beslenme gibi annelik ideolojisinin kadınlara dayattığı kriterler, Övgü'nün üstünde baskı oluşturmuştur. Diğer yandan Övgü, çalışma hayatından çekilmeden bakım emeği verebilmenin güçlüğünden bahseder. İşgücü piyasasında kalmak zorunda olan bir anne olarak yaşadığı deneyim; emzirme, gebelik ve doğum izinleri konusundaki yasal düzenlemeler ve sosyal haklarla ilgili farklı bir sorgu alanı açar. Annelik deneyimini hayal kırıklığıyla ve zorluklarla hatırlayan Lütfiye için ise güvencesiz bile olsa iş gücü piyasasına girebilmek güçlendirici olmuştur.

İlk başlarda pişmanlık. Bakıp bakıp niye oldular ki derdim. Sonra sevgi, fedakârlık. En büyük hatam, ben bir kere vazgeçtim. En büyük günahım. Çok acı çekerim hatırlayınca. Ben evde yalnızım. İki çocuk ağlıyor. Kızım 3 yaşında, bakkaldan cips diye ağlıyor... Öbürü de ona bakıp ağlıyor... Para yok. Ev soğuk. Borç yüzünden habire elektirliğimiz kesilirdi. Evi ısıtamıyorum. Çocukları kat kat giydirmişim. Buz gibi... O kadar çaresizim... Canım sigara çekiyor, para yok. Bir lüksüm sigara benim. İki çocukla... Yardım isteyecek kimse yok... Sussunlar istiyorum. Sussalar keşke ben de bir dal sigara bulsam... Keşke diyorum şimdi bu çocuklar olmasa... Ev soğuk. Ne yapıcım diyorum. Adam yok. Allahım güç ver bana diye ağlıyorum. Biri duysa da gelse diyorum. Kimse yok. Adam yok... O dönem çok geç geliyor. Arkadaşlarıyla geziyor işten sonra. Gittim dolapta antibiyotikler vardı çocukların. Hepsini içtim. Yetmedi bir de bileklerime jilet vurdum. Ama korktum, derin kesememişim. Uyumaya çalışıyorum olmuyor. Korktum. Kan akıyor habire... Tansiyonum düştü. Korktum pişman oldum babalarını aradım. O zaman ne yapayım dedim, öleyim bari. Gidip kızlarıma bakayım dedim beni böyle görmesin uyanırlar dedim. Anneanneleri bakar diyorum içimden... Ben daha dayanamıyorum diyorum. Ben enkaz olmuşum artık... Kızınca dövüyorum. İlgilenemiyorum. Yetmiyor gücüm. Sonra ne oldu bilmiyorum, hatırlamıyorum. Bayılmışım herhalde. Midem yıkandı hastanede. Polis geldi. Sorular sordu. Ben çok korktum... Bileklerim sarılmış. Orada ilaç yazdı doktor. Onlar böyle kilo

¹¹⁰ Övgü

aldırdı. O günden beri veremedim kiloları. Çok vicdan azabı duydum. Ben bunu çocuklarıma nasıl yaptım diye. Çocuklar babaannesindeydi. Gittik aldık çocukları. Kadın neredeyse suratıma tükürecek. Niye geberemedin der gibi bakıyor. Günahını alamam bir şey demedi, ama demiş gibi oldu. Ölümden dönmüşüm ben. Gel kızım der bir çorba iç. Ben öyle canıma kıymaya kalkmışım, ertesi eve geldim. Boş ve soğuk eve. Gene aynı... Soğuk, yemek, geçim derdi, çocuk ağlaması. Kocam da o zaman biraz erken gelmeye başladı. Ama sonra gene aynı. O yıl boşandık zaten. Ben gözümü kararttım. O sene dışarı börek, mantı yapmaya başladım. Elim para tuttu yavaş yavaş. Çok değil ama oluyordu gene. Çocuklara televizyon açıyordum ben de bütün gün hamur açıyordum. Sonra kendim kazanınca ben iyi anne oldum. Elin para görünce az da olsa kendi paran olunca yettiriyorsun. Babaları eve para vermiyormuş ki onu anladım. Ben idareli harcadım. Ne aç kaldık ne elektirğimiz kesildi. Bereket geldi boşanınca. ¹¹¹

Maternal feministlere göre kadınların annelik deneyimleri onları güçlendirir ve zenginleştirir ancak Lütfiye, karanlık ve zorlu sayılabilecek annelik pratiklerini itiraf ettiğinde kadınların güçlenmesi uğruna bu kadar ezici deneyimleri yaşaması gerekir mi diye bir sorgu alanı açılabilir. Lütfiye'nin hikayesi ilk bakışta, anne olmanın getirdiği sorumlulukla birlikte güçlenen ve mücadele eden bir kadının hikayesi olarak yorumlanabilir. Fakat, bir şekilde o intihar teşebbüsünde başarılı olsaydı ortaya annelik deneyimiyle güçlenen bir kadın yerine depresyona sürüklenip hayatına son veren bir kadının hikayesi çıkardı. Bu noktada baştaki öznellik tartışmasını da hatırlatarak, özne ve yapı ilişkisinde, yapının bazen son derece güçlü bir şekilde belirleyici olduğuna dikkat çekilebilir. Buna rağmen, Lütfiye mücadele ederek failliğini göstermiş, yapının mahkumiyetinden kurtulmuştur. Tek tek kadınların güçlenme hikayeleri önemlidir, diğer kadınlar için örnek teşkil eder ve umut verici bir yanı vardır. Lütfiye'nin güçlenme ve özneleşme mücadelesinin hakkını teslim etmekle birlikte, anneliğin ekonomik koşullarla ilişkisinde öznenin tek başına faillik kapasitesinden çok yapıyı eleştirmeye ağırlık vermek gereğinin altı çizilebilir. Lütfiye'nin başarı öyküsünde yola çıkıp aynı durumdaki diğer kadınlardan da mücadele gücü beklemek zalim bir iyimserlik olur. Lütfiye ve Gül'ün hikayesi; çocuklarından vazgeçen ya da onları ihmal etmek zorunda kalan anneler olarak Pelin'in "Doğu'da oluyor böyle şeyler daha çok" dediği ve istisna olarak belirlediği kadınlık durumuna tekabül eder. Benzer şekilde Şimal'in kendi annesiyle yaşadıkları da normatif ve romantize edilen annelik söyleminin üzerine bir leke gibi düşer.

Ben hiç annemle yaşamadım. Anneannem büyüttü beni. Beni altı aylık vermişler anneaneme. Annem hamileymiş. Bakamamış bana, korkmuş. 6 aylıkmişim, anneaneme vermişler.

¹¹¹ Lütfiye

Anneannem iyileştirmiş beni. Sonra da geri almamışlar. Kardeşim gelmiş o sıra. Biz peş peşeyiz hep. En büyük ben. Arka arkaya hamilelik. Anneannemde büyüdüm ben. Ama arada sırada giderdim eve. Annem çok buhranlı bir kadındı. Ben annemi hep bir krizde hatırlıyorum. Hep mutsuzdu. Çok güzelmış annem, bir evin bir kızımıymış. Evlenmeden önce hiç iş yapmamış, geç evlenmiş 26 yaşında. O dönem için geç. Annemin çok iyi terziliği varmış ama kocam bana baksın diye yapmamış bunların hiçbirini. Anneannem derdi ki valinin hanımı bir şey istediğinde, hâkim hanımı bir şey istediğinde hepsine elbise dikerdi annen diyor. Hâkim hanımları istermiş hep. Anneannem demiş ki konu komşuya dikmiş dik, elin ekmek tutuyor. Ben mahalle terzisi dedirtmem kendime demiş. Güzel olduğu için her şeyin en iyisi hak ettiğini düşünürdü. Çok sinir krizi geçirirdi çünkü babam öyle bir adam değildi. Güzelliğine âşık olmuş ama karısı olunca daha ne nazlayacak. Bana hiç eve gel demezdi annem, babam derdi bazen. Bozulurdum, çok ağladığım oldu. Niye beni çağırıyorlar diye. Aklım evdeki eğlencede olurdu. Kardeşler var orada. Ben iki yaşlı insan ve bir bekar dayıyla oturuyorum. Bir saatten sonra ses yok. Tek eğlencem televizyon ve ders çalışmak. Genç kız olunca çok zorlandım. Annemle diyalogum yoktu. Annem sinir krizi geçirince beni çağırırdı küçük kız kardeşim. Harçlıklarımın anneme sigara alırdım. Annem küçük kız kardeşim gibiydi. Kırk yılda bir giderdim orada da azar işitirdim. Bir kere üniversiteye gidiyordum halamın kızları var. Bir çiçek almış, o çiçek bir metre olunca ev alıyormuşsun. O çiçeği kırmıştım. Arkadaşlarımın yanında o saksıyı aldı yere çaldı. Sinirlenince tabak kırar, masa devirirdi. Kaprisliydi. Çekilecek kahrı yoktu. O dönem çok kötüydü. Babam sonra dernek işletti. Geç geliyor diye kavgalar çıktı. Bu kadar kavga gürültüye rağmen ben gene de evi isterdim ama çağırılmazlardı. Ergenlikten sonra zaten istemedim. Annem yabancı gibiydi hep. Annem çok zayıftı. Annelik görmedim ben. Yengemin günü var, kardeşimi yardıma gönderir. Sen gitsene, çocukları niye gönderiyorsun. Dayım ev taşıyacak beni gönderir. Biri haf söyler sana, arkanda durmaz. Benim için kimseyle kötü olmaz. Şirin görünmek için seni kullanır. Liseye gidiyordum, Şimal senin yüzünden bu eve gelmiyor demiş babama bir kavgada... Kardeşlerime de dokuz aylık olana kadar bakarmış annem, sonra salarmış çayıra. Dört çocuğu sobalı evde üstlerine kapıyı kitleyip güne giderdi. En küçüğü 2 yaş, en büyüğü 10 yaş. Kardeşim bir gün sobayı devirip halıyı yakmış. Sobanın demiri ile dövmüş kardeşimi halıyı yaktı diye. Eşyası çok kıymetliydi. Çocukluğum boyunca beni içten sevdiğini düşündüğüm tek kişi anneannemdi.¹¹²

Badinter, anneliğin tarihsel ve toplumsal olarak inşa edilen bir kimlik olduğunu anlatırken on dokuzuncu yüzyıl Fransa'sındaki ayrıcalıklı sınıftan kadınların çocuklarına olan kayıtsızlığını örnek gösterir (2011). O dönem için sadece ailedeki en büyük erkek çocuğun değerli olduğu, diğerlerinin ise sütannelere gönderilip büyütüldüğü, ölümlerse yaşlarının tutulmadığı, ebeveynlerin cenaze törenine katılmadığını anlatır. Şimal'in annesinde de benzer bir kayıtsızlık görüldüğü gibi çocuklar arasında eşitsizlik ve seçici duyguların varlığı da söz konusudur. Annelik söylemi, bir çocuğa en iyi bakacak kişi annedir ve bu işi eksik bir biçimde yaptığı düşünülen kadınlar ise suçludur iddiasındadır (Badinter, 2011). Gül, Lütfiye ve Şimal'in hikayeleri gibi canavar, kötü, suçlu anne olguları olarak etiketlenebilecek olguları görünür kılmak gerekir. Bu sayede annelik reddi ya da müzakeresi olan bir kimlik

¹¹² Şimal

kategorisi olarak tartışılır hale gelir. Ne Şimal'in annesi canavardır ne de Gül sevgi yoksunudur. Buradaki kadınların deneyimleri evrensel ve tekil bir anne kategorisinin varlığını geçersiz kılar.

Bu bölümde özcü annelik anlayışının kadınların deneyimlerindeki yansımaları analiz edildi. Kadın, annelik ve bakım verme işini özdeşleştiren doğalcı ve biyolojik bakış açısının patriarkal ve kapitalist sistemle ilişkisi ele alındı. Biyolojik bakış, doğurganlığın bütün kadınlar için temel bir fark olarak görmekte, anneliği tekil bir kategorinin içine sıkıştırmaktadır. Ardından feminizm içinde kadınların anneliğine yapılan aşırı vurgunun genel bir anneler kategorisi tesis ederek toplumsal cinsiyetin özcü bir yorumuna neden olabileceğinden bahsedildi. Annelik sevgisini doğallaştırmaktaki problem, kadını biyolojik ve toplumsal bir kategoriye indirgeyebilir ve annelik deneyiminin çeşitliliğini yadsıma tehlikesi içerir. Anneliği tekil bir bağlam içerisinde tanımlama yönünde olan kavrayış, bazı anneleri dışarıda bırakacak ya da onların öznelliklerini sınırları belirli stereotiplere uymaya zorlayacaktır. Doğal annelik, annelik içgüdü, annelik sevgisi gibi kavramların kadınların anlam dünyasındaki yeri, bu kavramlara yükledikleri anlamlar üzerinden yapılan analizlerde görüldü ki anne kimliği de tıpkı diğer kimlik kategorileri gibi çok yönlü, katmanlı, karmaşık ve çelişkili bir yapıdadır. Kadınlar konuşmalarında zaman zaman içgüdülere referans verseler bile nihai olarak öğrenilmiş bir annelikten bahsettiler. Dolayısıyla bir anne çocuğuna bakım verip, şefkat gösteriyorsa bunu içgüdüleriyle değil özgür iradesiyle yapar. Benzer şekilde çocuklarına olan bağlarının ve sevgilerinin de zamanla ve deneyimle geliştiğini söyleyenler olmuştur. Görüşülen kadınlar sevgi gösterme ve bakım kapasitesini en çok ekonomik düzey ve çalışma saatlerinin yoğunluğuyla ilişkilendirmiştir. Görüşmecilerin aktardıkları; içgüdüleri romantize ederek çocuk bakım işini sevgiyle, şefkatle, arzuyla yapmaya zorlayan bir annelik ideolojisine karşı zorlanılan, bıkkınlıkla, kaygıyla ve zaman zaman öfkeyle anımsanan annelik deneyimlerini görünür kılmış, her kadının annelik bilgisiyle dünyaya gelmediğini kanıtlamıştır. Diğer yandan anneler toplum tarafından yargılanmak, ihmalkâr, yetersiz bir anne olarak görülmekle ilgili kaygılarını da dile getirmiştir. Bir sonraki bölümde yeniden üretim emeği, zihinsel emek ve duygusal emek romantize edilen annelik sevgisi ekseninde tartışılacaktır.

5.2 ANNE OLMAK: TÜRLÜ TÜRLÜ EMEKLER

Bu bölümde, cinsiyete dayalı iş bölümünün sonuçlarından biri olan ev içi emek ya da yeniden üretim emeği diye adlandırılacak olan ev işleri ve bakım işleri problem edilecektir. Görülmüştür ki, kadınlar anne olduktan sonra ev işleri ve bakım sorumluluklarının orantısız şekilde kendilerine kalmış olmasını problem etmekte ya da hane içindeki emeğin eşitsiz dağılımıyla ilgili sorunlar yaşamaktadır.

Günümüz toplumsal yapısı bakım emeğini ve başta yemek yapmak üzere gündelik ev işlerini anne olmanın getirdiği doğal bir sorumluluk olarak görmeye eğilimlidir. Anne olmak, bedenle ilgili deneyimleri, bir başka bağımlı insan yavrusunun ihtiyaçlarını karşılamakla ilgili sorumlulukları ve buna ek olarak kültürel/geleneksel kökleri olan sorumluluk duygularını ifade eden bir kavramdır (Miller, 2010: 33). Dolayısıyla, anneliği kadının toplumsal rolünden ve annelik kültüründen doğan zihniyetten ayırmak oldukça güçtür (Hays, 1996). Daha önceki bölümde kadın kimliğinin anne olmayla özdeşleşmesi ve anne fedakârlığının doğallaşması süreci analiz edildi. Bakım işlerinin kadına devredilmesinde de benzer süreçler işler. Bakım emeği vermek kadınların doğalarında olan bir sorumluluk alanı olarak görülmektedir. Bu çalışma kapsamında yapılan görüşmelerde, kadınlar anne olmakla ilgili sorumlulukları kabul etmiş, anne kimliğini benimsemiş olmalarına rağmen annelik işi olarak doğallaştırılan mesuliyetlerin devredilemezliğine karşı eleştirel bir konum almışlardır. Kadınların annelikle özdeşleştirilmesi, cinsiyete dayalı iş bölümünün eşitsiz yapılmasına ve kadınların aşağılanan konumlarına meşruiyet kazandırmaktadır (Reed, 1985: 17-18). Anneliğin kutsallığı ve fedakâr anne söylemini toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü ile birlikte sorgulamak amacıyla öncelikle bakım emeği ve yeniden üretim emeği kavramlarını açıklayarak bu bölüme başlayacağım.

5.2.1 Bakım Emeği ve Yeniden Üretim Emeği

Aile hem üretim hem de bir tüketim birimi olarak düşünülmelidir. Toplumun ekonomik, politik, kültürel bütün unsurlarının üretildiği, yetiştirildiği mekândır aile ve bu yönüyle de

toplumsal sistemin yeniden üretimi ve devamını sağlar. Bu haliyle, evlilikler birer ekonomik birleşme ve aileler de bir şirket gibi ekonomik varlığı temsil eder (Millet, 1987: 65). Karı kocanın gerçekleştirdiği üretim, mal ve hizmetleri üretenleri, satın alanları ve tüketenleri üretme işidir (Millet, 1987). Bu üretim biriminin başında aile babası bulunur. Aile içinde gerçekleşen yeniden üretim, yaşamın sürdürülebilmesi için zorunlu olan, üretimi ve üremeyi kapsayan, en temel emek biçimidir. Yeniden üretim; çocuk doğurmaktan, hane halkı için yemek pişirmeye; temizlik işlerinden yaşlı, hasta ve çocuk bakımına kadar geniş bir spektrumu kapsar. Yeniden üretim işleri kadınların tarih boyunca yüklendiği en eski üretim biçimidir ve hayatı oluşturup sürdürdüğü için diğer tüm üretimleri olanaklı hale getirir. Üreme, yeni bir yaşam yaratmanın biyolojik sürecini ifade eder, ancak aynı zamanda çocukların yetiştirilmesi ve bakımıyla ilgili sosyal ve kültürel süreçleri de içerir. Birçok toplumda, ev dışında çalışsalar bile, kadınlardan yeniden üretim işlerinin büyük kısmını üstlenmesi beklenir. Resmi ekonominin bir parçası olmadığı için bu çalışma genellikle hafife alınır (Folbre, 2006). Aile bir üretim birimi olarak görülmesine rağmen kadınların ev içindeki emekleri devlet ve toplum nezdinde genellikle görünmezdir ve ücretlendirilmez. Folbre'ye göre bunun nedeni, iktisadi teorinin "iş" kavramını para karşılığı yapılan bir faaliyet olarak çerçevelemiş olmasıdır. Kadınların evdeki emeği üretimin bir parçası olarak değerlendirilmemekte, ev işlerinin ekonomik refaha ve servet birikimine katkısı göz ardı edilmektedir (Folbre, 1991: 199).

Oysa ki, bu işlerin süreğen bir şekilde yerine getirilmesi sayesinde çocuklar büyütülür ve insanlar çalışmaya devam edebilir. Yeniden üretim hem hane halkına hem de piyasanın ekonomik işleyişine katkıda bulunur. Ev içinde karşılığı ödenmeyen bu emek iş gücü maliyetini düşürerek devleti sosyal yatırım masrafından tasarruf ettirir (Toksöz, 2011). Kadının ucuz iş gücü olarak piyasadaki varlığı sayesinde kâr oranları yükselir ve birikim süreci hızlanır (Toksöz, 2011). Bu yönüyle hane içinde gerçekleştirilen çocuk bakımı ve ev işleri, ekonomiyi yeniden üretmek için kadınlar tarafından ödenen bir vergi gibidir (Toksöz, 2011). Bu zımnî vergi birçok kültürde geçerli olmaya devam edecek ve zamandan geçse de azalmayacak gibi görünmektedir çünkü; neoliberal politikalarla giderek küçülmeye ve sosyal sorumluluklardaki maddi külfeti kısmaya çalışan devletler kendi sorumluluklarında olan

sosyal hizmetleri toplumsal cinsiyet normlarını kullanarak kadınlara devretmektedir (Ecevit, 2015: 216). 2021 yılı CEİD verilerine göre hane içinde yemek yapma işi 85% kadınlar, 10,8% erkekler, ev temizliği ve toplama işini 85% kadınlar, 11% erkekler üstlenirler (Toksöz ve ark., 2022: 153). Çocuk bakım işini 94,4% kadınlar, 2,3% erkekler üstlenir. Ütü, çamaşır, bulaşık makinesi kullanımı gibi işler için de benzer eşitsiz dağılım verileri mevcuttur.

Ücretsiz bakım emeği kadınların kamusal alanda olmasını kısıtlayan en önemli unsurdur (Toksöz, 2012: 115). Bir çocuk büyütme ebeveynin ortak mesuliyeti olmalıyken annelere ya da hane içindeki diğer kadınlara devredilmiş; sosyal devletin sorumluluğunda olması gereken bakım işleri aile içinde çözümlenmiştir. Devletin bu konudaki haksız tutumunun en büyük kanıtı çocuk sahibi olan istihdamdaki kadın ve erkekleri farklı uygulamalara tabi bırakmasıdır. Hane halkı iş gücü raporlarında, üç yaşın altında çocuğu olan 25-49 yaş arası kişilerin istihdam dağılımına bakıldığında kadınların 26,5% olan istihdam oranı erkeklerde 90,4% olarak görülür (TÜİK, 2021). Bu veriler Türkiye’de, istihdamdaki kadınların yarısından fazlasının doğumdan sonraki ilk üç yıl içinde iş hayatından çekildiğini kanıtlar. Kadının özel alandaki emeğinin doğallaşması erkeğin lehine cinsiyetçi iş bölümünü de doğallaştırmakta, eril tahakküme maddi kaynak sağlamaktadır (Hartmann, 2016: 187). Bu noktada, doğa ve doğal kavramlarının kadınların emeğini ucuzlatan ve sömüren bir anlama dönüştüğü ileri sürülebilir. Olabildiğince ucuzlatılmak ya da bedeli ödenmek istenmeyen her şey doğal ve doğa kisvesi altında sömürülmektedir. Bu sömürü mantığına göre nasıl doğadan gelen hava ve su insanın kullanımına ücretsiz olarak açıksa kadının doğasından geldiği düşünülen şefkat, evcimenlik, fedakârlık ve anaçlık gerektiren işler de bedava olarak kullanıma açık olmalıdır. Anne olmakla bir tutulan çocuk bakımı işi de bu yönüyle ücretsiz emek statüsündedir (Folbre, 2006: 185-186).

Çocuk bakımı sosyal ve ekonomik olarak tanımlanmamıştır ve bu işin nasıl ölçüleceği belirsizdir. Ekonomi politiğin sayısal verileriyle, zaman/emek analizleriyle ölçülemez çünkü fiziksel ve zihinsel emeğin yanısıra empati, şefkat, bağ kurma gibi ilişkilene biçimlerini içeren duygusal emeği de gerektirir. Bakım denilen olgu ötekiyle düzenli bir ilişkilene, yoğun bir ilgi ve dikkat gerektirir. Bakım verilenin temizlik, beslenme gibi fiziksel

ihtiyaçlarının karşılanması ötesinde bakım verilenin iyi oluş halini sağlayan duygusal emeği gerektirir. Kadınların bakım vermeye ilgili olan şefkat, sevgi ve ilgi gibi kaynaklara kendiliğinden ve sınırsız olarak sahip olduğu varsayılır. Kadınların, duygusal emeğin kaynağı olan bu becerilere sahip olması onların bakım işlerini üstlenmeleri için yeterli bir sebep olarak görülmüştür. Bir başka deyişle sırf erkeklerden daha iyi ilişki kurabilmeleri, şefkatli, empatik ve çevrelerinde olan bitene duyarlı olmaları sebebiyle bebek, çocuk, yaşlı ve hastaların bakım işleri gibi güçlü sevgi bağları gerektiren işler için kadınlar atanmıştır. Bu çalışma kapsamında yapılan tüm görüşmelerde yeniden üretim işlerinin eşitsiz dağılımı özellikle de duygusal emek kısmı bir problem olarak gün yüzüne çıkmıştır.

Emek teorileri ya da ekonomipolitik teoriler çerçevesinden yapılan analizler eşitsizliği görünür kılar ancak kadınları yeni annelik söylemiyle buluşturan dinamikleri açıklamakta yetersiz kalır. Çocuk bakım işinin giderek adanmış annelik, yoğun annelik gibi formlara dönüşümünü anlamak için Gilligan'ın bakım etiği kavramına başvurulabilir. Bu kavram, ilişki ve karşılıklı bağlılık ağında yaşayan ve kendini ötekinden sorumlu tutan ahlaki özneler varsayar. Gilligan, felsefede, politikada ve hukukta hüküm süren geleneksel etik kavrayışın ataerkil bakış açısıyla oluşturulmasını eleştirir (2017). Buna göre, hakların etiği ve sorumlulukların etiği arasında bir ayrım vardır. Hak etiği, eril ve kamusal özerklik ve rasyonaliteyi temel alırken sorumluluk etiği bakım, ilişkisellik, birbirine bağlı olma ve ötekinden haberdar olma gibi kadınsı görülen özelliklerle ilişkilidir. Çalışmaya katılan kadınların söylediklerini sorumlulukları, bağ kurmayı ve ilişkileri hesaptan düşmeyen bir yaklaşımla analiz edebilmek için özen/bakım etiği kavramına da ihtiyaç vardır. Yeniden üretim kavramı ve emek teorileri haklar perspektifinden yapılan analizler için oldukça kullanışlıdır. Ancak katılımcıların bakım emeğiyle ilgili anlattıklarında hakların birbiriyle çatışmasından daha çok sorumlulukların birbiriyle çatışması dile getirmişlerdir. Bu durumda özen/bakım etiği kavramını analize dahil etmek gerekli olmuştur. Çocuk bakmak ve yetiştirmekle ilgili üretilen anlamlar sorumluluklara, bağ kurmaya ve ilişkilere referans veren etik kaygılar taşımaktadır. Gilligan, kadınların kimliklenme sürecinde bağlanma ve ilişkilerin, erkeklerin kimliklenmesinde ise ayrışma ve mesafenin belirleyici olduğunu söyler (Gilligan, 1982). Gilligan'ın sosyal psikoloji ve etik perspektifinden ürettiği teori

Chodorow'un psikanalitik bakış açısıyla öne sürdüğü anneliğin yeniden üretimi teorisiyle örtüşür. Chodorow'a göre anne olma deneyimi sayesinde kadın ve erkek benliğini farklılaştırır ve bu durum kuşaklararası aktarılır. Annelik deneyimi, kadınların bakım verme, ötekiyle ilgili olma, ötekine empati duyma kapasitelerini geliştirir (Chodorow, 1978: 11).¹¹³ Hem Chodorow hem Gilligan için kadının benliği, etik kavrayışı biyolojik ya da doğal değildir. Her ikisi de tarihsel ve kültürel yapı içinde kendini inşa etme kapasitesine sahip bir öznelliğe işaret eder. Toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı, çoğulcu, eşitlikçi, demokrat bir toplumsal yapı içinde bakım etiği, haklar etiği kadar merkezi olacaktır. Bir başka deyişle kadının doğasında olduğu varsayılan empati, ilişki ve bağ kurma, temas etme, ötekinden sorumlu olma gibi etik vasıflar evrensel ve insani bir değer olarak tüm bireyler için geçerli olacaktır ve olmalıdır da... Sorumluluk etiği toplumun her bir bireyini kapsadığı zaman çocuk bakım işi de ebeveynin ve toplumun sorumluluğunda kolektif bir emek biçimine dönüşecektir. Bakım etiğinin temeli olan empati, duyarlılık, ötekilere karşı sorumluluk hissetme ve bağ geliştirme gibi duygular toplumsal olarak geliştirilmesi gereken etik duygulardır (Held, 2006).

Buradan itibaren yeniden üretim emeği ve özen etiği kavramlarını bir arada düşünerek katılımcıların çocuk bakımı, ev işleri, zihinsel ve duygusal emekle ilgili anlattıkları analiz edilecektir.

5.2.2 Kadınların Gözlerinden Kaçmayanlar: Ev işleri ve Çocuk Bakımı

Kadınlar; haftanın yedi günü gece gündüz demeden birinci, ikinci ve üçüncü vardiyalarda molasız ve izinsiz bir şekilde mesai yapmaktadır. Doğal annelik, adanmış annelik, yoğun annelik, helikopter annelik ve günümüzün toplumsal ortamında dolaşıma giren diğer tüm annelik isimlendirmelerinin kadınlara vaaz ettiği budur: her şeyinizi, dikkatinizi, zihninizi, etinizi, sütünüzü, zamanınızı ve enerjinizi çocuklarınıza verin. Eğer bunları gönülden ve

¹¹³ Chodorow'un analizi, evrensel, tek ve bütünsel özne kavrayışına sahip olması yönünden eleştirilir. Savlarında kültürel ve tarihsel farklılıklar göz ardı edilir ve kuramı sadece ev içini ele alması nedeniyle sınırlıdır.

yeterli veremiyorsanız yeterliliğinizden, kapasitenizden şüphe edin. Nitekim Aybüke'nin evdeki emeğin eşitsiz dağılımına isyanını ifade eden sözler aynı zamanda bakım işinin tamamen kadına bırakılmasının ortaya çıkardığı duyguların gündelik hayattaki en somut hallerinden biri olarak örneklenebilir.

Çocuğu uyutup gece ikiye kadar ütü yaptım söylene söylene, neymiş efendim kızın kıyafetleri hijyen olsunmuş. Küfrederek söyleniyordum. Kocam olacak adam dedi ki, bu küfürler yakışıyor mu hiç senin ağzına, annesin sen dedi, kavga ettik. Evladın için yapıyorsun, benim gömleğimi mi ütölüyorsun sanki dedi... Vallahi ütüyü geçirecektim kafasına... Annesin sen diyorlar ya! Çocuğun için yapıyorsun diyorlar. O kadar sinir oluyorum ki... Eşim, analık en kutsal şey diyor bana... Hadi ordan! Çişli bezleri yıkamak, yemek lekelerini sabah işte üstünden çıkarmaya uğraşmak mı kutsal... Çamaşır, bulaşık, ütünün adı annelik oldu. Yemezler... Babalık kutsal olsun, ben razıyım...¹¹⁴

Aybüke'nin öfkeyle ifade ettiği sözler Maier'in kutsal annelik söylemini eleştirmek amacıyla söylediği “iyi anne; bezlerin, biberonun akışını belirlediği bir keşiş yaşamı sürmelidir” sözleriyle neredeyse örtüşür (2015: 86). Diğer yandan Aybüke, “çamaşır, bulaşık, ütünün adı annelik oldu” derken, aslında annelik ve bakım işini özdeş gören söylemle müzakare halindedir. Yeni annelik söyleminin vaz'ettiği hijyen olma, bilimsel bilgi ışığında bebeği pislikten, mikroptan arındırma işlerini yerine getirir getirmesine ama bir yandan da bu işleri tek başına üstlenmekle ilgili bir sorgu alanı açar.

Sıla, sınıf ve cinsiyetle ilgili eşitsizliklerin kesiştiği bir yerde, katmanlı bir ezilme yaşar. Ücretli ev işçiliği yapmakta olan Sıla'nın deneyimi, gündelikçiliğin aslında gerçek bir istihdam alanı olamayacağını da gösterir. Çalışma sürecinin esnek zamanlı ve enformel koşullarda olması dolayısıyla gündelikçiler genellikle sosyal hakları olmadan çalışırlar. Bu iş kolunun diğer istihdam alanlarından önemli bir farkı da duygusal emek gibi maddi olmayan emek biçimlerini içermesidir. Orta ve üst sınıf kadınlar istihdamda kalabilmek için ev işleri ve çocuk bakım işlerini ücretli ev işi yapan başka kadınlara ihtiyaç duyarlar ve bu durum cinsiyetçi iş bölümünü sürdüren bir emek havuzu oluşturur. Bora'ya göre ev ve bakım işlerindeki istihdam ilişkileri diğer emekçi ve işveren ilişkileriyle aynı biçimde

¹¹⁴ Aybüke

değerlendirilemeyecek kadar karmaşıktır (Bora, 2010: 70). Ve yine Bora'ya göre gündelikçilik, orta sınıf kadınların istihdamda kalabilmelerine imkân tanıyor olsa bile ev hanımlığı sistemini pekiştirerek cinsiyetçi iş bölümünü derinleştirir (Bora, 2008, 191-194). Nitekim, Sıla'nın deneyimi de ev ve çocuk bakım işlerinin her koşulda kadınlarla özdeşleştiğini, kadın çalışıyor olsa bile erkeklerin gündelik rutinlerinde genel olarak yeni bir sorumluluk alanı açılmadığını gösterir.

Neler zorlamadı ki! İşe gitmem gerek. Kapıcı dairesinde büyüttüm. Bir mutfak bir yatak odası vardı. Mutfakta yer içer otururduk oraya bir divan atmıştık. Küçük yatak odasında dördümüz yatarдық. Ben işe giderdim. Babası servise çıkar 5 yaşındaki olana 1 yaşındaki kızı emanet ederdik. Servis 1 saat sürüyor ama çocuk bunlar. Belli mi olur? Ben hep yüreğim ağzımda işe giderdim. Aklım hep evde olurdu. Düştü mü yandı mı aç mı? Eve gelirdim hemen yemek yapardım. Kavgalar ondan çıkıyordu. Ben bıraktığım gibi kalırdı ev. Adam bütün gün evde. Bir apartmanı siliyor, bir servise çıkıyor. Çöpleri zaten akşam alıyor geç saatte. İnsan o çocuklara bir çorba yapar. Bir parka götürür. Çocuklar karanlık odanın içinde büyüdüler. Onların bakımı beni zorlardı. Akşam gelirdim kızın bezi dolu. Altı alınmamış. Elinde ekmek geziyor. Hep pişik olurdu o çocuk. Kızım beyaz tenli. Çok hassas teni. Hala öyle. İçim acırdı. Çok üzülürdüm. Evine gittiğim insanların çocuklarını görürdüm. Tertemiz bakımlı. Anneleri yanında. Bazen annesi bırakır bana çarşıya gider, altı ıslanırsa hemen değiştir, kremini mutlaka sür diye tembihler... O zaman çok üzülürdüm. Benimkilerin canı yok mu diye. En çok odası olan çocukları görünce üzülürdüm. Odaları vardı çocukların, yatakları oyuncakları... Ben de hayal kurardım çocuklarıma oda yapacağım diye. Şimdi yaptım çok şükür. Kızım istedi ona genç kız odası aldık. Özel... Takım... Beyaz, aynalı masası, komodini, şifonyeri... İçinde kalmasın dedim. Geç oldu ama oldu. Ama çocuklarım küçükken çok zorluk çektim. Onlara bakamadım diye ağlardım. Gece yanıma alır yatarım sarılırdım ikisine de. Sabah onları öyle bırakıp gitmek zor gelirdi. Bilirdim akşama kadar babaları uğraşmayacak.¹¹⁵

Sıla, uzman mesleklerde çalışan ve kazancı kendisinden nispeten yüksek olan kadınların evlerinin temizliğini yaparak para kazanır. Çalışma mekânının ev olduğu, kadınlar arası oluşturulan bir istihdam ağında yer alan Sıla'nın çalışma koşulları ve çalışma ücreti sözlü olarak belirlenmiştir ve yasal yaptırımlara tabi değildir. Çalışma saatleri, sağlık sigortası, sosyal hakları yoktur. Bu durumda ücretli yapılıyor olsa bile ev işi ve ev emeği görünmez kalmaya devam eder. Diğer yandan Sıla'nın iş tanımı, güler yüzlü olmak ve gayretle çalışmak, gittiği evi kendi evi gibi benimsemek ve kendisinden cinsiyeti nedeniyle beklenen birtakım duygusal taleplere cevap vermek gibi maddi olmayan emek biçimlerini de içerir. Örneğin, evine gittiği kadınların çocuklarını oyalamak, bezlerini değiştirmek gibi... Özetle,

¹¹⁵ Sıla

ücretli ev ve bakım işlerinin diğer ekonomik istihdam ilişkilerinden farkının altını çizmek gerekir. Bu işler, hem duygusal emek mekaniğinin cinsiyete dayalı talepleriyle kadınlar arasında fark edilmeyen bir güç dinamiği yaratır hem de enformel olmaları dolayısıyla kadınların piyasadaki emeğinin değerini düşürür. Bu durumda Sıla'nın, kendi çocuklarının bakımı konusunda yaşadığı çaresizlik sadece kocasının ataerkil kodlarıyla ya da cinsiyetçi iş bölümüyle ilgili değerlendirilemez. Örneğin, enformel olarak istihdamda olması, formel olarak istihdamda olan kadınlar için bile erişmesi güç olan kreş ve yuvaları Sıla için neredeyse imkânsız hale getirir. Sıla gündüz dışarıda, akşam ise evde tam zamanlı olarak çalışır ve görüldüğü gibi cinsiyetinden dolayı Sıla'nın çalışma koşulları kendisine ağır bir duygusal yük getirir.

Durup dinlenmeksizin çalışmak gereken annelik rolü Ceren'in sözlerinde somutlaşır. Ceren'in ifadesinde günümüz annelik söylemine dair bir eleştiri yoktur ancak, bakım vermenin güçlüğüne dair oldukça yoğun ve güçlü duygularla ifade etmiştir.

Çile, yorgunluk... Nasıl bir duygu mu demiştiniz? Bezginlik diyeyim. Bazen umutsuzluk ve çaresizlik. Annelik çok güzel de bir şey. Sonsuz sevgi. Çok yorgun oluyorsunuz ama saçma bir gülücük atıyor hepsi bitiyor. Fedakârlık. Kızıma yaptığım fedakârlığın onda birini anama babama yapmadım. Gece on kere falan kalkıyorum hatta. Bir kere kızmam neden kaldırdın neden ağladın diye. Pişman değilim¹¹⁶

Ceren'in annelik rolünün içine aldığı çile, yorgunluk, bezginlik yeniden üretim emeğinin bakiyesi olarak düşünülebilir. Umutsuzluk ve çaresizlik ise duygudurumla ilgili güçlü bir olumsuz durumu işaret eder. Ceren de diğer birçok görüşmecide görüldüğü gibi birbiriyle çelişkili duygusal ifadeleri art arda sıralar. Umutsuzluk ve çaresizlik deyip hemen ardından "annelik çok güzel bir şey" der mesela. Bu ifadeler annelik duygusunun çift değerli, ikircikli bir yanı olduğunu gösterir. Ceren, sözlerinin ilerleyen kısmında çocuk bakmanın zihinsel emek kısmını da vurgulamıştır. Ceren'in çocuğunun bakımı için sadece fiziksel gücünü ve duygusal emeğini vermesi yeterli değildir. Onun annelik rolü, aynı zamanda yeniden üretimin planlanması ve organizasyonu için yoğun bir zihinsel emek gerektirir. Örneğin

¹¹⁶ Ceren

çocuklara hangi kursların aldırılacağı, eğitimlerine nasıl destek sağlanacağı, akşam hangi “sağlıklı” yemeklerin pişirileceği, çocukların okul, kurs saatlerinin dengesinin kurulması ya da doğum günü organizasyonlarının planlanması gibi çok çeşitli alanda mütemadiyen verilen bir zihinsel emek söz konusudur.

Evet, yük çoğu zaman bende. Beni ne pişireceğimi düşünmek bile yoruyor. Akşam mesainin sonunda başlıyorum. Marketten ne alayım? Ne alayım ve ne pişireyim? Öyle bir şey pişireyim ki hem sağlıklı olsun hem çok vakit almasın hem iki gün gitsin hem de herkes yesin. Hem kızım hem eşim... Nefret ediyorum ne pişireceğimi düşünmekten. Evet mesela demin anlattığım olay. Eşim mutfakta yemek yapmaya başlasa ve beni yardıma çağırsa mesela... Yardım eden ben olsam... Ne güzel olur. Çünkü düşünmesi ayrı külfet. O dese ve ben yapsam ona da okeyim. Dese ki sen şimdi soğanları doğra ben yemeği pişirirken dese mesela... Evet ev işlerini eşit paylaşsak daha kolay olurdu. Ama ona sorsanız o da çok çalışıyor ve çok yorgun. Ben ise kaptırsam ve gerginim.¹¹⁷

Ceren’in sözleri zihinsel emeğin ne olduğunu oldukça sahil bir şekilde açıklar. Akşam pişireceği yemek için, “besin değeri, dayanıklılık süresi, hazırlama süresi ve ortak damak tadı yakalayabilme” gibi dört ayrı parametre üzerinden bir denklem kurar. Uzman annelik söyleminin bakım verme işiyle kesiştiği alanda, akşam yemeğini hazırlama işi basit bir yemek yapma değildir artık. İyi bir annede olması gereken diyetisyenlik ve beslenme uzmanlığı bilgisi, gurmelik ve pratiklik ve zaman organizasyonu becerileri de bu kesişim kümesinde yer alır. Görüldüğü gibi, toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından zaten bir sorun olan yeniden üretim emeğinin paylaşımına bir de annelik söylemi dahil olduğunda problem çok daha derinleşmekte ve kompleks bir hal almaktadır.

Aybüke, zihinsel emeğin günümüz uzman annelik söylemiyle ilişkisinin farkındadır. Bir kuşak önceki kadınların deneyimiyle kendi deneyimi arasındaki farklara odaklanarak uzman anneliğin kadınları yönelttiği çıkmazı vurgular.

Ben güney doğuluyum. Bizim oranın kadını anaçtır ve ses çıkarmaz fazla ev işlerine. Belki ben o kadar anaç değilim annem kadar. Annemin ev işlerinden yakındığını bilmem ama yorulduğunu görürdüm. Dört kardeşlik, dördümüzü büyüttü. Ama çalışmazdı annem. Üstümüze de öyle çok düşmezdi. Annemin ne pişirsem diye düşündüğünü sanmam. Ayrıca kimse annemi kızgın olmakla da suçlamazdı bence. O isterse bize bağırp çağırır döverdi. Evi temizlerken sokağa

¹¹⁷ Ceren

kovardı. Biz gocunmazdık. Kovardı dediğim çıkın kapının önünde oynayın derdi hava iyiyse. Kendisinin de bugün çocuklara çok kızdım, bugün öfkeliyim diye kendiyile cebelleştiğini düşünmüyorum. Bence bir önceki kuşak çocuk büyütmeyle ilgili ya da kadınlık becerileriyle ilgili çok fazla eleştirilmedi. Kafaları daha rahattı. Toplumun beklentisi de yoktu. Bize de bazen babannem anneannem gelirdi. Yemek yapardı, bizle ilgilenirdi. Gerçi annemle babaannem gerilirdi ama bizler yüzünden değil sanırım. Babam yüzünden olurdu.¹¹⁸

Aybüke, sözlerinin öncesinde evi organize etmenin zorluklarından bahsetmiştir. Tıpkı Ceren'in yakındığı gibi her gün ne pişireceğini düşünmekten bıktığını ifade etmiştir. Sonrasında kendi çocukluğunu anımsamış ve kendi annesinin böyle bir meselesi olmadığını fark etmiştir. Annelikle ilgili söylem değişimine yönelik eleştirisi vardır. Kendi annesinin çocuklarına “psikolojileri bozular” kaygısıyla yaklaşmadığını, özel zaman ayırmadığını ama kendilerinin de bu durumdan yana herhangi bir sorun yaşamadığını vurgulaması uzman anne söylemine dair bir eleştiri olarak düşünülebilir. Sahiden de seksenli yıllar öncesinde çocuk sahibi olan kadınlar için çocuk bakımının zihinsel ve duygusal emek kısmının günümüzdeki kadar zorlayıcı olmadığı kabul edilebilir. Bakım etiği çerçevesinden düşününce çocukların iyi hissetmelerini dert etmek, onlarla meşgul olmak ve en iyi şekilde bakım vermeye çalışmak evrensel etik değerlerini benimseyen bir duruştur. İyi bir bakım, şefkat ve özen çocukların hakkıdır. Ancak bu hakların gerektirdiği sorumlulukları üstlenmek sadece annelerin işi değildir. Bu sorumluluk sadece ebeveynin de değildir. Eğitim ve sağlık, sosyal hizmetler gibi kurumlarıyla devlet de sorumluluk taşımaktadır. Keza, çeşitli alanlardaki uzmanlar ve toplumun her bireyi çocuklara karşı sorumludur. Çilem de duygusal ve zihinsel emeğin gündelik hayattaki görünümünün başka bir yönüne dikkat çeker.

Ben hep tektim. Eşim satışçı. Hep seyahat, Ankara'da olduğunda da gece yarısına kadar toplantılar falan. Genelde yük hep bana kaldı. Evin yükü, eğitim yükü, okulla görüşme, doktora gitme... Mesela eşim bir kere bile doktora götürmemiştir. Hep ben... Uyumadan önce pijama giydir, yatmadan kitap oku. Yemek hazırla, bezi bırakır, sütü bırakır... Hepsini ben tek yaptığım gibi bu konuları dertlenecek kadar bile görmedim eşimi. Hatta sinirlenip kavga edecek kadar bile. Adam yok çünkü. Hafta içi satışa gidiyor. Beş gün sonra geliyor. Hafta sonu ben de evdeyim, evdesin niye şikâyet ediyorsun oluyor. O bütün hafta çalışmış ve yorgun oluyor, ben de öyle. Ama çocuklar bana alışmış oluyor. Babalarını özlüyorlar, oynuyorlar sarılıyorlar ama karnı acıkan, çiş gelen bana koşuyor. Çünkü öyle alışmışlar. Şimdi ben ikincide (ikinci çocuğu kastediyor) saldım dedim ya... Bana 10 yılın mirası migren kaldı. Migrenim tutunca ikisinin eline de veriyorum telefonu tableti. Gidip yatıyorum. Ne yapayım? Zor tabi, dünyanın en zor işi çocuk büyütme. Eşimin katkısı var çocuklarda ama bu katkı hep ben zorlayınca oluyor, söyleyince

¹¹⁸ Aybüke

oluyor. Ben evin en büyüğüydüm. Ben kardeşlerime bakarak büyüdüm. Sorumluluk aldım sorumluluk duygum gelişti. Eşim de en küçük erkek, ağam paşam diyerek büyütmüş annesi. Her şey önüne gelmiş. Şimdi de söyleyince yapıyor ama ben ona söyleyene kadar kendim yaparım diyorum. Söylemek de bir iş. Bazen söylemeye bile mecaliniz kalmıyor biliyor musunuz? Kıza süt ver diyorum. Tamam diyor, sonra süt nerede, ne kadar ısınacak, yok içmedi gel, seni çağırıyor... O sorularla uğraşmak daha sinirimi bozuyor açıkçası... Şimdi de en büyük derdim dersleri ayarlamak, *online* ders saatlerini takip etmek. Bütün bunlar ağır yük geliyor bana.¹¹⁹

Çilem, yeniden üretim emeğinin çok farklı yönlerine işaret ediyor: Birincisi yeniden üretimin görünmezliği, ikincisi kuşaklararası aktarımla anneliğin yeniden üretimi ve üçüncüsü daha önce üzerinde durulan zihinsel emek meselesi. Temizlik, bakım, yemek, duygusal ve psikolojik destek gibi piyasadan satın alındığında büyük maliyeti olan ve toplumsal hayatın devamlılığını sağlayan bu işler kadınlar tarafından bedavaya yerine getirilir ve tam da bu yüzden değersiz ve görünmezdir (Folbre: 2006). Hafta sonu dışarıdan yorgun argın gelen eşinin Çilem'e söylediği "Sen evdesin, niye şikâyet ediyorsun?" sorusu evdeki emeğin görünmezliğinin kanıtıdır. Ev, erkek için dışarıdan gelince dinlenebileceği, huzura kavuşacağı, rahatlayıcı bir mekândır ve o huzur/dinlenme/refah duygusunu ortaya çıkarmak için gerekli olan emek sürecine evin erkeği tanık değildir. Kendisi bu deneyimin içinden geçmediği için empatik yaklaşım gösterme konusunda zorlanır. Çilem'in eşinin "niye şikâyet ediyorsun" sorusu aynı zamanda erkeğin ev işlerine olan uzaklığını gösterir. Çilem için ev bir iş alanıyken Çilem'in eşi için ev, boş zaman geçirilen, kamusal dünyasından kaçılan hoş bir mekândır. Hem eşi gibi üretimde ücretli çalışan hem de evde kullanım değeri üretmekte olan Çilem, cinsiyete dayalı iş bölümünün kendi konumunu belirlemesine itiraz eder.

Çilem'in sözlerinde ikinci olarak anneliğin yeniden üretimi ön plana çıkar. Anne olma deneyimi kadın ve erkek benliğini farklılaştırır ve sosyal yeniden üretimin ajanları olan kadınlar bakım vermeye, ötekiyle alâkalı olmaya, empati duymaya doğru bir yönelim geliştirirler (Chodorow, 1978: 11). Chodorow'a göre kadın benliği ötekiyle temas etmeye eğilimliyken erkek benliği ötekiyle arasına daha fazla mesafe bırakmaya hatta ötekinin benliğini görmezden gelmeye eğilimlidir (1978: 11). Çilem'in, "ben kardeşlerime bakarak

¹¹⁹ Çilem

büyüdüm. Sorumluluk aldım sorumluluk duygum gelişti. Eşimi de ağam paşam diyerek büyütmiş annesi. Her şey önüne gelmiş.” sözleri anneliğin yeniden üretimiyle kadın benliğinin farklılaşması için bir örnek teşkil eder. Çilem, çocukluğundan beri adeta usta/çırak ilişkisiyle bakım vermeyi öğrenmiştir. Onun ustalıkla yaptığı yeniden üretim işleri “ağam paşam” diyerek büyütülen eşinin acemisi olduğu, yapmakta zorlandığı, eline yüzüne bulaştırdığı faaliyetlerdir. Tam da buradan Çilem’in vurguladığı zihinsel emek sorununa bağlanılabilir. Çilem, yıllardır aşına olduğu bakım işlerini ustalıkla yerine getirirken, eşi her bir aşama için yardım ister. Çilem bakım işlerini paylaşmaya çalıştığında, eşiyle usta/çırak ilişkisi içine girmekte, çırağını eğitmek için tekrar zaman ve emek harcaması gerekmektedir. Bu durum aynı zamanda bir kısırdöngüye de sebep olur. Kadınların defalarca pratiğini yapmaları sayesinde ustalaştığı bakım ve ev işleri “kadının eline yakışan işler” erkeğin “eline yüzüne bulaştırdığı işler” olur. Oysa, yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi süt ısıtmak gibi bir işin her aşaması için yönergeye ihtiyaç duymak, becerememekten çok konuyla ilgili deneyimsizlik ve bilgi eksikliğiyle açıklanabilir. Çilem’in sözlerine bütünlüklü olarak bakıldığında, onun anne olmakla bakım vermeyi özdeşleştiren söylemi kabul etmediği, eşiyle arasındaki eşitsiz emek bölüşümünü kültürel, yapısal farklarla ilişkilendirdiği görülür. Çocukların kendisine olan düşkünlüğüne dair özcü bir açıklaması yoktur, bu düşkünlüğün onlarla geçirdiği zamanla oluştuğunun farkındadır. Eşini bakım işlerine katma yolunda mücadelesi, annelik söylemini reddetmesi olarak değerlendirilebilir.

Beril’in sözlerinde ise evdeki emeğin paylaşımıyla ilgili başka bir problem gün yüzüne çıkar.

Beril, “onun babası bir melek” diyerek hegomonik erkeklik söylemine ironiyle yaklaşır.

Hayır, onun babası bir melek. Çünkü onun çalışma koşulları farklı. *Part time* gibi onun işi... Parça iş gelir. Sabah istediği saatte kalkar. Kızımız dersteyken uyur. Gündüz takılır dersten sonra kızıyla. İskambil oynarlar, ders çalışırlar. Sonra tam benim mesaimin bitmesine yakın nedense onun çalışacağı, elindeki işi bitireceği tutar. Ben de o zaman telaşla yemek yapma, ortalığı toplama, ödev kontrolü... Yemek yaparken beraber yapıyoruz aslında. Hakkını yemeyeyim. Ama tek yemek olmuyor. Yemekleri eşim yapsa bile işte bulaşık makinesinin parlatıcısı mı bitmiş ya da lavabolar yağlanmış ve temizlenmesi mi gerek ya da çamaşırları makineye atmam mı gerek? Bunlar bende. Ben hep bölünüyorum. O mesela diyelim et yapıyor. Tamamen işine odaklanıp yapar. Ama ben etler kavrulurken gidip çamaşır makinesini boşaltırım. Ben bölünmüş durumdayım. O makineyi ben boşaltmazsam da üç gün bekler içinde çamaşırlar. Bu noktada ben

bağırıp çağıran talimat yağdıran model oluyorum evde. Kızımla da aram bozuluyor böyle olunca.¹²⁰

Babalık, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini üretip sürdürmeye ve erkek öznelliğini hegemonik olarak inşa etmeye yarayan bir deneyimdir (Sancar, 2009). Baba, “ailede geçim sağlayan, piyasada çalışan ve devletin karşısında aile reisi” olarak konumlanan bir toplumsal roldür (Sancar, 2009: 121). Ev ise, hegemonik erkekliğin “geçim sağlayan” ve “evin reisi” sıfatlarıyla yeniden üretilebileceği bereketli bir alandır (Chapman, 2004). Kentli modern orta sınıf erkekler toplumsal cinsiyet duyarlılığı olan bir sınıf olarak görülüyor olsa da evdeki emeğin paylaşımında rol dağılımı eşitsiz olmaktadır. Erkekliğin Türkiye Halleri Araştırması bulgularına göre erkekler kendilerini toplumsal cinsiyet eşitliği bilincine sahip bireyler olarak ifade etseler bile fiiliyatta kadınlara sadece yardımcı konumda kalmakta, çocuk bakımıyla ilgili en çok çocukları oyalama işini yapmaktadır (Boratav ve diğ., 2017: 373). Beril’in eşi mutfağı geleneksel ve maskülen bir şekilde kullanır. Lavabo temizlemek, çamaşır makinesi boşaltmak gibi daha alt statüde yer alan, daha kirli işler erkek kimliğini de tehlikeye atıp onu kadınsılaştırır. Erkekler yemek pişirmek, temizlik yapmak ve çamaşır yıkamak gibi “kadınsı” işlerden kaçınarak “erkeksi” benliklerini pekiştirdiklerini düşünmekte bu sayede cinsiyet düzeneğini de kurmaktadır (Coltrane ve Shih, 2010: 407). Et pişirmek nispeten erkeksi bir iştir. Evi besleyen baba rolüne uygundur. Nitekim görüşülen kadınların çoğu eşlerinin daha çok ızgara mangal gibi et yemeklerini yapmak, salata hazırlamak gibi işleri tercih ettiğini ifade etmiştir. Kısaca, erkekler ev işi ve bakım işini koşullu olarak yerine getirir. Beril “onun babası bir melek” derken ev işinin görünürlük/görünmezlik ayrımını zımnen belirtir. Baba yaptığında takdirle karşılanan, görünür olan işler anne yaptığında sıradanlaşır. Bu ayrımı Aybüke de alenen ifade eder.

Annem bile kocanın kıymetini bil, çok iyi baba, çocuğuna çok düşkün diyor. O babamdan görmemiş hiç böyle şeyler, Ali’nin yaptığı her şey onun gözünde çok harika. Ali gelip azıcık oyun oynasa, iki kere parka götürse benim ailem dahil herkes övgüler yağdırıyor. Benim kendi ailem bile tutturmuş bir çocuklarına çok düşkün baba diye. Yatıyorlar kalkıyorlar Ali’yi övüyorlar. O da hiçbir fırsatı kaçırmıyor övgü toplamak için. Annem bizdeyken göstere göstere altını değiştirdi çocuğun. Bir tören gibi... Annem de babam da hayranlıkla izliyor Ali’yi... Neredeyse alkışlayacaklar gösteri bitince, Ali de selam verecek... Bakın nasıl bir babayım ben.

¹²⁰ Beril

Bir havalar bir havalar... Bundan da mı prim yapıyorsun artık çok yazık dedim. Benim yaptığının onda biri bile değil, yüzde birini yapıyor aslında. Çileyi çeken ben, övgüyü alan Ali. Daha bana kimse demedi sen çocuğuna düşkünsün diye.¹²¹

Ebeveynin yaptığı işlerin farklı görünürlük düzeyleriyle ilgili eleştirel bir tutum da Dilek'in sözlerinde vurgulanmıştır.

Neler zorlamadı ki? Dili geçmiş zaman değil. Hala zorlanıyorum. Bir insanın her şeyinden sorumlu olmak zor iş. Babası da var diyeceksiniz ama güya Özgür modern falan ama oğlanın her şeyini ben yapıyorum neredeyse. Her şey benim üstümde. Söyleyince bir şekilde yarım yamalak yapıyor. Sanki bilinçli. Bir daha istemeyim diye. Okuldan al diyorum, unutuyor. Ne de olsa o baba, görevi değil. Geç gidiyor. O geç gidince öğretmen gülümsüyor. Benim öyle hakkım yok. Beş dakika geç gitsem herkesin suratı düşük. Özgür flörtöz bir de gülcükler dağıtıyor. İşten geldim hocam kusura bakmayın diyor. Ben sanki keyiften geliyorum. Neyse işte sorumluluk zor.¹²²

Dilek bakım emeğinin eşitsiz dağılımına karşı geldiği gibi, toplumsal yapı içinde anne ve baba rollerine dair yargılara da eleştiride bulunur. Kendisine kadın olduğu için reva görülmeyen gecikme hakkının eşine sadece erkek olduğu için hak görülmesine isyan eder. Baba olmak erkeklerin kariyerleri açısından avantajlıyken, kadınlarda tam tersi bir durum geçerlidir (Maier, 2015: 73). Yapılan çalışmalar yönetici pozisyonunda olan erkeklerin büyük orandan çocuklu aile babası olduğunu, aynı pozisyondaki kadınların ise büyük oranda çocuksuz olduğunu gösterir (Maier, 2015: 72). Aile babası olmak, iş hayatında erkeği saygın bir hale getirir, sorumluluk alabilme, başarılı olma gibi olumlu atıflarını artırır. Ancak aynı durum çocuk sahibi kadınlar için geçerli değildir. Dilek'in "ben sanki keyiften geliyorum" sözleri Maier'in altını çizdiği saygınlık farkını vurgular.

Toplumsal cinsiyet, verili ve doğuştan gelen bir özellik değildir, aksine belli bir örüntüsü olan, sistemik ve tekrar eden bir performansa dayalıdır (West ve Zimmerman, 1987). Candace West ve Don Zimmerman'ın (1987) toplumsal cinsiyet yapmak¹²³ kavramı toplumsal cinsiyet rollerinin bireysel eylemlerle, kurumsal yapılarla veya sistemlerle etkileşim içinde

¹²¹ Aybüke

¹²² Dilek

¹²³ *doing gender*

oluşunu ifade eder (1987). İnsanlar normatif beklentilere göre kendilerini ve diğer insanlarla ilişkilerini aktif olarak yönetme eğilimindedir. Kadınlar ve erkekler etkileşim süreçleri aracılığıyla toplumsal cinsiyeti oluşturmada aktif öznelerdir. Kadın ve erkekler cinsiyetlendirilmiş benliklerini olumlamak ve yeniden üretmek için farklı performanslar sergileyebilir. *Undoing Gender* kitabında bu kavramı genişleten Butler, cinsiyet rollerinin sabit bir kategori olmadığını, sosyal etkileşimler ve kültürel normlarla sürekli olarak gerçekleştirilen ve pekiştirilen bir performans olduğunu söyler (Butler, 2004). Babalık da erkekliğin kültürel ve sosyal beklentilerine derinden gömülü bir performanstır. Bu açıdan bakılınca ev işi yapmak, çocuk bakmak aynı zamanda toplumsal cinsiyet yapmaktır. Bir başka deyişle ev işleri de cinsiyetlendirilmiştir: tamirat erkeklerin, temizlik kadınların örneğindeki gibi... Modern, kentli ve cinsiyet eşitliğinden yana olduğunu belirten erkek için cinsiyet rollerini yeniden bir düzenlemeye tabi tutmak gerekir. Aybüke'nin, Beril'in ve Dilek'in eşleri bu zamana kadar ki erkeklik performanslarına helal getirmeden ama aynı zamanda modern, kentli ve eşitlikçi kimliklerini de zedelemeyen yeni bir performans geliştirmek durumundadır. Bu örneklerde bir önceki kuşağa ait babalık rollerinin yeniden düzenlendiğini görürüz. Nesrin'in eşinin çocuğunun bezini değiştirmesinin "kadınsı"lıktan uzaklaşabilmesi, "çocuklara düşkün baba" performansı ile mümkün olur. Böylece sıradan bakım veren anneyle arasına sınır çekerek "çocuklarına düşkün baba ya da "kahraman, süper baba" gibi kategorilerle toplumsal cinsiyet rollerinde dönüşüm olduğu düşünülebilir. West ve Zimmerman'ın (1987) cinsiyet yapma kavramı ve Butler'ın performatif kavramıyla düşününce bu durum, erkeklik performansını bozmadan ev işi ve bakım işini nispeten eşitlikçi paylaşmanın bir stratejisi gibi görülebilir. Bu stratejiler, toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı ebeveyn rolleri için bir kapı aralayabileceği gibi kadınlara bırakılan bakım işini "doğalarında olduğu için" daha görünmez ve değersiz kılabilir. Yukarıdaki üç örnekte babaların bakım ve ev işlerini paylaşım şekli katılımcılar tarafından olumsuz olarak ifade edilmiştir. Erkeğin yaptığı işe oranla aldığı sosyal onay kadının yaptığı işi daha da görünmez kılmıştır. Önceki üç örnekten farklı olarak Meral ve eşi daha eşitlikçi ve yeni sayılabilecek bir bakım stratejisi üretmiştir.

Öyle güzel alıştı ki çocuklar. Bir gece babaları bir gece ben yatırıyorum. Onun sırasında ben dizi izliyorum, ojemini sürüyorum. Hep de keyif yapmıyorum, bazen o yatırırken ben ertesi günün yemeğini hazırlıyorum. Ben yatırırken eşim serbest. Yatırmak kolay iş değil. İkisine ayrı ayrı kitap okunuyor, dişleri fırçalanıyor, yatakta laflanıyor biraz. Çoğu zaman çocukları yatırmaya giden geri gelemiyor. Bizde her şey sıralı. Bez değiştirirken bile tek günler bende çift günler ondaydı. O yüzden kocamın hakkını ödeyemem, çok emeği var çocuklarda. Beni de rahat ettirdi, kıyamaz bana. Banyoları öyle... Şimdi ödevleri de paylaştık. İngilizce, Türkçe, sosyal bende. Matematik, fen hep onda.¹²⁴

Meral ve eşi bakım emeğini paylaşmak için yeni ve işlevsel bir strateji geliştirmiştir. Geliştirdikleri pratik oldukça eşitlikçi görünür. Ancak, bakım vermeyi annenin sorumluluğuna bırakan kültürel kodun izleri “kocamın hakkını ödeyemem” ifadesi içine gömülmüştür. Kadın yaptığında erkeğin borç hanesine girmeyen işler, aynı işi erkek yaptığında kadını borçlu hissettirmektedir.

5.2.3 Boş Zaman Problemi

Görüşmelerde sıklıkla problem edilen bir durum da boş zaman kategorisidir. Örneğin, ancak kendinden bir tane klonlayabilirse ev işi ve bakım işlerine yetişebileceğini söyleyen Çilem için boş vakit diye bir mefhumun olmadığı aşıkardır.

Her şeye hâkim olamıyorum. Yemek yapsam dersler kalır, ödev kontrolü, konu anlatsam kızla oynayacağım oyun kalır. Annelerin işi zor... Yapmamız gereken çok şey var. Hocalar ödev bekliyor, çocuklar yemek bekliyor, temizlik, ütü... Kendimden klonlarsam ancak bu evin işlerine yetişebilirim.¹²⁵

Çilem’in sözleri üzerine bakım etiği kavramını tekrar hatırlamak iyi olabilir. Daha önce de değinildiği gibi bir çocuğun özenle büyütülüp bakılmasından kurumlar, uzmanlar ve toplum hep birlikte sorumludur. Furedi’ye göre bir süre öncesine kadar öğrencinin karnı tok, temiz ve uykusunu almış olarak okula gitmesi yeterliydi (Furedi, 2013: 143). Şimdi, annenin zamanı ve zihinsel kapasitesi için büyük bir talep vardır. Eğitimde ebeveynin iştiraki giderek genişlerken öğretmenin sorumluluğunun daraldığı bir eğitim bağlamı oluşmuştur (Furedi, 2013: 144). Çocukların ödev

¹²⁴ Meral

¹²⁵ Çilem

kontrolünü yapmak, ders konularını anlatmak gibi işler diğer katılımcılar tarafından da kendilerini zorlayan sorumluluklar olarak dile getirilmiştir. Oysa ki eğitim ve öğretim işi okullara aittir. Bir çocuğa uzmanlık alanıyla ilgili konuyu anlatma, anlamadığında destekleme ve gerekli önlemleri alma sorumluluğu öğretmenlerindir. Ev ödevleri, aslen öğretmen ve öğrenci arasında bir kontrattır ve ödevi kim verdiyse onun tarafından kontrol edilmelidir. Eğitimle ilgili sorumlulukların kamudan özel alana devredilmesi tıpkı sağlıkta olduğu gibi eğitimde gerçekleşen özelleşme ve eğitim kurumlarının piyasalaşmasıyla ilgilidir. Devlet eğitimle ilgili sorumluluklarından çekildikçe iyi bir eğitim sorumluluğu bireye dolayısıyla kadınlara devrolmaktadır. Kadınların boş zaman problemi bu kadar çok uzmanlık gerektiren disiplini bünyesinde taşıyan annelik rolünün doğal bir sonucu olarak düşünülebilir.

Sude, en büyük sorun olarak nitelediği “zaman problemi”nin değişip dönüşen yeni anne söylemlerinin bir ürünü olduğunu farkındadır.

Zaman problemi... Bence günümüzde anneler vakitsiz. Çalışan anneler. Arkadaşlarım da aynı durumda. Hiçbir şeye yetişemiyoruz. İş bütün zamanımız alıyor. Daha uzun annelik izinleri olmalı. Çocuklar kreşe hazır olana kadar kırk parçaya bölünüyoruz. Aklımız hep evde. Bakıcı zor... Hep annelerin, kayınvalidelerin gözünün içine bakılıyor. Onlar da yaşlı ve belki de emeklilik dinlenme zamanları. Çocuklardan beklenen çok, annelerden beklenenler daha çok. İyi besle, iyi eğit, oyun oyna, güler yüzlü ol, çocuğunu depresyona sokma... Benim çevremdeki anneler eğitilmiş. Hatta fazla bile eğitilmiş. Çocuk eğitimi ve psikolojisi konusunda kendini geliştirmişler bence. Çevremde hiç öylesine çocuk büyüten görmüyorum. Herkes çok gayretli. Kitaplar, atölyeler, kurslar... Bir sürü akım var, bir sürü ekol var. Bizim apartman görevlisi bile çocuğunu psikoloğa götürüyor. Yani küçümsediğim için demiyorum. Düşünsenize eskiden onlara köylü cahil derlerdi. Şimdi herkes her ekonomiden insan bilinçli diye söylüyorum. Ama tüm bu bilince rağmen çocuklar sorunsuz mu dersiniz, bence değil. Daha sorunlu. Biz eskiden daha arkadaş canlısı, daha paylaşımcı daha hareketliydik. Şimdi hep evdeler çocuklar. Bilgisayar başında.¹²⁶

Türkiye’deki analık/babalık izni süreleri ve yetersiz kreş sayısı ayrımcı toplumsal cinsiyet pratiklerini pekiştiren önemli bir faktördür. Kurumsal çocuk bakımı yeterli olmadığı için anneler bakım hizmeti için lazım olan desteği ailelerinden ya da başka kadınlardan bakım

¹²⁶ Sude

hizmeti satın alırlar. Çocuk sahibi olduktan sonra çifte vardiya problemi daha da ağırlaşır çünkü çalışma hayatı ve evdeki sorumlulukları bir arada yürütmenin zihinsel ve psikolojik yükü de artar. Sude, görüşmenin devamında bir kuşak önceki annelerin deneyimiyle kendi deneyimini karşılaştırarak yeniden üretim emeğinin değişen sınırlarına dikkat çeker. Sude, bakım emeği konusunda en büyük farkın duygusal emek gerektiren faaliyetlerde oluştuğunu anlatır. Uzman annelik söyleminin kendi üzerine bıraktığı yükün ağırlığının farkındadır. Bu ağırlık, ilerideki bölümde daha ayrıntılı şekilde analiz edilecek olan vicdan, suçluluk ve kaygı gibi duygularla kendini gösterir.

Biz daha kendi başımıza büyüdük. Bu kadar ihtimam, özen yoktu. Annem gene de çok fedakârdı dediğim gibi. Ama şimdiki gibi kitabi bilgilerle değil, kendiliğinden fedakârdı. Onun doğası mıydı artık bilmem. Belki o da öyle öğrendi. Ama acısı şimdi çıkıyor. Hep yorgun, hep huysuz. Hep söyleniyor yoruluyorum diye. Bizim çocukluğumuzdaki anneler belki doğallaştırmıştı ve görevlerini yapıyorlardı. O kadar da söylenmiyorlardı belki. Ya da bağırıp dayak atarlardı rahatlarıydı. Çevrelerindeki herkes de öyleydi belki bilmiyorum. Şimdi hep dert... Ben zor yaşıyorum anneliği. Çünkü kızım benden uzaklaşınca fark edip dert ediyorum. Annem çok fedakârdı ama duygusal yükü yoktu bizdeki gibi. Bize duygusal olarak uzak olmayı dert etmezdi. Şimdi ben hep mutfakta ve yorgunum bir de bunun üzerine mutfakta olduğum, kızımdan uzakta kaldığım için bir de vicdan yüküm var. Bir de üstüne annemin fedakârlıklarına dair yüküm var. Eziliyorum anlayacağımız. Eski kuşak da çok yorulurdu ama böyle aman vakit ayırmadım, aman kızıma da bir masal okuyamadım, aman her iş anneme kaldı diye hayıflanmazdı diye hatırlıyorum. Dedim ya ben annemi hep mutfakta hatırlarım. O bunu gururla yapardı, fedakâr olduğu için görevini tam yapmış sayardı kendini. Ben de hep mutfaktayım ama görevimi tamamladım gibi hissetmiyorum. İşte tüm bu yükleri üstünden atabilen iyi annedir. Ama sorumluluklarını yerine getirerek. Yemeğini yap, zaman geçir, gülümse, kendine de zaman ayır. O zaman tamam. Ama bu benim için şu an çok uzaklarda... İmkânsız... Öyle bir işim olacak ki ne bileyim dörtte çıkacağım mesela, beşte kreşten alacağım. Evde basit bir yemek hazırlanacak. Altıdan sonra da kızıyla takılacağım. Onda uyusa sonra ben de bir saat kendim bir dizi izleysem. Bütün hayat idealim bu şu anda. O bile yok. İyi anne hissetmek diye bir şey var sanırım. Belki bunları yapanlar da kendini yetersiz hissediyordur. Ben çevremde hiç ben süper anneyim diyen görmedim neredeyse. Belki bütün arkadaşlarım çalıştığı içindir. Ama çalışmasam daha da mutsuz olurum o kesin. Bunalıma girerdim bütün gün çocuk bakıyor olmak... Kimler iyi anne, bu kişiden kişiye değişir bence. Kendinden emin, ne yaptığını bilen... Vicdanı temiz...¹²⁷

Sude, yeni annelik söylemiyle birlikte kendi kuşağından kadınlarda gördüğü yetersizlik duygusunu fark etmiştir. Kendi annesiyle aynı sorumlulukları yerine getirmiş olsa da görevini tamamlamış hissetmediğini ifade eder. Hem kendi annesine yük olmakla ilgili, hem de ev işlerinden dolayı kızından uzak kalmakla ilgili kaygıları vardır. Hep mutfaktadır ama görevini tamamlamış hissedemez. Sude, “bütün bu yükleri üstünden atabilmeli” diyerek

¹²⁷ Sude

söylemi reddeder belki ama bu söylemin kendisine bıraktığı yetersizlik duygusundan arınmak çok da kolay değildir. Sude'nin saptamasına göre, bir kuşak öncesinde çocukları beslemek, mutfakta zaman geçirmek ve ev işlerini yapmak “iyi bir anne hissetmek” için yeterliyken bugün bu işleri yapmak “iyi anne” olma koşulunu sağlayamaz. Bugünün anneleri mutfakta harcadıkları zamandan sonra çocuğuyla gülümseyerek oyun oynayabilirse kendilerinden gurur duyabilir. Sude'nin işaret ettiği diğer önemli mesele, büyük annelere verilen bakım emeği sorumluluğudur. Sude, çocuğuna karşı hissettiği vicdani yükün bir benzerini annesine yük olduğu için de hissettiğini belirtmiştir.

Sude'de olduğu gibi Belma'nın sözlerinde de büyük annelerin bakım verme problemi günyüzüne çıkar. Kadın çalıştığı zaman, iş yaşam dengesini kurabilmek için çocuk bakımı işi ailenin daha yaşlı kadınlarına devredilmektedir. Böylece, devletlerin küçülme politikası doğrultusunda sosyal hizmet alanından çekilmesinin bedelini emeklilik yaşına gelmiş kadınlar ya da ücretli bakım işinde enformel olarak çalışan diğer kadınlar öder. Bir önceki örnekte Sude annesinin ücretsiz emeğine karşı borçlu hissederken, bu örnekte Belma kayınvalidesiyle birlikte yaşamak zorunda kalmaktan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Ebeveynin ortak sorumluluğunda olması gereken bakım işinde babanın payının babaanneye devredilmesi üç ebeveynli bir aile formu oluşturmuştur. Belma, bu form içinde eşi ve kayınvalidesini mücadele ettiği bir cephe olarak görmektedir.

Öncelikleri çocuğuma verebilmek benim meziyetim bence. Çevremdeki anneler önce ev işlerini hallediyor. Evin düzeni onlara daha önemli olabiliyor. Ben zaten ev işi sevmedim, şimdi daha çok üstüme geliyor. Bir de çocuğumla oynamak varken ne yapayım bir tas çorba pişirmeyi diyorum. Ama kızımın yemeğini vermek zorundayım o başka... Kendimizinkileri kastediyorum. Çünkü eşim gelip homurdanabiliyor ne yiyeceğiz diye. Oyun oynuyorsun diyor. Ben de sen hazırlasaydın ya akşama kadar evdeydin diyorum. O da başlıyor ben çok yoğunum. Sonra kavga... Ev işlerine nasıl çözüm buluruz bilmiyorum. Kızım büyüdükçe ev işi de büyüyor. Çünkü dağınıklık artıyor. Her gün yeni oyuncak, büyüyen bez torbaları, çoğalan kirli çamaşırlar daha çok dökülen, oraya buraya saçılan yemekler falan... Eşim de biraz düzen hastası ve o düzeni evde sağlayamayınca bana sarıyor. Belki eve bir bakıcı ya da her gün temizlik için gelen birisini tutmak gerekecek. O da ciddi bir maliyet... Yine de araştırıyoruz. En azından bakıcı. Çünkü o zaman annesi de gidecek. En azından iki kişiye karşı mücadele etmeyeceğim.¹²⁸

¹²⁸ Belma

Belma da diğer katılımcılar gibi iş ve yaşam dengesini kuramamış, ev ve iş hayatı arasında sıkışmıştır. Anne rolüne bağlı olarak kendisinden beklenen yeniden üretim işlerine bir yere kadar karşı çıkar ve yapmayı reddeder. Kızına bakım vermek için gereken sorumlulukları tek başına üstlenirken diğer ev işlerini reddetmesi yeni annelik söylemine karşı bir direniş ve karşı çıkma olarak değerlendirilebilir.

Pelin, ev içi teknolojiler gelişse bile kadınların ev işleri ve çocuk bakımıyla ilgili sorumluluklarının azalmadığına dikkat çeker. Teknolojik aletler ve makineler daha fazla boş zaman vaadiyle piyasaya sürülür. Ancak kadınların gündelik hayat pratikleri göstermektedir ki yemek pişirme ya da temizlik için harcanan süreden kazanılan zaman yükselen hijyen ve çocuk bakım standartları nedeniyle başka işlere ayrılır (Cockburn, 1992). Yeni annelik ideolojisinde çocuk bakımı için yapılan birtakım işlerin sembolik anlamı vardır. Bu sembolik anlamın izleri aşağıda Pelin'in sözlerinde görülebilir.

Şimdi daha zor bence. Çok şey biliyoruz. Farkındalık çok. Daha fazla ayrıntıyı hesaba katmak zorundayız. Bir de şimdi annelerin çoğu çalışıyor. Evet şimdi bulaşık makinesi, çamaşır makinesi var ama hiç fark etmiyor. Benim annem 15 günde bir çamaşır yıkardı. Ben bazen günde iki kere. Aslında aynı zamanı ayırıyoruz. Eskiden blender yoktu ama sebze püresi de vermezdi bize kimse. Bunun gibi... Şimdi çok fazla ayrıntı, daha fazla mesai... Eskiden herkes memur. Bu kadar trafik yok. Nüfus çok değil. Kreşlerde yer var. Daha rahat bakıyordu anneler çocuklarına. Çok çocuk oluyordu bu da aslında aynı şey biliyor musunuz? Çocuklar birbirini oyalıyor. Arkadaşımın ikizleri var benden daha rahat. Çocuklar birbiriyle oyun oynuyor, o da yemek yapıyor. Benim oğlum hep paçamda, anne gel resim yapalım, anne oyun oynayalım. Hiç nefes alamam. Sanki beş çocuk var evde. O yüzden şimdiki anneler konforlu görünse de daha fazla iş yükleri var. Beyin yükü de çok... Psikolojik yükü de... Fiziksel de... En azından bende öyle... Benim annemin sadece fiziksel yükü vardı. Zenginlerde o da çok olmazdı, evlerinde hizmetçisi olurdu. Şimdi diyelim paranız çok bakıcı tuttunuz ev işlerini de yapıyorlar. Ama bu sefer çocuğumu bakıcı büyütüyor diye dert edersiniz. Öyle arkadaşım da var. Eskiler fiziksel yoruluyordu ama daha rahat çocuk büyütmüşler gibi geliyor bana.¹²⁹

Pelin, yükselen hijyen ve bakım standartlarıyla mücadele halindedir. Yeni annelik modelinin kadınlara zihinsel, psikolojik olarak yük getirdiğinin farkındadır. Katılımcıların pekçoğu gibi Pelin de yeni annelik modelini abartılı bulup söylemle müzakere etmektedir. Pelin de tıpkı Sude gibi, kendi büyüme sürecinden yola çıkarak söylemle müzakereye girmiştir. Bir kuşak

¹²⁹ Pelin

önce kendi annesinin koşulları, zaman kullanımı, annelik duygularıyla kendininkileri karşılaştırmıştır. Her iki katılımcı da harcanan fiziksel enerjinin teknoloji gelişme bile değişmediğini söylemişler ama anne rolünün sorumluluklarıyla ilgili zihinsel ve psikolojik yükün eskiye göre çok daha fazla olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Bir akademisyen olan Beril ise, iyi anne olma standartlarını yakalayabilmek için zamanından feragat ettiğinden yakınır. Aynı zamanda zamansızlığın sınıfsal yönüne dikkat çeker.

Hep plan yapmak, kafamda hep hesap. İki yakamızın bir araya gelememesi... Ev işleri... Yüzde elli paylaşıyoruz aslında. Ama ben yoğun mesaiye olduğum için çok zor oluyor. Pandemiye gece dokuza ona kadar ders yaptık. Ders hazırla, ders yap daha bile yoğun oldu. Haliyle yorgun oluyorum. Evden çalışmak çok daha zor bence. Bizim iş dikkat ve konsantrasyon istiyor. Özellikle ders notu hazırlarken. Hesaplar var... Problemler var. Ama öyle bir olanak yok. Sürekli çağırıyorum. Sürekli soru soruluyor. Dikkatiniz kırk parçaya bölününce sinirli oluyorsunuz. Ben evin gergin habire bağırın kötü kadınıyım. Bana imkânları verin ben de iyi anne olurum. Bu koşullarda bu çıkıyor. Yani kendime dolaylı olarak kötü anne demiş oldum. Fakat şu tablodan ideal bir model çıkmadığının farkındayım. Belirli bir ekonomik seviye, belirli bir boş zaman ki bu da ayrı konu. Boş zaman bana lüks. Hatta ultra lüks. O zaman iyi anne olurum. Çünkü temel değerleri ve kuralları biliyorum. Fakat bu noktadan bakınca iyi ve ideal bir anne Türkiye’de çok az bir azınlık için geçerli. Kaymak tabaka için. Diğerleri kötü anne mi, diyemeyiz kötü anne ama ideal değil. O reklamlardaki güler yüzlü, boş vakitli... Çocuğuyla oyun oynayan, isteklerini karşılayan model olmak biraz uç bir hedef. Belki dengeleri bulan anne iyi annedir diyebiliriz. Kendiyle bu sorunlarını halletmeli belki kadınlar. Yani ne bileyim. Ben hep kendimi sorguluyor, kendimle boğuşuyorum. Bence sınıfsal düzey çok önemli etmen. Ailelerin sınıfı düştükçe annelik becerileri de hadım ediliyor gibi. Ben bazen kendimi şeytan gibi görüyorum. Öyle çok bağırıyorum ki, ama o ben ben değilim. Böyle biri değilim ben. Eskiden ekonomik olarak daha iyiydik, eşimin düzenli işi varken ve Türkiye ekonomisi de bu kadar kötü değilken. O zaman daha normal, sevgi dolu, şefkatli bir anneydim. Ev işi yapmasam sadece işe gidip gelsem ve kalan zamanı çocuğumla geçirebilsem. Kafamda bir dahaki ay aç kalır mıyız korkusu olmasa dikkatimi daha çok kızıma verebilirim. Enerjimi de. Maalesef önceliğimiz karnımızı doyurmak. Bu dediklerimden şu anlamı çıkarmayın. Kızımı çok seviyorum, görevlerimi yapıyorum. Ödevlerini kontrol ederim, ders çalıştırırım, elimden geldiğince zaman ayırırım ve taleplerini karşılamaya çalışırım. Ama tüm bunlara o kadar az ama o kadar az enerjim var ki... Boş vakit dedim ya... Yıllardır keyfim için kitap okumadım, sinemaya gitmedim. Mesela bırakın bir günü, şöyle yarım günü kendi başıma geçiremedim. İnsan kendine özenmeyince en yakınına da özenemiyor haliyle...¹³⁰

Beril, ev ve bakım işinin sınıfsal ayrımını vurguladığı gibi en eşitlikçi görünen karı/koca ilişkisinde bile ayrımcı toplumsal cinsiyet pratiklerinin gömülü olduğunun farkındadır. Kendi koşulları içinde, idealize edilen annelik modeline ulaşamayacağını farkındadır. Bu

¹³⁰ Beril

modele ulaşamamakla ilgili cinsiyet rollerindeki eşitsiz dağılım, ekonomik yetersizlik, pandemi koşulları gibi sosyolojik parametreleri de belirlemiş olmasına rağmen “Ben hep kendimi sorguluyor, kendimle boğuşuyorum” demekten kendini alamaz. Kendi kontrolünde olmayan koşulların içindeyken bile suçluluk hisseder. Beril, yeni annelik söylemini eleştirir ve birçok alanda reddeder ama tüm eleştirisine rağmen kendini sorgulamaya devam eder. Ancak kadının öznelliğinin değer ve özen üzerinden altını çizmesi bu çalışma için önemli bir katkı sağlar. Özne bir ilişkiler ağı içinde kuruluyorsa eğer, kendine özen gösterme ve değer verme ötekine olan özeni ve değeri de getirecektir. Beril’in “İnsan kendine özenmeyince en yakınına da özenemiyor” hipotezi aşağıda yer verilen Belma’nın hislerini anlamak için yeni bir alan açar. Belma da aynı Beril gibi idealize edilen anne modelini eleştirir ve bu işin sınıfsal yönünü vurgular. Diğer yandan iyi bir anne olmaya giden yolun daha başında tükendiğini, öfkeli ve gergin bir hâle geldiğini, ilgi ve şefkatinin eksildiğini söyler. Belma’nın sözünü ettiği tükenme, kendine özen gösterme ve değer verme mefhumuyla ilgilidir.

İyi anne olmak için çelik gibi sinir lazım. Çok parası ve çok vakti olanlar iyi anne... Öyle ben de sevgi dolu, huzurlu ve sakin olurum tabi. Evde bir bakıcı bir hizmetçi olacak. Yemeklerini pişirecek. Temizliğin yapılacak. Sen işten geleceksin. Duşunu alacaksın. Sonra keyifle kızınla oyun oynayıp emzireceksin. Öyle ben de mükemmel anne olurum. İyi anne böyle oluyor. Ama şaka bir yana temel ihtiyaçları karşılamak yeter şimdilik. Nedir onlar? Besleyeyim, üşütmeyeyim, sağlık problemlerini takip edeyim, aşısı falan. Bir de şefkat ve ilgimi vereyim. Bir de kendine güven, güzel değerler yükleyebilirim daha fazla beklentim yok. Ben şu anda temel ihtiyaçlarda kaldım. Beslenme ve sağlığını sağlamaya çalışırken tükendim... Daha bunu yaparken ya da yapmaya çalışırken şefkatimden eksilme oluyor. Böyle bir denklem... Bakalım nasıl olacak bundan sonra?¹³¹

Belma, sözlerinde bozulan bir “denklem”den bahseder. Bu denklemin bir tarafında ötekine verilen özen, diğer tarafındaysa kendine vereceği özen vardır. Bu denklemin eşitlenebilmesi için iki tarafın da aynı değerde olması gereklidir. Bir başka deyişle, kadın kendi öznelliğini değerli ve özenli bir şekilde inşa ettiği zaman yetersizlik, suçluluk ve endişe duygularıyla

¹³¹ Belma

boğuşmaktan kurtulabilir. Fedakârlık ise bu denklemde eşitsizliği yaratan temel fonksiyonlardan biri olarak düşünülebilir.

Sude, annelik deneyiminin bir başka yönüne daha işaret eder. Anne rolü Sude'nin üzerinde fark edilir bir baskı kurmaktadır çünkü onun anne olma performansı sürekli izlenir, denetlenir ve düzenlenir.

Ben mesela kızım yürümeye yeni başladı. Hep başındayım düşerse diye o zaman diyorlar ki ne kadar evhamlısın. Çocuğun gelişmesini, kendine güvenini engelliyorsun. O zaman kötü hissediyorum uzak duruyorum. Geçen gün küt diye düştü. Hem eşim hem kayıvalidem hem de babam dedi ki ne kadar ilgisizsin. Gülsem mi ağlasam mı? Şaka mısınız siz diye patladım en sonunda. Kayıvalideme ve babama patlayamadım tabi. Eşime patladım. Sonra gelsin kavga... Sonra çocuk korkulu gözlerle bakınca ve gece huzursuz uyuyunca sonra gelsin vicdan azabı... Benim iyi anne olmamı zırt pırt aldığım eleştiriler, uyarılar bozuyor. Bunu da şimdi anlatırken fark ettim. Karışan görüşen akıl veren olmasa ben kızımı kendim pašalar gibi büyütürüm. Dengemi bozuyorlar benim. Sürekli insanların dediklerine karşı dişimi sıkamak hali... Ya da insanların çelişkili uyarıları. Mesela bir de şu örnek var. Kızım hasta olmuştu. Doktor ateşi belli dereceye çıkınca ateş düşürücüyü ver dedi. Ben de serin duşa sokuyordum. Annem geliyor oradan daha üşüttüreceksin çocuğu, ağlıyor diyor. Duştan çıkarıyorum. Eşim geliyor olmaz duşa sokmak gerek neden çıkardın diyor. Bir onu idare et bir bunu arada gerilip sonra da patlıyorum ben. Sonra benim adım gergine çıkıyor.¹³²

Çocuk kültü kadınlar üzerinde ciddi bir baskı yaratır, (Maier, 2015: 99). Kadınların anne olma performansları sosyal alanda sürekli gözetlenir, izlenir, denetlenir ve düzenlenir. Onlara ne yapmaları ve ne hissetmeleri gerektiği söylenir. Anne olmak, kendini diğerlerinin gözünden de izlemeyi ve kimliğin yeniden ve yeniden eleştirisini yapmayı gerektiren kişisel bir geçiş süreci olarak deneyimlenir. Sude'nin sözlerinde belirttiği gibi bu gözetlenip denetlenme sürekli öğüt alma durumu onu gergin, endişeli ve yetersiz hissettiren bir duyguduruma doğru sürükler. Sude'nin dengesi aslında ne hissettiğiyle ne hissetmesi gerektiği yer değiştirdiği için bozulmuştur.

Buse'nin anlattıklarında ise anne, eş ve gelin rollerinin birbiri içine girdiği, sorumlulukların katmanlı olarak arttığı bir durum görülür. Buse, uzman anneliğin gerektirdiği hijyen, besleme gibi performansların, gelin rolüyle birlikte gelen davranış kalıplarının ve tüm bunların

¹³² Sude

hepsini ortadan kesen namus kodlarının hep birlikte aktif olduğu bir yaşam alanında kendi deyimiyle “aklını yitirir”, evi “deliler evine” dönüşür.

Ben yetemiyorum ve yetişemiyorum. Yemek, temizlik, bulaşık. Büyük kızımın az uyumaması ve sürekli ağlamaları beni yıpratıyor. Dışarıda daha iyi bir anne olduğumu, çocuklarla aramın iyi olduğunu fark ettim. Ama evin içinde hep yıpranıyoruz birlikte. Şimdi de hep evdeyiz. Ben yetemiyorum evin içindeyken. Elimden geleni yapıyorum. Günde dört kez süpürge tutuyorum evde. Çünkü kaynanam her gün geliyor ve benim çocuklara koyduğum kuralları her seferinde bozuyor. Ben kızları mutfakta yemeye alıştırmıştım, kaynanam geliyor, yesinler istedikleri yerde diyor. Ev batıyor. O gidince ben arkadan söylene söylene süpürge tutuyorum. Çocuklara kızıyorum. Elinde bir paket şekerle geliyor. Her seferinde verme anne diyorum... İnadına veriyor. Aslında bu kadar karışan olmasa ve kendi düzenimi kursam daha yetebilecem çocuklara. Ben evde dengeyi bulamıyorum. Bazen kızlarla birlikte üçümüz ağlıyoruz. Bizi dışarıdan biri görse deliler evi der. Ben anneliğimden birşey anlayamıyorum. Çıkıp gezmek istiyorum çocuklarla, Tosya küçük yer. Hemen dedikodu oluyor. Bir de ben Ankara'dan gelin geldim. Biz gezer tozardık. Genç kızlığım Dikimevi'nde geçti. Ankaray'a biner Kızılay'a gelirdik rahatça. Şimdi çarşıdan iki kere geçsem herkesin haberi var. İki küçük çocukla evin içinde tıkdım, deliriyorum gibi oluyor bazen. O yüzden anne olduğumu da unutuyorum bazen. Çocuklarla hücreye tıklımışım gibi oluyor. Bazen düşmanım gibi görüyorum çocukları bazen vicdan yapıp ağlayıp sarılıyorum. Öyle benim zorluklarım. Kaynanamın ayağını kessem yeter ona da razıyım. O her gün gelip karışınca yüzüm düşüyor. Eşimle aram geriliyor. Neyse ki anlıyor o beni. O kadar anneci değil. Gece kaslarım belim ağrısından uyuyamıyorum bazen. İnşaatla çalışsam bu kadar yorulmam. Ama gece ve gündüz yok bana. Sorsan da nasılsa evdesin çocuklar uyurken sen de uyu dinlen diyorlar. Oluyor sanki öyle. Onlar uyuyunca yemek yapılacak. Ev toplanacak. Çamaşır yıkanacak...¹³³

Buse'nin yaşadığı yer muhafazakâr bir taşra kasabasıdır. Gelin geldiği ailede üç kuşak bir arada aynı hane içinde yaşamasa bile, kök aile ve çekirdek ailenin hane sınırları muğlaktır. Buse'nin eşi ve çocuklarıyla oturdukları kendilerine ait bir evi vardır ve hane yapısı çekirdek aile gibi görünür. Ancak kayınvalidesinin teklifsiz bir şekilde hemen her gün evine girip çıkabilmesi akrabalık ilişkilerinin oldukça yoğun yaşandığını gösterir. Buse'nin Ankara'dan gelin gittiği bu küçük kasabadaki yeni soy grubundaki statüsünü yükseltebilmesi için kayınvalidesiyle ilişkilerinin uyumlu olması gerekir. Çünkü, ataerkil toplum yapısında gelinin yeni soy grubunda onay görmesi onun kayınvalidesiyle ilişkisine bağlıdır (Kaya, 2019: 185). Kayınvalidesiyle çocukların yetiştirilmesi konusunda çatışır. Buse yeni annelik söyleminin uzmanlık bilgisiyle hareket eder, örneğin çocuklarına sağlıklı yemek yedirmek, abur cuburdan uzak tutmak isterken kayınvalidesi müdahale eder. Bu noktada Buse, ideal bir anne olmakla yeni girdiği ailedeki statüsünü korumak arasında sıkışır. Delaney, gelinin

¹³³ Buse

kayınvalidesiyle iyi geçinememesinin karı koca ilişkisinin uyumlu olmasında önemli bir unsur olduğunu belirtir (2001, 219). Buse, kayınvalidesiyle ilişki dengesini kuramadığında hem ailede ikinci konumda kalabilir hem de eşyle ilişkisi bozulabilir. Her ne kadar “eşim o kadar anneci değil, o beni anlıyor” dese de sonrasında aralarının gerildiğinden bahsetmiştir. Buse, çok istemesine rağmen kayınvalidesinin “ayağını evden kesememesi” biraz da yeni soy grubunda korumak istediği statüsüyle ilgilidir. Cinsiyet eşitsizliğini hem derinleştiren hem de yeni üreten gelin/kaynana ilişkisi bu çalışmanın konusu olan anne kimliği ve kadın özneliği açısından da önemli bir yerdedir. Gelinden yeni soy grubunun geleneğini ve kurallarını öğrenmesi, bunlara rıza göstermesi beklenir. Gelin, sonradan gelen ve “dışarıdan alınarak ismi değiştirilen” olduğu için yeni sisteme uyum göstermek zorundadır. Alınıp verilmek ve ismini değiştirmek gibi bir derdi olmayan damatlar için böyle bir uyum sağlama dayatması yoktur. Örneğin Buse, çocuklarını alıp her gün parka gitmek, sokakta çocuklarıyla gezip tozmak ister, ancak gelin geldiği yerin namus kodları buna izin vermez. Buse alışık olduğu hayat tarzını sürdüremez, geldiği yere uyum göstermek zorunda kalır. Eve gelen geline kuralları öğretme işi genellikle kayınvalidesindedir. Nitekim Buse’nin evine her gün gelen kayınvalidesi tutum ve müdahaleleriyle hem kendi otoritesini pekiştirmekte hem de Buse’ye kendi aile geleneklerini öğretmektedir. Örneğin, kayınvalide, Buse’nin mutfak masasında yemek yeme kuralına müdahale eder, Buse’nin kurallarını kendi otoritesine dayanarak bozar ve kendi tarzını dayatır. Bu noktada, Buse’nin kayınvalidesinin de bir zamanlar gelin olarak aynı aileye geldiğinin, onun da benzer süreçlerden geçerek yeni aileye uyum sağlamayı öğrendiğinin altını çizmek gerekir. Belki o da kendi rol modelinden gördüklerini, ataerkil sözleşme gereği rıza göstermek durumunda kaldığı gelenekleri şimdi kendi gelinine aktarmaktadır. Nitekim Buse, görüşme sırasında kayınvalidesinin de zamanında “kendi kaynanasından çok çekmiş” olduğunu belirtmiştir.

Bu bölümde yeniden üretim emeği, yeni annelik söylemiyle ilişkilendirilerek analiz edilmiştir. Görüşmelerde yetişmeyen ev işleri, çocuk bakımıyla ilgili güçlükler ve iş yaşam dengesini kuramamak, çalışan kadınlar için bakıcı, kreş bulma zorlukları, anne olmayla birlikte artan sorumluluklar, zamansızlık gibi konular sıklıkla ön plana çıkmıştır. Kreş bulma ve bulduktan sonra çocukları kreşe alıştırma süreci, kreşlerin pahalı ve sayısının az olması;

kreş hizmetlerinin kalitesi, bir üst kuşağa çocuk baktırmakla ilgili yaşanan zorluklar, çocukların okul ödevleri, sabah uyanıp evden çıkana kadar geçen süreç¹³⁴, evde ne pişirileceğinin düşünülmesi, çocukların okul, kreş saatlerini çalışma saatleriyle uyumlulaştırmak, çocukları okuldan alma, okula bırakma, çocukların sosyal hayatındaki zaman organizasyonu, uzmanların önerdiği hijyen, sağlıklı yaşam standartlarını sağlamak, çocuklarla nitelikli zaman geçirme gibi konular klasik temizlik, yemek ve bakım işlerinin dışında en zorlayıcı sorumluluklar olarak dile getirilmiştir. Yeniden üretim emeğinin fiziksel olduğu kadar zihinsel ve duygusal ağırlığı sıklıkla vurgulanmıştır.

Görüşmeciler, genel olarak ev işleri ve çocuk bakım işlerini anne olmakla özdeş olmadığını, özellikle ev işlerinin kadın olmaktan gelen doğal bir sorumluluk olmadığını düşünmektedir. Ev ve bakım işlerinin büyük oranda kendi üstlerinde olmasını biyolojik ve doğal değil toplumsal iş bölümüyle ilgili olduğunun, yaptıkları işlerin değersiz ve görünmez olduğunun bilincindedir. Bazı katılımcılar ev ve bakım işlerindeki eşitsiz dağılımla ilgili eşleriyle ve yakın çevreleriyle mücadele halindedir. Ancak kadınların pratiklerine bakıldığında eğitim düzeyleri ve kariyerleri ne olursa olsun ya da gelir düzeyleri alt ya da üst fark etmeden işten gelir gelmez mutfak işleri, temizlik ve çocuk bakımıyla ilgilendikleri görülmüştür. Ev içindeki emeğin eşitsiz dağılımının, giderek ağırlaşan sorumlulukların farkında olmalarına rağmen bu bilinç pratiklerine pek fazla yansımamıştır. Fakat sessiz bir kabullenme, kutsal anne söylemini benimseme, ataerkil normları gönüllü olarak yeniden üretme eğilimleri olduğu da söylenemez. Kadınların eşleriyle ev işleri ve çocuk bakımı konusunda kavga etme, söylenme, küsme, somurtma, kinayeli konuşma gibi taktiklerle mücadelede olduğu görülmüştür. Birçok görüşmeci “geçimsiz, huysuz, gergin, aksi” olma pahasına böyle bir mücadeleye girdiğini belirtmiştir. Yeni annelik söylemi için de benzer bilinç söz konusudur. Katılımcılar ideal anne normlarına ulaşmanın imkânsız olduğunun bilincindedir. Sınıfsal koşulları ve çalışma şartları düzelirse “iyi anne” olabileceklerini belirtmiş olsalar bile kendi

¹³⁴ Çalışan ya da çalışmayan fark etmeksizin görüşmecilerin ekseriyeti günün en gergin, telaşlı ve zor saatleri olarak, çocukları uyandırma, kahvaltılarını verme, hazırlanıp servise yetiştirme ya da trafiğe takılmadan okula götürebilme gibi aşamaları içeren sabah saatlerinin üstünde durmuşlar. En çok sabahları evde krizler yaşandığını belirtmişlerdir.

koşullarını zorlayarak söylemin çağrısına ulaşma gayreti içine girerler. Bu durum kendilikte bir paradoks ya da bölünme oluşturur. Bir sonraki bölümde bu paradokstan kaynaklanan çelişkilerin ortaya çıkardığı duygular ele alınacaktır. İdeal anne söylemi ve bu söylemsel alanın içinde kalarak kendi öznelliğini korumak için verilen mücadele endişe, yetersizlik, suçluluk, vicdan azabı gibi tahripkâr duygular ortaya çıkarır. Bir sonraki bölüme annelik söylemiyle mücadelenin ortaya çıkardığı yetersizlik, kaygı ve suçluluk duygularının analiziyle devam edelim.

6. BÖLÜM

KAYGI VE SUÇLULUK DUYGUSU

Gebeliğin ilk günlerinden itibaren kadınların bedenlerinde başlayan değişim onların düşünme biçimlerine, duygularına, gündelik hayatlarına, alışkanlıklarına, algılarına, sosyal hayatlarına doğru yayılır. Yapılan görüşmelerde katılımcılar çocuklarını çok sevdiklerini, anne olma kararlarından pişman olmadıklarını sıklıkla belirttiler. Ancak sevgi sözcüklerini belirttiklerinden daha fazla yaşadıkları olumsuz duygulardan bahsettiler. Rich, anne olmanın kendisine hem eşsiz bir deneyim hem de derin bir acı yaşattığını söylemiş ve bu durumu "duygu karmaşası" olarak kavramsallaştırmıştır (1976). Rich; içinde şefkat, mutluluk, özen, tatmin, öfke, usanma, acı gibi birbiriyle çelişen pek çok duyguyu aynı anda ve karmaşık bir şekilde yaşadığını ifade eder. Bu çalışma kapsamında görüştüğüm 32 kadın anne olmayı birbiriyle çelişen, karmaşık çoğu zaman birbirine zıt gibi duran duygularla ifade ettiler. Anne olmaya dair olumlu duyguların yanında suçluluk duygusu ve yetersizlik hissi annelik deneyimine eşlik eden temel duygular olarak ön plana çıktı. Ancak hepsinden öte hafif bir endişeden, evhamlı, pımpirikli olmaya ve hatta panik duygusuna kadar uzanan yaygın bir kaygı hissiyatı hemen hemen bütün görüşmelerde temel bir motif olarak kendini gösterdi. Önce suçluluk duygusu, ardından bu duyguya yakın akraba olan kaygının kadınların gündelik hayat pratiklerindeki görünümünün analiziyle devam edelim.

6.1 SUÇLULUK DUYGUSU

Bilmediğimiz belalara atılmaktansa

Çektiklerine razı etmese insanı?

Vicdan böyle korkak ediyor hepimizi;

Düşüncenin soluk ışığını bulandırıyor

Yürekten gelenin doğal rengini

Ve nice büyük, yiğitçe atılışlar

Yollarına değiştirip bu yüzden,

Bir iş, bir eylem olma gücünü yitiriyorlar (Shakespeare, 2009: 67).

Duygulanım teorisyeni Silvan Solomon Tomkins, insanlarda mutluluk, öfke, korku, üzüntü, iğrenme, şaşırma ve aşağılama tepkilerini temel duygular olarak belirlemiştir (1991). Temel duyguları diğer duygulardan ayıran bazı kriterler vardır. Her şeyden önce temel duygular, diğer primatlarla ortak taşıdığımız, insan olduğumuz için doğumla birlikte bize gelen duygulardır (Ekman ve Cordaro, 2011). İkinci olarak bu duygular bir tetikleyiciye bağlı otomatik olarak, saliseler içinde kontrol edilemez bir şekilde ortaya çıkar (Ekman ve Cordaro, 2011). Tomkins'e göre suçluluk, utanma, gurur, mahcubiyet sonradan gelişen ikincil duygulardır (1991). İkincil duygular birincil duygulara nispeten üst düzey bilişsel kapasite gerektirir ve daha karmaşık yapıdadır. Suçluluk duygusunu birincil duygularda olduğu gibi diğer primatlarla ortak taşımayız. İkincil duyguların oluşması için her şeyden önce bir benlik geliştirme şartı vardır. Bir başka ifadeyle bilişe derin ve dinamik bir etkileşimi olan bu ikincil duyguları hissedebilmek için bilinç gerekir ya da kendilik (self) dediğimiz bir özne tasavvuru gereklidir. Kendilik gereklidir çünkü ikincil duyguların oluşabilmesi için önce kişinin yaşadığı deneyimi anlamlandırıp değerlendirebilmesi ve sonra yaşadığı deneyimin sahip olduğu kendilik tasarımıyla uyuşmadığı fark edebilmesi gerekir. Kendilik tasarımı kişinin idealize ettiği ben, olmak istediği ben olarak düşünülebilir. Bu noktada ikincil duyguların topluma ve kültüre duyarlı olduğu, gerçekte veya hayali olan öteki'yle ilişkili olduğunu da eklemek gerekir (Yang, Yang ve Chiou, 2010). Gilbert, ikincil duyguları sosyal duygular olarak adlandırır (2003). Suçluluk ve utanç, kişinin istemediği ya da yanlış olduğunu düşündüğü bir davranışın ardından hissettiği, kişinin etik anlayışıyla ilgili bir duygudur (2003).

Suçluluk hissedebilmek için benlik bilinci ve ötekinin varlığı bir koşuldur. O halde suçluluk duygusu toplum, kültür, dil ve söylemle mündemiçtir. İnsan yavrusu anne rahminden çıktığı anda ayrı bir yaşama ve bedene sahiptir. Doğmakla birlikte bir beden ve ayrı bir varlık kazanırız ama ana rahmindeki kadir-i mutluluğumuz dünyaya geldiğimiz anda eksilir, Öteki'ne muhtaç hale geliriz. Bebek, artık dışarıda bir bedeni olan ayrı bir varlık olsa da

acizdir, ötekine muhtaçtır. Bebek, dünyayı ötekinden öğrenerek insanlaşmaya başlar. Örneğin bebek dünyaya gelir gelmez temizlenir, giydirilir, altı bağlanır. Bundan sonra hep temiz olmalı, giyinmelidir. İnsanlaştıkça utanç ve suçluluk duygularıyla tanışır. Bu durumda suçluluk duygusunun kökeninde ayrı, eksik ve ötekine muhtaç olmanın bilinci vardır denilebilir. Freud da suçluluk duygusunun kökenini insanlaşmaya bağlar. Ona göre suçluluk duygusu insanın uygarlaşması sonucu elde ettiklerinin bedelidir (Freud, 2008). Bu bedel insanın elinden mutluluğunu alır (Freud, 2008). Freud, *Uygarlığın Huzursuzluğu* isimli eserinde, suçluluk duygusunun önce otoriteye karşı oluşan bir korku olduğunu söyler. Freud'a göre otorite bize dürtülerimizin doyumundan feragat etmemizi emreder (2008). Freud'un bahsettiği otorite dışsaldır, ontogenetik düzeyde otorite anne, baba, öğretmen, patron, lider iken filogenetik düzeyde düşündüğümüzde otorite kültürdür, medeniyettir, söylemdir. İnsan başlangıçta otoriteden duyduğu korkuyla dürtü doyumundan vazgeçer ama sonrasında otorite içe alınır ve üstbenlikte temsil edilir. Üstbenlik için içsel otoritedir denilebilir. Freud, *Yas ve Melankoli* isimli makalesinde şöyle bir açıklama yapar: “Benin bir parçasının diğerinin üstüne nasıl da atıldığını, onu eleştirel biçimde yargıladığını, bir bakıma nesnesi gibi gördüğünü görürüz.” (1917). Sanki benlik iki parçaya bölünür. Parçalardan biri, zalimce diğerinin üstüne gider, onun sahibiymiş gibi davranır. Üstben, içimizdeki zorbadır, gaddar ve önyargılı bir yargıçtır. Merhametten, sempatiden yoksun eleştiride sınır tanımayan bir ebeveyn gibidir.

Üstbenlik, vicdan ya da suçluluk duygusuyla varlığını belli eder.¹³⁵ Suçluluk duygusu, öncesinde otoriteye karşı olan korkunun sonra üstbenliğe karşı duyulan korkuya transfer edilmesiyle meydana gelir. Üstelik, suçluluk duygusu ya da vicdanla temsil edilen içsel otorite dışsal otoriteden çok daha zalimdir. Dış otorite dürtü doyumunu bırakmayı zorunlu kılar. Oysa siz o doyumdan vazgeçerseniz bile arzularınızı üstbenlikten saklamanız mümkün değildir. İçsel otorite, kendimizden gizleyemediğimiz arzular için cezalandırma talep eder (Parman, 2022: 34). Hazdan uzaklaşsanız bile onları arzulamaya devam ettiğinizi bilirsiniz.

¹³⁵ Klein'a (2008) göre vicdan azabı ve suçluluk eş anlamlıdır. Klein, M. (2008). *Sevgi, Suçluluk ve Onarım* (ed. Habip, B.) İstanbul: Kanat Kitap

Üstbenlik o kadar katıdır ki, niyet ve eylemi özdeş kabul eder ve arzularınızdan dolayı sizi her daim suçlar (Freud, 2008). Özne itaat etmesi için kendisine buyrulan mantıksız emirlerle baş başadır (Parman, 2022: 31). Üstbenliğin birbiriyle çelişen kuralları ve standartları benliği çaresizlik içinde bırakır. Dürtü doyumunu sağlarsa yasağa karşı geldiği için suçludur, eğer doyumdan vazgeçerse ortaya çıkan arzu için suçludur. Benlik hem eksikten hem de fazladan dolayı her durumda suçludur.

O halde suçluluk duygusu arzuların yadsınmasının sonucudur, vazgeçilen her arzu vicdanı biraz daha katılaştırır. Katılaştıran vicdan ise arzulardan daha fazla vazgeçilmesini talep ederek döngüyü tamamlar. Bu açıdan bakınca suçluluk duygusu, toplumsal baskının bireysel düzeydeki dışı vurması olarak anlaşılabilir. Vicdan, otoriteyi temsil eden bir ses olarak benliğe yukarıdan kurallar, kısıtlamalar, engeller koyar. Ne yapıp ne yapmayacağını emreder. Freud, suçluluk duygusunun mekânı olan üstbenlik için ontogenetiğin filogenetiğe eklemlendiği yerdir (1923) der. Aslında bu ifade, Tomkins'in ikincil duygular teorisiyle örtüşür. Ontogenetikten filogenetiğe geçişteki eklemlenme bireyle toplum arasındaki kesişmeyi ifade eder. Bir başka ifadeyle suçluluk hissi, öznenin toplumla temas eden cephesinde oluşur denilebilir. Toplumun kurallarına uymaya, standartlarını gerçekleştirmeye zorlayan suçluluk duygusu, benliği toplumun uygun gördüğü şekilde olmaya, düşünmeye, hissetmeye doğru sevk eder (Tangney, 2001, 2002).

Mahcubiyet, utanma, pişmanlık, suçluluk, övünme, gurur gibi duyguları bir duygu spektrumu içinde peş peşe sıralanmış gibi düşünebiliriz. Hattın bir tarafında gurur yer alıyorsa diğer ucunda suçluluk duygusu yer alır. Bu duygular aynı spektrumda yer alan, akraba duygular gibidir; birinden diğerine geçiş vardır. Birbirine çok yakın yerde durmaları dolayısıyla utanç, mahcubiyet, pişmanlık ve suçluluk arasındaki farkları ayırt etmek güçtür. Duyguların arasındaki sınırlar muğlaktır. Bazen bu duygular aynı anda birlikte yaşanabilir, iç içe geçebilir, birbirine karışabilir. Ancak konumuz olan suçluluk duygusu tamamen intrapsişik olmasıyla diğerlerinden ayırt edicidir. Utanma ve mahcubiyet daha çok bakılmakla, görme duygusuyla ilgilidir (Akhtar, 2017). Öznenin kabahatine ötekinin şahit olması, eksikliğin, kusurun görünür olması utanmayı başlatır. Utanmanın vücuttaki tepkileri de görseldir. Yüz

kızarıp, yanaklar ateş gibi yanar. Ego adeta benliği yakıp yok etmek istemektedir. Baş öne eğilir, vücut bükülür... Yer yarılrsa da içine girseydim denir; çünkü ego metaforik olarak varlığını yok etmek ister (Kilborne, 2002: 120). Oysa suçluluk duygusu üstbenlikle ego arasındadır. Dışarıdan fizyolojik tepkilerle izlenmesi daha güçtür ama içeride benlik tahrip olur, içi boşalır hatta kendini yok etmek ister. Eksişğin görünür olmasından ziyade bir eksikten ya da yanlıştan sorumlu olma bilinci bu duyguya yol açar. Suçluluk duygusunun fonksiyonu ötekilere karşı sorumluluklarımızla ilişkilidir. Sorumluluklar ise benlik idealiyle oluşturulur. İdeal benliğin standartları ise utanma kapasitesi sayesinde yükselir. Örneğin, kadın benliğinin toplumsal yanı ideal anne söylemine uymak ister. Kendi benliği için toplumun vaz'ettiği anne modelini idealize eder. İdealize etmek modeli içe almak, içselleştirmek de demektir. İşte bu içe alma sürecinin başlaması daha çok utanma duygusuyla ilgilidir. Toplumun gözünde eksik ve kusurun açığa çıkması utanma oluşturur. İdealize edip içe aldıktan sonra ideal anne modeli artık üstbenliğin gözetimi altındadır. Bu kısım da sorumluluk duygusuyla ilgilidir. Kadın, kendini ideal anne olmaktan sorumlu hisseder ve bu rolün gereklerini yerine getirmediğinde kendini cezalandıran bir vicdan inşa eder.

Buraya kadar suçluluk duygusunun fenomenolojik ve psikolojik süreçlerle oluşumuna, suçluluk hissini diğer duygulardan ayırdeden niteliklere baktık. Bu duygu ötekenden, kültür ve söylemin yasalarından köklerini almaktaysa eğer en çok kadınlara seslenir ve onlara emirler buyurur. Suçluluk duygusu toplumsallaşmanın bedeliyse, hesaptaki en büyük pay kadınlara kalır. Nitekim, katılımcıların anlattıklarında kadınların payına düşen suçluluk ve kaygı günyüzüne çıkmıştır. Esmâ anne olma deneyimini suçluluk duygusu ve vicdan azabı gibi duygularla tarif etmiştir.

Çok zor. Siz benim içimi bir bilerseniz. Anne olsan anlarsın derlerdi ama bence o kelimeler de yetmez. Her anne benim gibi mi bilmiyorum. Bu kaygı bana çok vicdan yaptırıyor. Huzursuz oluyorum. Üzülüyorum. Ağlıyorum bazen. Yemek yemediğinde ağlıyorum mesela. İştahsız kızım... Aç aç uyudu diyorum ben de yemek yemiyorum. Israr etmemek gerek yemek konusunda. Israr etmiyorum. Yemeğini yemezse süt veriyorum. Onu da içmezse ağlıyorum. Bir türlü vicdanımı rahatlatamıyorum aç uyuduğunda... Aç aç uyudu diyorum hep. Çok huzursuz oluyorum. Çok kızıma da yansıtıyorum ama sanırım o da hissediyor yavrum. Ertesi gün

sütünü içmeden uyudun diyorum. Beni teselli ediyor. Bugün içerim anne diyor. Ama gene içmiyor. Kız çocuk işte. Hisli, hissediyor, anlıyor beni. O da benim gibi çok duygusal...¹³⁶

Esmâ'nın bir türlü rahatlatamadığı vicdanı, onun içselleştirdiği annelikle ilgili söylemlerin birbirleriyle çelişmesiyle ilgilidir. Kendi idealinde fedakârlık ve anaçlık gibi geleneksel kodlarını korurken, bir yandan bakım verme pratiklerini uzman anne söylemiyle uyumlu hale getirmeye çabalar. Esmâ, uzman annelik söyleminin sağlıklı beslenme, yemek konusunda ısrar etmeme gibi pedagojik yaklaşımlarından haberdardır. Ama geleneksel bir anne gibi “o tabaktakiler bitecek” diyemez. “O tabaktakiler bitmediğinde”, kızının aç olmasından kendini sorumlu tutar. Esmâ'nın söyledikleri suçluluk duygusu yaratan üstbenliğin katılığı ve cezalandırıcılığı için iyi bir örnektir. Esmâ'nın vicdanı çocuğunu bilerek aç bırakmışçasına kendisini cezalandırmasını emreder. Esmâ, kızının aç uyuduğunu varsaydığı anda kendisini de açlıkla cezalandırır. Üstelik, kızının beslenmesi için gerekli olan yemeği yapmış, önüne koymuş ve uzmanların öğütlediği gibi yemeğini yemesi için ısrar etmemiştir. Zaten kızının, yemeği yemediğine göre muhtelemelen aç olmadığı ya da o gün için iştahı olmadığı düşünülebilir. Görüldüğü gibi, genişleyen anne rolü ve sorumlulukları çocuğu beslemenin çok daha ötesinde onun açlığı, tokluğu, ne kadar yemesi gerektiği gibi parametreleri de kontrol etmeyi öğütlemektedir.

Pelin de tıpkı Esmâ gibi yeni uzman anneliğin gerektirdiği şartları layığıyla yerine getiremediği için suçluluk hisseder.

Evet, bence ideal anne biraz daha disiplinli olabilmeli. Ben de çalışıyorum buna ama kalbim elvermiyor işte. Yani hayır diyebilmek isterdim bazen. Uzmanlar, pedagoglar da böyle söylüyor. Mesela ben oğluma bu yaşa kadar hala doğru dürüst tuvalet eğitimi veremedim. Beş yaşında, bez takmıyor ama kakasını yaparken mecburen takıyoruz. Yapmıyor kakasını klozete ve ikna edemedim ben onu. İdeal anne bunları yapabilmeli mesela. Her gelişimin her becerinin bir zamanı var. Biz buna çok geç kaldık. Bir türlü öğrenemedik kaka yapmayı. Öğretemedim daha doğru. Bunun sebebi de benim, ona hiç kızamamam belki ya da hemen evet demem. Üstünde duramadım. Yapmıycam dediği an tamam dedim.¹³⁷

¹³⁶ Esmâ

¹³⁷ Pelin

Yeni annelik söylemi, çocuğun performansı ile anne arasında doğrudan bir ilişki kurar. Sağlık ve psikoloji alanındaki uzman söylemi annenin kendisini hep gözlemesini ve hep yeniden değerlendirmesini gerektiren profesyonel bir tutum yönetimi ister (Macvarish, 2016: 84). Esmâ'nın kızının iştahından kendini sorumlu görmesi gibi Pelin de oğlunun tuvalet eğitiminin uzmanların söylediği zamanda ve şekilde tamamlanmamış olmasından kendini sorumlu tutar. Bilimsel söylem, çocuğun bilişsel ve psikolojik gelişiminde annenin sahip olduğu önemi her fırsatta hatırlatır. Pelin gibi Esmâ da uzman bilgi ve görüşlerinin çerçevelediği yaklaşımları esas alarak çocuğuna karşı tutumlarını düzenleyemediği için suçluluk hisseder. İdeal anne kimliği içinde çocuğun sağlığından hayattaki başarısına kadar o denli sorumluluk alanı vardır ki, kadınlar anne rolünü layıkıyla gerçekleştirip gerçekleştiremedikleriyle ilgili sürekli bir sorgulama halindedir. Bu sorgunun kendisi, beraberinde yetersizlik ve suçluluk gibi duygular getirir. Anne olmanın nasıl bir duygu olduğunu tarif eden İlksen, birbirine zıt iki duygunun baskın olduğundan bahseder: gurur ve suçluluk.

Tuhaf bir biçimde kızıma baktıkça gururlanma hali oluyor. Biraz onunla başbaşa kaldığımda bir hayranlık ve gururlanma hali var. Vay be bunu ben mi doğurdum şeklinde... O duyguyla tarif edebilirim. Bazen, ara ara sinsi sinsi gelen bir suçluluk var ama. Kesin bir şeyleri yanlış yapıyorum. Sıçtım bu çocuğun hayatına da farkında mı değilim diye. Suçluluk, gurur karışık ve çok seviyor olma hali ve seviliyor olma hali. Karşılıklı. Sana olan bağımlılığı ve muhtaçlığı...¹³⁸

İlksen, annelik deneyimiyle ilgili hissettiklerinde gururdan suçluluğa bir geçiş yapar. Suçluluğa geçiş yaparken bilincinde olduğu bir hatadan ya da eksikten bahsetmez. Ancak görevinin zor ve sorumluluk alanlarının çeşitli olduğu bilinci ona “bir şeyleri yanlış yaptığımı” düşündürür. Bir şeyleri yanlış yapmaya dair yoğun kaygısının ardında anne/çocuk ilişkisine yüklenen anlam vardır. Yeni annelik söylemi kadınları çocukla ilgili her şeyden (eğitimi, kişilik gelişimi, sağlığı vb) sorumlu tutar. İlksen'in annelik tasavvuruna göre yapılacak herhangi bir hatanın “sıçtım bu çocuğun hayatına” dedirtecek kadar ağır bedeli

¹³⁸ İlksen

vardır. İlkse'nin vicdanı henüz yapıp yapmadığını bile bilmediği, bilincinde olmadığı, ya yaptıysam diye korktuğu bir eksiklik ya da kabahat için onu peşinen cezalandırmaktadır.

Çalışma hayatına dönme kararı kadınlarda suçluluk duygusu ve vicdan muhasebesinin en görünür olduğu zamanlar olarak öne çıkmıştır. Yoğun anne söylemi, kadınları tam zamanlı bir anneliğe çağırır. Bu söyleme göre ideal bir anne çocukları için bütün gücünü seferber etmeli, çocukları için çalışma hayatından çekilmelidir. Kadınlar işte veya sosyal hayatta geçirdikleri zamanı çocuklarından çalmış gibi hissetmektedir. Bir başka ifadeyle annelik rolü dışında gerçekleştirilen her etkinlik kadınlara kendini suçlamaları için bir kanıt sunar.

Diğer anneler kadar vakit geçiremiyorum bence. Yanında değilim kızımın. Çalışarak kötülük yaptığımı düşünmüyorum ona aslında. Çalışarak onun geleceğini hazırlıyorum. Çalışmadan onun geleceğine yatırım yapamam. Çalışmayı da seviyorum ayrıca. Sırf çocuk için değil yani. Evde oturup kocamın eline mi bakayım? Hiç bana göre değil. Ama ben diğer annelerden daha bilinçliyim. Çok araştırıyorum. İnternette çok okurum. Ama imkânsızlıklarım çok. Sabahları çok peşime düşüyor kızım. Çalışmaya bağlı gene. Eskiden çok zoruma giderdi, kendimi iğrenç hissedirdim. Kötü anne, acımasız anne gibi yani... Yatırtamazdım bir türlü. Her gece yatmadan önce ne olur yarın işe gitme diye yalvarırdı kızım. O ağlardı ben ayrı ağlardım. Beni neden bırakıp gidiyorsun derdi. Nasıl anlatayım küçük çocuğa? Anlamazdı ki... Sana oyuncak almak için derdim. O zaman istemem anne oyuncak sen kal derdi. Bunlar hala içimi çok ezer. Eskisi kadar yapmıyor şimdi alıştı ama...¹³⁹

Aybüke'nin sözlerinde çalışma hayatında olmakla ilgili yapılan vicdan muhasebesini görürüz. Aybüke geçmişte yaşadığı suçluluk duygusunu yine anne rolüne dair verdiği atıflarla onarmaya çalışır. Çocuğuna yeteri kadar zaman ayırmadığı için kendisini cezalandıran vicdanına karşı “çalışarak onun geleceğini hazırlıyorum” mazeretiyle savaş açar. Aybüke, bu mazereti belirttikten sonra “çalışmayı da seviyorum ayrıca, sırf çocuk için değil” diyebilmiştir. Çalışma hayatında olma motivasyonunun “çocukların geleceği için” olması fedakâr anne söylemini üretip sürdürüyor gibi görünebilir. Başka bir açıdan ise “çocuklar için çalışıyorum” bir bahane değil, Aybüke'nin söylemle ve kendi suçluluğuyla mücadele edebilmesi için bir dayanaktır. “Çocuklar için çalışma” bahanesi onun çalışma hayatına dönebilmesini ve sonrasında “çalışmayı da seviyorum ayrıca” diyebilmesine olanak

¹³⁹ Aybüke

sağlamıştır. Çalışma hayatına döndüğü ilk günlerde kendisini “Kötü anne, acımasız anne” gibi hissetmiş, sonrasında bu hissin yerine “çalışarak çocuklarıma kötülük yapmıyorum” düşüncesi gelmiştir.

Sevda, işe dönüş sürecini hayatında en mutsuz olduğu zaman dilimi olarak anlatmıştır. Suçluluk duygusu sadece şimdiyi değil geçmişi de kapsar. Kişi, geçmişte yerine getiremediği sorumluluk için, eksik yaptıkları veya kabahatli oldukları için bugüne ve geleceğe kadar uzanan bir acı hisseder. Sevda’nın “hâla da içim cız eder” demesi ya da bir önceki örnekte Aybüke’nin “Bunlar hâla içimi çok ezer” ifadesi suçluluk duygusunun ağırlığını ve zamansal olarak kapsayıcılığını gösterir.

Kreşe bırakma dönemi en zoruydu. Bakıcı arama... O zamanlar ilk ayrılma dönemi. Yedi mi içti mi? Biri kızdı mı? İlk ay hep ağlayarak geçti. Sonra ben alıştım o da alıştı. Birlikte alıştık. Çok suçluluk duydum, çok vicdan yaptım erken verdim diye. Hala da içim cız eder.¹⁴⁰

Suçluluk duygusunun bu kadar şiddetli olması, anne olmayı kutsayan söylemle de ilişkilendirilebilir. Çalışma hayatının sıradan sorumluluklarına karşı kutsal bir görevin sorumlulukları arasında seçim yapılacağı zaman, kutsal olanı bırakmaya karar vermek suçluluk duygusunu ağırlaştıracaktır. Çalışma hayatına dönmekten çok daha ağır bir vicdan yükü anne kimliğinin dışında bir rolle sosyal hayatta var olunca gelir.

Eşimin de sosyal hayatı bitti. O da öyle gezen bir tip değil. Eve gelir işten sonra. Geçen sene bir gün gece onda gittim. Off, daha hayatta çıkmam. Kızım “anne nerdesin, nerde kaldın?” dedi. Ben gene ağladım, çok kötü hissettim. Eşim teskin etti, sen hep onun yanındasın diye. Kız kızı buluşma diye bir şey kalmadı hayatımda. Zaten istemem de kızım büyüyene kadar. İstesem çıkarım. Geceleri de çıkarım. Kocam izin verir. Ama içim izin vermiyor. Suçluluk duyuyorum.

¹⁴¹

Esmâ’nın “kocam izin verir ama içim izin vermiyor” sözleri üzerine düşünmek gerekir. Daha önce de belirtildiği gibi vicdan ve suçluluk duygusu bireyin toplumla kesiştiği yerdedir.

¹⁴⁰ Sevda

¹⁴¹ Esmâ

Suçluluk duygusu, söylemin, kültürün içimizdeki temsilidir. Söylemi bir kez içe alınca, iktidarla özdeşleşince onun otoritesi içsel olarak kurulur. İktidarın otoritesinden çok daha zorba bir otorite içerde tahakkümünü kurmaya çalışır. Esmâ, ataerkil söylemin kadını evine, çocukların bakımına çağırın davetine olumlu cevap verir. Kocasını “izin verse” bile içe aldığı iktidar ona “Off, daha hayatta çıkmam” dedirtecek kadar despottur. Esmâ sözlerinin başlangıcında sosyal hayat bitti diyerek yakınıp dertlenmiştir. Ancak, belleğinde yaşadığı suçluluk hissi canlanıp kendisini gösterince ifadesi saniyeler içinde yön değiştirerek “Zaten istemem de kızım büyüyene kadar. İstesem çıkarım” şeklinde tercihle ve arzuyla verilmiş bir karara dönüşür. Övgü ise, sosyalleşmek ve çalışmakla ilgili yaşadığı suçluluk duygusuyla müzakere içindedir. Çalışma hayatından feragat etmez, bu noktada suçluluk duygusuna direnir ve yeri geldiğinde iş yaşam dengesinde “işini ön plana koyar”. Ancak işine öncelik vermesiyle ilgili yaşadığı suçluluk hissini sosyal hayatından çekilerek dengeler.

Vicdan yapıyorum. İş ön plana koyuyorum bazen. Örneğin, son zamanlarda özelde çalışmaya başladım ve mesaim arttı. Başka yerden taviz veriyorum örneğin. Dün geç çıktım mesela, arkadaşım çağırıyor ama gitmedim eve gittim oğlumla ilgilendim, sırf vicdan rahatlatmak için. Oysa aklım arkadaşımın buluşmakta... Bütün gün beni görmedi bari benle uyusun diye. Eşim de diyor seni özleyiyor diye. Geç çıkınca oğluma eşim bakıyor. Bakıcı gitmiş oluyor. Eşim benim kadar sabırla yönetemiyor oğlumu. Eşimle kavga edince odasına gidip kapıyı kapıyor. Korktuğunu söylüyor bana.¹⁴²

Övgü, “sırf vicdan rahatlatmak için” derken aslında bir yanıyla sosyalleşmeyi ve arkadaşlarıyla birlikte olmayı hak ettiğini ima eder. Bu durumda Övgü’nün onda suçluluk duygusu yaratan rolleri tamamen içselleştirip kabul ettiğini söylemek doğru olmaz. Övgü arkadaşlarıyla yaptığı programa katılmayıp, evine oğlunun yanına dönüp vicdanını rahatlatmıştır. İşteki fazla mesaisiyle oğlundan çaldığını düşündüğü zamanın diyetini bu şekilde ödemiştir. Ancak, Övgü aklının arkadaşlarında kaldığını söyleyerek niyetini itiraf etmiştir. Vicdanın, niyetle eylemi bir tuttuğunu (Freud, 2008), kişinin niyetinden dolayı bile kendini cezalandırdığını hatırlayalım. Övgü, arkadaşlarıyla eğlenme hazzını engeller. Ancak, “aklım arkadaşlarımda, sırf vicdan rahatlatmak için geldim” diyerek niyetini beyan etmesi içindeki iktidara sitemkâr ve öfkeli bir meydan okuma olarak değerlendirilebilir. Bir önceki

¹⁴² Övgü

örnekte Esmâ önce sosyal hayat bitti diye yakınıp ardından “zaten istemem de kızım büyüyene kadar” diyerek arzusunu yadsımıştır. Övgü ise, arzusunda direnerek ve bunu dile getirerek fedakâr anne söylemine bir direniş gösterir. İçsel otoritenin gücü, katı ve tahripkâr yapısı göz önüne alındığında bu direnme daha anlamlı bir hal alır. Çünkü dışarıdaki bakıştan kaçarak, ayıplı eylemden vazgeçerek vicdanın yarattığı yakıcı duygudan kurtulmak mümkün değildir. Kabahatli olduğu düşünülen eylem için arzu duymak bile suçluluk hissinin zihne musallat olması için yeterlidir.

Ayşe, suçluluk duygusuna ilişkin Övgü’nünkine benzer bir farkındalıkla duygularını analiz eder. Yeni annelik söylemine bir tür ironiyle yaklaşır, o da Övgü gibi kendi eylemini sadece suçluluk duygusuyla yaptığının farkındadır. Övgü’den farklı olarak sadece suçluluk duygusuyla mücadele etmez; bu duyguyu tetikleyen söylemin de farkında olduğunu ifade eder.

Çocuklarla her yerde dip dibeyiz. Gene de ilgisizmiş gibi hissediyorum. Bana kalırsa her eve bir tane oyun annesi bir de yemek ve ev işlerini yapan anne lazım. Hepsi birden olmuyor. Yan yana olmak da tatmin etmiyor. Ben de katılmak isterim oyunlarına... Zorla katılıyorum da. Ama itiraf edeyim hiç keyif almıyorum, sevmiyorum oyun oynamayı. Ve bundan da suçluluk duyuyorum. Çünkü *instagram*’da çocuklarıyla keyifle oyun oynayan o anneleri görüyorum.¹⁴³

Ayşe, istemeyerek oyun oynadığı için hissettiği suçluluk duygusunun kökenini sorgular. Hissettiği duygu için “*Instagram*’da çocuklarıyla keyifle oynayan annelerin” varlığını işaret etmesi Ayşe’nin içe aldığı söyleme karşı bir yabancılaşma yaşamasının, içindeki otoriteyi dışsallaştırma çabasının göstergesi olarak yorumlanabilir. Hissettiği duyguyu sorgulayıp o duyguyu tetikleyen dışsal koşulları analiz eden Ayşe aynen Övgü gibi, kendisine dayatılan görevi yerine getirir ama söylendiği gibi arzusunu yadsıyarak, keyifle ve rızayla değil. Kendisine anne olduğu için dayatılan çocuklarla oyun oynama işini vicdanına karşı söylenerek ve kendini sorgulayarak yapar. *Instagram* anneleri gibi rol model olma iddiasındaki kadınların, ayrıcalıklı konumları sayesinde ulaşılmaz olan ideal anne standartlarını sağlayabilme, yeni bakım pratikleri ve göstergeleri üretebilme potansiyeli

¹⁴³ Ayşe

vardır (Duvall, 2015: 327). Rol modellerin, ideal anne olmaya dair ürettiği pratikler irrasyonel ve uygulanması güç olsa bile kültürel göstergeler olarak dolaşıma girer (Duvall, 2015: 327). Ayşe'nin, rol modellerin sunduğu pratikleri olduğu gibi alımladığı söylenemez. İdealize edilen pratikleri deneyip uygularken bir yandan da suçluluk hissede hissede onları sorgular ve bu pratiklerin sürdürülebilir olmadığını ima eder.

Belma, yaşadığı vicdan azabını analiz ederken dışarıdan geliyor diye düşünülen baskının aslında içeride olduğu saptamasını yapmıştır. Ayşe ve Övgü'ye benzer şekilde o da yeni annelik söylemiyle birlikte tetiklenen suçluluk duygusunun farkındadır. Yetersizlik ve eksiklikle ilgili atıflarını bütünüyle kendine vermez ancak yine de “çok acılı, çok can yakıcı” bir suçluluk hissinden bahseder.

Şimdiki annelerin üstünde baskı çok. Daha modern ve daha eğitilmiş görünüyorlar ama karışanları eleştirenleri çok. En başta da kendileri... Kendi kendilerine baskı yapıyor. Ben her öfke krizinden sonra bir de vicdan azabıyla ağlıyorum. Evladımın gözleri gözümün önüne geliyor ve beni öyle gördü diyorum. Emzirirken ağlıyorum. Sonra o da bana bakıyor sonra diyorum ki beni böyle görüyor. Kendi kendime dram... Çok zor çocuk büyütme, çok acılı, çok can yakıcı!¹⁴⁴

Sultan ise idealize ettiği anne modeline erişememekle ilgili suçluluk hisseder. İş ve yaşam dengesini kurmakta zorlandığını ifade eder. İş stresi çok olduğu için kızının tepkilerini yeterince sakin karşılayamamakla ilgili kendini suçlar. Ancak sözlerinden de anlaşıldığı gibi işteki mesai sonrasında durup dinlenmeden evdeki bakım mesaisine geçer, zihinsel ve fiziksel olarak yıpratıcı koşulların içinde ideal anne normlarını yakalamaya uğraşır.

Bağırmayan Anneler diye bir *instagram* hesabı izliyorum. Ben işin verdiği stresle çok bağırdım bir ara kızıma. Sonra kendime geldim. Çok vicdan azabı çekiyordum bu yüzden. Kızıma bağırdım, beş dakika sonra sarılıp ağlıyordum. Kafayı yemiştım yani. İş stresimi eve çok taşıdım, suç hep bende. O bebeklik dönemi çok zordu. Bakacak kişi konusu çok zordu. Anneye bağımlıyız ve annem trip atıyor. Aramız hep bozuk hep gerilimli annemle. Oraya gidiyorum iş çıkışı. Yemeği orada yiyoruz. Zorumuza gidiyor. Kapris yapıyor bazen. Somurtuyor. Çocuğuna bakıyorum, diyor. Bir şeye karşı çıksam kızına bakıyorum diyor. Anneme kızı şunu verme, bunu yedir diyemiyorum. Hemen “Bakıyorum o kadar”a geliyor. O da haklı,

¹⁴⁴ Belma

yaşı var, zorlanıyor. Bir de şimdi virus falan çıktı.¹⁴⁵

Annelerin çocuklarını sevmesi ama yeri geldiğinde ikaz edip, disiplin uygulaması geçmişte sıradan ve rasyonel görülen bir pratikken günümüzde bu durum değişmiştir (Furedi, 2013). Sultan da tıpkı Belma gibi önce gerilimin yükseldiği ardından patlama ve pişmanlıkla birlikte suçluluk duygusunun geldiği bir şiddet döngüsünün içindedir. Her iki örnekte de kadınlar artmış görev ve sorumluluklardan kaynaklanan yorgunluk nedeniyle öfke kontrolünde zorlandıklarını söylemiştir. Sultan'ın anlattıklarında ikinci kuşakların ücretsiz bakım vermesiyle ilgili problem tekrar açığa çıkar. Her iki ebeveynin çocuk bakım sorumluluğunu eşit paylaşabilecekleri koşullar oluşmadığında bakım işi kadınlar arası yapılan *de facto* anlaşmalarla sağlanır ki bu durum da kadının ömür boyu emeğini gerektiren duygusal ve fiziksel yükü ağır, yıpratıcı bir çözümdür. Sultanla annesinin ilişkisindeki gerilim onların kişisel özellikleriyle değil devredilen ücretsiz bakım emeğiyle ilgilidir. Sultan'ın suçluluk hissi, hem angarya iş yüklediği için annesine hem de öfkeli davrandığı için kızına karşı iki katmanlı bir şekilde gelişir.

Çalışma hayatına dönmek, süttten kesmek ve bakım işini ikinci kuşağa devretmekle ilgili problemlerin hepsini birden Sude'nin sözlerinde görürüz. Sude tüm bu zorlukları yönetme ve sorunları çözme işini kendi üstüne almış gibi görünür. Oysa ki, toplumsal ve yapısal koşulların çok daha belirleyici olduğu işe dönme ve bakıcı bulma süreci Sude'nin kişisel becerileri ve kapasitesini aşan bir yerdedir.

Anneme ve kayınvalideme muhtaç olmak. Hep borçluyum, hep gözlerinin içine bakıyorum. Biliyorum yoruluyorlar. Onlara mecbur kalmak ve hep rica minnet durumunda olmak. Yarım saat işiniz çıksa kötü hissetmek... Ne emzirmek ne geceleri kalkmak hepsine razıyım. Mesela benim süt iznim daha uzun olsaydı çok mutlu bir anne olurum. İlk bir sene evde kalabilseydim. Biraz anneliğe alışsaydım. Sonra bir yıl anneler bakardı, sonra da kreş. Bu kadar zor olmazdı. Ben 60. günde işe başladım. Çok erkendi. Sütüm de o zaman azaldı, bitti zaten. Aklım hep evde, hep suçlulukla çalıştım. Kırılganım artık. Anneliğimle ilgili bir eleştiri geldiğinde kaldıramıyorum. Çünkü zaten eksik anne hissediyorum. Ben elimden geleni yaptım varolan şartlarda. Bu elbette yetmiyor... Bir de bunun yüzüme vurulması. Sanki benim aklım yok. Sanki ben bilmiyorum. Böyle akıl verdiklerinde bunlar beni zorluyor. İşe başladım, diyorlar ki, ne kadar erken başladım... Yazık bebeğine. O kadar kırılıyordum ki... Sanki ben bilmiyorum erken

¹⁴⁵ Sultan

olduğunu. Sana mı soracağım? İnsanlar kaba ve düşüncesiz. Böyle akıl vermeler, güya acımalar falan. Çok kırıldım ve bunlar beni biraz hayata öfkeli ve fevri bir tip yaptı. Şimdi adım çıktı gergin diye... Germeyin o zaman.¹⁴⁶

İşe erken başlamak zorunda olmanın yanında anne ve kayınvalideye borçlu olmak, minnet etmek Sude'nin benliğini eksiklik, suçluluk, borçluluk ve öfke gibi olumsuz duygularla donatır. Sude, elimden geleni yaptım varolan şartlarda derken aslında üstlendiği sorumlulukların irrasyonel olduğunun bilincindedir. Onun idealize ettiği annelik pratiği çalışma koşullarıyla çelişir. Diğer yandan kendi içinde yaşadığı suçluluk duygusunu çözümlerse bile dışarıdan gelen akıl vermeler ve eleştirilerle kırılğan, öfkeli ve tekrar suçluluk hisleriyle boğuşan bir duygudurum içine girer. Miller, annelikte oluşan kuşak farkına dikkat çeker: modern uygulamalar geliştikçe geçmiş kuşakların tecrübesi ve bakım pratiği değersiz ve geçersizleşir (Miller, 2010: 86). Buna mukabil, eski kuşak ebeveynler, yeni kuşak anneleri kariyerlerine düşkün ve bencil olarak etiketler, onların çocuklarını yetiştirme konusunda yeterli sorumluluk almadığına inanır (Furedi, 2013: 32). Sude, işe geleneksel bakım anlayışına göre erken başladığı için eleştirilir. Artık kırılğan ve öfkelidir çünkü bu sefer üstbenin yargılayan sesine doğrudan toplumdan gelen kınama da eklenmiştir. Sude, eksik ve suçlu hissetmesini, gergin ve öfkeli olmasını kendisine yüklenen ve yerine getirmesi imkânsız olan rol ve sorumluluklarla ilişkilendirmiştir. Görüldüğü gibi Sude, içinde bulunduğu durumu rasyonel bir şekilde muhakeme edebilmiştir. Bilişsel düzeyde, kendi bakım verme pratikleriyle ilgili somut bir suçu, ihmali ya da eksiği olmadığını farkındadır. Ancak yine de eksik ve suçlu hissetme durumundan kurtulmuş değildir. Bunun sebepleri üzerine şu yorum yapılabilir: Kadınlar için emzirebilmek ve emzirme süresi hem kaygı hem de suçluluk yaratan önemli bir dinamiktir. Sağlık söylemi ve uzman görüşleri anne sütünün ve emzirme süresinin öneminin altını çizer. Bebeğini emzirebilmek için evde kalan anneye saygın bir rol atfedilir. Tavsiye edilen emzirmeyi yapamayan kadınların payına ise işini eksik yapmış olmaktan kaynaklanan suçluluk duygusu düşer. Sude'nin çocuğunu süttten keserek işe dönmekle ilgili yaşadığı suçluluk duygusunu, Meltem emzirmek için evde kaldığı halde

¹⁴⁶ Sude

yaşamıştır. Meltem, emzirme sürecini her iki kızında da travmatik bir yaşantı olarak deneyimlediğini belirtmiştir.

Küçük kızım uyumuyor ve emmiyor. Büyüğünde de benzerini yaşadım ama bu daha beter. Ben emziremedim, beceremedim bu işi. Neler yapmadım ki, profesyonel emzirme sağma makineleri kiraladık hastanelerden. Ev pompalarla doldu. Meme ucum hep yara oldu. Doktor iki saatte bir kalkıp emzireceksin dedi. Ama o her kalkış ve benim hazırlanmam zaten tekrar yatmaya zaman bırakmıyordu. Gece kalkıyordum, sonra meme ucum küçük olduğu için pompayla meme ucu çıkarıyordum. Sonra acımasın diye kremler falan... Sonra kızı uyandır, alıştırana kadar kaşıkla ver. Memeyi almazsa eğer biberonla verme, kaşıkla ver, sonra memeni daya dediler. Çile gibi... İnanın buna da bir ay uğraştım. Sabaha kadar uyumadım. Gene de sabah gelip beceremedin sen diyorlardı. Geçen yengem “Sen niye beceremedin bu işi?” dedi. Kafasına bardak fırlatacaktım neredeyse. Aynısını doktor kontrolünde hemşire de dedi. Bir kadın bir başka kadına bunu nasıl der anlamıyorum. “Çocuk yeteri kadar gelişmemiş. Sütün mü kötü, veremiyor musun?” dedi. Ben daha ne yapayım? Yiyorum içiyorum sütüm kaliteli olsun diye. En sevmediklerimi bile yiyorum. Olmadı, emmedi benim kızlar, ben de beceremedim belki. Büyük yara bende. Kendi annem bile yaa! O bile! Çocuğu emziriyorum, başımda duruyor “İstemiyor, niye istemiyor” diyor. Geliyor tekrar “Aç bu çocuk” diyor. Bir annenin çocuğunu aç bırakmasıyla suçlanması... Kendimi suçluyorum. O çocuğa ulaşamadığımı düşünüyorum. Benim en büyük derdim bu oldu. Onlara ulaşamamak, bir anne olarak besleyememek... Hem kızıyorum çevremdekilere hem kendimi suçluyorum.¹⁴⁷

Anneliğin tarihi bölümünde de bahsedildiği gibi, emzirme tarihin belirli bir döneminde alt sınıfların yaptığı, hayvani ve tiksindirici bir eylem olarak görülürdü. Üst sınıflar için emzirmemek, süt anneler tutmak bir statü göstergesiydi. Bugün, emzirmek için evde kalabilmek çalışmadan geçimini sağlayabilecek kadar varlıklı olan sınıflar için geçerli bir durumdur. Birçok kadın çalışma hayatına dönmek zorunda kaldığı için bebeklerini emzirmek istese de süttten kesmek zorundadır. Bu hatırlatmadan sonra, Meltem'nin çevresini saran kadınlardan gelen emzirme baskısı daha anlaşılır olur. Meltem, uzmanlardan ve çevresindeki insanlardan gelen baskıyı eleştirir, onlara öfkelenirken eş zamanlı olarak kendini de yetersiz ve suçlu bulur. Günümüz söyleminde anneliğin rol ve tanımını içinde emzirebilmek de vardır ve Meltem, yeni annelik söylemine göre emzirme sorumluluğunu yerine getirmemiştir. Sütünün gelmesi için elinden geleni yapsa, kendisine söylenen bilimsel yöntemleri, emzirebilmesini sağlayan araç ve gereçleri kullansa da suçluluk duygusundan kurtulamadığını ifade eder. Kendi elinde olan her şeyi yapmış olmasına rağmen kontrol edemeyeceği bir alan için sorumlu hisseder. Sude'nin ve Meltem'in aktardıklarından

¹⁴⁷ Meltem

görüldüğü gibi uzman söylemi annelerin seçimleri, tutumları, eylemleri ve en çok da duygularıyla etkileşim halindedir.

Buraya kadar, benlikte çoraklık hissi, arzu yokluğu ve ezilme yaratan suçluluk duygusunun farklı kadın deneyimlerindeki tezahürleri ve kadınların bu duyguyu nasıl anlamlandırdıkları analiz edildi. Buradan sonra, suçluluk duygusuyla ilişkili ortaya çıkan kaygı hissi üzerinden devam edelim.

6.2 KAYGI

Kelime, Kubbealtı Lugat'da, üzücü bir şey olacak korkusundan doğan endişe, keder, tasa, gam olarak tanımlanır (2023). Tehlikeli bir durumla ilgili çaresizlik beklentisi olan bu duygu genellikle bir doyumsuzluk durumu şeklinde öznenin yaşamından tatmin olmadığını hissettiği bir uyarım olarak idrak edilir. Oysa kaygı duygusu felsefede ve psikanalizde insanların yeryüzüyle bağlantılarını sağlayan bir koşul olarak ele alınmış ve insanlığın temel bir hali olarak kabul edilmiştir. Belki de burada kaygının bir duygu olarak kendisi değil de şiddeti, benlikte tuttuğu yeri düşünerek onun yıkıcılığı üzerine yargıda bulunmak daha isabetli olacaktır. Bu çalışma içinde bahsedilen kaygı, yıkıcı ve tahripkâr bir duygu olarak deneyimlenen anksiyete halidir.

Freud, kaygının travmaya dair bir beklenti ama aynı zamanda travmanın daha hafif bir versiyonda tekrarı olduğunu söyler (Freud, 1993: 326). Travma öznenin içine düştüğü çaresizlik durumu ise kaygı da bu çaresizlik durumunun geleceğini, gelmekte olduğunu işaret eden bir duygudur. Özne kendine şunu söyler: Bu olacak ve ben çaresiz kalacağım. Şimdiden önlem alırsam, vaktim varken o gelmiş gibi davranırsam belki gelecek olan travmayı engelleyebilirim. Bir başka veçhesiyle, eğer başarıyı hazza ulaşmak olarak düşünürsek kaygı, arzunun canlı kalması için bir koşul haline gelir (Salecl, 2014: 58). Çünkü tehlikenin geleceğini anlayan benlik önlem almaya çalışacaktır. Haz veren bir durum doğacak tehlikeden dolayı hoşnutsuzluğa dönüşünce kaygı ortaya çıkacaktır (Freud, 1993). Yoğun kaygı içindeki benlik, rasyonelitesi olan bir tehlikeye irrasyonel olan ve içten gelen bir

tehlikeyi teğeller (Freud, 1993: 327). Ortada özneye dışarıdan gelen herhangi tehlike ya da onu tehdit eden gerçek bir durum yoksa o kaygı içgüdüsel bir taleptir (Freud, 1993: 327). O halde kaygı için nesnesi olmayan tehlike beklentisi diyebiliriz.

Kierkegaard, kaygıyı varoluş içinde yer alan olasılıkla bağlantılı bir duygu olarak tanımlar ve bu tanımla bağlantılı olarak kaygı ve özgürlük arasındaki ilişkiye işaret eder (1980). Varoluş içindeki olasılık ifadesini varoluş içindeki belirsizlik olarak yorumlayabiliriz. Özgür olan özne, özgürlükle birlikte gelen belirsizlikle baş etmek zorundadır. Öznenin özgürlüğüyle birlikte gelen belirsizlik, onun zihninde “olasılıklar olasılığı”ndan bir evren açar. Bu olasılıklar evreni içinde özgürlük; yapıp ettiklerinde karar sahibi olmak, yaptıklarından sorumlu olmak anlamına gelir. Bu durumda kaygı yapıp ettiklerimizden çok yapabilme olasılıklarımızla ilgili bir duygudur. O yüzden kaygının yüzü hep geleceğe dönüktür. Kierkegaard, kaygıyı tarif ederken uçurumun tepesindeki adamın baş dönmesi metaforunu kullanır (1980). Dağın tepesindeki adam için dehşet verici olan şey düşme olasılığı değil, onun uçurumdan atlayabilme potansiyeline sahip olduğunu bilmesidir ve atacağı tek bir adımın onu sürükleyeceği durumu bilmek kaygının sebebidir. O halde kaygıyı ortaya çıkaran bizatihi olgular değil, onları seçebilme özgürlüğümüzdür. Kaygı, özgürlüğün olanağı içinde ortaya çıkar, insanın bu duyguyu karşılama şekliyse bazen acılı olabilir. Gelecek hakkında kaygılandığını söyleyen kişi aslında bizatihi kendisi kaygıyı provoke etmektedir (Kierkegaard, 2008). Ne de olsa gelecek henüz belirlenmemiştir ve kişide kaygı uyandıran gelecekle ilgili olumsuz yargılarıdır. Nitekim, anaakım psikoterapilerde de kaygı ele alınırken olayların kendisi değil onlara yüklediğimiz anlamın olumsuz veya olumlu duygurudumu ortaya çıkardığı teziyle hareket edilir. Özetle, kaygı öznenin içinden neşet eder ve dışarıda bir nesnesinin olması şart değildir.

Özgür iradeyle seçim yapabilme gücünün bilincinde olmak, otantik bir hayat inşa etme olasılıklarına sahip olmak neden bizi dehşete düşüren bir kaygı uyandırır? Uğruna mücadele edilen, evrensel bir ideal olan özgürlükte kaygı verici olan nedir? Bu soruya çalışmanın konusu olan annelik söylemi üzerinden cevap vermeden önce kaygıyla suçluluk duygusu arasındaki bağlantıyı ele almak daha açıklayıcı olacaktır.

6.3 SUÇLULUK DUYGUSU VE KAYGI İLİŞKİSİ

Freud kaygı ve suçluluk duygusu arasında güçlü bir bağ olduğunu ortaya koyar (1917). Suçluluk duygusunun müsebbibi olan merhametten ve empatiden yoksun üstben boğucu bir şekilde mütemadiyen benliğe seslenir. Üstbenlik, benliğin üstüne yürüyen bir zorbadır; ona yetersiz, suçlu, nefret uyandıran, sıkıcı ve kimsenin sevemeyeceği biri olduğunu tekrarlar durur (Phillips, 2017: 88). Üstbenlik benliği ele geçiren totaliter bir lider gibidir, ciddi ama yüzeysel bir dramayla propaganda şeklinde konuşur. Kuru, cansıkıcı, derinlikten ve yaratıcılıktan yoksun, sığ bir kelime dağarcığıyla aynı sözleri diline pelesenk eder. Tam da bu ritmik tekrarlar yüzünden dinlemesi kolaydır. Üstbenlik kendini takdiri mutlak ilan ederek benliğe bir kimlik atfeder. Aynı zamanda alimi mutlaktır, kehanet yapabildiğini, geleceği gördüğünü, eylemlerin sonucunu görebildiğini iddia eder (Phillips, 2017). Oysa ki üstbenliğin gölgesi benlikten çekildiğinde yaratıcı öznel olarak bizler yapıp ettiklerimizi etik değerler içinde değerlendirme kapasitesine sahip olan varlıklarız. Birçoğumuz evrensel, her daim geçerli bir hakikat olamayacağı sonucuna ulaşma kabiliyetine vakıfız. Etik olarak doğru ve yanlış olanın zamanla değişebileceğini, değerlendirmelerimizin koşullara göre değişebileceğini biliriz. Özellikle daha önce üzerinde durulan özen etiği kavramını referans göstererek şu söylenebilir: İnsan kendi deneyiminden yola çıkarak birçok eylemin etik olarak tartışmalı olduğunu, hiçbir iyi ya da kötünün tamamen iyi veya kötü olmadığını söyleyebilecek kapasiteye sahip bir varlıktır.

Lacan, üstbenin başka bir veçhesine dikkat çeker. Lacan'ın psikanalizinde üstbenin yerine daha kapsayıcı bir kavram olan Öteki kavramı geçer. Öteki kavramı, hem dil sayesinde içine girdiğimiz toplumsal simgesel düzeni içeren büyük Öteki'dir hem de başka bir insan olarak öteki'dir. Lacan, kaygıyı uyandıranın öteki'yle karşılaşma olduğunu söyler (akt. Miller, 2009: 655). Öznenin büyük Öteki'yle karşılaşması, yani öznenin dille, söylemle, simgesel düzenle karşılaşması kaygı uyandıran travmatik bir deneyime dönüşebilir. Öznenin Öteki'yle karşılaşması aynı zamanda öteki'ndeki gedikle karşılaşmasıdır. Öteki'nin tam olmadığını, eksik ve tutarsız olduğunu idrak etmek kaygı uyandırır. Aslında Lacan, Freud'un dediğini tekrarlamış olur. Freud, kaygı ve ürettiği suçluluk duygusu için benliğin toplumla temas ettiği

yerde durur demişti. Ancak, Lacan burada Freud'dan farklı olarak Öteki'nin eksigine, gediğine dikkat çeker. Özne, öteki'nin tutarsızlığından, eksikli boşluklu yapısından dehşete düşer ve bu da onun yasayla ilişkisini belirler. Öteki'ndeki boşluk özneyi güvensiz hissettirir. Diğer yandan özne, hazzını gasp eden bir Öteki'yle karşılaştığını zanneder ve eksigini bilmesine rağmen Öteki'ne sınırsız bir güç atfeder.

Kaygı ve suçluluk duygusu arasındaki bu ilişkiden sonra bir önceki soruya geri dönülebilir. Eğer kaygı insanın özgür iradesiyle ilgili bir duyguysa neden bu kadar ızdırap veren bir hisse dönüşür? Öznenin yaratıcı ve otantik yanıyla ilgili bu deneyim nasıl olur da benliği ezen ve çoraklaştıran bir duygudurumun içine gark olmamıza vesile olur? Lacan'ın ekolünün takipçisi olan Salecl, bu soruyu büyük Öteki'ndeki değişimle açıklar (2014: 124). Öznenin büyük Öteki'yle ilişkisi artık değişmiştir: Günümüzde modernizmin geldiği noktada bir sürü yeni otorite Öteki'ndeki gediği kapatmaya uğraşır (Salecl, 2014: 124). Seksenli yıllara kadar simgesel düzenin eksikli, gedikli, yamalı ve tutarsız olsa da öznenin yaşamında her zaman bir gücü vardı. Öteki, özneye mütemadiyen ben kimim diye sormaya, kendiliğini yeniden ve yeniden inşa etmeye zorlar (Salecl, 2014: 137). Diğer taraftan özne, ötekine hem simgesel hem de bireysel düzeyde muhtaçtır ve bu acziyetinin de bilincindedir. Modernizm sonrasında ötekinin ne arzu ettiğine dair sorgumuz büyüyerek devam ediyor. Modernizmin başlangıcında, seleflerimiz kimliklerini inşa ederken bizden çok daha az özgürdü. Çünkü sembolik düzenle olan ilişki daha az ikircikliydi. Büyük anlatılar, hakikat yasasının varlığına dair kendinden emin iddialar vardı. Bilgi ve iletişim çağında büyük anlatılar sona erdi. Sembolik düzen büyüyüp güçleniyor belki ama genişledikçe ondaki boşluklar daha çok ortaya çıkıyor. Yamalar teğellerinden kopuyor ve Öteki'nin eksigi daha görünür oluyor. Böylece öznenin Öteki'yle karşılaşma anında eksikten dolayı ortaya çıkan kaygı, dehşet veren bir insanlık durumuna doğru evriliyor. Günümüz öznelinin seçim yapma özgürlüğüne diyecek yok, bir önceki kuşaklara göre seçimlerine müdahale çok daha az gibi görünüyor. Ancak seçimlerimizi yaparken ayaklarımızı bastığımız yer mesnetsiz, kaygan ve kırılğan.

Lacan, üstbenin özneye haz almayı buyurduğunu ancak bunu buyururken aynı anda ona bu konuda çuvallayacağını söyleyen bir ses gibi olduğunu vurgular (Lacan, 2014). Bu durumda kaygı, arzu ile haz arasında bir geçit olur. Arzu tatmin olamamakla ilişkiliyken haz öznenin nesneye yaklaşmasına dairdir ve ekseriyet can yakıcıdır. Bugün içinde olduğumuz sembolik düzenin kaygıyla böyle bir oyun içinde olduğu söylenebilir. Piyasa düzeninden yeni medyanın pazarlama teknolojilerine, sanal sistemlerin algoritmalarından, AVM satış reyollarının dizaynına, sağlık söyleminden güzellik endüstrisine kadar sembolik ağı içinde yer alan her unsurun böyle bir arzu mantığından güç aldığı aşıkardır. Bugünkü toplumsal yapı insanların sıklıkla deneyimlediği yetersizlik hissinden gücünü alır (Salecl, 2014: 55). Doksanlarda zalim bir iyimserlikle buyrulan “kendin ol, içinden geleni yapmakta özgürsün”, “yapabilirsin, içindeki potansiyel yeterli” sloganları günümüzde “ne yaparsan yap yanlış olacak, ama sen yine de bizim dediklerimize kulak ver” şekline dönüşmüştür. Bu durumda doksanlardaki zalim iyimserliğin günümüzde sadistik bir iyimserliğe dönüştüğü bile söylenebilir. Yeni annelik söylemi de böyle bir arzu/kaygı/haz matrisinin içine yerleşmiştir. Kadınlar annelik deneyimlerinde arzularıyla hazları arasındaki mesafeyi katederken ortaya çıkan kaygı duygusuyla da boğuşurlar. Seçenekler enflasyonu içinde en iyi anneler olmaya çalışan kadınlar, en iyi'nin ne olacağına dair ötekenden onlarca öğüt alır. En iyiye doğru gittiğini iddia eden onlarca yol tabelası vardır. İdeali gösteren o kadar kılavuza rağmen Öteki'nden gelen talepteki boşluk hep hissedilir. Anne, kendini tatmin edecek hazzı bulmak için özgür olsa da benliğinde Öteki'nin arzusuyla karşılaşır ve Öteki'nin tutarsız talepleriyle habire yüzleşiyor olmak ızdıraplı bir kaygı deneyimine dönüşür. Öteki'nden gelen her talep eksiktir bu yüzden ne yaparsak yapalım anneliğimizin çocuklarımız üzerinde nasıl bir tesir bırakacağını bilmek mümkün değildir. Bugün anneler büründüğü simgesel rolle ilgili kaygı duymaya meyillidir ve çocuklarıyla ilgili doğru seçimleri yapıp yapmadıkları konusunda suçluluk hissederler. Tarihsel süreçle birlikte çocuğun statüsü soyun devamını sağlayan varlık olmaktan bir ailenin üzerine kurulduğu en önemli değer haline dönüşmüştür. Çocuğun bakımından ve yetiştirilmesinden büyük oranda sorumlu olan anneler ise yaptıklarından hep şüphe duyan, daha iyisinin nasıl yapılacağına dair bulabildikleri her yerden cevap arayan kaygılı ve güvensiz özneler dönüşmüştür. Bir başka deyişle anneler kendilerine güven verecek büyük Öteki'ni ararlar (Salecl, 2014: 94). Bu arzu/haz ve kaygı dinamiği annelik

söylemiyle yakından bağlantılı bir endüstri için mümbit bir alan sağlar. Çocuk bakımıyla ilgili performans kaygısı, yetersizlik ve suçluluk duyguları çocuk ve anne determinizmi iddiasıyla bir anne/çocuk endüstrisi oluşturmuş ve oluşturmaktadır (Furedi, 2013: 111). Annelik, çocukların her türlü ihtiyacını en iyi şekilde karşılamaya yönelik tüketim kültürüyle yakın bağlar içinde bir kuruma dönüşmüştür (Furedi, 2013: 111). Öteki'nin arzusuna ulaşma motivasyonu doğru olanı yapma, en iyisini tüketme, en doğru bilgiyi aramaya sevk eder. Çocukları için en iyisini yapamama, en doğru yaklaşımlardan bihaber olma, yanlış seçimler yapma olasılığı ise sürekli kaygı üretir. Şimdi, katılımcıların anlattıklarına kaygı duygusuyla ilgili bu teorik zeminden hareketle bakmaya çalışalım.

Boş zamanlarımda hep çocuk eğitimleri izliyorum. Okuduğum kitaplar hep çocuk eğitimi üzerine. Işığın Yolu, mesela, Nilüfer Deveciğil'in. Adem Güneş, Pozitif Disiplin... Şimdi kreşe dediler ki sizin oğlanın duyuşsal bütünlemesi eksik. Ona taktım kafamı. Velilere sordum. Sanırım kreş de takmış bu konuya. Bütün çocuklarda bunun eksik olduğunu düşünüyormuş. Ama bana dediklerinde çok bozuldum. Gene bir şeyimiz eksik çıktı diye. Sanırım psikolojim de bozuluyor artık. Geçen gün kriz geçirdim. Ağladım bir saat, bu çocuklara yazık oldu diye düşündüm. Karantina günleriydi zaten. Gözümün önünde sürekli yemek, bulaşık makinesi, lego kutusu dönüyordu. Bunu kendine ve çocuklarına yapma diye ağladım. Ve o günden sonra deli gibi çocuk eğitimi kitapları okumaya başladım. Evdeki krizleri yönetebilmek için.¹⁴⁸

Kadının iyi anne olarak tanımlanmaya başlanmasının bir diğer yolu da çeşitli ürün ve hizmetleri etkili bir şekilde kullanabilmesidir. Ayşe, iyi bir anne olabilmek için uzman söylemine başvurduğunu ifade eder. Yine başka bir uzman grubu tarafından çocuğunda olduğu söylenen duyu bütünleme eksiğinden kendini sorumlu tutar. Furedi'nin söylediği gibi kaygı hisseden ebeveynler için geniş bir dergi, kitap ve çeşitli yayınlar külliyatı hazır bekler (2013: 119). Annelik endüstrisi, çocukları en ideal şekilde yetiştirilebileceğini vaat eden ürün ve hizmetlerle kadınların çevresini kuşatır (2013: 119). Ancak Ayşe, "gene bir şeyimiz eksik çıktı" diyerek aslında kendisinde kaygı uyandıran Öteki'nin söylemine dair kuşkusunu açık eder. Ayşe, ideal anne olmakla ilgili tatminkâr duruma ulaşamayacağını, bir şeylerin hep eksik olacağını farkında olsa da o eksiğin kendinde yarattığı kaygıyla baş etmekte zorlanır. Ayşe'ye benzer şekilde Sevda da eksik olmaktan kaynaklı kaygısından bahseder.

¹⁴⁸ Ayşe

Farklılığım yok sanki. Klasik anneyim. Seven, sevgi dolu, çok şefkatli, çok verici, fedakâr. Yemez yedirir içmez içirir derler ya... Bütün derdim ona zarar gelmesin, hasta olmasın, düşmesin, üzülmesin. Özellikle üzülmesine hiç dayanamıyorum. İşte dediğim gibi yapmaması gereken şeylere izin veriyorum bu yüzden. Yanlış ama tablet hep elinde. Ne yapayım, ağlamasın diye. Kıyamıyorum. Ama başkası görse boşluyor der. Öyle değil aslında. Bir de kendimi eğitim yönünden farklı görüyorum. Farklı derken eksik görüyorum. Benim üniversite eğitimin yok. Nasıl ders çalıştırıcım, nasıl yardım edeceğim diye korkuyorum. Onları çok dert ediyorum. Okuması çok önemli ama ben yetersiz kalacağım gibi geliyor. Korkuyorum.¹⁴⁹

Sevda ise Ayşe'den farklı olarak eksikliğini kabullenmiş görünür. Sevda'nın ideal anne olmak için gereken bilgiye erişim olanağı yoktur. İdealize ettiği anne rolü için üniversite eğitimi bir koşuldur ve bu rolün gerektirdiği standartlara ulaşamadığı için kendisini eksik görür, yetersiz kalacağını düşünür. Yetersizlik hissi de öznel bir değerlendirmedir. Meslek kazanmak amaçlı lisans eğitimi Sevda için iyi bir anne olmakla özdeşleşir. Bu özdeşleşmenin oluşmasında, çocukların eğitimine aktif bir şekilde katılmayı gerektiren uzman annelik söyleminin etkin olduğu muhakkaktır. Sevda da tıpkı Ayşe gibi eksikliğiyle ilgili kaygı hisseder. Ancak o Ayşe gibi yetersizlik duygusuna “gene bir şeyimiz eksik çıktı” diyerek ironiyle yaklaşmaz. Ayşe'nin umut taşıyan bir mizahla karşıladığı ve sürekli çocuk gelişim kitapları okuyarak örtmeye çalıştığı gedik Sevda için ancak bir üniversite eğitimiyle kapanabilirmiş gibi görünür. Çilem'in kaygısı ise Sevda ve Ayşe'nin tam tersine çok şey bilmekle, bilen anne olmakla ilgili oluşmuştur.

Benim her gebeliğimde ve her çocuk yetiştirmemde, kızımı ve oğlumu büyütürken değişti ideallerim. Oğlumu doğurduğumda gençtim, toydum. Deneyimsizdim. Her şeyi mükemmel yapmaya çalışırdım. Kendimden beklentim ve standartlarım çok yüksekti. Mesela vaktinde uyutabilmek, ağlatmamak, zamanında yürümesi, zamanında yemeğini yemesi, dengeli beslenmesi, hepsini kafama takardım. Hepsini yapmalıydım. Mesela benim oğlum geç yürüdü biraz. 14 aylık falandı yürüdüğünde çünkü iri bir bebektir. Her neyse... 12 ay olduğunda ben doktor doktor geziyordum neden yürümüyor diye. Sanki onun yürüyememesi benim suçum, benim sorumluluğum gibi zannediyordum. İlk gittiğim doktor da özel hastaneydi. Bir sürü test istedi korkuttu beni. Sonra iki üç doktora daha gittim. Son gittiğim rahatlatmıştı. Kızım sen deli misin demişti, yürür o merak etme... Demek istediğim, oğlumla ilgili her şeyden ama her şeyden kendimi sorumlu hissediyordum. Sanki olması gereken her şeyi ben oldurmalı, her gecikme her yolunda gitmeyen şeyden de kendimi sorumlu hissedirdim. Mesela o gün illa sebze protein ve vitamin alacak. Süt alacak. Diyelim çocuk peynir yemiyor. Sanki ben o peyniri ona bir şekilde yedirmek zorundaydım. Çocuğumun ağzına tıka tıka peynir soktuğumu hatırlıyorum. Oğlum hala peynir yemez ama ben ikinci doğduğunda şunu anladım. Mükemmel anne olmaya çalışırken oğlumu korkutmuşum, aramı bozmuşum. Çocuk peynir görünce kusacak gibi olur. Yemek saatlerinde çocuğu sarstığımı, bağırdığımı, tehdit ettiğimi hatırlıyorum. Bazen bir saat bir buçuk

¹⁴⁹ Sevda

saat yemek masasında oturduğumuzu... Sınırlarım hep bozuktu. Şimdi iyi anne ne dersiniz; çocuğuyla arasını bozmayan, onun sınırlarına, tercihlerine, isteklerine saygı duyan ama yeri geldiğinde sınırlayan anne derim. Değişiyor bu tanımlar, insan tecrübe ettikçe.¹⁵⁰

Çilem'in deneyiminde ise bilginin kaygıyı büyüttüğünü görürüz. Sevda bilmediğini bilirken, Ayşe bilgiye ulaşmaya çalışırken, Çilem ise bildiği için kaygı duyar. Üç kadın da yetersizlik ve suçluluk duyguları içinde acı dolu bir endişe yaşarlar. Çilem, beslenme, sağlık, psikoloji, fizyoloji alanlarında bilgi yüklüdür ve bildiklerini uygulamak ve doğru sonuçları almakla ilgili sorumluluk hisseder. Oğlunun “gecikmiş yürümesi” için duyduğu sorumluluk Zygmunt Bauman'ın postmodern belirsizlik kavramıyla örtüşür. Öznenin seçim yapması için önündeki olasılıkların artması toplumda özgürlük alanlarının genişlediğiyle ilgili bir yanılısma yaratır (2000). Oysa ki özgürlük zannedilen şey aslında artan belirsizliktir. Belirsizliklerle dolu bir dünya güven ve huzur verici olmaktan uzaktır. Bu kadar çelişkinin ve belirsizliğin olduğu bir dünyada anne olmak çocuğa pür dikkat bir bakışı, tam bir uyanıklığı gerektirir. Anne bütün donanımı ve bilgisiyle çocukla ilgili bütün alanları izleyip kontrol altına almalı, çocuğun tüm gelişim sürecini izlemelidir (Furedi, 2013: 17). Tabiri caizse anneler “cin gibi” olmalı, çocukla ilgili tüm aksamaları yakalamalı, ilerideki sorunlar için risk değerlendirmesi yapabilmelidir. Çilem'in ilk çocuğunu büyütürken içine düştüğü belirsizlik onun karakterini takıntılı, şüpheli, endişeli ve kararsız bir duruma getirmiştir. Kendi annelik deneyimi içinde söylemi sürekli yeniden değerlendirmeye tabi tutmuş, böylece anne rolüne dair yeni anlamlar üretmiştir. Çilem, bedeli kaygı ve suçluluk duygusu olan bir mücadeleden geçerek kendine yeni bir kimlik oluşturmuştur denilebilir. Gökçe de Çilem gibi acılı ve zor bir deneyimin içinde yaptığı değerlendirmeler ve içsel müzakerelerle ideal anne olmak için gösterilen yoldan sapma kararı alır.

Çünkü kimse öyle yapmıyor. *Instagram*'dan görüyoruz işte organik mamalar falan... Herkes evinde yapıyor çikolatasını hurmadan. Anneme ben bunu nasıl söylerim? Kadın zaten o kadar yol gelip bizim evde çocuğuma bakıyor. Şeker verme, tuz verme, ayrı yemek pişir. Önceleri ben yapıyordum, gece eve gelip yemek yapıyordum. Ama artık tükendim. Bizim yemekleri tuzsuz yapmaya başladım. Ucundan kıyısından olduğu kadar işte, ne yapayım? Böyle şeyler işte... Bütün bunlar için zaman lazım ya da bakıcı, para... Kolay mı hurmadan çikolata yapmak çocuğa? Ya da ne bileyim oyun atölyeleri oluyor. Ne bileyim zekâ gelişimi için yaratıcı oyun atölyesi diyorlar falan işte. Götmek istiyorum. Bir iki kere göturdüm. Sadece şarkı söylüyorlar ama

¹⁵⁰ Çilem

gitmezsek geri kalır gibi geliyor. Şimdi kreş arıyoruz bakalım... Sonsuz sevgi ve sonsuz endişe içindeyim. Hep ne yapıyor ne yedi, iyi mi, yeterli miyim? Yetersizlik belki... En kötüsü... Yetememek, çünkü hep vermek istiyorum. Felsefi oldu biraz.¹⁵¹

Gökçe'nin sözlerinde Salecl'in kaygıyla ilişkilendirerek söylediği büyük Öteki'yle değişen ilişkimizin izleri sürülebilir. Artık bir sürü yeni otorite büyük Öteki'ndeki gediği kapatmaya uğraşır. Keza kadınlara nasıl anneler olmaları gerektiğini buyuran çok sayıda otorite vardır artık. *Instagram* da bu otoritelerden biri olarak düşünülmelidir. Gökçe'nin kaygısı tam da buradan analiz edilebilir. O, iyi bir anne olabilmek için bakım verme işini aynı zamanda bir tüketim projesine dönüştürmesi gerektiğinin farkındadır. Günümüzde ebeveynler, çocuk bakımı için harcadıkları parayla orantılı olarak çocuklarının başarılı, sağlıklı ve mutlu olacağına inanma eğilimindedir (Furedi, 2013). Bu konuda ebeveynleri kışkırtan ve katılmadıklarında onlara geride kaldıkları hissi yaratan çok sayıda platform vardır. Zekâ geliştiren oyuncaklar, yaratıcı drama atölyeleri, sanat kursları gibi... Çocuklar üzerine kurulu devasa bir sektör, gebelikten itibaren uzun bir ihtiyaçlar, yapılacaklar, yapılması gerekenler listesiyle hazır bekler. Diğer yandan yoğun annelik anlayışı her koşulda çocukların hayatın merkezine almayı gerektirir (Furedi, 2013:9). Dünyaya gelen her bebek anne babalarına adeta "bana her şeyi sunmalısın" diye ağlamaktadır. Annelere, çocukları için daha fazla para, enerji ve zaman harcaması yönündeki baskı aynı zamanda bir rekabet ortamı da oluşturur. Gökçe, başlangıçta atölyelerle, organik mamalarla, hurmadan çikolatalarla bu akıma girdiğini belirtse de deneyimi sonucunda yaptığı değerlendirmelerle rasyonel bir sonuca ulaşır. Gittiği "zeka gelişimi için yaratıcı oyun atölyesi"nde sadece şarkı söylendiğini ifade ederken uzman söylemini reddettiğini açık eder. Gökçe'nin kaygısı da bu reddedişin içinde gelişir. Öteki'nin buyruğunu olduğu gibi kabul edip içselleştirerek uygulasa "sonsuz endişe"si olmayacaktır. Çünkü artık Salecl'in dediği gibi "ne yaparsan yap yanlış olacak ama sen yine de denemeye devam et" fikri yerleşik bir söyleme dönüşmüştür. Nitekim, *Instagram*'da çocuklarıyla "keyifle oyun oynayan anneleri" izleyen Ayşe, "Bağırmayan Anneler" hesabından öfkesine

¹⁵¹ Gökçe

umutsuzca çare arayan Sultan da büyük Öteki'nin söylemiyle kaygılı bir ilişki içindedir. Banu, bu kaygılı ilişkiyi kafa karışıklığı şeklinde ifade eder.

Bence fazla bile eğitililer. Eğitim *overdoze* artık. Ama kafalar daha karışık. Ve çok saçmıyorlar. Arkadaşlarım tuhaf organik yemekler falan yapıyor. Ya da bağlanma bozukluğu olmasın diye işi bırakan var. Ben de mesela okudukça kafamın karıştığı konular oldu. Benimle uyumak istiyordu kızım. Bazı kitaplarda beraber yatarsa cinsel kimlik gelişimi sekteye uğrar yazıyor. Bazılarında ayırırsanız bağlanma bozukluğu olur diyor. Mesela bağlanma bozukluğu olur diye duydum uzun ayrı kalınca ama bu nasıl olur, nasıl bir şey, nereden anlarım bilemiyorum. Belki de var gerçekten bağlanma bozukluğu kızımda, çünkü hiç beni görmüyor.

152

Banu'nun kızıyla ilgili kaygısının bir nesnesi yoktur. Kızında gördüğü bir eksiğe, onun gelişimindeki bir aksamaya dair elinde hiçbir kanıt yoktur ama o yine de endişelenir. Birbiriyle tutarsız bir sürü bilginin içinde yolunu kaybetmiş gibidir. Banu, çocuğun eksende olduğu bir sektörün anne rolüne dair normlar oluşturduğunun farkındadır. Gerçekten de anne/çocuk piyasası kaygı ve riskler ekseninde bakım verme pratiklerini istila eder. Her bir riski bertaraf edecek bir çözüm vardır. Risk ve tehlike söylemiyle birlikte çözümler de misal -bağlanma bozukluğu varsa oyun atölyeleri, akademik başarı düşükse zekâ geliştiren oyuncaklar- gelir. Banu cinsel kimlik, bağlanma, beslenme gibi başlıklarla ilgili henüz kendisinin de bilmediği "bir şeyler" yapma zorunluluğundadır. Adını koyamadığı ama anne olduğu için yapmaktan sorumlu olduğu "bir şeyler" kendisini endişelendirir. Üstelik bilmediği "o şeyler"ın çevresindeki anneler tarafından yapılıyor olması kendisini eksik ve yetersiz görmesine yol açar. Banu'nun kaygılı deneyiminin biraz daha ötesi Ayşe'nin aktardıklarında görülebilir. Ayşe, Banu'nun biraz daha mesafeli durduğu bilgiyle arasındaki sınırını kaybetmiş, takıntılı bir endişe durumuna sürüklenmiştir.

Çocukların üstüne aşırı düşüyoruz bence. Pinpirikliyiz. Sadece kendimde görmüyorum bu titizliği ben. Ama pinpirikli olmakta da haklıyım gibi. Büyük oğlum kolunu kırdı. Ameliyatlık oldu. Ve benim yanımda oldu kazası. Şimdi güvenlik kaygım çok fazla o yüzden. Küçük kızımı anneme bırakamıyorum. O çok gamsız çünkü. Hiç bana benzemiyor. O beni de öyle büyüttü. Hiç bana sınır koymadı. Hep kendi sınırımı belirlemek zorunda kaldığım için çok sıkıntı çektim. Kural koyma işini iyi dengelemek gerek. Çok okuyorum, çok biliyorum. O kadar bilmek de iyi değil. Kafamız karışıyor. Herkes her konuda bir şey bildiği için hep çelişki, hep çelişki...

Yaptığım şey doğru mu hep endişe duyarım. Gözümün önünden ayıramam. Her gün haberleri görüyoruz. Çevreye güvenmiyorum. Biz oynardık sokakta. Güvenlik büyük sorun.¹⁵³

Ayşe, bir önceki örnekte Banu'nun sadece kafa karışıklığıyla ifade ettiği bilmeye dayalı kaygıyı çok daha derin yaşar. Kendisini fazla pımpirikli, aşırı kaygılı bulur ama yine de risklere karşı aşırı önlem almaya devam eder. Tam da kendisinin ifade ettiği şekilde çocuklarıyla ilgili takıntılıdır. Kaygının aşırı hali onda takıntıya dönüşmüştür. Bilişsel düzeyde yaptıklarını abartılı ve irrasyonel bulsa da bunları yapmaktan kendini alıkoyamaz. Bir başka ifadeyle anne olmakla ilgili pratikleri egodistoniktir. Onun benliğine yabancıdır, aslında yapması gerekenleri kabul etmez ve yapmak istemez ama zorlantılı bir şekilde yapmaya devam eder. Çocukların çevresinin çok sayıda risk ve tehlikeyle çevrili olduğunu buna karşın onların bu riskleri görme ve başetme becerilerinin çok düşük olduğunu varsayar. Ayşe'ye göre dünya tehlike ve tuzaklarla doludur ve o gelecekte çocuklarının başına gelme ihtimali olan yüzlerce olumsuz olasılık için önlem alır. Zihni geleceğe dair tehlikelerle meşgulken olabilecek diğer olumlu ya da haz veren olasılıkları göz ardı eder. Ayşe, kaygısı için çocuğunun kırılan bacağını referans vermiş, gözünün önünde gerçekleşen kazadan kendini sorumlu hissetmiştir. Gökçe de kızının sağlığıyla ilgili benzer bir deneyimden sonra “çok pımpirikli, çok evhamlı” bir anneye dönüştüğünü anlatır.

Tek başıma bakmak zor geldi. Bir de doğunca o bir hafta hastanede yattı. Ellerimden kayıp gidiyordu ilk bir yıl. Çok hastalandı ve babası hep seyahatte olduğu için ben hep tek baktım. Bir kere ateşlendi. Ben de işe yeni dönmüşüm. Aradılar, kreşten çağırıyorlar ateşli diye. Koşa koşa gittim. İzin almak ayrı dert. O ay ikinci iznimdi kızım yüzünden. Aldık hastaneye gittik. Babası yok gene piyasada. Seyahatte. Ateşi düşmüyor. Sonra başka hastaneye gittik. Yok...GATA vardı o zaman oraya gittik. GATA'daki hekim kan değerlerine baktı yüzü ciddileşti. Neredesiniz bu zamana kadar dedi. Lösemi olabilir, yayma istiyorum dedi. Tek başımayım. Dünyam başıma yıkıldı. O hastanede yapılmıyormuş. Sonrası rüya gibi. Çocuğu attım arabaya başka hastaneye, ağlaya ağlaya. O arada arkadaşımı aradım, o geldi. Hacettepe'ye gittik. Yayma yapıldı. O sonuçlar çıkana kadar ömrümden ömrüm gitti. Neyse ki sonuç negatif geldi. Zatürreymiş zaten. Ama sık hastalanması, o bakımı hep tek başıma veriyor olmak beni çok yordu. Halim kalmadı. Bende annelik yetisi yok heralde. Hem sık hasta oldular hem emziremedim. Belki emziremedim o yüzden sık hasta oldular. Hepsini birbiriyle ilgili. Sonra ben çok evhamlı oldum. Çok pımpirikli

¹⁵³ Ayşe

oldum. Bir çocuğun nasıl ellerinizden kayabileceğinizi biliyorsunuz. O yüzden gözlerinin içine bakıyorum yavrularımın. O hastanedeki hallerimiz aklıma geliyor.¹⁵⁴

Meltem için anne olmak çocuk doğurmanın çok daha ötesindedir. Daima gözetmek, emzirmek, eğitmek, hastalandırmamak onun benimsediği anne rolünün içindedir. Meltem'nin hastanede geçen deneyiminde hekimin söylediği “Nerdesiniz bu zamana kadar” neoliberal sağlık söylemi açısından üzerinde durulması gereken bir cümledir. Tıbbın güvenilirliği ve bilimin iktidarına yaslanan sağlıklı olma mefhumu, hasta, hastalık, hastane sınırlarını aşır bütün insan hayatını kaplamıştır. Yiyecekler, giysiler, mobilyalar, halılar, yatak yorganımız, evinizin badanası, içtiğiniz su bile ne kadar “sağlıklı” olduğu vurgulanarak tüketime sunulur (Akgün, 2020). Hayatımızı istila eden sağlık söylemi, sağlıklı olma sorumluluğunu da bu metaların tüketicileri olan bireylerin üstüne atar. Artık sağlık, hasta olmama hali değildir yalnızca. Sağlıklı olmak, dışarıda bekleyen tehlikelerden haberdar olmak, onlara karşı tedbirli olmak demektir. Dışarıda olan her şey tekinsizdir, tehlikelidir. Dışarıya bazen bedenimizin bazen evimizin sınırı olabilir. Dışarıya, pusuya yatmış bekleyen mikroplar, virüsler, radyoaktif maddeler, kanserojen besinler, hormonlu gıdalar, rafine şekerler ve doymuş yağlarla doludur. Özetle sağlıklı olma yükümlülüğünü bireye bırakan bir hakikat yasası yürürlükte (Sezgin, 2011: 80). Bu yasaya göre hastalanmak, kişinin sağlıklı olma sorumluluğunu ihmal etmesinin sonucudur. Kolesterolünüzü, kan şekerinizi kontrol etmek, diyetinizi ihmal etmemek sizin sorumluluğunuzdadır. Bu yaklaşım hastalığı fark etme, uygun tedavi yöntemini seçme sorumluluğunu da hastaya verir (Sezgin, 2011). Meltem, böyle bir söylemin içinde kızının sağlıklı olmasına dair sorumluluk almış, onun hastalanmasından kendini sorumlu tutmuştur. Bu durumda hekimden gelen “Nerdesiniz bu zamana kadar” sorusu sağlıklı olma sorumluluğunu hastaya hatırlatan hakikat yasasının bir tezahürü olarak düşünülmelidir. Meltem kızının hastalanmasını onu emzirememiş olmasıyla ilişkilendirip kendini bu yönden eksik hissederken Selen, kızını süttten kesemediği için endişelenir.

¹⁵⁴ Meltem

Çok kaygı ve endişelerle geldi kızım. Güzel yetiştireyim, bağımlı olmasın, bağımsız olsun istedim hep. Kimseye bağımlı olmasın. Mesela kendini sakinleştirme becerisi olsun istedim ama bu konuda bir sürü bilgiye maruz kaldım. Ağlatmasam kendisini sakinleştirmeyi öğrenemeyecek dediler, ağlatsam ağlatarak çocuk mu büyütülür dediler. En çok emzirme dönemi zordu. Emzirmek sabahlara kadar, süttten kesmek ki hala tam kesemedim. Sağılmış inek gibi hissediyorum artık. Dişleri bozulur, bağımlı olur bıraktır artık diyorlar. Bir de kaygılar, endişeler... Yeterince iyi miyim, sevgimi verebiliyor muyum? Doğru mu yapıyorum? Ne yapacağımı bilemeyip kafamın çok karıştığı durumlar oldu, hala da oluyor.¹⁵⁵

Görüldüğü gibi anne/çocuk ilişkisinde alınan her karar, atılacak her adım çözülmesi gereken bir önemli bir probleme dönüşür. Çocuklar kolayca incinip kırılabilir, tek bir yanlış hareketle hayatları darmadağın olabilir varlıklarmışçasına itina gösterilir. Kadınlar eğitilmiş ya da eğitimsiz, çalışan ya da çalışmayan, bilen ya da bilmeyen fark etmeden benzer kaygı, endişe ve eksiklik hisleriyle boğuşurlar. Beril, anne olma deneyimini anne/çocuk endüstrisi, tüketim alışkanlıkları ve sosyal etkileşim süreçleri içinden analiz eder. Beril kendi kızıyla ilişkisinden yola çıkarak zevkler, kimlik, hayat tarzı ve sosyal statü üzerine bir analiz yapmıştır.

Hayır onu alamayız dediğimde kriz çıkıyor ve ben bu krizleri yönetemiyorum. Ya ağlıyor ya küsüyor ya bağırıyor tutturuyor. İşte o zamanlar ben çok kötü, yetersiz, suçlu hissediyorum. Eşimle kavgalar çoğu zaman bu yüzden çıkıyor. Bir de kapitalizm, tüketim karşıtı tipleriz. Ama iş küçük bir kız çocuğunun taleplerine geldiğinde gelsin *Barbie* gitsin *Wings* kızları oluyor... Başka alanlarda da dengem bozuluyor sadece tüketim değil. Ben makyaja, ojeye karşıyım çocuklarda. Ama kızımda tam tersi var. Topuklu ayakkabı ister, benim kendi makyaj malzemem yok ama o zorla kendine parlaticı ruj aldırdı. Tatillerde oje sürüyor. Bu noktada işte kurallar, kendi dünya görüşümü verebilmek konusunda zorlanıyorum. Sanki kızımı *youtube* büyütüyor, ben değil de. *Youtuber*ların dediklerini daha ciddiye alıyor. Eskiden anne babaların daha çok etkisi olurdu çocuk büyütmede. Bizler bir bilendik. Bizi model alırlardı, ne bileyim daha çok bilen kişilerdik. Fikir akıl sorulurdu. Şimdi aynı evdeyiz ama kızım *youtube*'dan makyaj videosu izliyor. Bizimle hiç alakası yok. Yani onun zihnini, hayat görüşünü, dünyaya bakışını şu an internetteki parametreler şekillendiriyor gibi geliyor. Biz fiziksel bakımını veriyoruz. Yediriyor, içiriyor, giydiriyoruz sadece... Anne babalar ne kadar eğitilmiş olsalar da... İşte ben doçentim de ne oluyor, kızım *Barbie* kıyafeti tasarlıyor bütün gün. Kültür aktarımı aileden olamıyor bence. Bu çocuk benim mi diyorum bazen. Bu kadar, daha ötesi var mı? Günümüz ebeveyninin zorluğu bu, çocuklar ellerinden koparıyor. Kopuk çocuklar. Evin içindeler ama başka bir mekândalar sanki. Gözünüzün önündeki çocuk orada istismara da uğrayabilir, kumar oynayıp bütçenizi de batırabilir ya da sanal seks yapabilir¹⁵⁶

Beril kızına söz geçiremeyince, kültürel aktarımını istediği gibi yapamadığını düşünmüş ve bu yüzden yetersiz hissettiğini söylemiştir. Kızının tükettikleri kendi yaşam tarzıyla

¹⁵⁵ Selen

¹⁵⁶ Beril

uyuşmayınca, kızıyla tüketim konusunda çatışınca çaresiz kaldığını söyler. Tüketim sadece belirli nesnelere ya da arza sunulan metanın basitçe tüketilmesi değildir. Tüketim anlamları yeniden üretir, tüketim tarzı ona yüklenen anlama göre bir kültür üretim işi haline gelebilir (Fiske, 1999). Böyle düşününce Beril'in kızının tükettikleri aynı zamanda göstergeler ve imajlardır. Tüketilen aynı zamanda arzuların, hayallerin ve hazların göstergeleridir. Kızıyla özdeşleşen Beril, onun tükettikleri üzerinden kendi anne kimliğini de sorgular. Kadınlar tükettikleri ya da tüketmedikleri yoluyla kendi anne kimliklerini değerlendirmeye, test etmeye ve kanıtlamaya çalışır. İdeal anne olmak, bazen tüketilen organik mamalar, uzmanlardan satın alınan bilgiyle gerçekleşirken bazen de Beril'in örneğinde olduğu gibi reddedilen popüler kültür ürünleriyle sağlanır. Her durumda tüketilen nesnelere değil göstergelere olur. Çünkü Barbie ve Wings bebeklerinin evde olmaması idealize edilen anneliğe dair bir göstergeye dönüşmüştür. Tüketim alışkanlıkları yoluyla yaratılan annelik endüstrisine dair en sarkastik yorumu Dilek yapmıştır. Üstelik yoğun annelik söylemini kaygıdan ve suçluluk duygularından sıyrılarak reddetmeyi başarmış görünmektedir.

Fazla gerginler... Fazla takıyorlar, hep aynı şeyler. Çok anne tanımıyorum. Hepsini bizim oğlanın kreşteki kadınlar. Sürekli birbirlerine yaptıklarını anlatıyorlar. Ben baştan *looser* olduğum için onlarla yarışa girmiyorum. Zaten onlar da beni kulvarında görmüyor. Çocuklar hakkında çok bilmek, psikoloji bilmek, gelişimini bilmek, çocuğun sorunlarını azaltmıyor bence. Hepsini psikolog sanki, bir bilmişlik bir bilmişlik... Bence çok cahiller, bir şey bilmediklerinin farkında değiller. Öyle bir söz vardı ya yarı cahil cahilden daha tehlikeli gibi... işte öyle... Temel şeyleri bileceksin tabi. Ama ayrıntıya girmeye gerek yok. Şimdi bana diyorlar ki evde el becerisini geliştirmek için efendim şu etkinliği yaptık. Yuh diyorum ben. Annem bana bunu yaptırdı mı, neyim eksik şimdi. Komik geliyor, biraz da gösteriş geliyor. Rekabet dünyası. Bir sektör annelik. Kim daha iyi anne. Bu karılar iş hayatında olsa da birbirlerini yerler. Birbirlerinin üstüne çıkmaya çalışırlar. Şimdi aynı şeyi kim daha iyi anne üzerine yapıyorlar. Ben zaten o şirketin hademesiyim. Kulvar dışıyım. Onların da zorlukları vardır tabi. Ben kendi zorluğumu biliyorum. Kreş parasını sağlamak için sabaha kadar çeviri yaptığımı biliyorum. Sabahladıktan sonra gidip uyumak yerine gidip omletini hazırladığımı biliyorum. Zorluk bu işte. Hem çalışıp hem kıt kanaat geçinip hem de annelik yapmaya çalışmak.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Dilek

Dilek, tüketim üzerinden üretilen imajları eleştirir ve bir annelerden oluşan rekabet dolu bir sektörden bahseder. Yeşim ise Dilek'in reddettiği bu rekabet dolu sektörde geri kalmamaya dair endişelerini ifade eder.

Benim gelecek kaygım çok. Kızım nasıl okuyacak. Türkiye'de işsizliği biliyorum. Finans sektöründeyim. Gelecek hiç parlak değil. Bu çocuklar iş bulamayacaklar. Artık herkes okuyor, dil biliyor. O yüzden onu en iyi okullarda kreşlerde okutmalıyım. *Network* çok önemli. Onu iyi çevrelere sokmalıyım, kurslar, etkinliklerle başlıyor bunlar. Baleye, tenise gitse iyi bir çevresi olacak mesela. O yüzden gideceği kreş bile önemli. Bunlar hep para ve beni geriyor. Eşim mesela. Doktorasını bitirdi ama benden az kazanıyor. Neredeyse asgari ücretli ve mutsuz işinde. İşimde ben de mutsuzum. Kızım da bizim gibi olmasın. İyi ve mutlu olacağı bir mesleği olsun istiyorum. Emeğinin karşılığını alabilsin. Bizim gibi akşam sekizde eve gelip çoluk çocuk derdinde geçim derdinde bütün bir hayatı ziyan olmasın. Ki ben geç anne oldum. Vaktinde yeterince gezdim tozдум sayılır. Ama gene de hayatım elimden kaymış gibi hissediyorum bazen. Emeğine sahip çıkabilen, seveceği, mutlu olacağı işi yapabilen bir kızım olsun. Kimseye muhtaç olmasın isterim. Bunun içinde becerikli, kendine güvenli olmak gerek.¹⁵⁸

Yeşim, beyaz yakalı ve orta sınıf bir anne olarak Dilek'in eleştirdiği rekabet dolu anne sektörü içine düşmüş gibi görünür. Onun için iyi bir anne olabilmek, kızı için gerekli gördüğü maddi kaynakları sağlayabilmekle mümkündür. Sözlerinden anlaşıldığı üzere Yeşim'in orta sınıf bilinci emek ve sermayeyle olan ilişkisine ya da üretim araçlarına sahip olmasına göre oluşmamıştır. 2008 Küresel Krizi ardından kültürel sermayeli orta sınıfın prekarya denilen yeni bir sınıfa dönüşüne şahit olduk. Yeşim de eşiyile birlikte kültürel sermayeleri ve donanımlı eğitimlerine rağmen işçi sınıfı gibi yaşadıklarını ima eder. Kültürel sermayelerini ekonomik sermayeye dönüştürememekle ilgili mutsuzluk yaşar ve kızının da aynı kaderi yaşamaması için bulduğu çözüm neoliberal kapitalizmin tüketim çarkı içinden olur. İyi bir *network*, kolej eğitimi, tenis kursları ve yabancı dille kazanılacak olan sembolik sermayenin kızına ekonomik sermaye getirebileceğini düşünür. Bunun için daha çok mesai yapması, kızının rekabet dolu bir piyasada tutunabilmesi için fedakârca çalışmaya devam etmesi gereklidir. Orta sınıfların varoluş paradigmasının sınıf atlamak ama sınıf düşmemek ekseninde yükselmesinden yola çıkarak Yeşim'in kendisi için kaybettiği sınıf atlama umudunu kızına tahvil ettiği yönünde bir yorum yapılabilir.

¹⁵⁸ Yeşim

Selen'in kaygı ve endişeleriyle başatmak için bulduğu çözüme dikkat çekerek bu bölümü sonlandırırım. Selen, diğer kadınlarla yaptığı deneyim paylaşımının kendisine ne kadar iyi geldiğinden bahseder.

Diğer çocuklu anneleri kastediyorum. Akrabalardan çok onların tecrübelerini dinlemek iyi geldi. Birbirine anlatmak kadar rahatlatan bir şey yok. Mesela kızım sinir krizi geçiriyor. Eyvah diyorum bişey oldu bu çocuğa. Açıp arkadaşım ile konuşuyorum o diyor ki olur bizimki de büyürken hep geçirdi. Rahatlıyorum. Bir de yargılayıcı olmuyor böyle olunca. O da geçmiş benzer yoldan çünkü. Aynıyız. Belki uzmana da gitsem aynı şeyi söyleyecek ama yargılayacak beni. Aile büyükleri de genelde daha yargılayıcı. Ama bizimkiler çok iyiydi. Hep biraz daha uyuyayım diye çabaladılar. Çok yardımcı oldular. Annem benim kurallarına uydu. Diğer annelerde çok görmediğim bir şey. Ekran yasağı kuralına uydu mesela. Onlar daha sabırlılar benden. Hatta annem sen zorluk görmemişsin diyordu bana.¹⁵⁹

Selen, diğer kadınlarla deneyimin paylaşırken rahatlar ve yargılanmış hissetmediğini söyler. Selen, kadınlar arasındaki anlatıların, deneyim paylaşımının eşitlik ilkesine dikkat çeker. Uzmana gitse de arkadaşına gitse de aynı cümleleri duyacağını düşünür ama o arkadaşını tercih eder. Eşit ilişkide olmak onun kaygısını giderir, anneliğiyle ilgili doyuma ulaştırır. Selen'in söylediği “aynıyız” cümlesi eşitliğin kanıtı ve bu eşitlik tarafların birbirlerine deneyimlerini olduğu gibi anlatmasını, paylaşarak güçlenip büyümesini sağlar. Tam da burada sözün ya da bilginin niteliğinin değil eşit ilişkinin kaygının giderilmesinde önemli bir parametre olduğunu vurgulamak gerekir. Söz/bilgi uzmandan, arkadaştan, önceki kuşaklardan her kimden gelirse gelsin, buyurgan, kibirli, üstten bir yargıyla geldiği zaman anlamını yitirir, kaygı ve yetersizlik üreten bir kaynağa dönüşür. O yüzden bilginin ve bilginin kaynağı öznenin diğerleriyle kuracağı eşit ve önyargısız ilişki kaygı ve suçluluk duygularıyla mücadele etmek için önemli bir adım olacaktır.

Etnografi ve kültürlerarası çalışmalar duyguların kültürlere göre değiştiiğini ortaya koymuştur. Aynı zamanda duyguların farkı kültürlerdeki değeri ve ifade biçimleri de birbirlerinden çok farklıdır. Bu yüzden burada söz edeceğim duyguların evrensel olmadığını belirterek başlamak isterim. Duygular adını koymadığınızda, yalnızca bedensel uyarılar üzerinden tarif edilir. Korkan biri, yaşıadığı şeyin korku olduğunu bilmiyorsa, ya da yaşlı biri

¹⁵⁹ Selen

yaşadığı hislerin yas olduğunu fark etmiyorsa, duyguları ile düşünceleri arasında bağ kurması da söz konusu olamaz. Kişinin ruhsal dünyasında bir dönüşüm olabilmesi için kişinin yaşadığı duyguyu isimlendirebilmesi gerekir. Duygu ancak o zaman ruhsallık için işlenebilir hale gelir. Yeni annelik modelinin alameti farikası olan kaygı, yetersizlik ve suçluluk duygusu esas olarak annelik normlarla uyuşmıyor olmanın göstergesidir. Çocuklarının sağlıklarının, zekalarının, kişilik özelliklerinin, başarılarının bütünüyle kendi sorumluluklarında olduğu bilinci kadınların suçluluk duygusunu artırır. Bu duygular ideolojiler, kaynaklar, emek pazarları, teknoloji ve yasalarla öznenin arasındaki dinamiklerin uyuşmazlığından ortaya çıkar.

Bu bölümde isimlendirilen duyguları belli bir söylemsel yapı içinde yorumlamaya çalıştım. Çalışmanın son bölümü, anne olmakla birlikte gelen suçluluk duygusu ve kaygılar üzerineydi. Aslında bu duygular çalışmanın bütün analiz kategorilerinde temel bir motif olarak vardı. Kadınların çocuklarıyla ilişkisinin her anına sinen bu duygular, tezin en başındaki araştırma sorusunun da içindeydi. Şimdi sonuç ve tartışma bölümüne geçerken bu tezi yazmaya yönelten soruları hatırlatarak başlamak istiyorum.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Sonuca doğru giderken beni bu araştırmaya çağıran soruyla söze başlamak isterim. Neden kadınlar suçluluk hissinden bu kadar çok bahsediyorlar? Özellikle de anne olduktan sonra... ve neden hep kaygı ve evham yüklüler?¹⁶⁰ Bu soruyu anneler kapsamında daralttım çünkü anne olmanın kaygı, yetersizlik ve suçluluğun en çok ortaya çıktığı kadınlık deneyimlerinden biri olduğunu gördüm. Diğer bir sorum şuydu: Anne kimliği kadın öznelliğinde nerede durur? Anne kimliği öznelliği genişleten bir deneyimi mi yoksa öznelliği daraltıp, ele geçiren bir deneyimi mi kapsar? Bu soruların oluşmasında annelik kavramı ve pratiklerindeki değişimle birlikte ideal annelikle pratikte yaşanan arasındaki mesafenin giderek açıldığına şahit olmamın önemli bir payı vardı. Ben, yirmi beş yıldır kliniklerde çalışan bir psikologum. Mesleğim gereği yüzlerce kadınla görüştim. Bu çalışmayı okuyarlardan psikoterapi deneyimi olan varsa bilir: Anneler, psikoterapi odalarının yıldızlarıdır. En çok onlarla hesaplaşılır; şimdi yaşadığım sorunlar için hep annenin yapıp ettiklerine, anneyle olan ilişkiye, onun varlığına bazen de yokluğuna dönmek gerekir. Diğer yandan psikoterapi almak için kadınlar daha çok başvurur ve anne olarak rolleri ve deneyimleri onların majör konularından biridir. Bazen de anne olmamak/olamamak büyük bir mesele haline gelir. Ankara'nın çeşitli klinik ve hastanelerinde edindiğim mesleki tecrübede anne olmakla ilgili yetersiz ve aciz hissetmek, aldığı kararları sorgulamak, kararlarından emin olamamak, pişmanlıklar, çocuğu için "en doğrusunu" yapmaya çalışmak ve yaptıklarını "bir bilene" teyit ettirme ihtiyacı annelerde en çok gözlediğim durum oldu. Anne kimliği kadının benliğini zapt etmeye çalışıyor diye düşündüm çünkü "önce anneyim", "anne olmadan önce ve sonra", "önce çocuklarım" minvalinde sözleri her gün işitiyorum. Sanki kadın ve anne kimliği doğumdan sonra ikiye bölünüyormuş gibi... Diğer yandan şu farkı da gördüm: Bu zamana kadar tek bir baba gelip ben yetersiz miyim diye sorgulamadı. Babaların sorunlarla ilgili atıfları genellikle dış dünyaya referansla oluyordu. Babalar çocukları için kaygılanmazlar ya

¹⁶⁰ Ruh sağlığı literatürüne bakıldığında sahiden de kaygı bozukluklarının kadınlarda görülme sıklığı erkeklere oranla çok daha fazla. Fobiler, yaygın anksiyete bozukluğu, travma sonrası stres bozukluğu gibi kategoriler için kadın cinsiyetinin kendisi bir risk faktörü. Keza, duygudurum bozuklukları örneğin depresyon için de aynı koşullar geçerli.

da onları umursamazlar demiyorum elbette. Demek istediğim, sadece kadın olmaktan kaynaklı ayrı bir kaygı türünün varlığına dair şüphe beni bu çalışmaya çağırdı. Acısına çare bulmak için gelen herhangi bir kişiye, zaten kadın olduğunuz için siz gergin ve kaygılı olmaya yatkınsızın ya da erkek olduğunuz için öfkeli olmaya eğilimlisiniz açıklamaları ya da kadınlar nevrotiktir klişesi ve panik içine düşen bir kadına yapışan histerionik etiketi beni bu çalışmaya yönelten başka bir neden oldu. Anne olma deneyimi ise tüm bu duyguların en görünür olduğu alanlardan biriydi. Üstelik kendi anne olma deneyimimde ben de bu nahoş duygulardan yeterince payımı aldım. Kadim, doğal ve verili gibi görünen annelik ve deneyime yapışık düşünce ve duyguların toplumla, tarihsel koşullarla da bir ilgisi olmalı diye düşünerek annelik deneyimini yapı ve özne ilişkisi içinde ele aldım. Çünkü fiiliyatta öznel algılarla zihniyet yapıları ve normlar arasındaki çatışma hep ön plandaydı. Söylem ve ideoloji arasında işleyen bir annelik var ve kadınlar bu söylemin içinden geçerken özneler olarak neler yaşıyor, nelerle mücadele ediyor, nasıl bu hale geliyor görmek ve göstermek istedim. Buradan hareketle anne olma deneyiminin toplumsal cinsiyet ve kültürel örüntüler açısından nasıl bir yerde konumlandığını, kadının tanımlandığı söylemsel alanın içinde nerede durduğunu anlamak için önce kavramın tarihine baktım. Annelik kurumu tarihi süreçte sabit olmadığından, ideolojik sistemi üretme potansiyeline sahip olduğundan ve aynı zamanda iktidar mekanizmalarına eklemlenme potansiyeli taşıdığından çocuk doğurup bakmanın çok daha ötesindedir. Geçmişten günümüze kavramın gelişimine bakmak, evrensel ve tekil bir anne kavramının olmadığını gösterdi. Tarihsel süreçte görülenler özetle şöyleydi:

Genellikle kutsal kitaplar, mitolojiler ve arkeolojik kaynaklara referansla elde edilen ve tarihe makro bir bakış sunan verilerle anaerkil döneme ait teoriler ve sonradan neolitik devrimle birlikte oluşan patriarkal düzen anne kavramının köklerine dair bir açılım sağladı. Kadınların anne olarak konumunu paleolitik çağda güçlüyken anaerkilliğin gücünün azalmaya başladığı neolitik tarım toplumlarında ve ataerkilliğin bir düzen olarak yerleşmeye başladığı tek tanrılı dinlerin yükseliş sürecinde anne kavramına atfedilen güç giderek azalır. Neolitik devrimle birlikte klasik patriarkal dönem başlar. Klasik patriyarka çok güçlü ve katı hiyerarşik ilişkiler sistemiyle kurulan, kadın varlığının erkeklere feda edildiği ve doğaya "hükmeden baba" anlayışının olduğu bir tarihi döneme tekabül eder. Ataerkil sistem içinde biçimlenen dinsel

inanç sistemleri anne kavramını yeniden düzenler ve feodalitenin gerektirdiği üretim ilişkileri içinde anneler ile çocuklarının arasına tanrının ve onun gölgesi olan babalar girer.

Ardından modern patriarkanın gelişmesi, dünyevileşme, din ve devlet arasında gelişen kriz ve kapitalist toplumun yapılaşması süreci içinde anne rolleri değişmeye başlar. Orta ve alt sınıfların varlığıyla gelişen yeni bir annelik ideolojisinin nüveleri, burjuvazi sınıfının anneleriyle proleter anneler arasındaki ayırmda bariz bir şekilde görünür. Bu dönem aynı zamanda aydınlanma felsefesi ve modernizmin anne rolüne yüklediği sorumlu, disiplinli ve çalışkan kadın rollerini de açığa çıkarır. Yükselen burjuvazi ideolojisiyle birlikte modernizm ve sekülerleşme anneliği mümkün kılan tarihsel dinamikler olarak kendini gösterir. 17 ve 18. yüzyıl kayıtsız anneler, çocuğun değeri, özel ve kamusal alan sınırlarının değişimi gibi dinamiklerle ön plana çıkar. Bu dönemi tezde, doğacı söylem ve anne sevgisi söyleminin popülerleşmesi, annelik ideolojisinin belirginleşmesi, evlerin yuvaya dönüşmesi ve anne kavramının burjuva ideolojisinde bir ikona dönüşmesi olarak analiz ettim. Aynı dönem içinde devletler eliyle oluşturulan işçi sınıfı ailesi yeni annelik ideolojisi üzerindeki belirleyici bir güç haline gelir. Burjuvaziden yayılan ve anneliği evcimenlikle özdeşleştiren ideolojinin kadınların emek pazarındaki olanaklarını gasp etmesi; anaçlık ve evcimenliğin kadınlara, ekmek parası kazanan aile reisliğinin erkeklığe ait bir özellik olarak normlaşması; ailenin, anneliğin ve çocuk yetiştirmenin politikleşmesi 17 ve 18. yüzyıllarda gerçekleşir. Kadınları anne olarak tam zamanlı çocuk bakıcılarına dönüştüren ve onları emek piyasalarından men eden gerekçe onların doğurabilme potansiyelleri sayesinde olur. Anne olmanın doğallaştırılması, ev kadınlığının makbul hale gelmesi, kadınların kamusal alandaki varlığının ortadan kaldırılması ve bütün bunların hepsine eşlik eden bilimsel söylemin anneliği kurumsallaştırdığı 18. ve 19. yüzyılların ardından 20. yüzyılın ulus-devlet rasyonalitesinin gölgesinde anne olmaya eklenen yeni anlamlar oluşur. 20. yüzyıldan itibaren milliyetçi ve militer bir ideolojinin içinde gelişip serpilen bir annelik modeli ön plana çıkar. Nüfusun iktidarlar için önem kazanmasıyla, annelik ve kadın bedeni politikanın ilgi alanına daha fazla dahil olur. Annelerin biyolojik üretimin ve militarist ideolojinin aktarıcıları olarak yurttaşlığa davet edildikleri bir tarihsel dönem hüküm sürmeye başlar.

Tarihsel veriler, tek bir annelik biçimi olmadığını, annelerin tutumlarının sınıflarına, yaşadıkları zamana göre değiştiğini, anne çocuk ilişkisinin kronolojik olarak doğrusal bir hatta ilerlemediğini, annelere biçilen rollerin toplumsal koşullar içinde şekillendiğini kanıtlar. Seksenli yıllara ve daha yakın tarihe geldiğimizde ise annelik açısından büyük bir söylem değişimine rastlarız. O yüzden neoliberal dönemde anne kavramı bu çalışmada çok geniş bir yer kapladı. Öncelikle seksenli yıllardan itibaren beliren yeni annecilik, yoğun annelik, doğal ebeveynlik, helikopter anne, futbol anneleri, ekolojik anne, siborg anne gibi kavramlar annelikle ilgili söylem alanına dahil olur. Bu kavramların aralarında farklar olsa da belirli özellikler açısından birbiriyle örtüşürler, iç içe geçerler. Tüm bu kavram çeşitliliği anneliğin uzmanlaşması ve tıbbileşmesi mefhumuyla da bağlantılıdır. Anneliğin tıbbileşmesi; çocuk bakımının uzman desteğiyle, tarafsız ve kanıtlanmış bilimsel söylemle yapılması, annelik pratiklerinin tıbbi söylemle kuşatılması anne kimliğini önemli ölçüde değiştirir. Anneliğe dair uzmanlaşmış bilgiyi öğrenmek ve uygulamak ideal anneliğe ulaşıldığına dair bir göstergeye dönüşür. İçinde olduğumuz dönemde tıbbileşme ve uzmanlaşmayla karakterize olan bir annelik epistemolojisinin oluşumundan bahsedilebilir. Uzmanlaşma ve tıbbileşmeye paralel olarak çocuğun eğitimi için ayrılan bütçe, harcanan emek ve zamanın anne için bir fark göstereni haline geldiğini görürüz. Yeni annelik söyleminin piyasaya eklenme koşullarının oluşmasında anneliğin bir fark gösterenine dönüşmesi önemlidir çünkü çocuğa ayrılan bütçe, zaman, emek gibi sınıfsal göstergeler; kimliğin kurucu unsuru olan farklar haline gelir. Bu zamana kadar geçerli olan fedakârlık, anaçlık, evcimenlik gibi alışıldık ideal anne göstergelerinin ötesinde bilinçlilik, eğitimlilik gibi yeni kodların da anne söylemine dahil olması, uzmanlaşma ve tıbbileşmenin meşrulaşmasıyla "kırılgan çocuk" kategorisi pekişir. Çocuğun kırılgan ve dikkatle büyütülmesi gereken bir varlık olarak tahayyülü ve çocuğun kaderinin ebeveynin ellerinde olacağına dair inanç kadınların hayatlarını çocuğuna adanmasını, ideallerini geride bırakmasını, çocuk merkezli bir hayat kurmasını norm haline getirir.

Seksenlerden itibaren gelişen yeni annelik söylemiyle birlikte cinsiyetlendirilmiş çocuk bakımı rejimi, çocuk bakımı için iş hayatından çekilmeyi makbul kılarken, çocuk bakımı görünmeyen ve ücretsiz emek statüsü olarak pekişir. Çocuk üzerinde annenin belirleyiciliğini

ön plana çıkaran bu yaklaşımlar ücretli işle anneliği bir arada yürütmek zorunda kalan kadınlarda suçluluk ve yetersizlik duygularının oluşması için mümbit bir alan açar. Bu hislerin oluşumunda ayrıca; tehlike ve risklerle dolu tasavvur edilen bir dünyada aşırı kırılğan ve hassas bir varlığı koruma; sağlıklı ve bilinçle yetiştirme sorumluluğunun "anne" olarak kadınlara bırakılmasının da payı vardır.

Türkiye özelinde annelik kavramına bakıldığında, 19.yüzyıldan itibaren kadınların aile içinde annelikle ilgili yönlerinin ön plana çıktığı görülür. Annelik, devlete ait düzenlemelerin; hukuki, tıbbi ve pedagojik uzmanlık alanlarının söylem nesnesine dönüşür. Cumhuriyet öncesi toplumsal yapı ve annelikteki dönüşüm cumhuriyet döneminde kadınların anneler olarak vatandaşlığa davet edilmeleriyle devam eder. Cumhuriyet döneminde kadınlar annelik vasıflarıyla etnik toplulukların biyolojik üreticileri, ulusal grupların sınırlarının üreticisi, toplumun ideolojik yeniden üretiminin sağlayıcıları ve kültürün aktarıcısı, Türklüğün ve ulusal farkların göstereni, ulusal ekonomik politik ve askeri mücadelelerde katılımcılar olarak araçsallaşır. Bu araçsallaşmada çocuk doğurma potansiyeli ve anne olmaya dair atanan fedakârlık, kutsallık, anaçlık gibi sıfatlar önemli belirleyiciler olur. Cumhuriyet döneminden seksenli yıllara kadar olan süreçte kadınlar, annelik ve doğurganlık rolleriyle Kemalist projenin taşıyıcıları, milletin anaları olarak modern devletin simgelerine dönüşür. Anneliğin siyasal alanda yapılandığı ve aynı zamanda bu alanı yapılandırdığı, doğurganlığın politize edildiği, toplumsal yeniden üretim meselesinin kadınların denetimine ilişkin düzenlendiği bir dönem günümüze kadar devam eder.

Son otuz yılın öne çıkan ideolojisi neoliberalizm ve yeni muhafazakârlık içinde annelikle ilgili gelişen söylemde, Türkiye’de 2002’den beri iktidarda olan muhafazakâr AKP iktidarının politikaları ayrı bir yer tutar. AKP iktidarıyla birlikte ulus/devlet ataerkilliği neoliberal ve muhafazakâr bir form alır. İktidarın makro politikalarından kadınların öznel deneyimine ve onların duygulanımlarına uzanan hattı izleyebilmek için yeni muhafazakârların tahayyül ettiği toplumsal modeli ve bu modeldeki annelik tasavvurunu analiz etmek bu çalışma açısından önemli bir yerdedir. Neoliberalizm, patriarka ve kapitalizmin uzlaşması sürecinde yeni muhafazakârların neoliberal ekonomiyle kurduğu

ittifak kadınları iş gücüne katılmaya çağırır ancak bu davetin ardında kadınlara çifte vardiya dayatan bir koşul saklıdır. Kadınlardan evdeki geleneksel anne rollerine devam ederken piyasa koşullarına adapte olmaları beklenir. Kadının iş gücüne katılımı, annelik yapma ve bakım sorumlulukları öncelenerek teşvik edilirken, kreş, bakımevi, süt izni, babalık izni gibi bakım emeğini eşit bir şekilde paylaştırmaya yönelik politikalar oldukça yetersiz kalır. AKP iktidarı döneminde orta ve üst sınıf kadınlar "yuvalarının melekleri" olarak eşleri ve çocukları için çalışma hayatından çekilirken, esnek zamanlı ve güvencesiz olarak çalışan prekarya ve işçi sınıfından kadınlar bir yandan üst sınıfın sergilediği ideal annelik pratiklerini tekrar etmeye bir yandan geçimlerini sağlamaya çalışır.

AKP'nin AB uyum sürecinden kopuş ve otoriterleşme sürecinde kadın emeği piyasaya sınırsızca eklenirken, kadının emektâr eş ve fedakâr anne rolünün hayata geçmesi için yapısal düzenlemeler gerçekleşir. İş ve aile yaşamını uzlaştırmaya yönelik çözümler sosyal hak anlayışı ve toplumsal cinsiyet eşitliği prensibinden uzaklaşır. İçinde olduğumuz dönemde aileci söylem ve pronatalist politikalar çok daha derinleşip şiddetlenmiştir. Evlilikleri özendirme ve kolaylaştırma, boşanmaları önleme, doğumları teşvik etmeye yönelik popülist politikalar, kürtaj karşıtlığı ve kadın bedenini ve cinselliğini denetleme arzusu, annelik üzerinden yapılan cinsiyetçi ataklar bu politika ve söylemlerin görünür olduğu kategorilerdir.

Kısaca, günümüzde hâkim olan neoliberal, muhafazakâr yapıda kadının toplumsal rolü eşlik ve annelik olarak daraltılmıştır. Kadın sıcak aile ortamını kuran, evi çekip çeviren, çocuklarına şefkatle bakan kutsal annedir. Söylem ve politikalarda kadın değil, "anne, eş, aile" muhatap alınır.

Anne söyleminin Batı'da ve Türkiye'deki tarihini ele aldığım bu bölümde kavramın tarihsel gelişiminin lineer bir hatta ilerlemediği, annelere biçilen rollerin toplumsal koşullara göre hep değiştiğini gördük. Her dönemin kendine ait bir anne paradigması, anne olmaya ilişkin realiteyi tanımlayan bir ontolojisi, bu gerçekliğe erişmenin yollarına ilişkin bir epistemisi ve

anne kavramına ilişkin gerçekliği tanımlaya uğraşan bir hegemonik bilgisi vardır. Diğer yandan tez boyunca tartıştığım gibi özneler olarak her birimizin içinden geçtiği ve geçerken farklı şekillerde ilişkilendiği bir yapı vardır. Ve bu yapının kadınların hayatında bir izdüşümü vardır. Uzmanların ya da bilimin söylediklerini; kültürün öğretilerini, geleneği kendi ardağanımızın, zihnimizin imbiğinden geçirerek anlamlandırıyoruz. Bazen boyun eğiyoruz, bazen benimsiyoruz bazen reddediyoruz. Bazen benimser gibi yapıyoruz ama kendimizle çelişmemek için stratejiler geliştiriyoruz. Bazen ise olmak istediğimizin tersine davranabiliyoruz. Kendi öznel tarihimizin herhangi bir anında benimsediğimiz bir söylemi sonradan reddedebiliyoruz ya da tersine reddettiklerimiz kabul ettiklerimize dönüşebiliyor. Ne insanın düşündükleriyle yaptıkları her daim tutarlı ne de söylemsel yapı sabit ve belirli. Öznel bir deneyim olarak yaşanan anne olmaya özgü pratikleri büyük oranda kamusal alanda yaşıyor, güncelliyor ve anlamlandırıyoruz. Bu yüzden çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturan bölümde annelikle ilgili makro yapıları, tarihsel süreci, söylemleri, politikaları, popüler kültüre ait unsurları betimleyerek analiz ettim. Tezin ikinci büyük bölümü olan saha analizlerinde ise her bir katılımcının deneyimini, bu deneyimin ürettiği duyguları, yapıyla ilişkilendirerek anlatmaya çalıştım. Duygularla ilgili sosyal ve psikolojik teorileri sahayla daha kolay ilişkilendirebilmek için çalışmanın kaygı ve suçluluk duygusu bölümünde çerçeveledim.

Saha analizlerinin en görünür meselelerinden biri öznellik ile ilgili oldu. Kendiliği ele geçirmeye çalışan ya da kadınlığı yutan bir annelik mefhumu bir sorun olarak ortaya çıktı. Ama bu yutan annelik de sabit bir model değildi. Öznellik ve annelik kategorilerini tartışırken buraya kadar anlattığımız söylemsel yapının öncesinde, ötesinde veya dışında bir annelik olmadığını, keza söylemin dışında ve ötesinde bir özne de olmadığını kabul etmek gerekir. Diğer yandan bu yapının içinde olmak demek; yapıyı oluşturan söylemi, iktidar ilişkilerini, normları aynen kabul etmek anlamına da gelmez. Hiçbir anne kimliği kendi kendini temellendiremez ama bu demek değildir ki "anne" yoktur. Evrensel, verili, sabit bir anne yoktur ama anne sıfatı taşıyan özneler iktidar ve söylemin içinde icraatlarını, performanslarını sergiler, konuşur, düşünür ve eylemler. Kendiliğın anne olarak kurulmasıyla ilgili analizler "bir annenin ne olduğu?" sorusuyla başladı. Bu sorunun kesin bir şekilde

cevaplanamıyor oluşu doğal ve özcü anne kavramının reddedilmesine imkân tanıdı. Çalışmaya başlarken söylem ve deneyim ya da yapı/özne ilişkisini birbiriyle fazlaca gerilimli iki ayrı cephe olarak varsaymıştım. Katılımcılardan gelen cevaplardan anladım ki; söylemsel olanla maddi olanı birbiriyle gerilimli ikili bir yapı gibi değil. Ne anne söylemine çok fazla güç bahşetmek ne de deneyimi her zaman söylemden ayrı bir yerde müzakereci, mücadeleci ya da kabullenen pozisyonlarda düşünmek gerek... “Bir anne nedir” sorusu; deneyimi kucaklarken söylemi de dışarıda bırakmayan bir yaklaşımla, yapı/özne ikiliğinin ötesinde bir yerde durularak cevaplanabilir. Görüşmeciler, “anne nedir”i tanımlarken toplumsalla dolayimli bir şekilde söylemsel alanları sürekli müzakere ettiler. Anne kimliği farklı iktidar ve arzu katmanları arasında geçiş, çatışma ve uzlaşmalar için bir mekâna dönüştü. Öznelliği ele geçirmeye çalışan bir anne kimliğinden bahsederken bireysel bir konumdan çok kolektif bir inşayla işgal edilen bir mekândan bahsediyorum. Bu durumda anne olarak kendini tanımlayan özneler için söylem, iktidar ve bilgiyle dolaymlanan, biyolojik/doğal olanla kültürel/söylemsel olanın kesişimidir denilebilir. Bu durumda öznelliği ele geçiren ya da Kristeva’nın dediği gibi öznelliği yutan bir annelikten çok öznellikle kesişen anneliklerden bahsedilebilir. Bu kesişim imkânlar, tesadüfler, olasılıklar barındırır.

Anne’yi ne biyolojik ne sosyolojik bir kategoriye sığdırabiliriz. Bir toplumun bireylerin toplamından daha fazla bir şey olması gibi anne olmak da fiziksel, sembolik ve sosyolojik olanın toplamının ötesinde bir insanlık durumu... Örneğin, doğurma kapasitesi, bir rahme ve yumurtalıklara sahip olmak ve bunun her yirmi sekiz günde bir doğa tarafından hatırlatılması kadın öznelliğinin maddi kısmı sayılabilir. Ama anne olmak hem maddi hem de akış halinde bir sürü parametre taşır. Bilinen en temel sosyolojik terimlerle sınıf, ırk, cinsiyet, toplumsal cinsiyet, yaş, görünüm maddi olanı boydan boya kat eder. Üstelik, günümüzde maddi olanın bile kendi başına karmaşıklığından bahsedebiliriz. Nancy Tuana, bedenleşmenin bilişselliği üzerinde durur ve her şeyin akış içinde olduğu hayatımızı “etkileşimli” olarak ifade eder (akt. Hekman, 2016: 150). Madde, söylemler ve insanlar birbiriyle etkileşim içindedir. Kültür/doğa, zihin/beden, yapı/özne gibi ikilikleri kesişimleri olan ayrı kümeler ya da şematik kavramlar gibi değil de “bağımsız olmayan ve aynı zamanda kendi başına var olmayan” kavramlar olarak düşününce “kadınlığın anneye özgü olanda yutulduğunu”

söylemek zor olur. Aynı zamanda annelik pratiğinin düşünümsel bir süreç içinde geliştiğini de gördüm. Bu ikisini bir arada düşünerek kadınlık ve anneliği etkileşim ve akış içinde olan kavramlar olarak değerlendirmek şimdilik en doğru yaklaşımımız gibi görünüyor. Görüştüğüm kadınlar anne olmaya dair değerlendirmelerini yaparken kendi bellek ve deneyimleriyle, söylemsel olanı ve idealize ettiklerini bir arada sentezlediler. Kendiliğın annelik olarak kurulması mülahazasında iki konu daha ön plana çıktı: çocukla özdeşleşme ve aşırı sorumluluk alma.

Katılımcılar genellikle anne olmanın tüm kimliklerin ötesine geçtiğini, her şeyden önce çocuklarının geldiğini söylediler. “Önce anneyim” şiarı, bu çalışmaya başlarken de belirttiğim gibi duymayı beklediğim, fedakâr ve adanmış anne kimliğiyle uyumlu, toplumsal olarak onaylanan ve neredeyse “klişe” sayılabilecek ifadelerdi. Ancak, anneliğın anlamını sokratik bir diyalogla ve derinlikli olarak mütalaa ettiğimizde beklemeye alınan arzular, feragat edilen hazlar, vazgeçilen zevkler üzerinde iğreti bir şekilde durmaya çalışan ideal anne kimliği açığa çıktı. Çocukla özdeşleşme bölümünde, eksik olanlar ve sonradan eksilenler üzerine kurulu derme çatma bir annelikte egonun kendinden çektiği yatırımın çocuğa aktarıldığı bir dinamiğın işlediğini böylece eksiklik üzerine kurulan bir anne kimliğinin çocukla özdeşleşmeye doğru evrilebileceğine yönelik bir tartışma açtım. Gündelik hayatın içindeki yoğun annelik performansında, konuşulan dilde bu özdeşleşmenin örneklerini göstermeye çalıştım. Aynı zamanda çocukla özdeşleşmenin problemlili olduğunu iddia ettim çünkü; öncelikle özdeşleşme çocuktan ebeveyne/yetişkine doğru bir hat izlemelidir ve ikinci olarak annenin çocuktan talepleriyle çocuğın anneden talepleri arasında (aslında öznelerarasında) tam bir mütekabiliyet söz konusu olamaz. Eğer öyle olsaydı dil diye bir realite olmazdı. Ancak, saha analizlerinden izini süreceğimiz üzere kadınlar birçok yerde çocuklarıyla ilgili konuşurken “biz” zamiri kullandı, çocuğuna “annecim” diye hitap etti. Kısaca çocukla özdeşleşmenin anne ve çocuğın benlik sınırlarının karıştığı bir durum oluşturduğunu ve bu özdeşleşmenin arzu/talep/ihtiyaç dinamikleriyle ilişkili olduğunu söyleyebilirim. Diğer yandan, çocukla özdeşleşmenin birçok durumda kadını kamusal alanda güçlendiren ve özgürleştiren bir stratejiye dönüştüğünü de gördüm.

Anne olmanın ontolojik hakikatinin ampirik düzeyden tezahürü aşırı sorumluluk alma eğilimleriyle kendini gösterdi. Aslında “aşırı sorumluluk alma” olarak başlıklandığı bu alt bölümde “kendiliğin annelik olarak kurulması” ve “çocukla özdeşleşme” başlıkları altında yaptığım analizleri fenomenlere dönüştürerek sağlamlaştırmak istedim. Anneliğe özgü olanın benliği ele geçirmesinin telafisi çocukla özdeşleşme olurken çocukla özdeşleşmenin bakiyesi de aşırı sorumluluk üstlenme olur hipotezini aşırı sorumluluk üstlenmeyle ilgili örnekler üzerinden tartıştım. Kadınlar anne rolüyle ilgili genişleyen sorumlulukların, bakım emeğiyle ilgili eşitsizliklerin farkında olmalarına rağmen neden bu zor ve ağır görevleri gönüllü olarak üstleniyorlar sorusunun cevabını kendiliğin kurulması ve çocukla özdeşleşme analizlerinde gördüm. Görüşmeciler, ideal anne performansının imkânsız olduğunu söyleseler bile zamanlarını, zihinlerini, bedenlerini bu performansını icra etmek üzere zorladıklarını söylediler. Bir başka deyişle katılımcılar anne sorumluluklarıyla ilgili düşündükleri ve bakım vermeye ilgili muhakemeleriyle fiiliyatta yapıp ettikleri arasındaki çelişkiden bahsettiler. Bu çelişki biraz önce bahsettiğim eksikler üzerine inşa edilen ideal annenin derme çatmalığından kaynaklanır. “Sorunsuz, sağlıklı, başarılı” bir çocuk annenin başarı göstergesine dönüşmüştür. Kimlik düzenleyici pratiklerle oluşur ve öznel kolayca iktidarın yinelenme mekânına dönüşebilir. Bu doğrultuda idealize edilen annelik kendiliğin merkezi meselesine dönüşür. Katılımcıların, bu sorumlulukları yerine getirmeye çalışırken özdeşleşimsel bir süreçten geçtiğini de belirtmiştim. Söylem ve öznenin akış içindeki etkileşimi en çok bu sorumlulukların icraatında belirginleşti. Katılımcılar, idealize ettikleri anne kimliği için gönüllülükle aldıkları sorumlulukları bir süre sonra rafa kaldırdıklarını pek çok kez söylediler. Örneğin bir süre organik yemek yapıp sonra vazgeçen ya da çocuklarını yaratıcı oyun atölyesine götürüp sonra bu durumla dalga geçip bir daha gitmeyi reddeden anneler gibi. Ancak diğer yandan bu sorumlulukları inanmayarak, söylenerek ya da müzakere ederek yapmayı sürdürenler de vardı. Örneğin gereksiz olduğunu bildiği halde emzirme eğitimine giden ya da çocuğuyla kaliteli vakit geçirmek için oyun oynuyormuş gibi yapan... Bu düşünceyle eylem arasındaki çelişkinin arasına birtakım duygular, kaygı, suçluluk, endişe, öfke, yetersizlik girmektedir ki bu duyguları da saha analizinin son kısmında kapsamlı olarak ele aldım.

Çalışmanın başındaki sorularımdan biri de ideal annelik ile hakikatte yaşanan arasında mesafenin nasıl tarif edileceğiyle ilgiliydi. Görüşmecilerin idealize ettikleri ile gerçekte yaşadıkları arasındaki farklara bakarken fedakarlığa ilişkin duyguların sürekli olarak müzakere edildiğini fark ettim. Duygular toplumsal ve tarihi koşullar içinde oluşur, duyguların deneyimleme, yorumlama ve ifade etme biçimleri belli bir toplumsallık içinde öğrenilir (Hochschild, 2012). Belirli hissetme biçimlerini öğreniriz ama hissetme biçimlerine dair kurallar toplumun yapısına, toplumsal cinsiyete, etnisiteye, sosyo-ekonomik düzeye göre biçimlenir. Anne olma deneyimi de belirli duygu kurallarına tabidir ve bu hissetme kuralları öğrenilir. Toplumsal cinsiyet normları bir annenin ne hissetmesi gerektiğine dair bir taslak sunar. Annelik denildiğinde katılımcıların hepsinin içten gelen bir fedakârlıktan bahsetmesinin duygu kurallarıyla ilgili olduğunu düşünüyorum. Fedakârlık; kaygı, vicdan, suçluluk gibi duyguların marifetiyle oluşur. Duygu kuralları gereğince “fedakâr anne” imgesinin bilerek ya da bilmeyerek kimliğe dahil edildiğini söyleyebilirim. Nitekim yaptığım görüşmelerde fedakâr anne imajının sosyal olarak paylaşılan bir norma, bir duygu kuralına dönüştüğüne şahit oldum.

Fedakâr annelik toplum tarafından yüksek statü atfedilen bir sıfat olsa bile bu durum görüşme yaptığım kadınlar tarafından genellikle bir yük olarak tartışıldı. İsteyerek ya da istemeyerek yerine getirdikleri sorumlulukları içten gelen fedakârlıkla açıkladılar ancak fedakârlık yaptıkları alanları çoğu zaman sorgulayıp tartıştılar. Görüşmecilerin yaptığı sorgulamalarda fedakârlık mefhumu toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ve eşler arasındaki emek dağılımı çelişkisini dengeleyen bir unsur olarak ön plana çıktı. Fedakâr anne olmanın sosyokültürel ve psikolojik boyutlarını sorguladılar ancak bu durumun ekonomi-politikle ilişkisini analiz etmediler. Fakat, birçok katılımcı sosyoekonomik düzeyleri geriledikçe yapmaları gereken fedakârlığın arttığını analiz etti. Farklı sınıflardan kadınların farklı düzeylerde fedakârlıklar yaptığını belirttiler. Görüştüğüm kadınların hemen hepsi çocukları için cömertçe fedakârlık yaptıklarını ama yine de anne rolünün icap ettirdiklerini yerine getirmekle ilgili yetersiz hissettiklerini söylediler. Toplumsal cinsiyet eşitliği gözetmeyen yapı ve politikaların ve neoliberalizmin yeni özne tasavvurunun bir çıktısı olarak düşündüğüm yoğun annelik söyleminin kadınları “fedakâr” olmaya yönelttiğini görüşmecilerin deneyimlerinden yola

çıkarak açıklamaya çalıştım. Daha fazla emek, daha fazla sorumluluk ve daha fazla eşitsizlik talep eden “fedakâr annelik sonucunda kadınlar daha öfkeli, daha gergin ve endişeli olduklarını belirttiler. Ayrıca, fedakâr anne söyleminin kadınları şiddete karşı daha savunmasız kılıp kılmadığına dair bir sorgu alanı da açıldığını da gördüm. Fedakârlık ve erkek şiddeti arasındaki etkileşimi bu çalışma kapsamında analiz etmem mümkün değildi. Fakat bu konunun bir başka araştırmamanın sorusu olabileceğini işaret etmek isterim.

Özetle, kadınlar anne kavramıyla ilgili oluşmuş stereotiplerle çeşitli müzakereler girerler. Bir kadının annelikle ilgili stereotiplere uygun davranması, idealize edilen normlara yaklaşılmaya çalışması onun bu normları benimseyip içselleştirdiğini göstermez. Nitekim, fedakârlık meselesinde bu tutarsızlık oldukça barizdi. Görüşmecilerin isteseler de istemeseler de, eleştirmelerine veya karşı çıkmalarına rağmen idealize edilen anne normlarına erişmeye dair çabaları vardı. Kadınların annelik deneyimlerini belirli bir duygu performansı göstermek üzere yorumladıklarını, duygu kuralları ve kadınların aslında hissettikleri arasındaki çelişkilerin suçluluk, yetersizlik ve öfke gibi duygularla kendini gösterdiğini söyleyebilirim. Görüşmeciler anaç ve fedakâr olmayı aynı anda hem içselleştirip hem de sorguladıklarını söylediler. Bakım işinin eşitsiz şekilde kendilerine kaldığını sorgulasalar bile bu sorgunun peşinden gelmesi gereken direniş ve değişim konusunda tereddüt ettiklerini belirttiler. Annelikle ilgili söylemsel yapıyı düşünürce bu çekimserliğin anlaşılacağını düşünüyorum.

Saha çalışmasının ilk iki bölümünde ele aldığım öznellik problemi ve fedakârlığın getirdiği yükler beni bakım emeğiyle ilgili olan üçüncü bölüme getirdi. Bu bölümde, içgüdülere referansla romantize edilen bakım emeğinin anne olmakla özdeşleşmesini bir problem olarak ele aldım. Kadın, annelik ve bakım verme işini özdeşleştiren doğalcı bakış açısı patriarkal ve kapitalist sistemin ortaya çıkardığı bir eşitsizlik sorunudur. Ayrıca, anneliği doğallaştırmak kadını biyolojik ve toplumsal bir kategoriye indirgeme ve deneyimlerdeki çeşitliliği gözardı etme potansiyeli taşır. İktisadi bir kavram olan yeniden üretim emeğinin romantikleşmesi de ironik ve çelişkili bir durumdur.

Görüşmelerde annelik içgüdü, annelik sevgisi gibi kavramların kadınların anlam dünyasındaki yeri, bu kavramlara yükledikleri anlamlar üzerine derinlemesine sorgular yaptıkça bu doğallaşmış sevginin çok yönlü, katmanlı, karmaşık ve çelişkili bir yapıda olduğunu gördüm. Görüşmeciler bakım emeğiyle ilgili sıklıkla içgüdülere referans verseler bile nihai olarak öğrenilmiş bir annelikten bahsettiklerinin farkındaydılar. Bakım verme konusunda anne/baba arasındaki eşitsizliği, angaryadan yaptıkları işleri, yasalarda yer verilmeyen toplumsal cinsiyet eşitliğini, bakım emeği yükünün sınıfsal konumlarıyla olan ilişkisini eleştirdiler. İfadelerinde “içgüdü” kelimesine sıklıkla yer verseler de ben onların içgüdüleriyle yapıyorum diye tabir ettiği fenomeni özen etiği kavramıyla açıklamaya çalıştım. Tarihsel süreçteki analizlere dayanarak şunu rahatlıkla söyleyebilirim: Bir kadın çocuğuna bakım verip, şefkat gösteriyorsa bunu içgüdüleriyle değil özgür iradesiyle yapar. Bu sebeple annelik içgüdü, yerine özen etiği kavramını koymayı önerdim. Nitekim, derinlemesine görüşmelerde çocuklarına olan bağlarının ve sevgilerinin zamanla ve deneyimle geliştiğini söyleyenler, her kadının annelik bilgisiyle dünyaya gelmediğine kanıt oldu. Sevgi gösterme ve bakım kapasitelerini ekonomik düzey ve çalışma saatlerinin yoğunluğuyla ilişkilendirenlerin ifadeleri içgüdüyle verilen bakımı geçersiz kılmaya yeterliydi. Görüşmecilerin aktardıkları; içgüdüleri romantize ederek çocuk bakım işini sevgiyle, şefkatle, arzuya yapmaya zorlayan bir annelik ideolojisine karşı zorlanılan, bıkkınlıkla, kaygıyla ve zaman zaman öfkeyle anımsanan annelik deneyimlerini görünür kıldı.

Görüşmecilerin anne olduktan sonra ev işleri ve bakım sorumluluklarının orantısız şekilde kendilerine kalmasını sorunlaştırması beni yeniden üretim emeğiyle ilgili emek teorilerini düşünmeye sevk etti. İktisadi çerçeveden oluşturulan bu analizler eşitsizliği görünür kılmakla birlikte kadınları yeni annelik söylemiyle buluşturan dinamikleri açıklamakta yetersizdi. Çünkü bakım emeği aynı zamanda ilişki ve karşılıklı bağları içeren duygusal emeği gerektir. Kendini ötekenden sorumlu tutan ahlaki öznel varsayan özen/bakım etiği kavramı *pseuda* içgüdüyle verilen bakımı daha anlaşılır kılar. Sorumluluk, ilişkisellik, birbirine bağlı olma ve ötekenden haberdar olmayla ilişkili olan özen/bakım etiği kavramı görüşmecilerin anne olmak bağlamında dile getirdikleri sorumlulukların çatışması mefhumunu anlamaya

yardımcı olur. Annelik içgüdüsünü tedavülden kaldırmak kadınların çocuklarına uyguladığı psikolojik/fiziksel şiddeti ve çocuk ihmalini anlayıp çözümlenmeye de yardımcı olacaktır.

Anne olmaya ilişkin üretilen anlamların yoğunluklu olarak sorumluluklara, bağ kurmaya ve ilişkilere referans veren kaygılarla yüklü olmasından yola çıkarak çalışmaya başlarken sorduğum “annelik deneyiminden farklı perspektifler, etik-politik konumlanmalar üretilebilir mi” sorusuna bir cevap önerim olacaktır. Bakım/özen etiği kavramı kadınlardan tüm topluma yayılan bir durum alırsa, çocuk yetiştirme işi ebeveynin ve toplumun sorumluluğunda kolektif bir emek biçimine dönüşebilirse annelik deneyiminden yeni bir etik ve politik konum üretilebilir diye düşünüyorum. Demek istediğim, bakım etiğinin temeli olan empati, duyarlılık, ötekilere karşı sorumluluk hissetme ve bağ geliştirme toplumsal olarak geliştirilmesi gereken etik duygulardır ve annelik deneyimi belli bir oranda bu etiğin nüvelerini barındırır.

Yeniden üretim emeğinin tamamen kadının üstüne kalması ve dolayısıyla ortaya çıkan boş zaman problemi bu çalışmanın ortaya koyduğu önemli problemlerinden biri oldu. Görüşmeciler yeniden üretim emeğinin fiziksel olduğu kadar zihinsel ve duygusal ağırlığını ve bu durumdan ortaya çıkan boş zaman problemini sıklıkla vurguladılar. Yetişmeyen ev işleri, çocuk bakımıyla ilgili güçlükler, iş yaşam dengesini kuramamak, bakıcı ve kreş bulma zorlukları, çocukları kreşe alıştırma süreci, kreşlerin pahalı ve sayısının az olması; bir üst kuşağa çocuk baktırmakla ilgili yaşanan zorluklar, çocukların okul ödevleri, evde ne pişirileceğinin düşünülmesi, çocukların lojistiğini sağlamak, uzmanların önerdiği hijyen, sağlıklı yaşam standartlarını sağlamak, çocuklarla nitelikli zaman geçirme gibi konular klasik bakım işlerinin ötesinde en zorlayıcı sorumluluk alanları olarak dile geldi. Görüştüğüm kadınların hemen hepsi eğitim düzeyleri, ekonomik gelirleri ve kariyerleri fark etmeksizin mutfak, temizlik ve çocuk bakımına boğulmuş bir şekilde gündelik yaşam pratiklerini sürdürmekteydi. Çalışan kadınlar için bu durum işten eve gelir gelmez başlıyordu. Diğer yandan görüşmeciler, genel olarak ev işleri ve çocuk bakım işlerini anne olmakla özdeş olmadığını, özellikle ev işlerinin kadın olmaktan gelen doğal bir sorumluluk olmadığını söylediler. Ev ve bakım işlerinin büyük oranda kendi üstlerinde olmasını doğallaştırma

eğilimleri yoktu, yaptıkları işlerin değersiz ve görünmez olduğunun bilincindeydiler. Ancak bu bilincin onların pratiklerine pek fazla yansımadığını gördüm. Diğer yandan, itaatkâr bir kabulleniş, kutsal anne söylemini gönüllü bir benimseyiş yoktu. “Geçimsiz, huysuz, gergin, aksi” olma pahasına başta eşleri olmak üzere yakın çevreleriyle mücadele içindeydiler. Ev işleri ve çocuk bakımı konusunda kavga etme, söylenme, küsme, somurtma, kinayeli konuşma gibi taktiklerle savaşıyorlardı. Benzer bir mücadelenin de kadınların idealize ettikleri annelikle kendi annelik deneyimleri arasındaki mesafede gerçekleştiğini gördüm. Eşitsizliğin farkında olmaları gibi ideal anne normlarına ulaşmanın imkansızlığının da farkındaydılar. Ama; söylenerek yaptıkları ev ve bakım işleri gibi imkânsız olduğunu bildikleri halde kendilerini zorlayarak ulaşmaya çalıştıkları annelik normları vardı. Tam da bu paradoks, benlikteki bu bölünme durumu beni duyguların kültürel politikasına çekti. İnsan inanmadığı, saçma bulduğu ya da doğru bulmadığı bir şeyi yapmaya neden ısrarla devam eder sorusunun cevabı duygular da gizliydi. Descartes, düşünerek ve rasyonel süreçleri işleterek hakikate erişen bir insan tasavvur etse de aslında bizler salt mantıksal akılla hareket etmiyoruz. Tamamen kendimize vakıf, soğukkanlı, rasyonel, her yaptığımızın bilincinde olan varlıklar değiliz. Mantıksal düşünceyle insanın yapıp ettikleri arasına giren duygular var. Anne olmak duyguların kadının hayatında en çok yer kapladığı deneyimlerden biri... Bu deneyimde olumlu duygular kadar ki onlar bu tezin kapsamı dışındaydı, endişe, yetersizlik, suçluluk, vicdan azabı gibi tahripkâr duygulara da yer var. Yaptığım görüşmelerde kadınlar olumlu duygulardan, sevgi sözcüklerinden bahsettiklerinden daha fazla yaşadıkları olumsuz duygulardan bahsettiler. Suçluluk duygusu, vicdan azabı, yetersizlik hissi, endişe, evham ve hatta panik annelik deneyimine eşlik eden temel duygular olarak ön plana çıktı.

Suçluluk duygusu ya da vicdanla temsil edilen içsel otorite, dışarıdan gelen eleştiri ve yaptırımlardan çok daha zalimdir. Çünkü vicdan ve suçlulukla kendini gösteren içsel otoriteden kaçmak mümkün değildir. Hazlardan uzak durup vazgeçseniz bile onları arzulamaya devam ettiğinizi bilirsiniz; ihtiyaçlarınızı kendinizden gizleyemezsiniz ve vicdan saklayamadığınızı arzular için cezalandırma talep eder. Suçluluk duygusu arzuların yadsınmasının sonucudur, vazgeçilen her arzu vicdanı biraz daha katılaştırır. Katılaştıran vicdan ise arzulardan daha fazla vazgeçilmesini talep eder. Suçluluk ve ondan neşet eden

kaygı, söylemle özne arasındaki mesafede ortaya çıkar. Beklemeye alınan arzular, feragat edilen hazlar, vazgeçilen zevkler üzerinde iğreti bir şekilde ayakta durmaya çalışan ideal anne kimliğinin terekesi benliği saran kaygı, suçluluk ve yetersizlik olur. Çalışmadaki iddiam şudur, annelik kaygısı ve suçluluk duygusu Öteki'nden, kültür ve söylemin yasalarından köklerini alır. Aslında ortada ne suç ne de kaygı uyandıracak derecede tehlike vardır.

İçinde olduğumuz zamanın annelikle ilgili temel argümanlarından biri, çocukların annelerinin eseri olduğu fikridir. Çocuğu yetiştirme, izleme, kontrol etme işinin giderek aile içinde bakım veren kadınlara bırakılmasını devletin ve kurumların özel alandan el çektiği, özel alanda olan bitene karışmadığı patriarkal bakışla bağlantılı olduğunu hatırlayalım. Gelecekte olabileceklerle ilgili riskleri yönetip karar vermenin sorumluluğunun tek başına annenin omuzlarına yüklenmesinin yapıp ettiklerinden ve başına gelenlerden sadece bireyin kendisini sorumlu tutan modern sonrası özne tasavvuruyla ilişkili olduğunu da hatırlayalım. Diğer yandan, artık öznenin bel bağlayıp güvенеbileceği Öteki de gücünü yitirmiştir. Modernizmin başlarında vazgeçilen hazların karşılığında güvenli ve öngörülebilir bir dünyanın vaadi varken şimdi eksikli, yamalı ve parçalı bir simgesel düzenle yetinmeye çalışan özneleriz. Kaygan, tekinsiz ve tuzaklarla dolu bir zeminde kendi başımıza yürüyerek yolumuzu bulmaya çalışıyoruz. Büyük Öteki bize hala çekici vaatlerle geliyor ama bizler tekinsizliğin bilinciyle kaygı içindeyiz. Kadınların anne söylemiyle karşılaşmasından doğan endişe bu durumda anlaşılır oluyor. İçinde yaşadığımız sembolik düzen kadınlara sadistik bir iyimserlikle sesleniyor. Onlara ideal anne olmaya dair yüzlerce reçete sunuyor ve isterlerse bunu başaracaklarını ama başarsalar bile yine yanlış olacağını söylüyor. Kaygı/arzu/haz matrisi içine yerleşen söylem sanki öznenin kaygısından ve yetersizliğinden güç alıyor. Öteki'nin arzusuna ulaşma arzusu doğru olanı yapma, en iyisini tüketme, en doğru bilgiyi aramaya sevk ediyor. Çocukları için en iyisini yapamama, en doğru yaklaşımlardan bihaber olma, yanlış seçimler yapma olasılığı ise sürekli kaygı ve suçluluk üretiyor. Oysa Öteki'nden gelen her talep eksiktir bu yüzden ne yaparsak yapalım anneliğimizin çocuklarımız üzerinde nasıl bir tesir bırakacağını bilmek mümkün değildir. Kadınların deneyiminde şunu gördüm: Kaygı; üstüne gittikçe, onunla mücadele ettikçe küçülüp baş edilebilir hale geliyor. Kaygı ve suçluluktan kaçtıkça bu duygu büyüyerek sizi takip ediyor. Üstelik çevrenize de bulaşıyor.

İçimizde büyüyen endişe ve suçluluk duygusuna direnebildiğimizde yaratıcı ve fail özneler olarak bizler; yapıp ettiklerimizi etik değerler içinde değerlendirme kapasitesine vakıfız. Evrensel, her daim geçerli bir hakikat olamayacağı besbelli ama kendi hakikatlerimize, görelî doğrularımıza ulaşma kabiliyetimiz var.

Rosi Braidotti'nin göçebe özne kavramından referansla göçebe anneler kavramını kullanarak kaygıdan çıkış için güzergâh çizmeye çalışabilirim. Göçebenin bir evi yoktur, o yersiz yurtsuzdur ama evsiz de değildir. Göçebe gittiği her mekânda kendi becerisiyle evini kurar, oradaki ötekilerle bir arada olur, etkileşime girer ve ötekine eklemlenir. Anne kavramı, yapılar istikrarsızlaştırılarak yeniden değerlendirilmeye tabi tutulabilir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle kuşatılmış, çifte vardiyalı, düşük ücretli, zihinsel, duygusal ve bedensel emek talep eden bu boğucu atmosferin içinde göçebe özneler/anneler yaratıcı çözümler bulabilirler. Nitekim saha analizleri kaygı ve suçluluktan muzdarip olsa da kendi taktiklerini, baş etme stratejilerini bulmuş kadınların deneyim örnekleriyle doluydu. Bu doğrultuda, kadınların bellek ve deneyiminden yola çıkarak anne kimliğinin işgal ettiği çoklu iktidar alanlarını analiz etmenin önemini tekrar belirtmek isterim.

KAYNAKÇA

- Abreveya, E. (2015). Yüceltme Olarak Annelik. Der. Ş. Öztürk. *Cogito: Annelik*. (81), 201-206. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ahıska, M., Yenal, Z. (2006). *Aradığınız Kişiye Şu An Ulaşılamıyor: Türkiye'de Hayat Tarzı Temsilleri, 1980-2005*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Ahmed, S. (2017). *Duyguların Kültürel Politikası*, çev. Aksu Bora. Ankara: Sel Yayıncılık.
- Akdemir, Ü. (2018). *Bizans İmparatorluğunda Sosyal Hayat İçerisinde Kadının Konumu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi.
- Akdoğan, Y. (2004). *AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Akerson, C. (2014). 20.Yüzyıl Sanatında Kadın ve Kimliği, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Yedi Tepe Üniversitesi.
- Akgün, C. (2019a). Kadın Cinsinin Dünya Ölçeğindeki Tarihi Mağlubiyeti, Gazete Duvar <https://www.gazeteduvar.com.tr> (erişim tarihi 17 Nisan 2023).
- Akgün, C. (2019b). Anneliğin Kısa Tarihi: Milletın Tayyörlerini bir Zırh Gibi Kuşanan Münevver Anaları, Gazete Duvar <https://www.gazeteduvar.com.tr> (erişim tarihi 17 Nisan 2023).
- Akgün, C. (2021). Feminist Bellek, Annelik. <https://feministbellek.org/annelik> (erişim tarihi 17 Nisan 2023).
- Akgün, C. (2020). Sağlıkta Dönüşüm ve Direnme Pratikleri: Tuzlucaır Halk Sağlığı Günleri. *Kültür ve İletişim*, 23(45), 33-57.
- Akhtar, S. (2017). *Acının Kaynakları* (çev. Gezmiş E.O.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akpınar, B. T. (2019). *Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Romanlarında Kadın İmgesi*, basılmamış doktora tezi. İstanbul Üniversitesi.
- Akşit, E. E. (2010). Geç Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde nüfus kontrolü yaklaşımları. *Toplum ve Bilim*, 117, 179-197.

- Altınay A. G. (2013) Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm, der. Ayşegül Altınay, *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları. (15-32).
- Anderson, B. (2009). *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. çev. İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları.
- Anthias, F. ve Yuval-Davis, N. (1989). *Women-Nation-State*, London: Palgrave.
- Arendell, T. (2000). “Conceiving and Investigating Motherhood: The Decade’s Scholarship”, *Journal of Marriage and the Family*, 62(4), 1192-1207.
- Arendt, H. (2016). *İnsanlık Durumu, Seçme Eserler 1*, çev. Bahadır Sina Şeren, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aries P. ve Duby G. (2008). *Özel Hayatın Tarihi IV, Fransız Devrimi’nden Büyük Savaşa*, çev. Ali Berktaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aries, P. (1996). *Centuries of Childhood*. Virginia University: Pimlico Publications.
- Aristoteles, (1983). *Politika, Kitap I*, çev. Mete Tuncay. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Aslan, A. Ö. (2008). Kaçınılmaz Ölümün Girdabında Anelik: Türkiye’de Anelik Politikası ve Barış Anneleri Deneyimi. *Feminist Yaklaşımlar* 5. (1-25).
- Aytaç, A. M. (2007). *Ailenin Serencamı: Türkiye’de Modern Aile Fikrinin Oluşması*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Badinter, E. (1992). *Anelik Sevgisi: 17. Yüzyıldan Günümüze Bir Duygunun Tarihi*. Çev. Kâmuran Çelik. İstanbul: AFA Yayıncılık.
- Badinter, E. (2011). Kadınlık mı Anelik mi? çev. Ayşen Ekmekçi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bahçe, S. K. (2012). Kapitalizm ve Anelik, *Mülkiye Dergisi*, cilt 32, sayı 258, s:71-86.
- Baker, U. (1998). Yerlilik: Bir Aşındırma Denemesi. *Birikim Dergisi*, 41-46.
- Bal, S. (2014). Reklamların Eskimeyen Yüzü “Muhteşem Anelik”: Anneler Günü Reklamları Örneği. *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi*, 1(2), 59-85.

- Balta, E. P. (2005). "Bitmeyen Çocukluk, Erken Yetişkinlik ve Yeni Kapitalizm". Birikim, 192: 20-28.
- Bates, D.G. (2009). *21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji, İnsanın Doğadaki Yeri*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bauman, Z. (2000). *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*. Çev. İ. Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayraktar, S. (2011). *Makbul Anneler, Müstakbel Vatandaşlar: Neoliberal Beden Politikalarında Annelik*. Ankara: Ayizi Kitap.
- Beauvoir, S. (1993). *Kadın 3 Bağımsızlığa Doğru*, çev. Bertan Onaran, İstanbul: Payel Yayınları.
- Beck, U., E. Beckgersheim (2012). *Aşkın Normal Kaosu*, çev. N. Ermiş. İstanbul: İmge Kitapevi.
- Benhabib S., Butler, J., Cornell, D., Fraser, N. (2008). *Çatışan Feminizmler*, Felsefi Fikir Alışverişi, Çev. Feride Evren Sezer, İstanbul: Metis Yayınevi.
- Benveniste, É. (1995). *Genel Dilbilim Sorunları*. Çev. Erdim Öztokat. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berktaş, F. (2001). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm, Mehmet Ö. Alkan (yay.haz.), Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi. İstanbul: İletişim Yayınları, 348-61.
- Berktaş, F. (2007), Tek Tanrılı Dinlerde Kadın Bedeninin Toplumsal Denetimi, TMMOB: Haber Bülteni, S.1 (Ocak-Şubat-Mart), 36-42.
- Berktaş, F. (2015), *Tarihin Cinsiyeti*, İstanbul: Metis Yayınevi.
- Berktaş, F. (2016). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, İstanbul: Metis Yayınevi.
- Beyinli, G. (2014). *Elleri Tılsımlı, Modern Türkiye'de Ebelik*. Ankara: Ayizi Yayınları.
- Bion, W.R. (2020). *Tereddütlü Düşünceler*, çev. Nilüfer Erdem. İstanbul: Metis Yayınları.

- Bora, A. (2001). "Türk Modernleşme Sürecinde Annelik Kimliğinin Dönüşümü." *Yerli Bir Feminizme Doğru*. 77-105.
- Bora, A. (2008). "Cinsiyet ve Sınıf: Kimlikten Politik Özne Çıkar mı?", *Cinsiyet Halleri: Türkiye'de Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Sınırları*, (der.) Nil Mutluer. İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Bora, A. (2010). Kadınların Sınıfı, Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, A. ve Üstün, İ. (2008). *Sıcak Aile Ortamı: Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boratav, H. B., Fişek, G. O. ve Ziya, H. E. (2017). *Erkekliğin Türkiye Halleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayırım, Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*, çev. Ayşe Günce Berkkurt, Derya Fırat Şannan. Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P., Wacquant, L. (2014). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, çev. Nazlı Ökten. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bristow J. (2014) The Double Bind of Parenting Culture: Helicopter Parents and Cotton Wool Kids. In: Parenting Culture Studies. Palgrave Macmillan, London. Erişim Tarihi: 30 Nisan 2022 https://doi.org/10.1057/9781137304612_10
- Brooks, A. (2007), "Feminist Standpoint Epistemology: Building Knowledge and Empowerment Through Women's Lived Experiences", *Feminist Research Practice içinde*, Ed. Hesse-Bieber S. N. ve Leavy, P. L. 53-82.
- Brooks, A. ve Hesse-Bieber S. N. (2007) "An Invitation to Feminist Research" *Feminist Research Practice içinde*, Ed. Hesse-Bieber S. N. and Leavy, P. L. 1-24.
- Bruehl, E. Y. (2021). *Çocuk Düşmanlığı: Çocuklara Karşı Önyargıyla Yüzleşme*, çev. Aksu Bora. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Buğra, A. (2010). *Toplumsal Cinsiyet, İşgücü Piyasaları ve Refah Rejimleri: Türkiye’de Kadın İstihdamı*. İstanbul: Tübitak Yayınları.
- Butler, J. (2015), *İktidarın Psikik Yaşamı*, çev. Fatma Tütüncü. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Butler, J. (2016). *Cinsiyet Belası, Feminizm ve Kimliğin Alt Üst Edilmesi*, Çev. Başak Ertür. İstanbul: Metis Yayınları.
- Cairns, K., de Laat, K., Johnston, J., & Baumann, S. (2020). The caring, committed ecomom: consumption ideals and lived realities of Toronto mothers. In *Green Consumption* (100-114). Routledge.
- Canel, A. N. (2012). *Evlilikte İletişim ve Yaşam Becerileri*, İstanbul: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. https://www.aile.gov.tr/media/92199/01_02_evlilik-ve-aile-hayati.pdf, erişim tarihi 10 Aralık 2022.
- Carroll, S J.; Fox, Richard L., eds. (2006). *Gender and Elections: Shaping the Future of American Politics*. UK: Cambridge University Press. pp. 93–94.
- Carroll, S. J. (1999). "The disempowerment of the gender gap: soccer moms and the 1996 elections. (Gender and Voting Behavior in the 1996 Presidential Election)". *PS: Political Science & Politics*. 32 (1): 7–11.
- Chapman, T., (2004). *Gender and Domestic Life: Changing Practices in Families and Households* Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Chatterjee, P. (2013) Kadın Sorununa Milliyetçi Çözüm, der. Ayşegül Altınay, *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları. s. 15-32.
- Chodorow, N. J. (1979). "Mothering, Male Dominance and Capitalism", *Capitalist Patriarchy and Case for Socialist Feminism* (edit.) Eisenstein, Z.R. New York: Monthly Review Press.
- Clarke, J. (2004). "Children and Childhood", *Childhood Studies: An Introduction*, ed. DominicWyse. Oxford: Blackwell Publishing.

- Cockburn, C (1992). "The Circuit of Technology: Gender, Identity, Power", in *Consuming Technologies: Media and Information in domestic Spaces*, Roger Silverstone, Eric Hirsch, London: Routledge.
- Collins, P. H. (2000). *Black Feminist Thought: knowledge, consciousness and the politics of empowerment*, (2nd Edition), New York: Routledge.
- Coltrane, S. ve Shih, K. Y. (2010). Gender and the division of labor. In J. C. Chrisler & D. R. McCreary (Eds.), *Handbook of gender research in psychology*, Vol. 2. Gender research in social and applied psychology (pp. 401–422). Springer Science, Business Media.
- Creswell, J. W. (2007), *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches* (2. Baskı). London: Sage.
- Creswell, J. W. (2014), *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*, California: Sage.
- Çakmak, D. (2015). "Jinekokrasinin Olmadığı Anaerkil Toplum: Mosuo Toplumu". *Journal of Faculty of Political Science*, 52.
- Çaltekin, D.A. (2020). Feminizmin Lokalleşme Süreci: Osmanlı Kadın Hareketi Örneği, *Feminist Tahyyül*, cilt 1, konu:1, s:31-58.
- Davidoff, L. (2002). *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*, çev. Zerrin Somuncuoğlu ve Selda Ataşer. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Davis, K. (2008). "Intersectionality as Buzzword: A sociology of science perspective on what makes a feminist theory successful", *Feminist Theory*, 9,1, 67-85.
- Dedeoğlu, S. ve Yavuz, E. A. (2012). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet, Toplum ve Refah Devleti. Dedeoğlu, Yavuz, Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın (s. 29-47). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Delaney, C. (2001). *Tohum ve Toprak*, (S. Somuncuoğlu ve A. Bora, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

- Demirci, T., & Somel, S. A. (2008). Women's bodies, demography, and public health: Abortion policy and perspectives in the Ottoman Empire of the nineteenth century. *Journal of the History of Sexuality*, 17(3), 377-420.
- Demirdirek, A. (1993). *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Denman, F. K. (2009). *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın*. İstanbul: Libra Yayınları.
- Douglas, S. J. ve Michaels, M. W. (2004). *The Mommy Myth: The idealization of motherhood and how it has undermined all women*. New York: Free Press.
- Duben, A. (2012). *Kent, Aile, Tarih*, çev. Leyla Şimşek. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duben, A. Ve Behar, C. (1998). *İstanbul Haneleri, Evlilik, Aile ve Doğurganlık, 1880-1940*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dubiel, H. (2013). *Yeni Muhafazakârlık Nedir?* çev. Erol Özbek, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duby G. ve Perrot M. (2005). *Kadınların Tarihi Cilt IV, Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Duvall, S. S. (2015). “Not “Simply The Breast”: Media Discourses of Celebrity, Breastfeeding and Normalcy”, *Feminist Media Studies*, Vol. 15, No. 2, 324–340. DOI:10.1080/14680777.2014.919334.
- Eagleton, T. (2005). *İdeoloji*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları,
- Ecevit, Y. (2015). “Feminist Sosyal Politika Bağlamında Türkiye’de Çocuk Bakımı ve Eğitimine İki Paradigmadan Doğru Bakmak”, *Geçmişten Günümüze Kadın Emeği* içinde, Ahmet Makal ve Gülay Toksöz, (Ed.). İstanbul, İmge, s, 185-221.
- Ekman, P ve Cordaro, D. (2011). What its meant by calling emotions basic. *Emotion Review*, 3 (4) 364–370. Doi:10.1090/00332747.1969.11023575.

- El Saadavi, N. (1991). *Havva'nın Örtülü Yüzü*, çev. Sibel Özbudun. İstanbul: AnahtarYayımları.
- Eliade, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan Özcan, İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Eliade, M. (2017). *Kutsal ve Kutsal Dışı*, çev. F. Berktaş İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Eliade, M. (2018). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Cilt I*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Eliuz, U. (2011). Cinsel Kimlik Paniği: Kadın Olmak, Turkish Studies International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, V.6/3 Summer, 221-232.
- Engels, F. (2010). *The Origin of the Family, Private Property and the State*, New York: International Publishers.
- Enloe, C. (2006). *Manevralar: Kadın Yaşamının Militarize Edilmesine Yönelik Uluslararası Politikalar*, çev. Serpil Çağlayan. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Enloe, C. (2013) Feminizm, Milliyetçilik ve Militarizm, der. Ayşegül Altınay, *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Enloe, C. (2014). *Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*. Univ of California Press.
- Erener Yılmaz, E. (2020). Türk İş Hukukunda Süt İzni, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt 26, Sayı 1, Haziran 2020, ISSN: 2146-0590, ss. 382-399.
- Ergil, D. (1986). *Muhafazakâr Düşüncenin Temelleri*, AÜSBFD, C:41,S:1-4, 269- 292.
- Erhat, A. (1989). *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ersoy, E. (2013). “Ana Tanrıça Kültü”, Anadolu Aydınlanma Vakfı. (www.anadoluaydinlanma.org) Erişim Tarihi: 25.12.2017.

- Ferguson, A. (1983). "On Conceiving Motherhood and Sexuality: A Feminist Materialist Approach" Essays in Feminist Theory, Trebilcot, J. (Ed.), Maryland: Rowman and Littlefield Publishers.
- Fiske, J. (1999). *Popüler Kültürü Anlamak*. çev. S. İrvan. Ankara: Ark Yayınları.
- Foucault, M. (2006). *Kliniğin Doğuşu, Tıbbi Algının Arkeolojisi*, çev. İnci Malak Uysal. İstanbul: Epos Yayınları.
- Foucault, M. (2007). "Göz Kamaştırıcı Hayvan: İktidar", *İktidarın Gözü* içinde, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2010). *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2014). *Özne ve İktidar*. Çev. Işık. Ergüden, O. Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fraisse G. (2005). Kadınların Tarihi 4, içinde "Cinsel Farklılığın Felsefi Bir Tarihi", ed. Duby G., Perrot M., çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Freud, S. (1993). *Inhibitions, Symptoms, and Anxiety*. The Penguin Freud Library içinde, Londra: Penguin Books.
- Freud, S. (1995). *Dinin Kökenleri*, çev. Selçuk Budak. Ankara: ÖtekiYayınevi.
- Freud, S. (2008). *Uygarlığın Huzursuzluğu*, çev. Can İdemen. İstanbul: CemYayınevi
- Freud, S. (2010). *Totem ve Tabu*, çev. Kamuran Şipal. İstanbul: Say Yayınevi.
- Freud, S. (2015). *Musa ve Tek Tanrıçılık*, çev. Kamuran Şipal. İstanbul: Say Yayınevi.
- Freud, S. (2019). *Yas ve Melankoli*, çev. Leyla Uslu. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Furedi, F. (2009). *Socialisation as Behaviour Management and The Ascendancy of Expert Authority*. Amsterdam, Vossiuspers UvA.
- Furedi, F. (2013). *Paranoyak Anne-Babalık: Uzmanları Dikkate Almamak Çocuğunuz İçin En İyi Olabilir*, çev. Arzu Tüfekçi. İstanbul: İz Yayıncılık.

- Furedi, F. (2017). *Korku Kültürü: Risk Almanın Riskleri*, çev. Barış Yıldırım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gellner, E. (1995). *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. B. Ersanlı ve G.G. Özdoğan. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Gibbs, N. (2009). The growing backlash against overparenting. [http://www. time.com/time](http://www.time.com/time). Erişim tarihi: 11. 06. 2022.
- Giergio, M. (2005). *Kadınların Tarihi 4*, içinde “Kadınların Üretimi Gerçek ve Simgesel: Katolik Model”, ed. Duby G., Perrot M., çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Gilbert, P. (2003). Evolution, Social Roles, and the Differences in Shame and Guilt. *Social Research*, 70(4) 1205–1230.
- Gilligan, C. (2017) *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Çev. Dinçer D, Arısan F, Elma M. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Girard, R. (2003). Şiddet ve Kutsal*, çev. Necmiye Alpay. İstanbul: Kanat Yayınları.
- Glenn, N. E. (1994). “Social Constructions of Mothering: A Thematic Overview”. E. N. Glenn, G. Chang and L. R. Forcey (Ed.). *Mothering: Ideology, Experience and Agency*. s. 1-29. London: Routledge.
- Gosta, E.A. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Gök, A. ve Kodaman, T. (2022). Sovyetler Birliği’nde Kadın Hakları ve Cinsiyet Eşitliği.
- Grosz, E. (1994). *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism*. Bloomington: Indiana University Press.
- Güneş Ayata, A. ve Doğangün, G. (2017). Gender politics of the AKP: Restoration of a religio-conservative gender climate. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 19(6), 610-627.
- Habib, B. (2011). Özgürlük Arayışına Adanmış Psikanalitik Bir Yaşam. *Doğu-Batı Dergisi*, 56 Psikanaliz Dersleri, Şubat; Mart, Nisan 2011, 197-213.

- Hammersley, M. ve Atkinson, P. (2007). *Ethnography: Principles in Practice*. Third edition. London: Routledge.
- Haraway, D. (1991), "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective", *Simians, Cyborgs, and Women*, London: Free Association Books, s. 183-251.
- Haraway, D. (2006). *Siborg Manifestosu, Geç Yirminci Yüzyılda Bilim, Teknoloji ve Sosyalist-Feminizm*, çev Osman Akınhay. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Harding, S. G. (1986). *The science question in feminism*. Cornell University Press.
- Harding, S. (1995). *Feminism and Methodology, Social Science Issues*. Bloomington ve Indianapolis: U.P.
- Hartmann, H. I. (1979). The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union. *Capital & Class*, 3(2), 1-33.
- Hartsock (1983). "The Feminist Standpoint: Developing the Ground for a Specifically Feminist Historical Materialism", *Discovering Reality içinde*, Ed. S. Harding and M. B. Hintikka, Reidel Publishing Company, 283–310
- Hastings, P. B. (2002). "The cyborg mommy: User's manual", *Excerpted in Art Journal*, 59, 2: 78–87.
- Hays, S. (1996). *The Cultural Contradictions Of Motherhood*. New Haven, London: Yale University Press.
- Hekman, S. (2016). *Toplumsal Cinsiyet ve Bilgi*. Çev. Bekir Balkız. İstanbul: Say Yayınları.
- Held, V. (2006). *The Ethics of Care: Personal, Political, and Global*. New York: Oxford University Press.
- Heritier F. ve ark (2019). *Kadınların En Güzel Tarihi*, çev. Yonca Aşçı Dalar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hill, B. (2003). *Bizans İmparatorluk Kadınları (1025-1204): İktidar, Himaye ve İdeoloji*, Çev.Elif Gökteke Tut, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Hobsbawm, Eric J. (1995). *Milletler ve Milliyetçilik*, çev. O. Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hochschild, A. R. (2012). *The outsourced self: Intimate life in market times*. Metropolitan Books.
- Honoré, C. (2008). *Under Pressure: Rescuing Our Children From The Culture Of Hyper-Parenting*. Orion. ISBN 978-0-7528-7531-6.
- Işık, S. Y. (2015). Küresel kültürel değişim ve Yeni Annelik: Ankara Kâmil Ocak Mahallesi Örneği. *Eğitim Bilim Toplum*, 13(50), 48-75. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi
- Juang, L. P., Qin, D. B., and Park, I. J. K. (2013). Deconstructing the myth of the “tiger mother”: An introduction to the special issue on tiger parenting, Asian-heritage families, and child/adolescent well-being. *Asian American Journal of Psychology*, 4(1), 1-6.
- Kadılar, E. (2012). *Üç Kuşak Kadının Cinsiyet Rollerini*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Kadıoğlu, A. (1998). Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları, *75.yılda Kadınlar ve Erkekler / Bilanço 98*. İstanbul: İş Bankası ve Tarih Vakfı Yayınları.
- Kadıoğlu, A. (2008). *Vatandaşlığın Dönüşümü*. Çev. C. Cemgil. İstanbul: Metis Yayıncılık
- Kadıoğlu, S. (2005). *20.Yüzyıl ve Kadın, Batı Ülkelerinde Kadın Hareketleri*, İstanbul: Gri Yayıncılık.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Benlik, Aile ve İnsan Kültürel Psikoloji*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kalaycı, N. (2015). "Erinysler'den Eumenidler'e: Abject Olarak Kadın", *Cogito Annelik*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, sayı:81, 42-59.
- Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with Patriarchy. *Gender and Society*, 2 (3), 274-90.

- Kandiyoti, D. (2011). *Cariyeler, Bacılar, Yurттаşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, Çev. Aksu Bora, Feyziye Sayılan, Şirin Tekeli, Hüseyin Tapınç, Ferhunde Özbay. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaplan, M. Z. (2018). *Annelik Sosyallaşması ve Sosyal Medya: Instagram Örneği* (yayınlanmamış doktora tezi).
- Karakaş, S. (2017). Sirel Karakaş Psikoloji Sözlüğü. www.psikolojisozlugu.com.
- Kaya, Ö. (2008). *Türkiye’de Yaşayan Profesyonel Kadınların Annelik Deneyimleri: Çocuk Doğurma, Çocuk Büyütme ve Çocuk Yetiştirme*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, yayınlanmamış tez çalışması.
- Kaya, T. (2019). Gelin-kaynana iletişiminin niteliğini belirleyen kültürel etmenler. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6, 1, 185-204.
- Kellner, D. ve Steven, B. (2011). *Postmodern Teori*, çev. Mehmet Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kennedy, D. (2006). *The Well of Being: Childhood, Subjectivity, and Education*. Albany. New York: State University of New York Press.
- Keyder, Ç. (2013). Yeni Orta Sınıf. *Bilim Akademisi Derneği*, 1-4.
- Kierkegaard, S. (1980). *The Concept of Anxiety*, çev. R. Thompse ve A.B. Anderson, Princeton: Princeton University Press.
- Kilborne, B. (2002). *Disappearing Persons: Shame and Appearance*. Albany. State University of New York Press.
- Klein, M. (2020). *Haset ve Şükran*, Çev. Orhan Koçak ve Yavuz Erten. İstanbul: Metis Yayınları.
- Knibiehler, Y. (2005). *Kadınların Tarihi 4*, içinde “Vücutlar ve Yürekler”, ed. Duby G., Perrot M., çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kozanoğlu, H. (1993). *Yuppieler, Prenslar ve Bizim Kuşak*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kristeva, J. (2014). *Korkunun Güçleri, İğrençlik Üzerine Deneme*, çev. Nilgün Tural. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Kristeva, J. (2018). "Kadınların Zamanı", <http://www.academia.edu/6331673/> 30.09.2018.
- Kristeva, J., Goldhammer, A. (1985). Stabat Mater. *Poetics Today*, 6(1/2), 133-152.
- Kristeva, J. (2007). *Ruhun Yeni Hastalıkları*, Çev. Nilgün Tural. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kutluata, Z. (2014). *Ottoman Women and the State During World War I* (Doctoral dissertation).
- Kümbetoğlu, B. (2015). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma* (4 b.). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kvale, S. (2007). *Doing Interviews*. London: SAGE Publication.
- Lacan, J. (2014). *Babanın Adları*, çev. Murat Erşen. İstanbul: Monokl Yayınları.
- Leacock E. (1984). Women's status in egalitarian society: Implications for social evolution and comments and reply. *Current anthropology*, 19(2), 247-275.
- Lepervanche, M. (1989). Women, Nation and the State in Australia. In *Woman-Nation-State* (36-57). London: Palgrave Macmillan.
- Lerner, G. (1986). *The Creation of Patriarchy*, New York: Oxford University Press.
- Lévi-Strauss, C. (2017). *Hepimiz Yamyamız*, çev. Haldun Bayrı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Livingstone, E. (2008), *Making Sense of Ethnomethodology*, N Y: Routledge.
- Lloyd, G. (2015). *Erkek Akıl*, çev. Muttalip Özcan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Locke, J., Campbell, M., and Kavanagh, D. (2012). Can a Parent Do Too Much for Their Child? An Examination By Parenting Professionals of the Concept of Overparenting. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 22(2), 249-265. doi:10.1017/jgc.2012.29.
- Lupton, D. (2000). "Risk and The Ontology of Pregnant Embodiment", *Risk and Sociocultural Theory: New Directions and Perspectives* (Ed.) D. Lupton, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 59-86.
- Macciocchi, M.A. (2000). *Faşizmin Analizi*, çev. Cemal Süreya. İstanbul: Payel Yayınları.

- Macvarish, J. (2016). *Neuroparenting: The expert Invasion of Family Life*. Palgrave Macmillan.
- Maier, C. (2015). *No kid: Çocuk Yapmamak İçin 40 Neden*. çev. Z. Canan Özatalay. İstanbul: Esen Kitap.
- Mansfield, N. (2006). *Öznellik: Freud'dan Haraway'a Kendilik Kuramları*, çev. Hüsamettin Çetinkaya, Rahmi Durmaz, İstanbul: Ara-lık Yayınları.
- Michaud, S. (2005). *Kadınların Tarihi 4*, içinde "Sanatsal ve edebi Putlar", ed. Duby G., Perrot M., çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Mies, M. (2000). *Feminist Araştırmalar İçin Bir Metodolojiye Doğru, Kadın Araştırmalarında Yöntem*, Yayına Hazırlayan: Serpil Çakır ve Necla Akgökçe. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Milillo, D. (2006), "Rape as a Tactic of War: Social and Psychological Perspectives", *Affilia: Journal of Women and Social Work*, 21 (2): 196-205.
- Miller, T. (2010). *Annelik Duygusu Mitler ve Deneyimler*. ed. Aksu Bora. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Miller, J.A. (2009). Jacques Lacan'ın Kaygı Semineri'ne Giriş, çev. Atakan Karakış, *Monokl Lacan Seçkisi*, ed. Volkan Çelebi. İstanbul: Monokl Yayınları. (640-660)
- Millet, K. (2011). *Cinsel Politika*. Çev. Seçkin Selvi. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Mitchell, J. (2021). *Kadınlık Durumu*, çev. Günseli, Gülnur, Şirin, Feraye, Şule, Yaprak. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Morgan, L.H. (1998). *Eski Toplum*, çev. Ünsal Oskay. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Nagel, J. (2013). "Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik", der. Ayşegül Altınay. *Vatan, Millet, Kadınlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Najmabadi, A. (2013). Sevgili ve Ana Olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak, *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde, der. Ayşegül Altınay. İstanbul: İletişim Yayınları. (s.129-165).0

- Natarajan, N. (2017). Woman, Nation and Narration in *Midnight's Children*. In *Feminist Theory and the Body* (pp. 399-409). London: Routledge.
- Neuman, L. W. (2014). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches* (Seventh Ed.). Essex: Pearson Education Limited.
- Oakley, A. (1972). *Sex, Gender and Society*, New York: Routledge.
- Oakley, A. (2018). *From here to maternity: Becoming a mother*. London: Policy Press.
- Ortaylı, İ. (2001). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortner, S.B. (1974). "Is Female to Male as Nature Is to Culture" Women, Culture and Society, Rosaldo, Z., Lamphere L. (Ed.), (s. 67-87). California: Stanford University Press.
- Özdemir, Ö. (2020). Kadın Belleği Dizisi II Üzerine, *Feminist Tahyyül*, cilt 1, konu:1, s:113-118.
- Özkazanç, A. (2014). Queer'in Siyasi Potansiyelleri Üzerine Düşünceler. *Kaos Queer Çalışmaları Dergisi*, Sayı 1, 83-90.
- Özkazanç, A. (2015). *Feminizm ve Queer Kuram*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Öztan, E. (2014). Türkiye'de Ailecilik, Biyosiyaset ve Toplumsal Cinsiyet Rejimi, *Toplum ve Bilim* 130, 176-188.
- Öztan, G.G. (2011). *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Öztekin, C. (2018). Bebek ruh sağlığı açısından anne-babalık becerileri. *Türkiye Klinikleri*, 4(1), 10-18.
- Öztürk E, Çalıcı C. (2018). Modern Toplumda Kimlik, "Siber Dissosiyasyon" ve "Siber Alter": Teorik ve Klinik Bir Yaklaşım. Öztürk E, editör. *Ruhsal Travma ve Dissosiyasyon*. Ankara: Türkiye Klinikleri; p.39-47.

- Öztürk, S. (1989). "Cinsiyetçi İş bölümünün ve Erkek Egemenliğinin Kökenleri", Sosyalist Feminist Kaktüs, (www.pazartesisidergisi.com/pdf/Kaktus9.pdf) ErişimTarihi: 01.12.2018.
- Öztürk, S: (2010). *Birinci Dünya Savaşı Sonunda Türk Kadını ve Türk Kadını Dergisi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış YL tezi.
- Özyar, A. (2015). "Antik Çağlarda Annelik Üzerine Bazı Düşünceler", *Cogito Annelik*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, sayı:81, 60-65.
- Padilla-Walker, L. M. and Nelson, L. J. (2012). Black hawk down? Establishing helicopter parenting as a distinct construct from other forms of parental control during emerging adulthood. *Journal of Adolescence* 35(5), 1177-1190. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence>. Erişim tarihi: 10 Mayıs 2022.
- Park, S. (2010). Cyborg Mothering, In Jocelyn Stitt & Pegeen Powell (eds.), *Mothers Who Deliver: Feminist Interventions into Public and Interpersonal Discourse*. SUNY Press. pp.57-75 (2010). Erişim tarihi 02 Haziran 2022.
- Parman, T. (2022). *Suçluluk ve Utancın Kaynağı olarak Üstbenlik*, Psikanaliz Defterleri Utanç ve Suçluluk. 8 (19– 33) Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Pateman, C. (1988). *The Sexual Contract*. California: Stanford University Press.
- Pateman, C. (2004). "Kardeşler Arası Toplumsal Sözleşme", *Sivil Toplum ve Devlet*, (der.) JhonKene, çev. Aksu Bora. İstanbul: Yedikıta Yayınları.
- Phillips, A. (2017). *Yasak Olmayan Hazlar*, çev. Saliha Nilüfere. İstanbul: Metis Yayınları.
- Postman, N. (1995). *Çocukluğun Yokoluşu*, çev. Kemal İnal. Ankara: İmgeYayınevi
- Punch, K. F. (2005), *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Ramazanoğlu, C. ve Holland, J. (2002), *Feminist Methodology: Challenges and Choices*, London: Sage.
- Reed, E. (2003). *Bilim ve Cinsiyet Ayrımı*, çev. Şemsa Yeğın. İstanbul: Payel Yayınevi.

- Reed, E. (2012). *Kadının Evrimi*, Anaerkil Kılından Ataerkil Aileye çev. Şemsa Yeğın. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Rich, A. (1980). "Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence", *Signs*, 5,4.
- Rich, A. (1996). *Of Women Born Motherhood as Experience and Institution*, USA: W. W. Norton Company.
- Rosenberg, D. (2003). *Dünya Mitolojisi Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi*. Çev. K. Akten ve diğeri, Ankara: İmge Yayınları.
- Roudinesco, P. (2016). *Kendi çağından bizim çağımıza Sigmund Freud*. Çev. N. Demiryontan. İstanbul: Metis Yayınları.
- Rubin, G. (1978). "The Traffic in Women: Notes on the Political Economy of Sex", *Toward an Anthropology of Women*. New York: Monthly Review Press.
- Ruddick, S. (1983). "Maternal Thinking" *Essays in Feminist Theory*, Trebilcot, J. (Ed.) (s. 213-229). Maryland: Rowman and Littlefield Publishers.
- Ruddick, S. (1993). "Notes toward a Feminist Peace Politics". *Gendering War Talk*. Ed. Miriam Cooke ve Angela Woollacott. Princeton, NJ: Princeton University Press, 109-27.
- Ruddick, S. (2008). "Barış Kadını: Feminist Bir Yorum" *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, Günaydın, A. (Çev.), Sayı 5. Erişim: 27/11/2019, <http://www.feministyaklasimlar.org/>.
- Sadıkoğlu, Z.Z. (2021). Yoğun annelik algısı: annelerin perspektifinden çağdaş ebeveynlik kültürü. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Sagaert, C. (2017). *Kadın Çirkinliğinin Tarihi*, çev. Serdar Keç, İstanbul: Maya Kitap.
- Saigol, R. (2013) Militarizasyon, Ulus ve Toplumsal Cinsiyet: Şiddetli Çatışma Alanları Olarak Kadın Bedenleri, *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları. 227-259.
- Salecl, R. (2014). *Kaygı Üzerine*, çev. Barış Engin Aksoy. İstanbul: Metis Yayınları.

- Sancar, S. (2009). *Erkeklik: İmkânsız İktidar-Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sancar, S. (2014). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti/ Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Scheper-Hughes, N. (2008). Anneliğe Özgü Düşünme Biçimi ve Savaş Politikaları, çev. Güliz Türkoğlu *Feminist Yaklaşımlar*, Haziran 05.
- Scott, J.W. (1989). "Toward a Feminist History", *Gender and the Politics of History*, Columbia University Press.
- Sezgin, D. (2011) *Tıbbileştirilen Yaşam Bireyselleştirilen Sağlık: Çelişkiler, Alternatifler ve Sağlık İletişimi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Shakespeare, W. (2009). *Hamlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Silva, B. E. (1996). "The Transformation of Mothering" Good Enough Mothering? Feminist Perspectives on Lone Motherhood, Silva, E. B. (Ed.), (s. 10-37). London: Routledge Company.
- Sirman, N. (2009). Kadınların Milliyeti. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce IV: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, s.226-44.
- Sledziewski, E.G. (2005). *Kadınların Tarihi 4*, içinde "Dönüm Noktası Olarak Fransız Devrimi", ed. Duby G., Perrot M. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Smart, C. (2003). "Decostructing Motherhood", *Good Enough Mothering? Feminist Perspectives on Lone Motherhood*, (Ed.) E. B. Silva, E. B. (Ed.), (s. 37-58). London: Routledge Company.
- Smith, D. E. (1987). *The everyday world as problematic: A feminist sociology*. Toronto: University of Toronto Press.
- Smith, W.T. (2021). *Duygular Sözlüğü*, çev.Hale Şirin, İstanbul: Kolektif Kitap.

- Sosyal-İş. (2010). Kadın Emegi ve İstihdamı Raporu.
- Stacey, J. (1988). Can There Be A Feminist Ethnography? *Women's Studies International Forum*, Volume 1, Issue 1, p: 21-27.
- Stacey, J. (1990), "Brave New Families: Stories of Domestic Upheaval in Late-Twentieth Century America", New York: Basic Books
- Stone, A. (2016). *Feminist Felsefeye Giriş*, Çev. Yonca Cimcöz, vd. İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Sümer, N., M. Sayıl, S. Berument. (2016). *Anne Duyarlılığı ve Çocuklarda Bağlanma*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Şenel, A. (1995). *İlkel Topluluktan Uygur Topluma Geçiş Asamasında Ekonomik, Toplumsal, Düşünsel Yapıların Etkileşimi*, Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- Şerifsoy, S. (2013). Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950, der. Ayşegül Altınay, *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları. S.167-200.
- Tangney, J. P. (2001). Constructive and Destructive Aspects of Shame and Guilt. A.C. Bohart ve D. J. Stipek (Ed.), *Constructive and Destructive Behavior* içinde (127-145). Washington, DC: American Psychological Association.
- Tangney, J. P. (2002). Self-Conscious Emotions: The self as a Moral Guide. A. Tesser ve D. Stapel (Ed.), *Self and Motivation: Emerging Psychological Perspectives* içinde (97-117). Washington, DC: American Psychological Association.
- Teke, S. G. (2014). "Dönüşen Anneliğe Yönelik Netnografik Bir Analiz: Blogger Anneler". *Millî Folklor*, 26(103): 32-47.
- Tekeli, Ş. (1998). Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir İnceleme, *75. Yılda Kadın ve Erkekler / Bilanço 98*. İstanbul: İş Bankası ve Tarih Vakfı Yayınları. 337-346.
- Toksöz G. ve ark. (2022). *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini İzleme Raporu, 2021/2022*, İstanbul: CEİD Yayınları.

- Toksöz G., Makal, A. (2012). Geçmişten Günümüze Türkiye’de Kadın Emeği. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Toksöz, G. (2007). Türkiye’de Kadın İstihdamının Durumu. Ankara: Uluslararası Çalışma Örgütü.
- Toksöz, G. (2016). Transition from Woman to Family An Analysis of AKP Era Employment Policies from a Gender Perspective, *Journal für Entwicklungspolitik* 32:1/2, 64-83.
- Tomkins, S. S. (1991). *Affect, Imagery, Consciousness: Anger and Fear*. New York, NY: Springer
- Türkdoğan, Ö. (2013). Ana akım medyada annelik miti. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 35-59.
- Uğurlu, E. G. (2013). Annelik rolünün öğrenilme sürecinde medyanın yeri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(34), 1-24.
- Uluğtekin, M.G. (2002). Annelik İdeolojisinin Sosyolojik Bir Analizi". Orta Doğu Teknik Üniversitesi, yayınlanmamış tez çalışması.
- Ulutaş, Ü. Ç. (2013), Türkiye’de İş ve Aile Yaşamının Uyumlaştırılması mı? Esnek Kadın İstihdamı mı? Başka Bir Aile Anlayışı Mümkün mü? Düzenleyen, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, s.80-90.
- Unat, N. A. (1998). “İdeoloji Açısından Kadın Araştırmaları”, *20.Yüzyıl Sonunda Kadınlar ve Gelecek*. Ankara: Todaş.
- UNICEF (1996), *The State of the World’s Children 1996*. Oxford: Oxford University Press.
- Uzel, G. (2008). Magazin Basınında “Anne” İmgesi ve “Annelik”: “Kelebek” Magazin Eki Üzerine Bir İnceleme. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, yayınlanmamış tez çalışması.
- Uzgel, İ. (2013). AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü, İlhan Uzgel ve Bülent Duru (yay. haz.), *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu 2002-2009*. Ankara: Phoenix Yayınları, 11-39.

- Üstel, F. (2014). *Makbul Vatandaşın Peşinde İkinci Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wajcman, J.(1991). *Feminism Confronts Technology*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press,
- Walby, S. (2016). *Patriyarka Kuramı*. çev. Hülya Osmanağaoğlu. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Walkowitz, J.R. (2005). *Kadınların Tarihi 4*, içinde “Tehlikeli Cinsellikler”, ed. Duby G., Perrot M., çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Wall, G. (2010). "Moral Constructions of Motherhood in Breastfeeding Discourse". *Gender & Society*, 15(4): 592-610.
- Welldon, E. V. (2001). *Anne: Melek mi, Yosma mı*, çev. S. K. Akbaş ve C. Kurultay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- West, C., Zimmerman, H. D. (1987). Doing Gender, *Gender and Society*, 1(2): 125- 151. <https://doi.org/10.1177/0891243287001002002> WHO
- Winnicott, D. (2014). *Bebekler ve Anneleri*, Çev. Nüket Diner, Eylül Durukan. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Wolf, D. L. (2009). “Saha Çalışmasında Feminist İkilimler”. Çev. Dilek Hattatoğlu ve Gökçen Ertuğrul, *Methodos: Kuram ve Yöntem Kenarından*, 372-442. İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Wolf, J. B. (2011). *Is Breast Best? Taking On The Breastfeeding Experts and The New High Stakes of Motherhood*. New York, New York University Press.
- Yang, M. L., Yang, C. C., & Chiou, W. B. (2010). When guilt leads to other orientation and shame leads to egocentric self-focus: Effects of differential priming of negative affects on perspective taking. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 38(5), 605–614.
- Yasuo A. (2004). *Japonyada Modernleşme ve Kadın*, İstanbul Üniversitesi Kadın Çalışmaları Bölümü basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Yeğenoğlu, M. (1995). “Oryantalist ve Milliyetçi Söylem Arasında Kadın ve Peçe Savaşı”, *Toplum ve Bilim* (66): 168-193.
- Yeğenoğlu, M. ve Coşar, S. (2014). *AKP ve Toplumsal Cinsiyet Meselesi: Neoliberalizm ve Patriyarka Arasında Mekik Dokumak*. S. Coşar ve G. Yücesan-Özdemir (haz), *İktidarın Şiddeti: AKP’li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar*, İstanbul: Metis Yayınları, 158-181.
- Yıldız, N. (2009). *Kadın Cinselliğinin Söylemsel İnşası ve Namus Cinayetleri: Şanlıurfa Örneği*, basılmamış doktora tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Young, I.M. (1997). *Dilemmas of Gender, Political Philosophy, and Policy*, New Jersey: Princeton University Press.
- Yumul A. (2000). Bitmemiş bir proje olarak beden, *Toplum ve Bilim Dergisi*, 84, Bahar, 37-50.
- Yuval Davis, N. (2003). *Cinsiyet ve Millet*, Çev. Ayşin Bektaş. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zabcı, N. (2018). Seansta Şiddet, *Psikanaliz Defterleri 1 Çocuk ve Ergenle Çalışmak*, 59, 71. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gazeteler / İnternet Kaynakları

- (Resmî Gazete, 2011). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/06/20110608M1-1..pdf>, erişim tarihi 1 Ocak 2023.
- AK Parti (2002). 2002 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi, <https://www.akparti.org.tr/media>, erişim tarihi 2 Ocak 2023.
- AK Parti (2007). 2007 Seçimleri Seçim Beyannamesi <http://www.akparti.org.tr/beyanname.pdf>. Erişim tarihi: 30 Ekim 2022
- AK Parti (2022). <https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/> (bölüm 5, Sosyal Politikalar) erişim tarihi:14 Ekim 2022.
- ASHB (2022). <https://www.aile.gov.tr/ss/sosyal-yardimlar-genel-mudurlugu/coklu-dogum-yardimi/>, erişim tarihi: 31 Aralık 2022.

- Bianet (2008). <https://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/105451-erdogan-kadinlar-dogurun-turk-milletinin-kokunu-kaziyacaklar>, erişim tarihi: 1 Aralık 2022.
- Bianet (2014), "Türkiye Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinde 125. Sırada" <http://bianet.org/bianet/toplumsalcinsiyet/159549>, Erişim Tarihi: 12.12.2018.
- Bianet (2015). <https://m.bianet.org/bianet/print/161231-saglik-bakani-ndan-kadina-kariyer-plani>, erişim tarihi 1 Aralık 2022.
- Bianet (2016). <https://bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/171777-davutoglu-dogum-yapan-kadin-aslinda-vatani-gorevini-yapiyor>.
- Bianet (2018). <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/194571-akp-2004-te-suc-haline-getiremedigi-zinayi-yeniden-gundemine-aldi>, Erişim tarihi: 17 Ekim 2022.
- Bianet, (2014). <https://bianet.org/bianet/siyaset/160991> erişim tarihi 18 Aralık 2022.
- Birgün (2004). <https://www.birgun.net/haber/marjinal-gruplar-turk-kadinini-temsil-edemez-21725> (erişim tarihi:10 Ekim 2022).
- Cumhuriyet, (2009). <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/issizligin-nedeni-is-gucune-katilan-kadınlar-49636>, erişim tarihi: 2 Aralık 2022.
- Cumhuriyet, (2016). <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogan-anneligi-reddeden-evini-cevirmeyen-kadin-yarimdir-546155>, erişim tarihi 30 Kasım 2022.
- Çatlak Zemin (2009). <https://akpkarnesi.catlakzemin.com/veysel-eroglu-evdeki-isler-yetmiyor-mu/>, erişim tarihi: 01 Aralık 2022.
- Diken (2015), "Yılın İlk Cinsiyetçi Açıklaması: Sağlık Bakanı'na Göre Kadının Kariyeri Annelik Olmalı",<http://www.diken.com.tr/yilin-ilk-cinsiyetci-aciklamasi-dustu-bakan-muezzinogluna-gore-kadinin-kariyeriannelik-olmalı/> , Erişim Tarihi: 27.12.2018.
- Diyanet, (2015). Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesi, 2015

- Evrensel (2014). “Kadınlar Kürtaj Yasakçılarına Oy Vermeyecek”, <http://www.evrensel.net/haber/>. Erişim Tarihi: 15.12.2018.
- Gazete Duvar, (2022). <https://www.gazeteduvar.com.tr/erdogan-celebiye-rozet-takti-cocuk-talimati-verdi-haber-1585490>.
- Haber Sol, (2022). <https://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/saglik-bakani-imama-uydu-tecavuze-ugrayan-dogursun-gerekirse-devlet-bakar-haberi>, erişim tarihi 3 Ocak 2023.
https://www.aile.gov.tr/media/92199/01_02_evlilik-ve-aile-hayati.pdf, erişim tarihi 10 Aralık 2022.
- Hürriyet, (2015). <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bakan-sozlerini-yineledi-annelik-kariyerdir-27884416>, erişim tarihi 1 Aralık 2022.
- Karakuş, A. (2013), “Devlet 360 Dakikada Evlilik Kurtaracak”, Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/devlet-360-dakikada-evilik/gundem/detay/1794213/default.htm>, Erişim Tarihi: 12.12.2018.
- Kubbealtı Lugat (2023). <http://www.lugatim.com/s/kaygi>, erişim tarihi 20 Nisan 2023.
- Lansinoh, (2017). <https://lansinoh.com.tr/lansinoh-2017-uluslararası-emzirme-arastirmasi/>, erişim tarihi 17 Ekim 2022.
- Mevzuat, (2004). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4857.pdf>, erişim tarihi 10 Ekim 2022.
- Milliyet (2013). “Erdoğan Neden 3 Çocuk İstedğini Açıkladı”, <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-neden-3-cocuk-istedigini-acikladi-siyaset/siyasetdetay/02.01.2013/1650260/default.htm>. Erişim Tarihi: 27.11.2018.
- Milliyet, (2012). <https://www.milliyet.com.tr/gundem/cocugun-ne-sucu-var-anasi-kendisini-oldursun-1548557>, erişim tarihi 3 Ocak 2023.
- NTV, (2013). <https://www.ntv.com.tr/turkiye/evli-ogrencinin-kredi-borcu-silinecek,L5ZGMA3wrUGbWRxrDT5faw>, erişim tarihi 30 Aralık 2022.
- OECD (2020). <https://stats.oecd.org/> (Erişim tarihi, 20 Kasım 2022).
- Resmî Gazete, (2013). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/08/20130801-16.htm>, erişim tarihi 2 Ocak 2023.

- Resmî Gazete, (2015). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/05/20150523-5.htm>, erişim tarihi: 30 Aralık 2022.
- Resmî Gazete, (2021). 20 Mart 2021 Tarihli ve 31429.
- Sabah Gazetesi (2013). <https://www.sabah.com.tr/gundem/2013/11/19/bosanma-onesi-zorunlu-danisman>.
- T24, (2012). <https://t24.com.tr/haber/saglik-bakanligi-kadinin-hamile-oldugunu-babaya-ve-ese-smsle-bildiriyor,207042>, erişim tarihi 2 Ocak 2023.
- T24, (2013). <https://t24.com.tr/yazarlar/hakan-aksay/uc-cocuk-isteyen-erdogan,7198>, erişim tarihi 30 Aralık 2022.
- T24, (2014). <https://t24.com.tr/haber/erdogan-batsin-bu-dunya-cunku-adalet-yok,278141>, erişim tarihi 1 Ocak 2023.
- Yeni Asya, (2006). <https://www.yeniasya.com.tr/2006/06/27/haber/h2.htm>, erişim tarihi: 30 Aralık 2022.
- Yeni Şafak (2018). <http://kadininstatusu.aile.gov.tr/data>. Erişim tarihi: 17 Ekim 2022

EK 1: TABLO I
KATILIMCILARI DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ ÖZET TABLO

no	Kod isim	Doğum Yılı	Meslek	Eğitim	Medeni Durum	Çocuk Sayısı
1	Esmâ	1984	satış danışmanı	lise	evli	1
2	Sevda	1984	ofis asistanı	lise	evli	1
3	Sultan	1990	muhasebe	lise	evli	1
4	Selen	1981	memur	üniversite	evli	1
5	Ayşe	1980	memur	üniversite	evli	2
6	Gökçe	1989	mühendis	üniversite	evli	1
7	Sude	1982	finans uzmanı	üniversite	evli	1
8	Belma	1985	mühendis	üniversite	evli	1
9	Meltem	1990	biyolog	üniversite	evli	2
10	Pelin	1981	banka/finans	üniversite	evli	1
11	Beril	1977	akademisyen	üniversite	evli	1
12	Gül	1970	aşçı	ilkokul	bekar	3
13	Çilem	1981	eczacı	Üniversite	evli	2
14	Sıla	1977	gündelik	ortaokul	bekar	2
15	Buse	1993	ev kadını	yüksek okul	evli	2
16	Dilek	1988	çevirmen	üniversite	evli	1
17	Övgü	1983	hemşire	yüksek okul	evli	1
18	Çiğdem	1984	gündelik	ilkokul	evli	2
19	Ceren	1981	avukat	üniversite	evli	1
20	Hale	1965	gündelik	ilkokul	evli	2
21	İlksen	1984	mühendis	üniversite	evli	1
22	Banu	1986	psikolog	üniversite	evli	1
23	Ayşen	1995	temizlik personeli	ortaokul	evli	1
24	Hatice	1988	market elemanı	ortaokul	bekar	1
25	Şimal	1977	öğretmen	üniversite	bekar	2
26	Ebru	1993	satış danışmanı	lise	evli	2
27	Gülşen	1982	gündelik	ilkokul	bekar	1
28	Lütfiye	1991	büro asistanı	ilkokul	bekar	
29	Eda	1990	mühendis	üniversite	evli	1
30	Yeşim	1993	finans uzmanı	üniversite	evli	1
31	Aybüke	1994	sağlık Yönetimi	lise	evli	1
32	Meral	1992	mühendis	üniversite	evli	1

EK 2: ÖZET TABLO 2

Medeni Durum		Yaş			Eğitim			Çocuk Sayısı		
evli	bekar	20-30	30-40	40 üstü	ilk/ortaokul	lise	üniversite	1	2	3
26	6	5	16	11	8	5	19	20	11	1

EK 3: GÖRÜŞME FORMU VE SORULARI

Demografik Bilgiler:

İsim:

Yaş:

Meslek:

Eğitim:

Doğum yaşı:

Evli/bekar:

Evli ise evlilik süresi:

Çocuk sayısı ve yaşı / yaşları:

- Size göre ideal anne kimdir? İdeal anneyi nasıl tarif edersiniz? İyi bir anne ne demektir?
- Kendi anneliğinizi nasıl değerlendirirsiniz? Diğerlerinden farklılıklar; fazlalıklar, artılar ya da eksiklikler, yetersizlikler, hedefler...
- Anne babaları, çocuk eğitimi açısından yeterli buluyor musunuz? Sizce günümüz ebeveynleri hangi konularda zorluklar yaşıyorlar?
- Günümüzdeki annelerle sizin çocukluğunuzdaki anneler arasındaki farklar (Kendi annenizle ilişkiniz açısından da değerlendirebilirsiniz.)
- Çocuğunuzu yetiştirirken, öncelikli değerler olarak neler kazandırmaya çalıştınız/çalışmaktasınız?
- Günümüzde anne olmanın en zorlayıcı yanları? Konforlu, güzel, kolaylaştıran yanları?

- Çocuk gelişimi ya da eğitimi ile ilgili okuduklarınız, izledikleriniz ya da yararlandığınız diğer kaynaklar?
- Annelik sürecinden sizi en çok zorlayan yaşantılar neler?
- Kendi anne olma deneyiminizi en çok hangi duygular tarif eder? Bu deneyimden itibaren en çok hangi duyguları hissetmektedirsiniz?

EK 4: ORJİNALLİK RAPORU

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 10/07/2023

Tez Başlığı : Annelik Deneyimleri: Gerilimler, Mücadeleler ve Uzlaşmalar

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 347 sayfalık kısmına ilişkin, 10/07/2023 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5 'tir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: CEYLAN NUR AĞÜN

Öğrenci No: N15244783

Anabilim Dalı: İLETİŞİM BİLİMLERİ

Programı: İLETİŞİM BİLİMLERİ

Statüsü: Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Doç. Dr. Gülsüm Depeli Sevinç

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Ph.D. DISSERTATION ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
COMMUNICATION SCIENCES DEPARTMENT**

Date: 10/07/2023

Thesis Title : Motherhood Experiences: Tensions, Struggles and Reconciliations

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 10/07/2023 for the total of 347 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 5 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: CEYLAN NUR AKGÜN
Student No: N15244783
Department: COMMUNICATION SCIENCES
Program: COMMUNICATION SCIENCES
Status: Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Assoc. Prof. Dr. Gülsüm Depeli Sevinç

EK 5 : ETİK KURUL/KOMİSYON İZİNİ YA DA MUAFİYET FORMU

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
Rektörlük

Sayı : 35853172-300
Konu : Ceylan Nur AKGÜN (Etik Komisyon İzni)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 09.08.2019 tarihli ve 12908312-300/00000724623 sayılı yazınız.

Enstitünüz İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Doktora programı öğrencilerinden **Ceylan Nur AKGÜN**'ün **Doç. Dr. Gülsüm DEPELİ SEVİNÇ** danışmanlığında yürüttüğü **“Bir Potansiyel Olarak Annelik İmkânı Üzerine Bir Araştırma”** başlıklı tez çalışması Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun **03 Eylül 2019** tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini saygılarımla rica ederim.

e-İmzalıdır
Prof. Dr. Rahime Meral NOHUTCU
Rektör Yardımcısı

Evrakın elektronik imzalı suretine <https://belgedogrulama.hacettepe.edu.tr> adresinden e07f853c-061c-448e-b921-0df91646ce74 kodu ile erişebilirsiniz.
Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu'na uygun olarak Güvenli Elektronik İmza ile imzalanmıştır.

Hacettepe Üniversitesi Rektörlük 06100 Sıhhiye-Ankara
Telefon:0 (312) 305 3001-3002 Faks:0 (312) 311 9992 E-posta:yazimd@hacettepe.edu.tr İnternet
Adresi: www.hacettepe.edu.tr

Sevda TOPAT

